

zařez

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 30. siječnja 2.,3., godište V, broj 96-97
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

Nataša Govedić, Jelka kod Ivanovih - teatralnost nade

Razgovor: Robert Perišić, Da ne misliš o sebi

Dorino Manzin, Marš iz obiteljskog zakona!

Dossier kulturne politike Evrope

Dejan Kršić

HRVATSKA SUVREMENA UMJETNOST - SKANDALOZAN NERAD

gdje je što?**Info i najave 4-6**

Marijela Bagarić, Grozdana Cvitan, Agata Juniku, Karlo Nikolić,
Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Goran Štimac

U žarištu

Koliki je naci-kapacitet hrvatskoga društva? *Andrea Dragojević* 3
Marš iz Obiteljskog zakona! *Dorino Manzin* 7
Razgovor s Robertom Perišićem *Nataša Petrinjak* 8-9
Razgovor s Radovanom Bigovićem i Rešidom Hafizovićem *Omer Karabeg* 12-13
Semantika uvrede i san o dijalogu *Nataša Govedić* 17
Razgovor s Robertom Fiskom *Jean McCollister* 18-19
Sabor za recitaciju *Grozdana Cvitan* 21
A kita boli kita *Boris Beck* 20
Razgovor s Hiroshijem Yoshiokom *Marina Gržinić* 20-21
Skandalozan nerad i nesposobnost *Dejan Kršić* 22-23
Nema greške *Željko Jerman* 41
Moć lažnog morala *Nataša Petrinjak* 24

Vizualna kultura

Veliki kupac te gleda *Agata Juniku* 41
Umjetnik koji ne govori engleski, ipak je umjetnik *Leila Topić* 42
Arhivi smrti i druge priče *Željko Jerman* 43
Razgovor s Thomasom Mitchellom *Leila Topić* 44

Glazba

Režija bez dojma drame *Zrinka Matić* 45
Vješto iščitavanje nota *Ivana Kostešić* 45
Egzemplarno umijeće inovativnosti *Nino Zubčević* 46

Kazalište

O glumačkoj (ne)disciplini *Ivana Slunjski* 47
Srce i križić na špagici *Kim Cuculić* 48
Za Hekubu *Nataša Govedić* 49
Oplemeniti mit, pronaći Krlježu *Robertino Bartolec* 50-51
Lica iznad bijele kute *Nataša Govedić* i *Aleksandra Mišak* 52
Dječje oči na problemima odraslih *Predrag Brkić* 53-54

Esej

O kamenu *Predrag Matvejević* 11
Pismena predaja *Irena Matijašević* 10-11

Kritika

Jesen srednjeg vijeka *Rade Dragojević* 10
Mirotvorstvo kao izazov i kušnja *Srdan Vrcan* 14-15
Grobница za Filipa Latinovicza *Borislav Vidović* 16
Ubijanje stvara društvo *Dragan Koruga* 55
Psihopatija je najjača droga *Chris Hall* 56-57
Medijski virus istine *Katarina Peović Vuković* 58
Stigmatizacijom do solidarnosti *Goran Goldberger* 59
Sufijsko lutanje opstanka *Igor Marković* 60
Spaljivanje iznimnih *Snježana Klopotan* 61

Reagiranja

Damir Radić 6
Mario Kovačić 54
Igor Marković 60

Riječi i stvari

Ogledalo i zagonetka *Neven Jovanović* 62

Queer portal

Pozitivni pomaci 62

TEMA BROJA

Trogodišnji naponi *Biserka Cvjetičanin* 26
Premrežavanje grada *Andrea Zlatař* 27
Horizont sagledavanja i promišljanja *Raymond Weber* 28
Nacionalno ili komercijalno? *Milena Dragičević Šešić* 29
Pravo profesije *Vesna Čopić* 30
Razgovor s Eugenom Vasiliuom *Oana Radu* 31
Razgovor s Lidijom Varbanovom *Oana Radu* 32-33
Razgovor sa Silvijom Neychevom *Tsveta Andreeva* 33
Mala Europa *Corina Suteu* 34-35
Okvir za promjene *Corina Raceanu* 35
Pred teškim zadatkom *Raina Gavrilova* 36-37
Regije – temelji europske budućnosti *Dorian Branea* 38-39
Sibirska dimenzija *Ludmila Ivanishina* 40

ilustracija na naslovnici: Igor Hofbauer

impresum**zarez**

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: **Vodnikova 17, Zagreb**telefon: **4855-449, 4855-451**fax: **4813-572**e-mail: **zarez@zg.tel.hr**web: **www.zarez.hr**uredništvo prima: **radnim danom od 12 do 15 sati**nakladnik: **Druga strana d.o.o.**za nakladnika: **Boris Maruna**glavna urednica: **Katarina Luketić**zamjenica glavne urednice: **Nataša Govedić**izvršna urednica: **Lovorka Kozole**uredništvo: **Grozdana Cvitan, Nataša Ilić, Sanja Jukić,****Agata Juniku, Trpimir Matasović,****Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Zoran Roško,****Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatař**suradnici: **Sandra Antolić, Boris Beck, Karlo Nikolić,****Iva Pleše, Dušanka Profeta, Dina Puhovski, Srdan Rahelić,****Sabina Sabolović, David Šporer, Igor Štikš**grafički urednik: **Željko Zorica**lektura: **Žana Mihaljević**priprema: **Romana Petrinc, Davor Milašinić**tisak: **Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a**

Tiskanje ovog broja omogućili su

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske**Ured za kulturu Grada Zagreba****Institut Otvoreno društvo Hrvatska****zarez****Cijene oglasnog prostora**

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Vodnikova 17

Želim se pretplatiti na *zarez*:6 mjeseci 120,00 kn s **popustom 100,00 kn**12 mjeseci 240,00 kn s **popustom 200,00 kn**

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

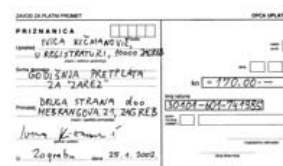
6 mjeseci **85,00 kn**12 mjeseci **170,00 kn**Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,
za ostale kontinente 100,00 USD.**PODACI O NARUČITELJU**

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice
priložiti listiću i obavezno poslati na adresu
redakcije.

kolumna

Na meti

Koliki je naci-kapacitet hrvatskoga društva?

Andrea Dragojević

Ivičin i Matičin sportsko-politički duh kao osnova za novi društveni vitalizam

EKSKLUZIVNO IZ INNERKREMSA

Ante Kostelić

Otac i trener svjetskih skijaških čuda, Janice i Ivce Kostelića, u razdoblju podnošenja poreznih prijava za 2002. godinu kaže: U Hrvatskoj nikad neću platiti porez

U nedjelju, na 21. rođendan, Janica je drugoplasiranu suparnicu nadmašila za dvije sekunde i osam stotinki što se u ženskom skijanju nije dogodilo od daleke 1976. godine. Do nedjelje nikada brat i sestra nisu pobijedili u jednom danu u istoj skijaškoj disciplini

Stranice 30. i 31.

Uvaženi dramatičar i publicist Slobodan Šnajder nedavno je u povodu "slučaja Kostelić" napisao da je izjava Ivce Kostelića kojom se uzdiže nacizam zapravo poruka upućena političkim snagama za koje se vjeruje da bi se ponovno mogle vratiti na vlast. Bili bi slobodni tu adresu i to političko namigivanje ponešto proširiti. Ako je u istupima Kostelića seniora i Kostelića juniora možda i bilo, manje-više nesvjesnog, adresiranja vlastitih izjava u smjeru budućih izbornih pobjednika, smatramo da njihova poruka osim budućnosnog ima i sadašnjosni karakter. Naime, ta je poruka, osim konkretnoj političkoj opciji, upućena i svekolikoj hrvatskoj javnosti u njezinu trenutačnom stanju za koje adresanti, opet kažemo manje-više, smatraju kako je takvo da će naslovnici bez suvišnog propitivanja prihvatiti značenje pronacističke poruke. Javno reći da ste pobijedili jer ste bili "spremni kao nje-mački vojnik 22. lipnja 1941. godine" i tvrditi da je "nacizam sistem zdraviji od komunizma jer je pojedincu dozvoljavao da ostvari svoje ambicije", zapravo znači testirati nacistički kapacitet jednog društva. Dakako, bez ikakva znanja o Rastku Močniku i njegovim teorijama, otac i sin Kostelić svojim su izjavama zapravo zorno potvrdili tezu slovenskog teoretičara koja kaže da nije pravo pitanje ima li u nekom društvu fašizma ili ne, nego koliko ga ima.

Za tijelo spremni

Prema reakcijama većine domaćih sportskih novinara i komentatora, te onih koji se nazivaju običnim pukom (a javljaju u pismima čitatelja, radijskim programima i na chatu) – a koji su redom osudili Nacional, tražeći njegov bojkot, čak i smrt glavnog urednika, zato jer su te novine prenijele skijaševe sporne stavove, dok se istodobno nisu smatrali potrebnim obavijestiti što je mladi uspješni sportaš doista rekao, a nekmoli zaikati njegovu ispriku (ovaj je to ipak učinio, ali samo zbog vanjskog, prije svega austrijskog, pritiska i pritiska stranih sponzora), a ako su im se njegovi stavovi možda i učinili pretjeranima, spremno su ih ekskulpirali godinama onoga koji ih je izgovorio – može se, dakle, reći da su naci-ideologemi interiorizirani u hrvatskom društvu puno više nego što bi se to htjelo javno priznati.

U ovom ćemo se tekstu zadržati samo na jednom od njih: ideologemu nekritičkog adoriranja eruptivne snage mladih i javnim postavljanjem zahtjeva da mladi, zdravi i jaki preuzmu političko vodstvo (daleko od toga da zagovaramo dominaciju političke gerontokracije, savjete mudrih staraca ili nešto slično). Najeklatantniji u tom smislu bio je čelnik jedne minorne desničarske stranke, HČSP-a, koji je nedavno na skupštini svoje stranke zahtijevao, citiramo, "biološku lustraciju". Zahtijevao je, naime, da na politički vrh dođu mladi i da se istovremeno škartiraju stari, koji su iskvareni pret-hodnim, komunističkim, nenarodnim režimom, dakle, da za kormilo stane onaj navodno neiskvareni i u ratu iskovani kadar, sloj koji je prošao nacionalnu katarzu i koji samo tako označen, signiran svetom borbom, može vladati. Dakle, traži se novi vitalizam, juvenalizacija društva, vladavina rogovima utreniranih tijela i IPD-om utreniranih mozgova.

Uvaženi dramatičar i publicist Slobodan Šnajder nedavno je u povodu "slučaja Kostelić" napisao da je izjava Ivce Kostelića kojom se uzdiže nacizam zapravo poruka upućena političkim snagama za koje se vjeruje da bi se ponovno mogle vratiti na vlast. Bili bi slobodni tu adresu i to političko namigivanje ponešto proširiti. Ako je u istupima Kostelića seniora i Kostelića juniora možda i bilo, manje-više nesvjesnog, adresiranja vlastitih izjava u smjeru budućih izbornih pobjednika, smatramo da njihova poruka osim budućnosnog ima i sadašnjosni karakter. Naime, ta je poruka, osim konkretnoj političkoj opciji, upućena i svekolikoj hrvatskoj javnosti u njezinu trenutačnom stanju za koje adresanti, opet kažemo manje-više, smatraju kako je takvo da će naslovnici bez suvišnog propitivanja prihvatiti značenje pronacističke poruke. Javno reći da ste pobijedili jer ste bili "spremni kao nje-mački vojnik 22. lipnja 1941. godine" i tvrditi da je "nacizam sistem zdraviji od komunizma jer je pojedincu dozvoljavao da ostvari svoje ambicije", zapravo znači testirati nacistički kapacitet jednog društva. Dakako, bez ikakva znanja o Rastku Močniku i njegovim teorijama, otac i sin Kostelić svojim su izjavama zapravo zorno potvrdili tezu slovenskog teoretičara koja kaže da nije pravo pitanje ima li u nekom društvu fašizma ili ne, nego koliko ga ima.

Uvaženi dramatičar i publicist Slobodan Šnajder nedavno je u povodu "slučaja Kostelić" napisao da je izjava Ivce Kostelića kojom se uzdiže nacizam zapravo poruka upućena političkim snagama za koje se vjeruje da bi se ponovno mogle vratiti na vlast. Bili bi slobodni tu adresu i to političko namigivanje ponešto proširiti. Ako je u istupima Kostelića seniora i Kostelića juniora možda i bilo, manje-više nesvjesnog, adresiranja vlastitih izjava u smjeru budućih izbornih pobjednika, smatramo da njihova poruka osim budućnosnog ima i sadašnjosni karakter. Naime, ta je poruka, osim konkretnoj političkoj opciji, upućena i svekolikoj hrvatskoj javnosti u njezinu trenutačnom stanju za koje adresanti, opet kažemo manje-više, smatraju kako je takvo da će naslovnici bez suvišnog propitivanja prihvatiti značenje pronacističke poruke. Javno reći da ste pobijedili jer ste bili "spremni kao nje-mački vojnik 22. lipnja 1941. godine" i tvrditi da je "nacizam sistem zdraviji od komunizma jer je pojedincu dozvoljavao da ostvari svoje ambicije", zapravo znači testirati nacistički kapacitet jednog društva. Dakako, bez ikakva znanja o Rastku Močniku i njegovim teorijama, otac i sin Kostelić svojim su izjavama zapravo zorno potvrdili tezu slovenskog teoretičara koja kaže da nije pravo pitanje ima li u nekom društvu fašizma ili ne, nego koliko ga ima.

Za tijelo spremni

Prema reakcijama većine domaćih sportskih novinara i komentatora, te onih koji se nazivaju običnim pukom (a javljaju u pismima čitatelja, radijskim programima i na chatu) – a koji su redom osudili Nacional, tražeći njegov bojkot, čak i smrt glavnog urednika, zato jer su te novine prenijele skijaševe sporne stavove, dok se istodobno nisu smatrali potrebnim obavijestiti što je mladi uspješni sportaš doista rekao, a nekmoli zaikati njegovu ispriku (ovaj je to ipak učinio, ali samo zbog vanjskog, prije svega austrijskog, pritiska i pritiska stranih sponzora), a ako su im se njegovi stavovi možda i učinili pretjeranima, spremno su ih ekskulpirali godinama onoga koji ih je izgovorio – može se, dakle, reći da su naci-ideologemi interiorizirani u hrvatskom društvu puno više nego što bi se to htjelo javno priznati.

U ovom ćemo se tekstu zadržati samo na jednom od njih: ideologemu nekritičkog adoriranja eruptivne snage mladih i javnim postavljanjem zahtjeva da mladi, zdravi i jaki preuzmu političko vodstvo (daleko od toga da zagovaramo dominaciju političke gerontokracije, savjete mudrih staraca ili nešto slično). Najeklatantniji u tom smislu bio je čelnik jedne minorne desničarske stranke, HČSP-a, koji je nedavno na skupštini svoje stranke zahtijevao, citiramo, "biološku lustraciju". Zahtijevao je, naime, da na politički vrh dođu mladi i da se istovremeno škartiraju stari, koji su iskvareni pret-hodnim, komunističkim, nenarodnim režimom, dakle, da za kormilo stane onaj navodno neiskvareni i u ratu iskovani kadar, sloj koji je prošao nacionalnu katarzu i koji samo tako označen, signiran svetom borbom, može vladati. Dakle, traži se novi vitalizam, juvenalizacija društva, vladavina rogovima utreniranih tijela i IPD-om utreniranih mozgova.

Također, traži se jedan novi asketizam, samoodricanje kroz, u slučaju sportaša, naporne vježbe i beskrayne repeticije naizgled besciljnih pokreta koji na kraju rezultiraju automatiziranim pokretima. U tom smislu zanimljiva je izjava Ante Kostelića koji kaže da bi na predsjedničkom mjestu volio vidjeti Antu Ledića, koji je doista i bio predsjednički kandidat. No, Kostelićev kriterij za izbor predsjednika nije Ledićev politički program, nego njegov vrhunski rezultat u sprintu na sto metara. Takva kriteriologija poznata je iz tridesetih godina prošlog stoljeća. Samo ilustracije radi, ali i zbog nevjerojatne podudarnosti mjerila, ovdje navodimo zahtjeve koji su se postavljali pred četrnaestogodišnje djevojčice u nacističkoj Njemačkoj. Da bi iz Jungmadelbunda (Savez djevojčica), u koji su se obično učlanjivale s deset godina, prešle u Bund Deutscher Madel (Savez njemačkih djevojaka), curice su tijekom četiri godine morale doseći razinu tjelesne pripremljenosti koja je obuhvaćala trčanje na šezdeset metara za 14 sekundi, bacanje kugle 12 metara, morale su biti sposobne izdržati dvosatni marš i preplivati 100 metara bez odmora. Dakako, morale su i znati pospremiti krevet.

Matičin politički rad s mladima

Poseban senzibilitet prema mladima, zasad samo na deklarativnoj razini, iskazao je i novi predsjednik Matice hrvatske, koji se u spomenuti trend uklapa neograničenom vjerom u mlade snage. Naime, izrijeком je kazao kako očekuje da se Matici priključi podmladak, iskazujući nadu da sve novi i novi mladi ljudi čekaju s pristupnicama u rukama. Ipak, on zna da mladalački spontanitet i nerefleksivna masovnost sami po sebi nisu dovoljni. Oni su, dakako, nužni, mladost najprije mora eksplodirati, ali njihova snaga u konkretnoj političkoj borbi ipak mora biti kanalizirana u okvire instituci-

ja. Stoga Maticu hrvatsku nudi kao onaj institucijski okvir koji bi mogao taj spontanitet oblikovati prema određenoj političkoj volji.

U tom političkom radu s mladima, da tako nazovemo opisani trend, unaprijed je predviđena i svojevrsna selekcija materijala. Naime, ne može se sva mladost kao takva odmah plasirati u političku arenu. Postoji i onaj tradicionalno politički suspektni dio mladeži, ona društvene sumnjiva manjina – studentska – koja bi trebala proći dodatne provjere. Jedna takva provjera već je u planu. Naime, Vladin program prevencije zloporabe droga u jednom aspektu predviđa i masovno provjeravanje učeničke i studentske populacije nastanjene u domovima, pretresanje njihovih soba u cilju pronalazjenja narkotika, a sve pod egidom zaštite mladih od štetnih utjecaja opijata.

I tako se u Hrvatskoj s jedne strane – baš kao u njemačkim tzv. planinskim filmovima iz druge polovice dvadesetih godina, u kojima je kao glumica debitirala i Leni Riefenstahl – u alpskim krajolicima veliča sportska hrabrost i snalažljivost nacionalnih ikona, dok se s druge – kao u Spilebergovu Specijalnom izvještaju – predlaže maltene upotreba malih elektroničkih pauka kojima bi se skenirale zjenice unaprijed sumnjive, tjelesno neutrenirane, neelitne studentske populacije. U tom distopijskom prikazu hrvatskoga društva naraštaji do četrnaeste godine starosti prolazili bi trenerski drill alpskoga tipa, a nakon toga potpisivali pristupnicu za intelektualno-političko oblikovanje u Matici hrvatskoj ili HČSP-u. Fizički inferiorni, kao i oni koji čitaju knjige, bili bi pod stalnom prisotnošću u studentskim domovima. Rezultat: kao u Kubrickovoj Paklenoj naranči u kojoj brutalna i nekontrolirana mladalačka snaga preuzima stvari, točnije – bejzbol palicu, u svoje ruke, šireći, u svojoj verziji "vesele apokalipse", duh nasilja kao životni princip. ☒

Prepričavanje mladosti

Grozdana Cvitan

Zvonimir Husić, *Smjer nepoznat*, Sysprint, Zagreb, 2002.

Autobiografija s jedne, i memoarska literature, s druge strane, toliko su se u novije vrijeme umnožile da je ponekad teško razlikovati o čemu je pravo riječ. Najnoviji rat i literatura o njemu na neki su način izazvali i novi val literature o onom prethodnom ratu kao i razdobljima (prijeratnom i poslijeratnom) koja su ga pratila i koja su ostavila mnoge traume, ponajprije kao proizvod političkog vremena. Naravno, ostaje i dvojba koliko je moguće na ovim prostorima pisati neku autobiografsku ili memoarsku literaturu, a da ona automatski nije i dio nekog rata ili njegovih posljedica?! S druge strane, ispovjedaonice, psihoanalitički prostori i prijatelji uzmiču pred nastojanjima da se o svom životu izvjesti šira publika, po mogućnosti čitateljska.

Privatne kulise povijesti

Za razliku od literature koja priča određena vremena obilježena ponajprije posvemašnjom politizacijom, Zvonimir Husić se, nakon šest zbirki pjesama, odlučio na zapisivanje sjećanja vlastita djetinjstva i mladost ma u blizini čega se nalazilo. Romanom *Smjer nepoznat* više priziva u pamćenje odrastanje u oskudici i teškoćama koje su ponajprije obične, a u drugom planu kontekst je Drugog svjetskog rata i poratna zbivanja koji osnovu siromaštva i nesređenosti samo podcrtavaju. Kao suvremenik i svjedok Drugog svjetskog rata, poratnih križnih puteva i izgradnje komunizma, autor u romanu dotiče sva opća

mjesta tog razdoblja, dodirujući ono što se jednostavno nije moglo izbjeći i o što se nije moglo ne «očešati», ali i nešto što samo ostaje kulisa za nesreću privatne naravi autorova odrastanja. Iako nije slučajno da i sam junak u jednom trenutku spominje sasvim određena djela Maksima Gorkog, svojedobno komunističke literarne ikone, Husić svoju tragediju ostavlja u okruženju iz kojeg je iznikla: nesređenim obiteljskim prilikama. Razvod roditelja, neimaština, nebriga potpomognuta alkoholom i neodgovornošću prema djeci, ravnala je junakovim životom, kao i životom njegova brata, na način da je bilo teško znati kad će kakva-takva sigurnost nekog sjenika biti zamijenjena ulicom, a raskoš novog stana sljedećom selidbom zbog mamine nove svađe s trenutačnim dečkom. U tim okolnostima dom za nezbrinutu djecu iz kojeg se moglo izići sa završenim zanatom toj je djeci bio veliko i dobro rješenje. Mnogo manje dobra bila je ponuda ondašnjih novih radnih mjesta koja su nicala na novim gradnjama pruga, mostova ili cesta u bosanskim šumama, gdje se moglo birati između utapanja u alkoholizmu ili stradanja od ljudi koji su se pod okriljem mraka mogli sresti na putu. Ljeto se moglo provesti na radnim akcijama na kojima su se gradile opet neke pruge, ali za njih je trebala podobnost. Život u kojem je odsluženje vojnog roka bila bogomdana prigoda da se vlastito nesretno djetinjstvo i mladost zbroje, da se prema njima odredi i da se dvije godine ne treba tjeskobno brinuti za stan, hranu i odjeću, sretan su završetak Husićeva autobiografskog romana o vlastitu odrastanju.

Sentimentalna patina

Sjećanja u kojima nitko nije pošteđen, u kojima nije bilo uljepšavanja i friziranja ni sebe ni drugih, slika su vremena ispričana jednostavno, kronološki, bez suvišnih analiza i mogućih dograđivanja, uz nešto malo naknadnih zaključaka. Ipak, bez naknadnog pametovanja. Ali i bez nastojanja da se stvarnost uobličiti u neki zahtjevniji literarni domišljaj od te jednostavne, kronološke i prošle priče o sasvim konkretnom teškom odrastanju u kojem je uvijek moguće naći neku zanimljivu i zaboravljenu sentimentalnu patinu. Dovoljno za sjećanje, no je li i za roman? **Z**

Od Viri Commun

Nataša Petrinjak

Časopis *Up&Underground*, broj 5,

Maglovita zagrebačka prijepodneva znaju biti sjetna, čak tužna. Čežnje su usmjerene prema toplim spavaćim sobama i veselost se ne očekuje. No, kada vam Nikola Devčić alias Mišo u tom zimskom sivilu gurne u ruke časopis *Up&Underground* osmijeh nekontrolirano preleti licem jer mozak još odbija povjerovati. Nakon duge stanke pojavio se njegov peti broj i napokon će jedna preduga zimska noć proteći za tren. Jer, na početku je ponuđeno zanimljivo druženje s esejistom, arhitektom, urbanistom i voditeljem pariške Ecole d'architecture speciale Paul Virilliom, u široj javnosti vjerojatno najpoznatijega kao osnivača dromologije, znanosti koja je svojevrsna simbioza tehničkih znanosti, povijesti, urbanistike, fizike, metafizike... Ništa manje zanimljiv razgovor je s John Zereanom, anarhistom poznatom po knjigama *Elementi odbijanja* i *Primitivac budućnosti*, razgovor koji je intrigantno pročitati nakon eseja Timothyja Balasha *Nihilizam u SAD*; *McAnarhija u kinderbetu*. Prirodnim slijedom na red za čitanje će doći priča o Katarzyni Kozyrai *Žena kao spektakl*; *tijelo i*

Naš marketinški grieh

Frederic Beigbeder, *129,90 kn*; s francuskog prevela Ljiljana Ješić; Ocean-More; Zagreb, 2002.

Goran Štimac

Pokušajte se sjetiti kada ste zadnji put prošetali gradom a da niste vidjeli niti jedan reklamni oglas? Kada ste zadnji put navečer izašli vani a da niste vidjeli niti jednu reklamu kako šeće gradom, čeka tramvaj, sjedi u kafiću, izgledom i držanjem gotovo jednaku jumbo-plakatu? Već dugo reklama izlazi iz okvira osnovnog značenja riječi (reclamae, lat. glasno vikati), i postaje tiha i sveprisutna. Jednostavno, podsvjesno učinkovita. Frederic Beigbeder je i sam kao kreativac bio dugogodišnji zaposlenik reklamnih agencija. Knjigom zanimljivog metaforičkog naslova *129,90 kn* Beigbeder nam iz svoje perspektive prosječnog *yuppieja* (nakon objavljivanja knjige je dobio otkaz!) prikazuje kako funkcionira korporacijski, samoproduktivni svijet potrošačkog društva.

Uklete reklamokracije

Glavni je lik romana Octave Parango, tridesettrogodišnji kreativni direktor francuske podružnice velike američke reklamne tvrtke Rosserys & Witchcraft. Mjesečno zarađuje trinaest tisuća eura. Nakon što je doznao da mu je djevojka trudna, napušta je jer ne želi odgovornost. Ovisnik je o kokainu, opsjednut seksom koji upražnjava redovitim posjetima prostitutkama. Jedini su mu prijatelji

dvoje kolega s posla, Charlie Nagoud i Marck Marronnier, te eskort-djevojka Tamara. *Pišem ovu knjigu da bi me izbacili s posla. Ako dam otkaz neću dobiti otpremninu. Trebam odrezati granu na kojoj sjedi moja udobnost. Naknada za nezaposlene moja je sloboda. Radije bih da me otpusti neka tvrtka nego život. JER JA SE BOJIM. Oko mene kolege padaju kao muhe: iznenadna smrt nakon skoka u bazen, predoziranje kokainom prerušeno u infarkt miokarda, pad privatnog zrakoplova, prevrtanje kabrioleta. Odnosno, sanjao sam noćas kako se utapam.* Octavea progone uobičajeni problemi nezaposlenosti, traži "nešto", nekakav oslonac, ali kako to obično biva prekasno shvaća da je taj oslonac sam nepovratno odbacio. Zeleći naći u svom postojanju bilo kakav razlog, možda i nešto lijepo, pokušava pobjeći iz začaranog, točnije ukletog ružičnjaka reklamokracije tvrtke Rosserys & Witchcraft (ime je, naravno, izmišljeno i svojim značenjem predstavlja reklamni posao). Međutim, štogod učinio ne dobiva otkaz i šefovi mu opraštaju. Naime, on je kreativac. To u Octaveu stvara osjećaj svemoći, uvjerenost da je na samom vrhu, čime počinje njegovo samouništenje i potpuni moralni pad. Paralelno s pričom glavnog lika tijekom cijelog romana pratimo nastanak jedne prosječne reklame, od prvih skica do krajnje verzije televizijskog spota. Mukotrpan proces stalnog odbijanja originalnih ideja ili njihova prilagođavanja za "širu publiku", pomaže nam shvatiti Octaveov destruktivizam. Octave predstavlja Beigbederov alter ego prema kojem autor, ovisno o situaciji, zauzima određeni stav. Tijekom romana u određenim poglavljima pripovjedačko lice se mijenja. Na početku priče glavni lik nam se predstavlja u prvom licu, dijeleći s nama svoja opažanja i razmišljanja, da bi se razvitkom fabule i Octaveovim duhovnim propadanjem pojavio objektivni, sveprisutni pripovjedač koji Octavea oslovljava u drugom ili trećem licu. Ovim postup-

kom dobro je naglašeno kaotično stanje uma glavnog lika te autorov odmak (pranje ruku) od mogućih posljedica Octaveovih djela, koji postaje "suvišan čovjek" suvremenog zapadnjačkog svijeta. Da bi se naglasila sveprisutnost reklame u suvremenom svijetu, svako poglavlje započinje propagandnom porukom, koje pri kraju romana postaju potpuno kaotične i depresivne. Strogom narativnošću roman poprima oblik memoara koji su, temeljeni na autorovim iskustvima u reklamnom poslu, uvjerljivi i realni. Uz nužne digresije iz prošlosti glavnog lika, Beigbeder nam svako malo izlaže primjere okrutnosti korporacija u njihovoj bespoštednoj borbi za kupca: ... riječ sreća je zaštitni znak koji je registrirao Nestle! *SREĆA PRIPADA NESTLEU.*

Marketinško šibanje umjetnosti

Zanimljivo je da autor, premda navodi okrutnosti korporacija prema žiteljima trećeg svijeta, ne navodi nikakvu moguću alternativu ili akciju. Čak ni glavni lik, koji se neprestano zgraža nad nepravdom, ne čini ništa da bi tim ljudima pomogao. Jedino o čemu razmišlja je kako da ode na neki daleki otok uživati u novcu od otpremnine s dvije prostitutke. Tipičan primjer iritantne indolencije izazvane narcisoidnim samosažaljenjem, kojim se, nažalost, potpuno opravdava natpis na naslovnici knjige. Beigbeder svoj roman temelji na dobro osmišljenim mislima, sigurnim rečenicama i citatima koji ne nadopunjuju ostatak teksta. Obrnuto, doima se da tekst spaja citate i jezgrovite, značajne rečenice koje se doimaju kao reklamni slogani (naslovi, kako ih nazivaju profesionalci, sudeći po knjizi). Unatoč komičnim elementima, ciničnim komentarima i zanimljivim usporedbama nacističke i današnje propagande, autor ne uspijeva održati pozornost tijekom cijele priče. Upravo je to glavni nedostatak knjige: nema magličaste opne neizvjesnosti i

nedorečenosti koja nam dopušta da sami izgradimo priču kroz koju će nas pripovjedač tek voditi. *129,90 kn* je roman usmjeren na lažni bunt te svojim sloganim i bjegovima u "egzotiku" nerazvijenih zemalja podsjeća na pobunjeničko-romantičarski memorandum bogato prepliven licemjerjem. Opaske prevoditeljice Ljiljane Ješić uvelike pomažu u čitanju romana, približavajući nam tematiku objašnjenjima brojnih kratica i stručnih naziva. Ova knjiga predstavlja svojevrsnu ispovijed, kajanje jednog *yuppieja* u maniri flagelanta: *mea culpa, mea maxima culpa*. Ovakva "pokajnička" literatura postaje sve popularnija: domišljatiji *yuppieji* se umjesto bičem šibaju frazama i citatima, a kao rješenje frustracija biraju pero umjesto mača, odnosno tableta. Umjetnost njima ne predstavlja način života, nego zgodnu psihoterapiju na kojoj se još uspijeva zaraditi oko 129,90 kn po komadu. **Z**

FRÉDÉRIC BEIGBEDER

129,90 kn

**ON JE LICEMJER,
ELITIST I PARIŠKI
SNOB.
NJEGOV ROMAN JE
MEDIOKRITETSKI
KAO I NJEGOVA
KARIJERA U
MARKETINGU.**

oceanmore

najave

Illija do ity Arta

Underground ART DOSSIER 20 kn

one do weekend arta • paul ackerley • peter broetzmann
canner • mladen stilinović • ars electronica • alen ožbolt
dean zahtila • john zerzan • nihilizam u americi • pirate tv

(re)prezentacija, a potom i ekskluziva – Paul Ackerley, avangardist iz Ministarstva kulture Velike Britanije. Uz još niz predstavljanja stranih umjetnika, i ovaj broj *Up&Undergrounda* obiluje prikazima onog što rade domaći umjetnici. Premda je riječ o zanimljivim tekstovima o projektu *Weekend Art* Aleksandra Ilića, Ivane Keser i Tomislava Gotovca, projektu *Što, kako i za koga*, Spektaklu siromaštva Mladena Stilinovića, kašnjenje izlaska broja u tom se segmentu jednostavno više primjećuje. No, daleko od toga da bi pokvario osjećaj ugođe što ga prvenstveno daje raznovrsnost tema u kojem su svoje mjesto našli i Stanja susretanja o izložbi *Konverzacija u Muzeju savremene umjetnosti u Beogradu*, *Život kao umjetničko djelo i Community Art*. I to je, otprilike, tek polovica. ▣

Ljubić života

Pero Kvesić, *Stjecaj okolnosti*, Meandar, Zagreb 2002.

Karlo Nikolić

Robert Perišić nedavno je dobro primijetio da nitko više ne piše o ljubavi. Hrvatska ovovremena književnost puna je jebača – nježnih i grubih, sjajnih zavodnika, pedofila, gerantofila, nekrofila, nihilističnih onanista i sredovječnih Casanova odanih seksualnoj revoluciji. Hrvatski pisci su, sudeći po tekstovima, redom beskompromisni fakeri koji u stilu Clint Eastwooda uzimaju što im treba, a onda odjašu u suton. Čast izuzecima, ali emotivno vezivanje i sve popratne komplikacije koje donosi postalo je demodirano, i onaj tko se drzne pisati o ljubavi mogao bi olako biti prozvan piscem ljubića. U ovom trenutku otvorenih književnoteorijskih interpretacija legitimno je iščitati *Romea i Juliu* kao ljubić, a *Otela* kao punokrvnu sapunicu. Naravno, nikome ne pada napamet proglasiti Shakespearea piscem trivijalnog žanra. Svim domaćim autorima koji nisu u školskoj lektiri i o njima se ne priča u ozbiljnim literarnim razgovorima, a ne stide se pisati o ljubavi, to bi se moglo dogoditi.

Perin povratak

Nasreću, Pero Kvesić nema razloga za strah. Da ne bude zabune, nisu ga uvrstili u lektiru, već je s vremenom zasigurno oguglao na salonska omalovažavanja. Naime, bez obzira na veliki uspjeh *Uvoda u Peru K.*, sam gospodin K. u kulturnim je krugovima uvijek smatran pomalo trivijalnim autorom. To što je pisao išlo je ko četen alva, čitalo se i prepričavalo, i iako je za mnoge bio pametan i obrazovan, doživljavao je previše populistički, trivijalno i neozbiljno. On se pak nikada nije zamarao važnošću svog stvaralaštva za povijest književnosti. Čitatelji su definitivno presudili u njegovu korist. Od početka je bio naprosto odličan *writer*, duhovit i spretan, ironičan i autoironičan, ali i romantičan što se vidi već u jednoj od prvih priča *Mačke padaju*. Mladom lavu Kvesiću gotovo ništa nije bilo sveto. Rugao se politici, poznanicima, susjedima, gradu i malograđanima, pa i svojoj profesiji, ali s ljubavi (za koju hitno moramo smisliti neku novu, estradnim baljezganjem nekontaminiranu riječ) nije bilo zekanja. U posljednjih petnaestak godina u Hrvatskoj se nije moglo čitati Peru K. Nije ga jednostavno bilo. Nije prestao pisati, objavljivao je rijetko, ponešto i u inozemstvu, no za hrvatsku popularnu literaturu kao da je prestao postojati. A onda su 2001. izašle *Kasandrine slutnje*, *Rent-a-car express*, pa *Uspomene urednika erotskog magazina* i, krajem prošle godine, *Stjecaj okolnosti*. Pero K. se vratio.

Varljiva priča

U svojoj novoj knjizi priča o starom mačku koji svodi životne račune i nasmrtno je zaljubljen u upola mlađu djevoj-

ku. I ona njega voli, ali čudnovatom i uobičajenom kombinacijom ponosa i nesporazuma njih dvoje se razilaze. Uskrsnuli poletovac Kvesić mnogo je ozbiljniji nego prije, manje se ruga, a više zdvaja i promišlja. Još je ironičan, ali ne i ljut, prije rezigniran i melankoličan. No, čovjek ima pedeset godina i, s obzirom na gorak talog iskustava, nije mu za zamjeriti. Knjiga je napisana jednostavnim jezikom, priča unatoč mnoštvu digresija teče glatko, a nepredvidiv završetak naizgled vrlo jednostavan siže otvara za nova tumačenja. Uzevši sve u obzir, *Stjecaj okolnosti* ipak nije toliko drukčiji od ranijih Kvesićevih radova. Ne treba ga doživjeti kao stvaralački zaokret nego prije kao logičan nastavak kursa. Na poleđini je netko neznan napisao (baš kao da je riječ o *self help* štivu) da knjiga ima snažan terapijski učinak. Ne dajte se navesti na tanak led. Riječ je o šarmantnom, kratkom romanu, koji će vas pecnuti ako ste imali bar jednu strasnu i nesretnu ljubav ili bar jednom povjerovali priopćenju Vlade, no neće vas dovesti do izbjavljenja. Ipak, asocijacija na popularnu psihologiju nije slučajna. Jer, možda ne Kvesićev, no iznenadni stjecaj okolnosti zasigurno će vam promijeniti život. ▣

Nije luk voda

Časopis za književnost *Quorum*, brojevi 1 i 2, 2002., Naklada MD, Zagreb; glavni urednici Miroslav Mićanović i Roman Simić

Milan Pavlinović

U posljednje vrijeme *Quorum* se pojavljuje u knjižarama u paru, pa tako svakog željnog čitatelja, nakon poduljeg kašnjenja, na policama dočekuju dva broja na oko petstotinjak stranica, ustvrdimo odmah, vrlo dobrog časopisa. Takvi dugoočekivani paket aranžmani i prekoračenje planiranih šest brojeva godišnje u drugu kalendarsku godinu mogu obeshrabriti, a suradnike dovesti do ludila, ali Nakladi MD ipak možemo zahvaliti na uspješnom kontinuitetu. Listajući ova dva broja, za sve vjerne i novostečene kupce nema bojazni. Naprosto, nakon približno osamnaest godina kontinuiranog izlaženja, projekt nastao krajem osamdesetih izdržao je sve literarne i kulturalne mijene i dokazao kako se dostojanstveno stari i još bolje pomlađuje. *Quorum* je

posljednji u nizu časopisa koji je okupio veći broj autora i zaokružio poetiku jedne generacije, odgojivši i naraštaje sljedbenika.

Naravno, danas su važnost i utjecaj *Quoruma* manji nego prije petnaestak godina. Vremena su drukčija, ali časopis još dobro kotira na inače siromašnom tr-

žištu i stječe nove znatizeljne recipijente. Dogodilo bi se i poneko razdoblje rutine, odrađivanje kvote ili poluuspjeli tematski brojevi, ali *Quorum* nikad nije pao previše ispod svog kulturnog statusa. Recentni brojevi uz standardne literarne rubrike (početne stranice otvaraju autoportreti Rade Jarka i Ervina Jahića, *Književne prakse* donose novu domaću poeziju, poveći pasus je posvećen prošlogodišnjem Goranovu proljeću, prijedvodno se predstavljaju suvremena španjolska i litavska kratka priča iz projekta *Antologija MD-a*, a od stranih pisaca odabrani su portugalski pjesnik Luis Filipe Saramento i mađarski Otto Fenyvesi) sadrže i dva završna, vrlo zanimljiva priloga koje uvodnom, ekstatičkom bilješkom predstavlja priređivač Zoran Roško. Prvi je svojevrsni in memoriam nedavno preminulom Terencu McKeeu, jedinstvenom i genijalnom pripadniku američkog psihodeličnog pokreta. U svojim tekstovima i bilješcima drugih McKee se pokazuje kao zagovaratelj šamanističkog doživljaja svijeta i istinski vizionar evolucije ljudske svijesti. Slobodno konzumirajte bez ikakva straha.

Drugi tekst je pravo iznenađenje i otkriva vrhunski izvor satirične zabave i lekciju kako bi se trebao uređivati ironični, subverzivni medij i kao tiskovina i na webu. Američki časopis *The Onion* je stvarno genijalna zafrkancija na račun

čovječanstva i svih njegovih katastrofalnih izmišljotina i nevjerojatnih gluposti. Ako mislite da Amerikanci nemaju smisla za humor i (auto)ironiju, za početak se informirajte tekstovima u *Quorumu* i provjerite. Za manje skeptične, željne šege i fore, preporuka je: pročitajte što je više moguće *The Onion!* ▣

Bez daske u glavi

Kao što su Oberiuti govorili da je nula zapravo smrt, ovdje je riječ o pokušaju usmrćivanja nečega što je aktualno i živo

Agata Juniku

Daska iz Siska jedna je od najprofesionalnijih neprofesionalnih kazališnih udruga u Hrvatskoj, a bez sumnje najpriznatija među takvima na međunarodnoj festivalskoj sceni. Rubnim područjima takozvanoga dramskog kano-na Daska se bavi 27 godina i u tome je više nego solidno podržavaju struka, publika i kritika. Financijski, situacija joj nikada nije bila blistava, ali taj problem dijelila je s ostalim profesionalnim i neprofesionalnim kolegama. Od 1. siječnja za Dasku problema više nema jer joj je Poglavarstvo grada Siska odlučilo za ovu godinu iz proračuna dodijeliti – nulu.

Preciznije, priča je išla ovako: Spomenka Jurić, pročelnica Odjela za društvene djelatnosti, predložila je Poglavarstvu da se dotacija Daski u 2003. godini – s dosadašnjih 40.000 – poveća na 100.000 kuna (20.000 za edukativnu radionicu s djecom i mladima + 80.000 za festival SOS za kazalište kojeg je Daska glavni organizator). Poglavarstvo, sastavljeno od članova HDZ-a, HSP-a i HKDU-a, predložilo je potpuno ukidanje sredstava, a Mario Marot – predsjednik Gradskog vijeća, koje utvrđuje proračun, odluku je verificirao i potpisao. Nikakvo obrazloženje, međutim, Dasci dosad nije dostavljeno.

“Osobno mi je jako žao. Trudila sam se da tako ne bude. Ali mislim da ne treba odustati. Na dobrim stvarima treba ustrajati” – prokomentirala je Spomenka Jurić, dodajući da je ona samo činovnik i da su njezine ovlasti činom predlaganja programa iscrpljene.

Neki dan u Saboru, sumanut netko predložio je osnivanje psihološkog savjetovišta koje bi “homoseksualcima trebalo pomoći da počnu voljeti žene”. Možda je, logikom istovrsnog zaumnog cinizma, Poglavarstvo grada Siska Neboj-

ši Borojeviću – trenutačnom nositelju titule usuglašivača ideja u Dasci – zapravo odaslalo poruku da naprosto počne voljeti HSP, HKDU ili, barem, HDZ. Ako tomu i jest tako, odabrali su krivog adresata:

“Kao što su Oberiuti govorili da je nula zapravo smrt, očito da je ovdje riječ o pokušaju usmrćivanja nečega što je aktualno, živo, zanimljivo i misleće. Rekao bih da je to atak na slobodu. Nama to nije prvi put. Godine 1982. iz prostora su nas istjerali socijalistički omladinci, sada su to neki drugi ‘omladinci’, neki od njih vjerojatno su oni od prije dvadeset godina. Samo je to već pomalo zamorno” – prokomentirao je stoički Borojević, koji će, nesumnjivo, na Dasci ustrajati. Za sada mu podrška dolazi uglavnom od kolega i nekih vjernih gledatelja, a možemo se samo nadati da si Ministarstvo kulture neće dopustiti ponoviti ljagu Grada Siska. **z**

reagiranja

Malo ali dobro

Damir Radić

Uz razgovor s Krunom Lokotarem, Zarez br. 94-95.

U Zarezu broj 94-95 od 19. prosinca 2002., u intervjuu koji je Rade Dragojević vodio s Krunom Lokotarem, netočno se tvrdi da je Emily Dickinson bila slabo produktivna te da je “sa svega dva tuceta pjesama ušla u sve antologije”. Kako se opus velike američke pjesnikinje Emily Dickinson sastoji od otprilike 1500 (tisućpetsto) pjesama, svako daljnje raspravljanje o njezinoj produktivnosti očito je suvišno. Primijetio bih tek da Kruno Lokotar u dotičnom intervjuu kritičarima FAK-a spočitava “najblaže rečeno” neobrazovanost, no koliko je umjesno da jedan od “najboljih domaćih književnih kritičara”, kako Lokotara na početku intervjuja najavljuje Dragojević, drugima spočitava manjak obrazovanja, a sam nije dovoljno upućen u opus velike književnice Emily Dickinson te stoga ne može

ispraviti Dragojevićev iskaz o njezinoj tobože slaboj produktivnosti? Ni je naodmet dodati i ono što bi svakom kome je u bavljenju umjetnošću upravo umjetnost na prvom mjestu trebalo biti samorazumljivo, no zahvaljujući i fakovskom utjecaju nije, a to je da se umjetnik valorizira po kreativnosti svojih uradaka, a ne njihovoj (malo)brojnosti. Čak i kad bi se opus Emily Dickinson sveo na tih dvanaestak pjesama koje se pojavljuju po antologijama, on bi još uvijek bio neizmjerljivo vredniji od svega što su npr. pripadnici fakovskog kruga dosad polučili (a to i nije neka impresivna brojka, ako je već količina bitna). Uostalom, najveća ironija leži u činjenici da se upravo kritičarski rad Krune Lokotara, čovjeka koji tako decidirano inzistira na produktivnosti, može opisati sintagmom – malo ali dobro. **z**

Ministarstvo kulture RH, Face Croatia, Trust for Mutual

Understanding i HDLU Zagreb objavili su natječaj za sudjelovanje umjetnika iz Hrvatske u **Međunarodnom Studio Programu PS1 Instituta za suvremenu umjetnost, New York** (rujan 2003.-rujan 2004.). Natječaj je otvoren od **16. siječnja do 28. veljače 2003.**

Ponude slati na jednu od adresa:

Galerija Miroslav Kraljević,
INA Naftaplin (Rezidencija PS1),
Šubićeva 29, Zagreb

HDLU, (Rezidencija PS1),
Trg žrtava fašizma bb, Zagreb

PROPOZICIJE:

- natječaj je javan, a pravo odziva imaju građani Hrvatske sa stalnim boravištem u zemlji
- upućen je umjetnicima orijentiranim k suvremenoj umjetničkoj praksi
- po propozicijama PS1 lokalni žiri od 8 članova bira 10 umjetnika, među kojima će žiri PS1 izabrati jednog umjetnika
- rezultati će biti objavljeni e-mailom

PRAVA I OBEVEZE IZABRANOG UMJETNIKA:

- organizatori podmiruju članstvo u Međunarodnom Studio Programu PS1 u iznosu od 10.000 \$
- organizatori sponzoriraju boravak umjetnika (smještaj, put, život) u iznosu od 20.000 \$ za navedeno razdoblje (u više obroka)
- umjetnik se u naznačenom razdoblju ugovorom obvezuje aktivno raditi u okvirima programa ili dobiven novac vratiti

MOLBA TREBA SADRŽAVATI:

- 10 do 20 slajdova, a samo ako rad to izričito zahtijeva CD-rom ili video traku
- CV (engleski jezik)
- kratku izjavu o radu (artists statement/engleski jezik)

KONTAKT:

Branko Franceschi, koordinator programa,
Galerija Miroslav Kraljević

tel. 01 4592696 od 10.00 do 13.00 sati (radnim danom)
e-mail: branko.franceschi@ina-np-sir.tel.hr

HDLU Zagreb, tel. 01 4611818, 4611819

Ekološki otpad

Ekološki projekt kompostiranja otpada Zelene akcije i udruge mladih Zona Kumrovec

Marijela Bagarić

U zadnja četiri mjeseca Zelena akcija u suradnji s udrugom mladih Zona Kumrovec u općini Kumrovec provodi projekt “Promocija kompostiranja u ruralnoj zajednici kontinentalne Hrvatske”. Zašto kompostiranje? To je za okoliš najpovoljniji način postupanja s otpadom koji se, nažalost, u Hrvatskoj nedovoljno primjenjuje, a sustavni programi poticanja kompostiranja još nisu razvijeni. Kompostiranjem se smanjuje količina organskog otpada koji završava na odlagalištima, a istodobno se dobiva vrlo kvalitetno organsko gnojivo koje ne samo da je zdravije i kvalitetnije u odnosu na umjetna gnojiva nego je i potpuno besplatno. Namjera ovog projekta je senzibiliziranje tijela lokalne uprave i samouprave za tehnologiju kompostiranja, te prikupljanje podataka o trenutnom stanju u gospodarenju otpadom. Time se stvara kvalitetna podloga sustavnoj edukaciji lokalnog stanovništva, što je plan nastavka aktivnosti. Udruga mladih Zona Kumrovec u svojoj lokal-

noj zajednici već provodi projekt postavljanja reciklažnih otoka. Nakon završene osnovne edukacije volonteri Zelene akcije i Zona Kumrovec puna su dva i pol mjeseca anketirali stanovništvo deset sela općine Kumrovec, a obuhvaćeno je svako sedmo kućanstvo. Što kažu neki od podataka? Da u njihovoj sredini postoje problemi vezani uz otpad, smatra 74% stanovnika. Najčešće navode probleme neredovitog odvoza i paljenja smeća, recikliranje otpada smatraju nužnim, a koristili bi kontejnere za odvojeno prikupljanje. Naravno, ako bi ih netko postavio. Ipak, svega 6% stanovnika općine radi kompost, iako velika većina od ukupnog stanovništva preferira prirodna gnojiva, uglavnom iz zdravstvenih razloga. Više od polovice stanovnika želi naučiti kako se radi kvalitetan kompost i zainteresirani su za edukaciju. Jedan od proizvoda ovog projekta bit će brošura s obrascima podacima iz anketa i terenskih intervjuja, uz edukativne sadržaje vezane za kompostiranje, a koji će se distribuirati u općini Kumrovec. Time će se stvoriti dobra osnova i smjernice za daljnji nastavak aktivnosti. Planira se suradnja s udrugom Centar za kompost iz Osijeka koja već ima veliko iskustvo u provođenju edukacije stanovnika o načinu na koji se otpad može pretvoriti u kvalitetno organsko te tako pomoći i sebi i okolišu u kojem žive. **z**

Marš iz Obiteljskog zakona!

Dorino Manzin

Doista mi je krivo što je mogućnost ozakonjenja istospolnih izvanbračnih zajednica potpuno zasjenila sve ostale novine i promjene predviđene u Vladinu prijedlogu Zakona o obitelji, braku i izvanbračnim zajednicama. Primjerice, ukinuli bi se maloljetnički brakovi, brojne ovlasti bi se prenijele s centara za socijalnu skrb na sudove, a povećala bi se i dobna razlika za posvojitelje. No, kako se u našem javnom diskursu očito ni o čemu ne može raspravljati bez politikantskih manipulacija i predizbornih kalkulacija, tako smo se i u ovom slučaju više imali prigode naslušati moralističkog dociranja, nego stvarne brige za obiteljske odnose i zaštitu djece. Naši vrli saborski zastupnici i prije zimskih praznika pokazivali su veći interes za obitelj Kostelić i vrijeđanje predsjednika Republike nego što bi bili spremni uhvatiti se u koštac s realnim društvenim i ekonomskim problemima – upravo sjedeći u saborskim klupicama. I baš kada su počeli nalikovati na uspavane ljepotice naglo su se trgnuli iz sna i pokazali rijetko viđenu spremnost za raspravu. Ne zbog štrajkova, ne zbog nasilja, ne zbog diskriminacije Roma, ne zbog lopovluka u privatizaciji, čak ni zbog haških optužnica, nego – gle čuda – zbog homoseksualaca... Još mi je više krivo zbog svega onoga što se moglo čuti, kako u javnoj, tako i u saborskoj raspravi. Nemam riječi.

Hrvatski konzervativni liberali

Nije problem imati drukčije mišljenje. Nije problem čak ni ga javno iznositi. Ocjena stanja duha hrvatskog društva koju je svojedobno dao Vlado Gotovac vrijedi i danas: Kod nas nema prosvijećene konzervativne opcije zapadnoevropskog tipa. Naprotiv, radi se o "brdsko-arhajskim" i "plemensko-običajnim" krugovima. U političkom smislu, to se ponajprije odnosi na koketiranje s nacizmom, veličanje ustaškog pokreta i manipuliranje s Domovinskim ratom. Ilustrativan je primjer činjenica da Evropski parlament 15. siječnja ove godine donosi rezoluciju kojom se pozivaju države članice Evropske unije da priznaju i ozakone izvanbračne zajednice – istospolne i raznospolne te da ih u pravima u potpunosti izjednače s raznospolnim brakovima. Evropska pučka stranka (EPP) zaustavlja, međutim, paragraf koji je pozivao države članice da prošire koncept braka i na osobe istoga spola (279

za izbacivanje paragrafa, 259 protiv i 9 suzdržanih). Dakle, evropski konzervativci još imaju problem sa shvaćanjem braka, ali nikome ne pada na pamet da ospori pravo lezbijkama i gejevima na registrirano partnerstvo. Per-Kristian Foss, norveški konzervativni ministar financija ulazi u istospolnu izvanbračnu zajednicu, a ubijeni nizozemski desničar Pim Fortuyn bio je deklarirani gej. Jasno mi je da su hrvatski konzervativci konzervativniji od evropskih. Jasno mi je i to da su evropski liberali liberalniji od hrvatskih. Međutim, nikako mi nije jasno da su evropski konzervativci liberalniji čak i od hrvatskih liberala.

Dok Miroslav Rožić (HSP) govori o ponašanju neprimjerenom hrvatskom društvu, čak i britanski torijevci najavljuju ozakonjenje istospolnih brakova jer, kako kažu, takvi parovi nailaze na praktične probleme. Dok nas Ljubica Lalić (HSS) upućuje na psihijatrijsko liječenje, u Velikoj Britaniji istospolnim parovima već je zakonski odobreno posvajati djecu.

Eto, to je problem. Kada smo prošloga svibnja izašli s inicijativom da se ozakone izvanbračne zajednice nismo vjerovali da će se jednaka razina znanja i argumenata s plaća ili seoske birtije čuti i u parlamentu (!?) To što je većina naših građanki i građana nažalost polupismena, sudeći barem po popisu stanovništva, nikako ne može biti krivnja udruga Iskorak i Kontra. I uostalom, krivnja za što? Za inicijative koje su odavno realizirane u civiliziranome svijetu? Nismo željeli glumiti suvremene prosvjetitelje, a doživjeli smo da arogantni i primitivni "čuvari ćudoređa" od nas uporno stvaraju nacionalne heroje. I kako onda uopće nastaviti dijalog? S kim? Kako uopće objasniti jednom Đapiću ili Pašaliću da je riječ o kršenju ljudskih prava, kada čak i HSS ima rigidne ultrakonzervativne stavove koji bi u Evropi automatski značili političko samoubojstvo?

Plemenska tradicija...

Nevjerojatna je količina lažnoga kvazi-katoličkog morala koji političari koriste kao predizborni trik uslijed pomanjkanja jasne vizije i konkretnih programa na oživljavanju našeg zamrloga gospodarstva i sma-

Kako uopće objasniti Đapiću ili Pašaliću da je riječ o kršenju ljudskih prava, kada čak i HSS ima rigidne ultrakonzervativne stavove koji bi u Evropi automatski značili političko samoubojstvo?

Dok mnogi nasilnici iz naše političke kvazi-elite lupaju svoje žene daleko od očiju javnosti i nama – lezbijkama i gejevima – sole pamet kako smo nemoralni i dekadentni – u mojoj istospolnoj obitelji ima više topline i ljubavi nego što je u njihovim ikada bilo

njenja nezaposlenosti. Što smo dulje u mirnodopskom razdoblju, naša neprosvijećena desnica svoje ekstatične govore o ratu, Haagu, srbo-četničkoj agresiji i međunarodnoj uroti zamijenit će napadima na nove vragove – pa bili oni i duginih boja. Pederi, ateisti, komunisti, Srbi i Židovi razaraju bogobojaznu hrvatsku katoličku obitelj, a nakon Slobodana Miloševića i drugih balkanskih krvnika, među glavnim neprijateljima naše nacije nalazimo se George Soros, Carla del Ponte i moja malenkost. Zlatko Tomčić je to i najavio na Izbornoj skupštini HSS-a izjednačivši homoseksualce, prostitutke i narkomane. U takvu ozračju neće biti moguće izbo-

riti se za bilo čija manjinska prava. Ideal koji nam se nameće je anakroni i primitivni model braka i obitelji: snažan tata – Hrvat, katolik, svijetle bijele puti i plavih očiju, visok, radi i prehranjuje obitelj, mamica – plaha poput košute, Hrvatica, katolkinja, samozatajna i povučena, koristi kuhaču i pregaču te tucet zdrave hrvatske djece, dakako – prvo pa muško!

...i manipuliranje djecom

Kažu da se to protivi našoj tradiciji. No, čak i da je to istina, može li tradicija biti dovoljan razlog da se ne legaliziraju zakonske, financijske i emocionalne prednosti koje proizlaze iz zakonskog partnerstva? Jedan smisao institucije braka je svakako i podizanje djece. No, je li to jedini smisao? A što je s ljubavlju, vezom, zajedničkim interesima i ciljevima, emocionalnom i financijskom situiranosti, toplinom doma? Zašto se onda brak dopušta heteroseksualnim osobama koje ne mogu imati djecu? Biste li tražili od svojih roditelja kada dođu u starost da se razvedu s obzirom na to da više ne mogu imati djecu? Što je uostalom s heteroseksualnim parovima bez djece? S onima koji ih ne mogu imati djeteta koji to ne žele? Jesu li oni manje vrijedni? Upravo je to svodjenje čovjeka na razinu konja – jer, od konja se očekuje pripod.

Uostalom, ljudi su se protivili i ukidanju ropstva, davanju prava glasa ženama, međurasnim brakovima i služenju vojnog roka žena iz potpuno istih razloga – "to se protivilo tradiciji". Ako su ti naši "novokomponovani" moralisti i etičari već toliko tradicionalni, zašto ne traže zabranu razvoda braka? Zašto ne traže zabranu uporabe kontraceptivnih sredstava, kazneno gonjenje masturbacije? Zašto ne kažnjavaju "blud" i "preljub" (što god bili ti socijalni konstrukti)?

Što je još stravičnije, među glavnim protuargumentima naših kritičara bila je i loša demografska slika Hrvatske. Nije li upravo notorna glupost pomisliti da će istospolne zajednice utjecati na natalitet. Što to znači... da će svi heteroseksualci odjednom napustiti svoje voljene supruge i pohitati u istospolne izvanbračne zajednice? Hoće li vaš susjed Đuro odlučiti da više ne pravi djecu

zbog novog Obiteljskog zakona?

Transponiranje katekizma na zakone

Ipak, ono što me zacijelo najviše plaši je činjenica da upravo osobe koje donose zakone vrlo često nisu upoznate s osnovnim načelima našega Ustava. Tako, primjerice, nesretna dubrovačka gradonačelnica Dubravka Šuica, u svojstvu predsjednice Saborskog odbora za obitelj, mladež i sport, kaže pred svim zastupnicama i zastupnicima da se njezin odbor protivi takvu zakonskom rješenju, jer se, eto, zna stav Crkve... opali Dubravka i ostane živa. Zašto uopće trošiti vrijeme i energiju na uvjeravanje jedne osobe da treba štiti prava seksualnih i rodniha manjina kada je njoj stran i sâm pojam građanske i sekularne države? Zašto bi stav bilo koje vjerske zajednice bio presudan? U svojim dosadašnjim duelima po elektroničkim medijima često bih se susretao s političarima koji su mi mahali *Biblijom*, pa i *Katoličkim katekizmom*... isti oni koji su glasovali za Tijelovo, ali nisu znali što je to. No, onih nekoliko paragrafa o "protuprirodnom" ponašanju naučili su naizust. Po toj logici trebalo bi sastaviti Vladinu radnu skupinu koja će jednostavno transponirati katekizam na zakone. A onda... čuvajte se svi vi koji si pružate ručna zadovoljstva ili tu i tamo škicnete poneki film za odrasle.

I sada se povedite zdravorazumskom logikom: Koga se zapravo ugrožava? Lezbijke i gejeve koji nemaju apsolutno ništa protiv toga da drugi ljudi žive u tradicionalnim obiteljima (ako tako žele) ili ćudoredne puritance sa saborskim plaćama koji drugima uskraćuju temeljna ljudska prava i slobode jer će valjda toliko silno patiti kada se istospolne zajednice ozakone?

I tako... dok mnogi novopećeni bogatuni vrijeđaju lezbijke i gejeve svojim površnim razumijevanjem fenomena ljudske spolnosti, predrasudama i neshvatljivim primitivizmom... ja još čekam njihove prave realne i racionalne argumente. Čekam još od prošloga svibnja... Čekam, ali argumenata nema... jednostavno ih nema. Dok mnogi nasilnici iz naše političke kvazi-elite lupaju svoje žene daleko od očiju javnosti i nama – lezbijkama i gejevima – sole pamet kako smo nemoralni i dekadentni – u mojoj istospolnoj obitelji ima više topline i ljubavi nego što je u njihovim ikada bilo i što će ikad biti. ▣

Robert Perišić

Da ne misliš o sebi

S kim sam god pričala od izlaska tvoje nove knjige pa do njezina čitanja, nitko nije imao nedoumica o čemu je, zapravo, riječ u knjizi. Užas i veliki troškovi svi su od prve shvatili kao precizan opis Hrvatske danas. I doista, priče su to o zemlji u kojoj se svi pokušavaju izmjestiti iz točke A do točke B, a zapravo je sve zajedno samo prebacivanje od jednog do drugog užasa pri čemu svako to putovanje strašno mnogo košta. A tko ne može platiti, pada u crnu rupu. Kao kugle na biljarskom stolu. Ispada da su dobro prošli samo oni koji su izbačeni preko granica igre.

– Ne znam je li to što mi živimo “Hrvatska”? Ili je to šire, kao tranzicija? Ili nešto opće? Svejedno, nekog vruga živimo. U *Užasu*... sam pokušavao dati tome neki oblik, neku priču, jer me proganjalo to što ne znam što je to. Nakon ove knjige imam neki tekst o tome, a da nema te knjige osobno ne znam kako bi gledao na stvari. To je bio moj motiv. Dezorijentacija. Možda je to neka životna faza, možda nije nešto opće, ali u svakom slučaju, negdje ubrzo nakon 3. siječnja, kad se kao nešto otvorilo, osjetio sam oko sebe neku golemu prazninu, kao neki stari egzistencijalist. Tog egzistencijalista spominjem da bih, više iz fore, cijeloj priči dao neki legitimitet, ali zapravo me nije briga za to. Riječ je o tome da me je prvi put počela proganjati misao da ne znam kako živim. Možda je to zato jer sam postao kao neki subjekt. Više nitko nije mogao preuzeti odgovornost za moju “otmicu”. Pao komunizam, pao tuđmanizam, i što ćeš sad. Dakle, ti živi... Imaš tijelo, imaš grad, pa odi u grad. Nema modernizma, nema faca koje će ti reći “kako treba živjeti”. Jer, modernizam je imao “savjetničku funkciju”, postmodernizam je nema. Dobro, da ne filozofiram... Mene stvarno nije zanimalo da budem fiktionalna emisija *Hrvatska danas*, i to je valjda ispalo onako usput. To je valjda sad neki kompliment za uvjerljivost. Iako je mene zanimalo nešto drugo. Znači, moj motiv je patetično intiman, ali izgleda da spadam u onu srednjoškolsku lekciju iz marksizma: “socijalno biće”. Valjda je to što je mene proganjalo proganjalo i ostale, iako se o tome malo govori. Kao da nitko više ne smije postaviti bilo kakvo bitno pitanje. Jer to je ispod razine površine. Ne znam više o čemu da govorim. Svi pričaju o političkim tračevima, non-stop

isto, svugdje isto, i ja i vi o svemu tome mislimo isto, i onda pričamo o tome, jer da bi danas s nekim pričao moraš misliti isto što i on, inače ne možete pričati. Ako netko misli drukčije, onda s njim ne pričaš. Nema ničega ispod političko-ekonomske površine. Mi se uglavnom ne dotičemo ničega. Moj naslov *Užas i veliki troškovi*, to je ono o čemu ljudi pričaju. Ja to stavljam u naslov da se gleda. Meni je to priča svih susjeda od djetinjstva. Meni je to smiješno: smiješan naslov – ali nitko se ne smije.

Politika kao diskurzivno samoodržanje

Koristiš kratke i jasne, precizne rečenice, koje, međutim, ne ubrzavaju dinamiku priča, nego je dapače usporavaju, pojačavajući tako dokumentarnost i autentičnost...

– To je zanimljiva zamjedba. Ta podvojenost, sporo-brzo. Sad vidim u tome nešto načelno na razini tog mog pisanja u *Užasu*... Volim izbaciti suviše riječi. Moja metoda je kraćenje. Sve što “može van”, mora ići van. To brišem. To, zdravorazumski gledano, mora proizvesti brzinu, dinamiku. To znači da se priča odvija, a ne da stoji – mislim da to imam. Tako da ovo što se “usporavanja” tiče, mislim da je više vezano uz distancu. Tekstovi u kojima su radnja i emocija izravno dani – doimaju se bržima, jer se identificiraš, uživiš i “gutaš”. Ovdje izbjegavam to načelo. Postoji radnja, emocija, ali i pogled na radnju, emociju, što bilo. Kao neka dva praga, koji te stalno “zaustavljaju”, da ne brzaš. Mislim da je to to. Dobro je ako je tako.

Kad sam zatvorila posljednju stranicu, pomislila sam da bi knjigu trebali pročitati svi političari u Hrvatskoj.

– To bi bilo dobro. Njih ima mnogo i stvorili bi od *Užasa*... bestseler. Ali, ne vjerujem u to.

Spominjem to zato što je ona nešto kao izvještaj o stanju, da im posluži u kreiranju kampanja za skore izbore. Ili se i na njih može primijeniti rečenica “Zato i postoji politika. Da ne misliš o sebi”?

– U svakodnevnom životu, politika u nas služi doslovno zato. Da ne misliš o sebi. U redu, možda je to hiperbola. Postoje ljudi, postoje trenuci kad se ti ljudi kroz medij politike dotaknu nečega. Ali, to je toliko rijetko s obzirom na količinu toga govora da je gotovo zanemarivo. Taj me govor zatrpava. Taj medijski, pa onda u odjeku, taj svakodnevni beskonačni govor.

Nataša Petrinjak

U svakodnevnom životu, politika u nas služi doslovno zato. Da ne misliš o sebi... Mene taj govor zatrpava. Taj medijski, pa onda u odjeku taj svakodnevni beskonačni govor. Više od njega ne vidim svoj život, nego ispada kao da je taj govor moj život i da se zbog njega osjećam ovako ili onako

foto: Jonke Shana

Svi čekaju da ih netko negdje “zove”. A nema ih tko zvati. Nema individualne inicijative. U nas se priča samo o politici, ali ne može u politici biti nečega čega nema u društvu. To je valjda ona priča o subjektu. To je valjda nešto naslijeđeno, teret vjekovne pasivnosti...

Više od njega ne vidim svoj život, nego ispada kao da je taj govor moj život i da se zbog njega osjećam ovako ili onako. To su, kao, naše emocije. Je li to normalno? Bio sam u Rimu osam dana i kad sam se vratio vidio sam taj kontekst kako pliva na površini kao kad more cvijeta. To su ti momenti distance, kad gledaš tu površinu, sve dok par dana kasnije ne učiniš “buć”. Vratio si se doma. Jer, naše spikice o politici su naš jedini dom.

Kako to misliš?

– Ma ne mislim tako zapravo, nego kažem kako to ispada u praksi. Kao da nemamo ništa drugo. Kao da nemamo nikakva drugog konteksta. Ja ga želim naći. A, kod nas je ta tzv. politika ritualna disciplina, opća ritualna govorna disciplina na osnovi koje se formiraju “zajednice”. Tako da više nije politika, to je nešto drugo. To je diskurzivno samoodržanje. Cijela ova zemlja ima osjećaj da postoji po tome. Ne govorim o politici u smislu ideja, to se u nas smatra filozofijom. Nego trač, politički trač kao zamjena na sve drugo o čemu ne znamo i ne možemo pričati. Mene s kave na kavu ljudi pitaju što mislim o ovome i onome, kao da me pitaju jesam li još tu. E pa, nisam. Puno radim po noći. Ponekad zamijenim dan za noć i to traje dani-ma. Noć je dobra. Vidiš da se ništa ne događa, da je sve isto. Vidiš kako je sve prazno. Ponekad vidiš kako si sam prazan. Po danu to ne vidiš, samo negdje trčiš. A noć je štedljiva. Preporučam je svima koji su u krizi. Moja cura je grintala zbog tog noćnog rasporeda, sve dok nije skužila koliko love uštedimo kad radim noću. Po danu moraš trošiti, takvo je to društvo, takav poredak. A noću je čak i struja jeftinija. Mi noćni ljudi smo subvencionirani kao kultura.

Usud depresivnog nedjelovanja

Govoriš o svakodnevnom životu. To je tvoje područje?

– Uglavnom. Ali čak i u kritici pojavljuje se taj izazov. Politika u nas služi ne samo tome da čovjek ne misli o sebi nego čak i zato da drugi ne bi mislili o njemu – nego o njegovoj “politici”. Pokušavam to izbjeći.

Nisam sigurna koliko nas je očekivalo bolno suočenje s činjenicom da je to knjiga o nama samima, kako kažeš “Mi u Hrvatskoj život smo potratili čekajući da se pojavi netko bolji od nas” ili “Piješ pivo i čekaš. I usput misliš o životu”. Možeš li objasniti tu

sveopću letargiju, lutanja i nesnalaženja...

– Taj citat s čekanjem vezan je uz radnju priče. On je slika neke inercije, a ima i neku intertekstualnu dimenziju. Samo da pogledam... Rečenica u kompletu glasi: “Mi u Hrvatskoj život smo potratili čekajući da se pojavi netko bolji od nas, a evo ga nema, ne stiže, a jensesnska se čežnja približava, čežnja krležijanska, a život prolazi.” Tu se, mislim, već bolje čita taj moj ton. On se parodijski referira na naslijeđe i svjesno je ironičan spram te činjenice “čekanja”. To je naš usud depresivnog nedjelovanja, koji je tako raširen... U nas kod ljudi postoji neki strah od ulaženja u igru. Ne mislim pod time na neke velike igre, da bi sad netko trebao dizati neku revoluciju ili slično. Nego, to su najobičnije stvari. Stvari u kojima treba preuzeti neku odgovornost za sebe. Ne za svijet, nego za sebe. Evo, recimo, ta moja kritika. Uletio sam glavačke u tu kritiku kao klinac. Samo sam radio ono što nisu htjeli drugi. Oni nisu htjeli pisati kritiku, iako su mogli. Nisu htjeli pisati o onom što su pročitali, nisu vjerovali svom čitanju. Stvarno ne znam zašto... Ako si završio književnost i barataš osnovnim stvarima – možeš pisati dobru kritiku, pod uvjetom da pišeš ono što misliš i da se boriš da izraziš to, a ne nešto drugo. A u nas je to iznimka, skoro eksces. Uopće ne znam što ljude sprječava da se izraze. Ponavljam, svaki bolji student koji bi danas počeo pisati tako da vjeruje svom čitanju – ubrzo bi postao važan kritičar. Međutim, ljudi ne daju sebi šansu. Tako je na raznim stranama. O tome dosta pišem u toj knjizi.

U čemu je problem? Jesu li nas nešto krivo učili u školi?

– Taj manjak samopouzdanja i potječe i od tamo. Nešto nas jesu krivo učili. Zapravo, masu toga... Ljudi završe faks i doslovno ne znaju govoriti. Boje se govoriti jer znaju da ne znaju. Ne mislim tu na pravilnom smislu, nego na govorenje obično, u smislu da kažeš bilo što što misliš, da izraziš bilo kakvu mi-

Robert Perišić rođen je 1969. godine u Splitu. Do sada je objavio knjigu pjesama *Dvorac Amerika* (1995), zbirku kratkih priča *Možeš pljunuti onoga tko bude pitao za nas* (1999), komediju *Kultura u predgrađu* (2000). Piše književnu kritiku u tjedniku *Globus*. ☐

Robert Perišić, *Užas i veliki troškovi*,
Ghetaaldus optika, Zagreb, 2002.

Jesen srednjeg vijeka

Rade Dragojević

Sjajne priče o nemogućnosti sustizanja tempa modernog vremena, muci pukog trajanja i rashodovanim ironičnim luzerima, likovima koji žive u stalnom životnom minusu, koji su zaglavili, kad su ni vrit ni mimo, kad je potpuna apstinencija, dakako, jednostavno nemoguća jer, ipak, riječ je o likovima koji su po godinama još premladi za potpuni otpis, ali su s druge strane toliko umorni da se tek održavaju na površini

Pos'o, kuća, birtija, naslov je pjesme Zabranjenog pušenja koja dosta točno opisuje itinerar likova iz nove zbirke priča Roberta Perišića *Užas i veliki troškovi*. Prije tri godine zagrebačka je publika u Gavelli mogla vidjeti predstavu *Kultura u predgrađu* istog autora, koja je podnaslovljena kao posttraumatska komedija. Čini se da u istome ključu – peteespeovskom – Perišić nastavlja i u recentnoj zbirci priča, no s tom razlikom da ovdje klasični posttratni sindrom i njegove posljedice prerastaju u neku vrstu kulture apatije, u neku vrstu blage rezignacije, kolektivnog odustajanja od bilo kakva jačeg angažmana i u kojem je glavna figura, kako se ona definira i u spomenutoj drami, ironični luzer. Da je riječ o luzerima, manje-više simpatičnima, možemo podcrtati i medicinskim nalazom koji kaže da se PTSP mnogo češće javlja među poraženima nego među pobjednicima.

Ljudi ni vrit ni mimo

Perišićev osnovni model izgledao bi otprilike ovako: obično je riječ o tipu koji je kao bio u ratu, ali to svoje sudjelovanje nije nešto naročito kapitalizirao, pa dane provodi u lokalnoj birtiji. Dečki su sve više izvan prometa, zamor materijala je velik. Seksa nema ili je slab, alkohola ima dosta, u flashbacku bljesne pokoja davno zaboravljena želja, u stilu: htio je studirati a završio kao konobar, koja brzo mine, klapa im je u raspadu, a, kako reče jedan lik, nemaju kontakta s mlađim generacijama. Odatle i zaključak da je iz navedenog naslova pjesme

Zabranjenog pušenja o temeljnom životnom lancu, upravo krčma ona najvažnija karika.

Situacija je to kad je čovjek zaglavio, kad je ni vrit ni mimo, kad je potpuna apstinencija, dakako, jednostavno nemoguća, jer, ipak, riječ je o likovima koji su po godinama još premladi za potpuni otpis, ali su s druge strane toliko umorni da se, kako kaže jedan od njih, *tek održavaju na površini*.

Zanimljivo je da je autor očito ljubitelj automobila, posebno onih starijih godišta. Naime, u Perišićevim pričama pojavljuje se čitav vojni park, od Ascone, Taunusa, staroga golfa, juga, peglice, petnaest godina starog BMW-a, starog mercedesa, pa se nekako nameće prispodoba, sve u stilu – rashodovani auti, rashodovani vlasnici. Ima nešto u tome. No, pisac ipak brine da priskrbi dovoljno topline svojim likovima, otprilike onako kako je za svoju staru Asconu osjećao Maris iz priče *Obavimo to odmah*, gledajući je u retrovizoru kako kašljuca, bojeći se istodobno da ne stane baš sada kada je se skoro riješio.

Postupno blijeđenje slike

Zbirku od dvadeset priča otvara, gotovo bi se moglo reći, programatska storija, više crtica, od kojih karticu i pol, pod naslovom *Svi tečajevi počinju u jesen*. Naime, Perišićeve priče gotovo redovito završavaju postupnim blijeđenjem slike, polaganim odlaskom likova u *fade out*, njihovim praktičkim nestankom. U spomenutoj priči zadnje rečenice glase: "Poslije lica koja si upamtio, ponekad, u gradu, prođu kraj tebe. Gotovo su nevidljivi. Možda idu tamo. Još idu. Pratiš ih pogledom dok sasvim ne nestanu."

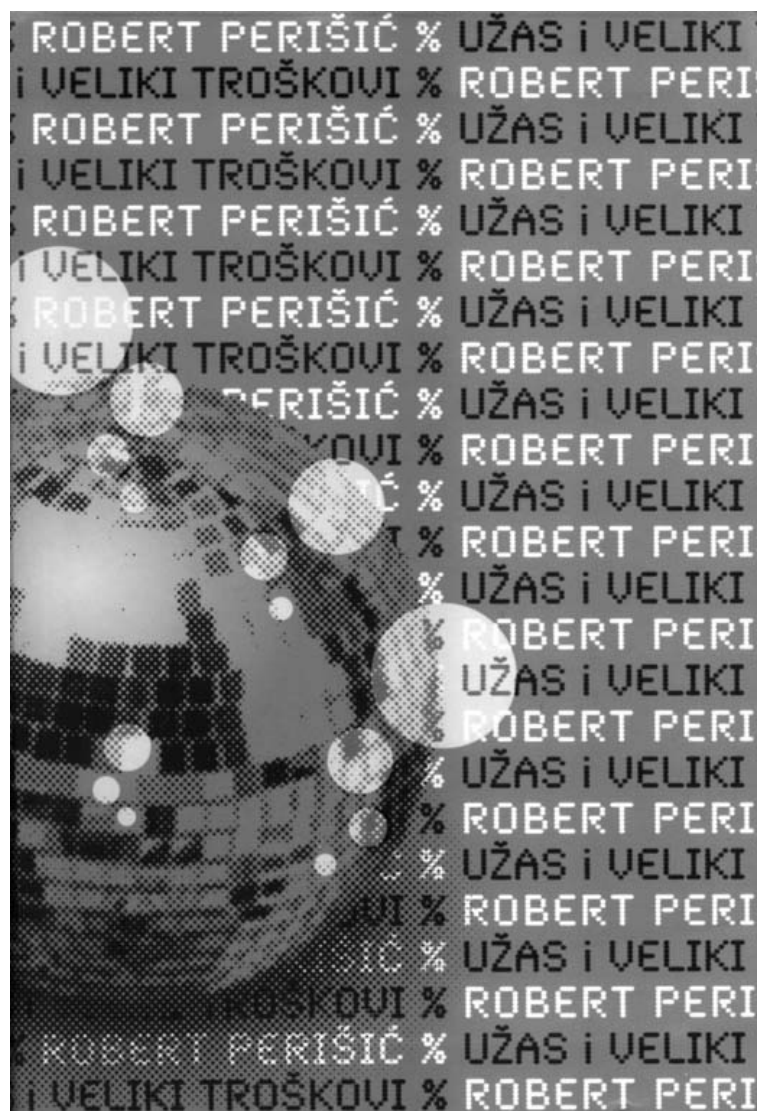
Pisac postiže najviše, a redovito i duhovitost, onda kada opisane karaktere postavlja u situacije kad bi tako grogi ipak trebali nešto napraviti, nešto dosegnuti. U tom smislu možda je i ponajbolja priča *Parti je bio u uzlaznoj fazi* u kojoj glavni lik, da bi zadržao zgodnu Blanku, večeri i večeri provodi uz tehno-podije, iako sam ne pleše. On, dakako, ne pripada toj *Aquarius kulturi*, pa se kao takav pozicionirao na šanku, dok se njegova Blanka omamljena ekstazijem polako pretvara u pravog tehno-šamana. I tu je naš pisac jak, u tom sjajnom opisanju nemogućnosti sustizanja tempa modernog vremena, kad se uslijed duhovne utrnutosti uspijevaju jedino još preslušati Azrini *Filigranski pločnici*, kad problemi veterana rata polako počinju prerastati u permanen-

Perišićevi likovi su od onih koji traže predah, traže da im se ispoštuje njihovo pravo da ne sudjeluju, da budu malo odsutni, da se, u krajnjem slučaju, malo odmore, makar to trajalo i neko dulje vrijeme. Uostalom, takvi ironični luzeri i njeguju zdravu skepsu, nevjericu i uvijek potreban oprez. Ovo je zbirka upravo o takvim *démodé* tipovima, koji žive u nekome svome međusvijetu, međuzemlji gdje caruje sveta letargija i uzvišena rezignacija

tne probleme veterana života, i kad «skidanje» s rata, «skidanje» s droge, «skidanje» s rocka, «skidanje» s bivšeg života zahtijeva terapiju punu anestezika, a pisac nam, kao kakva literarna sestra Bernardica – a i ona, kao što znamo, više nije nikakva sestra, nego samo Bernardica Juretić – nudi tek blagu omamu mlakom pivom.

Nekoliko priča tematizira i stalno prisutni i jedva podnošljivi socijalni pritisak koji dolazi s tridesetima, kad se očekuje da se čovjek oženi, ima djecu, stalan posao, pristojne prihode. A to ne ide tako lako. Zapravo, vrlo je često upravo obrnuto, i tu Perišić postiže svoj drugi zgoditak, u opisima likova koji žive u stalnom životnom minu-

su, koji im se sve više i više povećava i za koji nema ama baš nikakve šanse da se tako skoro anulira. Istina, stalno misle kako je baš ovo godina kad će se konačno izvući, srediti se, vratiti dugove...

Posvemašniji osjećaj nemoći

U priči *Nema boga u Susedgradu* upravo dešperatnim finalom iznevjerava očekivanja koja je nagovijestio opisom seksa na brzaka. Potencijalno napaaljiva priča o usputnom seksu s prijateljevom ženom, rezignirajućim krajem preokreće cijelu stvar u možda i najletargičniji prilog u ovoj zbirci, u priču u kojoj se sublimiraju svi rečeni motivi i u kojoj opis muke pukog trajanja dostiže svoj vrhunac.

Kad bi se promotrila politički, a na *Užas i velike troškove* može se i tako gledati, onda bismo kazali da je ovo zbirka

priča o tzv. tihoj većini. To su oni, kao što znamo, koji u novinskim anketama obično ne znaju za koga će glasati ili odgovaraju da uopće neće izaći na izbore, to je ona nepoznata veličina čiju naklonost stranke tek trebaju pridobiti. To su oni koje je zahvatio posvemašniji osjećaj nemoći i kojima se sve čini preteškim za napraviti. Ali, okrenemo li stvar, može se rezonirati i drukčije. Perišićevi likovi su od onih koji traže predah, traže da im se ispoštuje njihovo pravo da ne sudjeluju, da budu malo odsutni, da se, u krajnjem slučaju, malo odmore, makar to trajalo i neko duže vrijeme. Uostalom, takvi ironični luzeri i njeguju zdravu skepsu, nevjericu i uvijek potreban oprez. Ovo je zbirka upravo o takvim *démodé* tipovima, koji žive u nekome svome međusvijetu, međuzemlji gdje caruje sveta letargija i uzvišena rezignacija. ▣

O kamenu

Predrag Matvejević

Obala Mediterana sva je od kamena, ili od pijeska koji nije drugo doli smrvljeni kamen

Razne vrste kamena pokrivaju mediteranske obale. Razlikuju se po naravi i namjeni. Služile su za gradnju i ukras. Mramor, porfir, granit, bazalt smatrani su rijetkim i skupim kamenjem. Vapnenac, sedra, breča, bigar rasprostranjeniji su i dostupniji. Neki su od kamenoloma proslavili se u povijesti Mediterana – spominjali su ih i opisivali stari prirodoslovci i zemljopisci, grčki, rimski, arapski.

Među najpoznatijim je bio mramor s otoka Parosa (*lapis parium*). Pausanija napominje da je ta vrsta bila draga kiparu Fidiji (I, 33). I mramor s Pentelikonu kraj Atene – *marmor Pentelicum* – bijaše na glasu. Od njega su izgrađeni Partenon i Propileji, Praksitel je u nj uklesao svoje oblike. Na Naksosu, u cikladskom otočju, vađen je stoljećima *marmor Naxium*, a u Atici već prije kršćanske ere, na brdu Himetu, *marmor Hymettium* (Strabon, IX, 21). Čitaoče, bilježim ova imena ne na grčkome, nego na latinskome, čitkijemu na obali gdje pišem ove retke. I otok Prokonos u Mramornome moru stekao je slavu po vlastitomu kamenolomu (*lapis Proconnesius*) – iz njega potječe, prema Vitruviju (II, 8-10), mramor od kojeg je izgrađena Mauzolova slavna palača u Halikarnasu, što postade uzorom svima budućim mauzolejima i dade im ime. Spomena su vrijedni i frigijski kamen iz Anadolije (*marmor phrygium*), zrnat i ljubičast, i onaj numidijski (*marmor Numidicum*), taman i prošaran, koji su vadili Feničani u današnjem Tunisu, te onaj iz Lakonije na istočnom dijelu Peloponeza, crn i težak, zvan *marmor Taenarium*, kao i svjetlosivi otočni mramor s Kiosa (*marmor Chium*) od kojeg bijaše sazdan veći dio rimskoga Foruma. Mramor iz Carrare vadili su Etruščani prije Rimljana, a poslije Toskanci – glasovita je njegova žila prozvana *cava di Michelangelo*. Njime su u Augustovo doba ukrašena pročelja Vječnoga grada, tadašnje prijestolnice Mediterana.

Razne vrste porfira (*lapis porphyritus*) dovožene su izdaleka, najčešće iz afričke pustinje, s obala Crvenoga mora. Vukle su ga kamile, valjali robovi, brodovi su pod njim tonuli – nazvan je «carskim kamenom». U Džebel Dokanu, u Egiptu, otkrivena je jedna od najcrvenijih vrsta koju Plinije nazva «purpurnom» (XXXVI,7). Od nje su pravljene sfinge, stupovi, statue, žrtvenici te napose sarkofazi. Ne zna se kamo je nestao Dioklecijanov porfirni sarkofag – je li bačen u more negdje kraj splitske rive ili je pak odnijet nekamo u dalmatinsku Zagoru? Posljednji put ga je vidio Sidonije Apollinar gotovo dva stoljeća poslije smrti imperatora koji je progonio kršćanstvo i nosio nadimak Jovius – po svemu sudeći kršćanski mučenici osvetili su se njegovu kamenom grobu. Sretniju su sudbinu imali stupovi od crvenoga granita koje je osvajač donio iz Asuana, bilo ih je, ako se ne varam, dvanaest na Peristilu njegove palače, kojom se ponose i Dalmacija i Jadran i Mediteran.

Po bazalt išlo se čak do Etiopije – stari kroničari ga zato i nazivaju *lapis aethiopicus*. Bilo je teško i skupo prevoziti ga i kopnom i morem. Mnogi su platili životom njegovo vađenje ili prijenos. U Akvileji i Ravenni, iskrčavane su i spremene u skladišta goleme gromade dok im preprodavači ne nađu dolična naručioća. I vapnenci su bili – i još su – na cijeni premda su skromniji, osobito onaj s otoka Brača, izdržljiv i pogodan za klesanje, te istarski bijeli kamen od kojega su zidane mletačke palače, kao i «živac» s Korčule što je ugrađen u dubrovačke mire. Ima ih više vrsta, sa žilama u nutrini i zrnjem na površini, sa šarama i bez njih, raznih boja, sastava, starosti. Crvene stijene uz more i u zaleđu nose u sebi rudu. Raspu se i pretvore u zemlju crvenicu, suhu i nerodnu.

Vulkani su izbacili na raznim mjestima sive ili tamnoplave gromade.

Neki su vapnenci, oni najbolji i najotporniji, posve nalik na mramor i lako ih je zamijeniti s njim. Čak i Plinije se prevario u kamenolomu Svetoga Ilije kraj Trogira, učinilo mu se da je njegova sura klisura od mramora tako da je zapisao: *Tragurium marmore notum* (III,141) – a mramora tu nema i nikad ga nije bilo.

Granice kontinenata produžavaju se u golemim plo-

čama po dnu mora ili diljem obale: žučkasti kamen boje afričkoga pijeska zatječemo na otočiću Zamaleku usred Nila jednako kao i na Malti ili Panteleriji, a onaj bljeđi, evropski, možemo slijediti od Rodosa sve do Kadiza, možda i do otočja Asora. I kamenje ima, poput ljudske kože, vlastiti pigment. Svoje preljeve unosi u svjetlo i sjenu pri zalasku sunca, pridaje mu dio svoga sjaja ili sjete. Obala Mediterana sva je od kamena, ili od pijeska koji nije drugo doli smrvljeni kamen. ☒

Pismena predaja

Irena Matijašević

Tehnika psihološke samopomoći kaže: nemoj gušiti druge svojim mislima, a to je zapravo pisanje – pričaš, i pričaš, a nitko te ne sluša. Pisanje je zato uvijek mnogo glasnije od zbornenja. Cilj mu je intrapersonalna vještina, svijest o vlastitim neizvanjskim stanjima

Zanimljivo je pisati bez ikakva povoda. Mislim da je to pismo u svojem najčišćem obliku. Odmaknuti se od aktualnog povoda, ne pronaći novi. Pisati o prenašanju značenja na slova. Na razmake, magične titraje na ekranu, ritam otkućaja, ali onaj ritam kojim caruje samovolja. U njoj se skriva bit pisma: gdje drugdje?

Duga razdoblja pisalačke šutnje isprva su danak kastrocijskim fenomenima obrazovanja, napose u ženskica, kako bi to, u našem prijevodu, rekao Nietzsche. Sljedeća razdoblja šutnje dug su prevelikom vremenu utrošenom na prvijence, rana remek-djela. Otuda se, zatim, naprasno, sve grana: razdoblja lakoća i težina, istodobnog pre(c)iziranja i usavršavanja... Nekima nakon toga slijede pitanja: biti bolničar ili reći nešto epohalno, primjerice moj je um kocka; slova su zapravo kockasta... Možda i ovako: vani je snježno-ljetna večer. Raskrstiti, u međuvremenu, s problemom iznošenja osobnog, s problemom skrivanja ili virkanja ispod neosobnog, s perspektivom duhačkog duha i s ludizmom, u svim varijantama. (To ostaviti za večernje šetnje, jutarnje kave i druga duhovitija razdoblja.)

Pisanje i samopomoć

Tehnika psihološke samopomoći kaže: nemoj gušiti druge svojim mislima. A to je zapravo pisanje: pričaš, i pričaš, a nitko te ne sluša. Ali te zato njih, barem nekoliko, čita.

Kad udeš u taj osjećaj, da možeš sve reći i da te nitko nikad neće čuti, još se nešto događa: počinješ slušati sama sebe. Tako se realizira samopomoć. Obično se misli da to znači sam si pomoći, a zaboravlja se pripomenuti da će ti do te samopomoći samo pisanje pomoći. Jer češ se glasati, a nitko nikad neće čuti taj glas. I to češ znati. Kome bi se, onda, u takvoj situaciji i mogao okrenuti negoli svojem unutarnjem glasu, pitam te.

Pisanje je zato uvijek mnogo glasnije od zbornenja. Cilj mu je intrapersonalna vještina, svijest o vlastitim neizvanjskim stanjima. Dok u jednom mahnito tipkaš, drugo te stanje gleda s ekrana. Ili: jedan piše, drugi čita misli,

treći te šeta tijelom teksta koje se kumulira, četvrti se buni i tjera te da se držiš nekih pravila oblikovanja...

Unutarnji je glas uvijek mnogo mirniji negoli onaj vanjski, onaj koji vrišti za ljudskim ušima, za slušačima. Tekst te, nadalje, savršeno rasipa. Dijeliš se: vrlo rijetko si u sredini onaj s početka teksta. Nije isto biti u trbuhu, i u nožnim prstićima, a kamoli u repu, i svakovrsnim preostacima što se vuku iza tijela. Repove tekstova, inače, osjećaju svi koji ne rukuju pregrubo vratima, stranicama, uopće plohama i ne zatvaraju ih prenačnim kretanjima. Zato je pisanje i kao kretanje po sobama: neki stalno pišu u zakucima, neki na sredini dnevnog boravka. Mislim da ima i pisama iz špajzi, kupaona. Neki možda pišu uvijek u prijelazima: vruće-hladno, svijetlotama, a to znači vjerojatno: u predvečerje ili u zoru, ući u toplu kadu i istrčati iz nje u neugrijanu sobu. U žmarcama.

Ponovo uzeti pera

Nekad se piše da se otjera komarce. Životinje, fiziologiju, psihologiju, biljke, interijere, sve iz tog organizma koji se nekome obraća. Potpuno sam na strani nikad objavljenih dnevnika: najčišćeg primjera pisma, pisma kojemu ne treba nijednog čitatelja. Kad dnevničar ispiše svoje, ni on to nikad više ne čita. Srce mu je kucalo na stranicama, i nitko ga nije oslušnuo.

Koliko je tih nepravilnih, samovoljnih pulsiranja, uzoraka pobjeda prirodnih zakona... Razmišljati, to nema smisla, to je samo volja. Ali pisanje. Pisanje je samovolja. Tolika razlika. Pravilnim se naglašavanjem razlika, istina, održava i u govoru. Samo volja i samovolja. Drukčijim riječima, nikad ne prestaje igra.

A svaka igra jednom prestaje, kaže se. Čak i kad ima tisuće, milijune stranica života ispisana iz kreveta, bez ustajanja. Je li itko u povijesti uspio držati tako dug govor. Ne znam zašto se taj aspekt izbacuje iz igre. Glup je, tako valjda treba misliti. Ne zna misliti, tako valjda treba opisati glupost.

A tko, osim toga, sumnja u spavanje teksta. Jedan mi od glasova upravo sad govori: vidim zijevanje teksta. Jer praznine popunjene čistim zrakom su prazne. Zijevanje je neuvjerljivo duboko uzimanje daha. I tako dalje, sve dalje. I kome to, opet želiš reći iznutra: Sve sam dobro napravio, nisam oštetiio tijela slova, poglavljia, priča, niti poželio tuđih riječi, nisam uzalud izgovarao, niti se previše trudio da ne bih pomislio da sam ja to, svoje djelo. Umjesto sna, slijedi ti koprcanje za autorska prava, s «nesvjesnim» koje bi sve sebi pripisalo.

Uglavnom, prečesto zalaziš u raščlambu stvaranja. Jedna mi prijateljica, sa sličnim problemom, kaže da je samo vrijeme potrebno da podigne sustav, da on proradi. Još možemo pokušati štrikati, vesti, tkati tekstove, dodaje u šali, od koje me prolaze srsi, žmarci, zijeva mi se i tušira mi se, baš usred dnevne sobe. I tad mi sijevne: trebamo se vratiti starim dobrim vremenima, uzeti u ruke pera i namakati ih u crnini tuša. Poštivati iskušane načine predavanja slova papirima, značenja slovima, misli značenjima. To je ta pismena predaja na koju sam, još od naslova, mislila. ☒

Radovan Bigović i Rešid Hafizović

U ime Boga

Stiče se dojam da u posljednje vrijeme sve više jača vjerska netolerancija na području bivše Jugoslavije. U Bosni i Hercegovini na Badnje večer, uoči katoličkog Božića, u selu Kostajnica kod Konjica ubijena je katolička porodica, a počinilac ubistva, musliman, izjavio je da je to učinio iz vjerskih razloga. Krajem novembra u selu Mujkanovići kod Prijedora izvršen je bombaški napad na tek obnovljenju džamiju. Znamo kako je prošao pokušaj obnove Ferhadije u Banja luci, u Srbiji je grupa mladića spriječila božićnu službu Anglikanske crkve u Beogradu, u Čačku se ispisuju antisemitske parole i tako dalje. Gospodine Hafizoviću, mislite li da su to usamljeni incidenti ili je riječ o zabrinjavajućem porastu vjerske netolerancije?

– **Rešid Hafizović:** Na prvi pogled moglo bi izgledati da su posrijedi vrlo usamljeni incidenti. Međutim, ti incidenti imaju svoj ritam i svojevrstni kontinuitet. Zbog toga mi se čini da je riječ o vrlo zabrinjavajućoj pojavi koja je znak nečega što jeste svojevrstna vjerska netolerancija.

Rekao bih da ubistvo poput onoga u Kostajnici predstavlja stravičan presedan. Čini mi se da do sada nije zabilježen slučaj da cijela porodica bude ubijena u trenutku kada slavi svoj vjerski praznik i da se kaže da je to urađeno iz vjerskih razloga.

– **Rešid Hafizović:** Da, to je jedan zaista gnusan zločin koji se naprosto riječima ne može opisati. To je nešto što prevazilazi moć govora. Ne znam šta je gore, to što je taj gnusni čin učinjen baš na velikom kršćanskom prazniku, ili sam čin kao takav. Strašno je i to što počinilac ubistva kaže da je to učinio u ime vjere. Trebalo bi se upitati šta se zbiva u glavama ljudi koji misle da će svojoj vlastitoj religiji bolje i više služiti ako učine zločin prema nekome ko pripada drugoj religijskoj tradiciji. To su znaci vrlo opake i teške bolesti s kojom ćemo se svi, i kao društvo i kao pojedinci, morati mnogo ozbiljnije i mnogo sustavnije suočiti.

– **Radovan Bigović:** Što se tiče Crne Gore i Srbije, ovde u posljednje vreme nije bilo nekih većih konflikata i sukoba u verskom smislu. Čak bi se moglo reći da su odnosi između verskih zajednica dosta dobri. Ne mogu da govorim o onome što se desilo u Bosni i Hercegovini, iako je to samo po sebi tragično i za svaku osudu,

ali mislim da je ovaj incident sa Anglikanskom crkvom ipak jedan usamljeni događaj i da to nije nešto što prevladava. Zvanična crkva je u ovom slučaju pokazala razumevanje i omogućila anglikancima da služe božićnu službu u pravoslavnoj crkvi. Incident su izazvali neki mladići koji nemaju nikakve veze sa pravoslavljem, ni sa verom.

Vjerski ekstremizam u BiH i Srbiji

Kako to da se vjerski ekstremizam najviše širi među mladim ljudima? U Srbiji imamo pokret Obraz, zatim Omladinski narodni pokret Svetozar Miletić, u Bosni i Hercegovini vehabije, pokret Aktivna islamska omladina i još neke slične pokrete. Njihovi pripadnici zastupaju vjerski radikalizam i pozivaju se na pravoslavlje i islam.

– **Rešid Hafizović:** Mislim da živimo u vremenu krize, da su mladi u dobroj mjeri prepušteni sami sebi, da se društvo njima ne bavi, niti ih usmjerava, pa nije čudno što su podložni različitim vrstama ekstremizma. Međutim, ne znam koliko treba uzeti ozbiljno izjave, stavove i proglose organizacija koje djeluju u Bosni, uvjetno rečeno sa islamskim religijskim predznakom, i onih koje djeluju u Srbiji. Imam dojam da su to više grupice ljudi, to bi se bar moglo reći za ove dvije organizacije koje se vi pomenuli. Ne znam gdje su njihova prebivališta, ne znam njihovu strategiju, njihov plan i program, nikad ga nisam imao u rukama. Čujem tu i tamo neke njihove izjave, proglose i stavove. Ne znam da li se uopće mogu smatrati organizacijama ili su to grupice ljudi koje, eto tako, ribare u ovom teškom, kriznom i kritičnom vremenu. A sve to što oni govore, što rade, što pišu po fasadama zgrada u Sarajevu, pogotovo pripadnici vehabijskog pokreta – a i riječ pokret bih stavio pod znake navoda, jer je to prejaka riječ za njih takve i tolike – nema nikakve veze sa autentičnom idejom islama.

– **Radovan Bigović:** Mislim da uopšte nije reč o verskom ekstremizmu. Tu parolu šire bivši komunisti i neverujućih ljudi koji pokušavaju, kao što su to radili prethodnih 50 godina, da sve loše što se sada dešava i što se desilo u poslednjih 10-15 godina na ovim prostorima pripisuju veri, ne želeći da priznaju da je sve nasilje koje se dogodilo, uključujući i tragične ratove, upravo izrodila

Omer Karabeg

O tome raste li vjerska netolerancija na prostoru bivše Jugoslavije razgovarali su u emisiji Most Radija Slobodna Evropa protojerej Radovan Bigović, profesor i prodekan Bogoslovskog fakulteta Srpske pravoslavne crkve u Beogradu, i Rešid Hafizović, profesor Islamskog fakulteta u Sarajevu

Radovan Bigović:

Ne mogu nikoga unapred proglašavati ratnim zločincem, za to postoje sudovi. Svaka strana se u tom nesrećnom ratu osećala kao žrtva, a onu drugu smatrala je dželatoma, iako bi svaka objektivna analiza pokazala da je žrtava bilo na svakoj strani

jedna bezbožna ideologija, antihrišćanska, antiislamska, antireligijska. Siguran sam da ljudi, koji su zaraženi šovinističkim, rasističkim i modernističkim ideologijama i koji se kao bajagi pozivaju na hrišćanstvo, nemaju nikakve veze sa crkvom.

Pokret Obraz se poziva na učenje vladike Nikolaja Velimirovića koji u nekim svojim spisima nije bio baš previše tolerantan prema drugim religijama. Međutim, pojedini visoki crkveni velikodostojnici vladiku Velimirovića nazivaju jednim od najuglednijih ljudi Srpske pravoslavne crkve između dva rata. Kakav je odnos Srpske pravoslavne crkve prema vladiki Velimiroviću?

– **Radovan Bigović:** Odnos Srpske pravoslavne crkve prema vladiki Nikolaju Velimiroviću je vrlo pozitivan, ali to ne znači da će Srpska pravoslavna crkva potpisati svaku reč koju je neko izgovorio, uključujući i vladiku Velimirovića. Nema, niti je ikad postojao na kugli zemaljskoj savršen čovek, čak ni među svetiteljima. To što se neko poziva na vladiku Nikolaja i iz kojih razloga to radi – nema nikakve veze sa crkvom. Tačno je da je Nikolaj Velimirović kritikovao pripadnike drugih religija, ali je mnogo više kritikovao pravoslavne i Srbe. Znam da se o njemu često govori da je antisemita i antievropljanin, ali po toj istoj logici bi se moglo reći da je i antirbin. Uveravam vas da niko nije tako oštro kritikovao srpski narod, njegove vođe, pa ako hoćete čak i crkvu, kao što je to učinio vladika Velimirović. Uostalom, ako neko ima kritički odnos prema nekim pojavama, to ne znači da odmah može da mu se pripiše mržnja prema drugima. Vladika Nikolaj jeste imao kritički stav i prema Evropi i prema nekim pripadnicima Jevreja, niko to ne opravdava, niti može opravdati, ali ne može se na osnovu toga izvući zaključak o nekoj njegovoj mržnji prema bilo kom narodu ili prema bilo kom pojedincu. Mislim da se prilikom ocenjivanja ličnosti iz naše prošlosti ne treba služiti ideološkim parolama, u suštini komunističkim, kao što su bile one o Stepincu i Velimiroviću, koje se ponavljaju ne 10 godina nego 50 godina, i tu se apsolutno ništa nije promenilo.

Islamska zajednica i SPC u osudi zločina

Gospodine Hafizoviću, mislite li da je Islamska vjerska

zajednica u Bosni i Hercegovini dovoljno glasna u osudi militantnog islama?

– **Rešid Hafizović:** Mislim da je u dobroj mjeri glasna, ali da se uvijek može biti glasniji. I to nije sporno. Ono što je za mene sporno, to su sintagme radikalni islam, radikalno kršćanstvo ili radikalni judaizam. Zaista ne razumijem šta ljudi hoće da kažu kada govore da imamo tolerantni i radikalni islam ili tolerantno i radikalno kršćanstvo. Postoji islam i postoji kršćanstvo u svojoj metafizičkoj određenosti. Svaka autentična religija je tolerantna, ona je za dijalog. To važi i za islam, i za kršćanstvo, i za judaizam, i za druge religije. Tolerantna je zato što je objavljuje Bog, koji je po svojoj naravi takav. Recimo, u islamskoj vjerskoj tradiciji među 99 lijepih Božjih imena postoji ime El-Halim, što se doslovno prevodi kao Tolerantni Bog, dakle bog koji objavljuje vjeru koja sadrži ideju dijaloga, ideja ekumenizma, ideju tolerancije, suradnje i zblizavanja sa drugim i drugačijim. Prema tome, ne bih nikada prihvatio da postoje radikalni i tolerantni islam ili radikalno i tolerantno kršćanstvo. Postoji samo autentična ideja islama i autentična ideja kršćanstva koje su u svom metafizičkom genu tolerantne, dobre i plemenite, one su za čovjeka.

Imam dojam da se vjerske zajednice, odnosno religiozna učenja, koja su po sebi, slažem se, tolerantna, ne brane dovoljno od onih koji u njihovome ime šire militantne ideje.

– **Rešid Hafizović:** Moram reći da ni Aktivna islamska omladina, ni takozvani vehabijski pokret, koji se pokušava ukorijeniti i u Bosni, mada mislim da za to nema nikakvog izgleda, nemaju nikakve veze s islamskom zajednicom, niti imaju simpatizere i pristalice unutar institucija te zajednice. Kad je riječ o odnosu Islamska vjerska zajednica u Bosni i Hercegovini prema njima, zaista se čuje glas protesta. On bi mogao biti i češći i jači, s tim se slažem. Islamska zajednica Bosne i Hercegovine, kao jedini službeni predstavnik Bošnjaka ili muslimana u Bosni i Hercegovini, zaista bi trebala biti glasnija i na neki način dati uputu vjernicima kako da se odnose prema ljudima koji se predstavljaju kao vehabije i koji u nekakvom svom puritanskom zanosu umišljaju kako su oni zapravo nasljednici autentičnog islama.

Gospodine Bigoviću, misli-

te li da je Srpska pravoslavna crkva dovoljno glasna u osudi organizacija kao što su Obraz i Svetozar Miletić?

– Radovan Bigović: Obraz i Svetozar Miletić nisu crkvene organizacije.

Ali se pozivaju na Crkvu.

– Radovan Bigović: Na Crkvu se može pozivati bilo ko, ali Crkva je u više navrata konstatovala da to nisu crkvene organizacije. U pluralistićkom društvu ljudi mogu da se zalažu za različite ideje, pa i za one koje se nama ne sviđaju, ali ne smeju da čine nasilje. Ukoliko čine nasilje, bez obzira da li to rade u ime ove ili one ideje, u ime ovog ili onog boga, treba da podležu krivićnoj odgovornosti. Kad je reć ovom poslednjem događaju, o incidentu kada je sprećena božićna služba Anglikanske crkve, verujte da su svi najodgovorniji ljudi u crkvi, od patrijarha, Sinoda do brojnih sveštenika, to osudili kao čin koji je doneo neprijatnosti i sramotu svima. S druge strane, moram reći da vernici nisu dželati. Oni ne smeju, izobličavajući nećiji greh, da uništavaju grešnike i ubijaju ljude. Crkva ne raspolaže sredstvima prinude, niti, na žalost, može da obuzda nasilje.

Karadžić u okrilju Crkve

Ima mišljenja da su vjerske zajednice bile mnogo oštrije u osudi zloćina koje su u ratovima na području bivše Jugoslavije poćinili pripadnici druge vjere, nego u osudi zloćina koje su poćinili njihovi vjernici. Slažete li se s tim, gospodine Hafizoviću?

– Rešid Hafizović: Ne bih mogao dati nikakvu ocjenu o tome, ali kao ćovjek, pa onda i kao vjernik, ne bih mogao prihvatiti da reis-ul-ulema Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, patrijarh Srpske pravoslavne crkve i kardinal Puljić, vrhovni predstavnik i autoritet Katolićke crkve u Bosni, reaguju sa različitim intenzitetom i sa različitim emocijama na isti zloćin.

– Radovan Bigović: Koliko znam, verske zajednice su osuđivale zloćine, bez obzira ko ih je poćinio. Nijedna verska zajednica ni crkva nije amnestirala zloćine koje su poćinili ljudi iz njenih redova redova, niti to može da uradi. Jer, zloćin je zloćin, svejedno ko ga je poćinio. Iskustvo pokazuje da je mnogo manje zloćina tamo gde postoji istinska vera. Tamo gde je lažna vera ili gde nema nikakve vere, više je nasilja i zloćina.

Kakav je odnos Srpske pravoslavne crkve prema Radovanu Karadžiću? To Vas pitam zbog toga što se Radovan Karadžić vrlo često poziva na Srpsku pravoslavnu crkvu i na pravoslavlje?

– Radovan Bigović: Ne znam kakav je odnos Srpske pravoslavne crkve prema Radovanu Kardžiću, ne postoji nikakav službeni odnos. Kakav imaju pojedinci, to zaista ne znam.

Da li se Crkva ograđivala od njegovog pozivanja na Srpsku pravoslavnu crkvu?

– Radovan Bigović: Pre svega, ne znam da se on pozi-

vao na Srpsku pravoslavnu crkvu i u kom kontekstu je to ćinio. To mi nije poznato.

Da li je bilo osuda iz redova Crkve onoga što je Radovan Karadžić radio?

– Radovan Bigović: Imam utisak da vi doživljavate verske zajednice i crkve kao sudske instance, kao dželate. Nije na verskim zajednicama, ni na Crkvi, da osuđuju. Postoje druge institucije u demokratskom društvu koje utvrđuju je li neko zloćinac ili nije. Elementarna pristojnost nalaže da niko ne može biti proglašen zloćincem, dok se ne dokaže njegova odgovornost. Naravno da Crkva smatra da svi oni za koje merodavne institucije dokažu da su poćinili zloćine treba da odgovaraju. Međutim, ne možete nekoga osuditi dok mu krivicu ne dokaže sud. Isto tako, ne možete tražiti od verskih zajednica da utvrđuju da li je neko ratni zloćinac. A samo po sebi se razume da niko normalan, bio on vernik ili ne, neće da opravda bilo ćiji zloćin, ma kakvo ime i prezime poćinioca bilo.

– Rešid Hafizović: Radovan Karadžić se često, u različitim kontekstima, kad mu je god to zatrebalo, pozivao na Srpsku pravoslavnu crkvu. Koliko znam, Srpska pravoslavna crkva se prema tome do sada nije odredila. Uostalom, ne znam da li se ikad Srpska pravoslavna crkva u Bosni Hercegovini i izvan nje na bilo koji način odredila prema onome što je Radovan Karadžić ućinio u Bosni i Hercegovini, a ućinio je zaista velika zla. To mogu reći kao ćovjek koji je preživio rat u opkoljenom Sarajevu, koji je svojim oćima vidio mnogo krvi, mnogo zla, mnogo ljudske patnje, na kraju krajeva i kao neko ko je, pored kolektivne, doživio i vlastitu tragediju. Izgubio sam dva brata, izgubio sam sinove svoje braće, svojih zetova, svojih daidža. Poginula su 22 ćlana moje, što uže što šire porodice. Ne mogu da shvatim da neko ko je napravio tolika zla može imati pravo da se poziva na bilo koju religijsku instituciju, pa i na Srpsku pravoslavnu crkvu. Isto tako ne bih mogao razumjeti kada bih ćuo da se jedna institucija, kakva je Srpska pravoslavna crkva, blagonaklono odnosi prema tom ćovjeku i prema djelićma koje je on na posredan ili neposredan način uzrokovao. Što se mene tiće, on je zaista ratni zloćinac par excellence. Slažem se sa gospodinom Bigovićem da religijske zajednice nisu ni dželati, ni sudije, ali mislim da se svaka religijska zajednica koja ima na pameti svoje vlastito dobro i dobro svojih ćlanova prije ili kasnije mora jasno odrediti prema onome što je oćigledan zloćin.

Rešid Hafizović: Ne znam da li se ikad Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini i izvan nje na bilo koji način odredila prema onome što je Radovan Karadžić ućinio u Bosni

Oćiti ili prejudicirani krivci

– Radovan Bigović: Razumem bol i nesreću ljudi koji su preživeli patnje rata. Nije uopšte sporno da oni koji su poćinili zloćine treba da odgovaraju, ako im se dokaže krivica. Ali, ne mogu nikoga unapred proglašavati ratnim zloćincem, za to postoje sudovi. Patnje i zloćina bilo je na svim stranama. Svaka strana se u tom nesrećnom ratu osećala kao žrtva, a onu drugu smatrala je dželatom, iako bi svaka objektivna analiza pokazala da je žrtava bilo na svakoj strani. Svaki ćovjek, svaki hrišćanin, svaki vernik ne može a da ne osudi sve zloćince. Ne branim nikoga, ni srpsku, ni bošnjaćku, ni bilo koju stranu, znam da je tragedije bilo i previše. Znam da se, ma koliko sudovi bili savršeni, nikada neće vratiti nevini koji su stradali. Dakle, da ponovim, svi oni koji su poćinili zloćine treba da odgovaraju, bez obzira kojoj naciji i religiji pripadali i na šta se pozivali. Ali, njihovu krivicu treba da utvrđuju sudovi. I siguran sam da onoga za koga nadležni sud, bilo domaći, bilo međunarodni, utvrdi da je ratni zloćinac, nijedna verska zajednica, ni Pravoslavna, ni Katolićka crkva, ni Islamska verska zajednica, neće amnestirati. Ne možemo, međutim, tražiti od verskih zajednica da unapred osuđuju.

– Rešid Hafizović: Slažem se da ništa ne treba unaprijed prejudicirati, no neke stvari su oćigledne. Gospodin Bigović živi u drugoj državi, on nije preživio ono što smo mi preživjeli u Bosni i Hercegovini u poslednjih 10 godina i zaista ga ne bih mogao ni na koji način kriviti, niti od njega tražiti da kaže bilo kakve decidnije stavove u vezi s tim. Ali su neke stvari isuviše oćigledne, tako da se o njima mogu kazati stanovite ocjene, a da to ne bude prejudiciranje. Na kraju krajeva, podaci o žrtvama koje su pale u Bosni i Hercegovini sasvim su jasan pokazatelj kolićine poćinjenih zloćina i ko ih je poćinio.

– Radovan Bigović: Potpuno je taćno da ljudi koji nisu direktno i neposredno oćetili patnje rata malo drugaćije gledaju i utoliko razumem gospodina Hafizovića. Sigurno da on sve to tragićnije doživljava. Možda bi mu na tu temu bolji sagovornik bio neki pravoslavac ili katolik iz Bosne i Hercegovine, gde je bilo tragedije, gde je bilo patnje. Međutim, tragedije i patnje bilo je i ovde, u Srbiji, i ovde je narod mnogo propatio. Mi smo na drugi način oćetili patnje rata. Svaki rat, svako nasilje je tragićno. Jedino se možemo moliti Bogu da se ratovi više nikada ne ponove, ni na ovim prostorima, ni bilo gde u svetu. Ali isto tako

treba da smognemo snage i ućinimo sve da dođe do zblizavanja, do pomirenja, do smanjenja i ublaženja patnje. Ono što se dogodilo ne možemo promeniti, ali možemo nastojati da se to nikad više ne ponovi.

– Rešid Hafizović: Slažem se, ali kad je rijeć o zloćinama poćinjenim u proteklom ratu u Bosni i Hercegovini postoje neke stvari koje se golim okom vide i postoje brojke na temelju kojih gotovo procentualno možete reći ko je koliko kolićinu zloćina poćinio. Taćno je da u ratu krv padne na svim stranama, ali ipak ona nikad ne padne baš podjednako.

Tisuću srušenih džamija

Kako tumaćite ćinjenicu da je tokom poslednjih ratova na području bivše Jugoslavije porušeno tolićko vjerskih objekata? Kao da su je postojala namjera da se na pojedinim područjima potpuno unište tragovi druge vjere.

– Radovan Bigović: Naravno da je to tragićno i da za to nema nikakvog opravdanja. Ali moram da priznam da za mene nije nikakvo iznenađenje. Zar od onih koji su u stanju da ubijaju ljude možete da oćekujete da se drugaćije odnose prema kulturnim i sakralnim dobrima.

– Rešid Hafizović: Tragićno je samo po sebi da neke uopće može pasti na pamet da ruši hram Božji, hram u kome se spominje ime Božje. Sama ćinjenica da je neko spreman da to ućini dovoljno govori o kakvoj je moralnoj nakazi rijeć. Takva osoba je dotakla samo moralno i egzistencijalno dno. Nedavni rat u Bosni i oko Bosne zapravo je pokazao do koje mjere može posrnuti ljudska priroda. Kad je rijeć o rušenju vjerskih objekata na našem prostoru, reći ću vam da je samo u Bosni i Hercegovini u toku tog strašnog ratnog vihora porušeno 1000 džamija. To je jedna ćinjenica. Druga je ćinjenica da su sve te srušene džamije bile na teritoriji koju su kontrolirale srpske ili hrvatske snage, dok su pravoslavne i katolićke crkve, koje su nalazile na teritoriji koju je kontrolisala Armija Bosne i Hercegovine, uglavnom preživjele.

– Radovan Bigović: Zaista ne znam precizne podatke, ali mislim da je taćno da su hrišćani, pravoslavni i katolici, mnogo više srušili islamskih bogomolja nego što je to bio obratan slućaj. Moram da kažem da Islamskoj zajednici, u onoj meri u kojoj je sama tome doprinela, služi na ćast što su saćuvane hrišćanske bogomolje tamo gde je to bilo moguće. Iako su bogomolje svetinje i njihovo rušenje je nešto što se nićim ne može opravdati, pre svega voleo bih da niko nije stradao, da nijedno ljudsko biće nije izgubilo život. Sve što se dogodilo u Bosni i na ovom našem prostoru je tragićno. Tragićno je i rušenje bogomolja, tragićno je i to što su gotovo sve džamije porušene. To je bila ućasna stihija zle volje i, daj Bože, da se više nikada i nigde ne ponovi. █

Željko Mardešić, *Svjedočanstva o mirotvorstvu, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002.*

Mirotvorstvo kao izazov i kušnja

Srđan Vrcan

Ova je knjiga svjedočanstvo koliko je teško, zahtjevno i tegobno danas uistinu biti kršćanin ne samo u otvorenom suočavanju s tamnom stranom prošlosti nego još više pred izazovima današnjice i sutrašnjice

Postoje knjige i studije koje imaju različite učinke na svoje čitatelje. Jedno su, na primjer, knjige i studije o gorućim pitanjima današnjice koje nas u osnovi umiruju i tješe. To su u pravilu one koje se svojim glavnim idejama i argumentacijama kreću istim smjerom kojim se kreću i naša razmišljanja. Postoje, međutim, i drukčije knjige i studije. To su one koje čitanjem izazivaju ljutnju i srdžbu, i to ne po tome što zastupaju stajališta suprotna našim, nego po očito pristranom načinu njihovih argumentacija. To su zapravo knjige i studije koje u osnovi zastrašuju. No, postoje isto tako knjige i studije koje izrazito uznemiruju i potiču na veoma kritičko razmišljanje i preispitivanje određenih vlastitih shvaćanja. To su one koje zapravo ne daju mirno spavati ni onda kad se s njihovim autorom u ponečemu ne slažete. U takvu vrstu knjiga spada i najnovija knjiga Željka Mardešića pod naslovom *Svjedočanstva o mirotvorstvu* u izdanju Kršćanske sadašnjosti. Naravno, i gotovo sve ranije objavljene knjige i studije Željka Mardešića imale su to svojstvo da su po pravilu poticale na zaoštreno razmišljanje, pa i na kritičko promišljanje vlastitih stavova i shvaćanja. No, ova već po tematici zauzima posebno mjesto: posrijedi je knjiga o ratu i mržnji, ali i o mirotvorstvu i toleranciji. I to ponajprije na ovim prostorima i danas. Naime, to je knjiga koja se sastoji od tekstova koje je autor napisao i objavio u godinama rata i poraća od 1992. do 2002. godine koja je iznimno bogata zanimljivim i pronicljivim analizama te konstatacijama koje impresioniraju, ali kojima se nećemo detaljno baviti usredotočujući svoju pozornost samo na neke ključne teze i konstatacije autora.

Religija – maska za nereligijske koristi

Svjedočanstva o mirotvorstvu je knjiga jednog od nedvojbeno najumnijih hrvatskih katoličkih ili, bolje rečeno, uistinu kršćanskih intelektualaca koji ima smjelosti da se samostalno i izravno, te do kraja otvoreno sučeli s ratom i plimnim valom mržnje ovdje i sada. I to ne kao pojavama koje bi se samo događale u, za hrvatsko katoličanstvo, izvanjskom društvenom i kulturnom okruženju, pa bi ga se samo usputno i izvana dodirivale, nego se mržnja javlja i unutar djelatnoga katoličanstva i kršćanstva na ovim prostorima. Stoga, to nije knjiga koja docira drugima o toliko potrebnom mirotvorstvu i toleranciji. Naprotiv, ona je svojevrsni krik kršćanina intelektualca nad suvremenim ratnim pustošenjima i nad plimnim valom mržnje ponajprije

pro domo sua. Naime, za njega nema nikakve dvojbe da je “rat za iskreno religiozne ljude možda jedna od najtežih kušnji i izazova, jer stavlja ozbiljno u pitanje mnoge njihove sigurnosti i udobnosti”. I to načelno po tome, kako to Mardešić naglašava, što kršćanin “u svemu može popuštati i u svemu se nađati osim u jednome: pristati da se u ime kršćanstva čini zlo drugome”. A rat se upravo sastoji iz toga da se drugome čini zlo.

Istodobno, Mardešić priznaje i tvrdi činjenicu koja za pravog kršćanina ima svojstva povijesnog skandala, a koji on naziva paradoksom. A to je činjenica da “nema dvojbe da su najveći mirotvorci bili potaknuti vjerskim nadahnućem, ali je jednako tako istina da su najveće zločine počinili baš religijski fanatici”. A, govoreći o ratu u Bosni, konstatira ne samo da je “zatihnuo glas vjerskih pog-

Nema nikakve dvojbe da nas je Željko Mardešić sve veoma zadužio svojim svjedočanstvima o mirotvorstvu, jer je na temeljit, drastičan i nezaobilazan način postavio niz gorućih pitanja naše današnjice

lavara o opraštanju, miru i nenasilju” nego i da “ako se te riječi izgovaraju ne čini se to gestom proroka i upornošću svetaca – ne mareći za posljedice i nepopularnost – nego se radije pribjegava nekom diplomatskom rječniku i svjetovnoj mudrosti”. Uz to, Mardešić naglašava činjenicu da je “nažalost religija postala jedna od najteže prepoznatljivih maski za mnoge nereligiozne koristi, posebice u oblasti politike i ekonomije”. No, na toj dramatičnoj pozadini Mardešić ne pribjegava poznatom načinu zaključivanja koji se tako često rabi, a koji se poziva na načelnu nevinost, dobroćudnost i dobrotu “svojih”, te načelnu zloćudnost i krivnju “onih drugih”. Naime, dosljedno odbacuje ugodno stajalište koje sam opisuje kao “alkemiju manihejskog dualizma – koji se danas nažalost i u katoličkim krugovima nemilice nudi i prodaje – kako smo mi zapravo dobri, a svi su ostali zli, pa je istinsko rješenje u tom da se zatvorimo od utjecaja toga ‘pokvarenog svijeta’ koji bi nas navodno dobre i plemenite mogao zaraziti”. U takvu doživljaju sučeljava s ratom i mržnjom Mardešić se još konkretnije i preciznije sučeljava s onim osobitim izazovom s kojim su se prije njega, primjerice, na zaoštren način za vrijeme nacizma i Drugog svjet-

Mardešićeva je teza da su “vjerske zajednice zapravo samo blagoslivljale ono što je postignuto, a ne što su one postigle, pa je tako religijsko mirotvorstvo kaskalo i išlo iza građanskog mirotvorstva i širilo se baš onoliko koliko mu je to svjetovno mirotvorstvo otvaralo slobodan prostor”

skog rata suočili neki njemački kršćani. To je izazov: «Kako da se bude mirotvorcem usred rata i radi rata, ali da se istodobno ne postane izdajnikom vlastite domovine”. Naime, misliti i djelovati uistinu kao kršćanin nerijetko je barem ponekog, ne samo u dalekoj prošlosti, dovelo pred taj isti izazov.

Očito je da Mardešić u svom odnosu prema onome što je vezano za rat i mržnju na ovim prostorima ne ide onim lakšim putem kojim ide, na primjer, biskup Jezerinac, jer Jezerinac rješava sve probleme savjesti koji se u tom pogledu mogu nametnuti katolicima i kršćanima na jednostavan način. Jezerinac, naime, umiruje njihovu kršćansku savjest i pruža im gotov moralni alibi, i to pozivajući se na činjenicu agresije i razliku između agresora i branitelja, te na već od citiranja istrošenu izjavu kardinala Kuharića u Mariji Bistrici. Pritom jednostavno zaboravlja na elementarnu činjenicu kako opći poziv da se ne čine zločini *in abstracto* ne može nadoknaditi ili zamijeniti odsustvo i jasne i dosljedne javne osude zločina *in concreto*. A to je daleko ispod razine načelnog stava da je “rat sigurno najteža kušnja za kršćane, a zlo razliveno od njega najteže je isprati”. To tim više što je riječ, kako Mardešić naglašava, o ratu koji nije definitivno završen kad se prestalo pucati, nego se rat nastavio kao “nemilosrdni poslijeratni rat” i uz “premještanje stare mržnje u nove okvire”.

Posebno je značajno da Mardešić svojim krikom iznad krovova protiv rata i mržnje ne želi ostati samo vapijući glas u pustinji nego svoj stav nastoji učiniti uvjerljivim, utemeljujući ga i opravdavajući razrađenom argumentacijom. I to argumentacijom trostruke naravi.

Za hrabrije mirotvorstvo

U prvoj argumentaciji Mardešić svoje stavove o ratu i mržnji načelno utemeljuje i opravdava, pozivajući se, na prvom mjestu, na obrat koji je napravio Drugi vatikanski koncil. Na drugom mjestu, Mardešić to radi pozivajući se na novije stavove pape Ivana Pavla II. kojima se

priznaje povijesna odgovornost, pa i povijesna krivnja katolika za nedjela koja su učinjena diljem svijeta, a bila su suprotna izvornom duhu kršćanstva.

U drugoj argumentaciji izravno veza- noj za katoličanstvo u Hrvata Mardešić se poziva na neke stavove hrvatskog episkopata o Drugom svjetskom ratu i to ponajprije tamo gdje se govori kako is- prika da su pojedinci samo ispunjavali naredbe ne može ukinuti osobnu krivnju neposrednih počinitelja zla, kao što kriv- nju ne isključuje ni činjenica da se u sva- kom ratu čine zločini. Na drugom mjes- tu, poziva se na osudu režima NDH iz poznatog prosvjednog pisma Alojzija Ste- pinca Anti Paveliću iz veljače 1943. na- kon što je Stepinac postao svjestan da su svi katolički svećenici, koji su završili u Jasenovcu, a u prilog spašavanja kojih je više puta izravno intervenirao kod Pave- lića i Artukovića, izgubili život i bili po- gubljeni. A to je osuda u kojoj se izrije- kom kaže je duh moderniteta unio u društveni i kulturni život modernih društava, kao što se poziva i na potrebu pozitivnog odnosa prema globalizacij- skim procesima, ponajprije u izričitom protustavu sklonosti da se perpetuira društvena i kulturna zatvorenost Hrvat- ske prema modernom svijetu i prema duhu moderniteta.

U trećoj argumentaciji opće naravi Mardešić ukazuje na potrebu pozitivnog odnosa našeg katoličanstva prema modernitetu i prije svega onoj ključnoj no- vini koju je duh moderniteta unio u društveni i kulturni život modernih društava, kao što se poziva i na potrebu pozitivnog odnosa prema globalizacij- skim procesima, ponajprije u izričitom protustavu sklonosti da se perpetuira društvena i kulturna zatvorenost Hrvat- ske prema modernom svijetu i prema duhu moderniteta.

Mardešić se upušta i u prepoznavanje glavnih načina na koje se zlo u sociološ- kom, a ne u teološkom smislu, očituje danas na ovim prostorima. To su: zlo pamćenja i zlo sjećanje ili nepomirena prošlost; zlo tranzicije ili nedovršena sadašnjost; zlo politike ili ostvarena mr- žnja; zlo gospodarstva ili nastavak rata na ekonomskom području; zlo ideologije ili protueuropeizam i protukomunizam na komunistički način; zlo medija ili iz- lučivanje naroda; zlo otkrića bogatstva ili od dijalektičkog do praktičnog mate- rijalizma.

U pogledu načina kako izići na kraj s tim zlom, Mardešić ponajprije izražava veoma kritičan stav o onome što su vjer- ske zajednice na planu mirotvorstva do sada postigle na ovim prostorima. Nje- gova je teza da su “vjerske zajednice zapravo samo blagoslivljale ono što je postignuto, a ne što su one postigle, pa je tako religijsko mirotvorstvo kaskalo i išlo iza građanskog mirotvorstva i širilo se baš onoliko koliko mu je to svjetovno mirotvorstvo otvaralo slobodan prostor”. I u tome Mardešić ne vidi samo specifični nedostatak ili propust vjerskih za- jednica. Naprotiv, posrijedi je za religiju

kritika

Mardešić priznaje tvrdu činjenicu koja za pravog kršćanina ima svojstva povijesnog skandala, a koji on naziva paradoksom; činjenicu kako "nema dvojbe da su najveći mirotvorci bili potaknuti vjerskim nadahnućem, ali je jednako tako istina da su najveće zločine počinili baš religijski fanatici"

i ponajprije za kršćanstvo porazna činjenica da je "svjetovno ili građansko mirotvorstvo – ako ga već ima – mnogo uspješnije od vjerskog, čime se samo ponavlja povijest, jer su vjerski ratovi – harajući pred više stoljeća Europom – bili ušutkani ustrojem građanskog poretka, a ne pomirbom posvađanih kršćana". Mardešić navodi niz mjera koje bi trebalo katoličanstvo uraditi kako bi se potvrdilo osobito religijsko mirotvorstvo, te kako bi vjerske zajednice prestale oponašati države jer se i same shvaćaju kao neka vrsta države. A zapravo je riječ o manjku smjelosti da se više "s krovova" ono što Mardešić označuje kao "ludost religijskog mirotvorstva".

U sugestijama što treba učiniti Mardešić na prvo mjesto postavlja zadaću "hrabro početi odgajati vjernike izvan svih kolektivističkih i ideoloških vizija kršćanstva, koje su u prošlosti tom istom kršćanstvu nanijeli nenadoknadle sramote i poraze", a zatim "zauzimati se za jedno doista posve personalističko kršćanstvo, skupljeno u malim zajednicama, po mjeri ljudskosti, a ne države, naroda ili međunarodnih udruženja. Biti svjetlo dobrote, a ne zagovornik svoje grupe istomišljenika i istovjernika". I dalje, kao treće, prestati tražiti bilo kakvo korisno povezivanje s politikom, pa i po cijenu nestanka, te, kao četvrto, imati povjerenje u slobodu i u slobodnog čovjeka i slijedom toga podržati demokraciju i građansko društvo, unatoč njihovim nedostacima, te tako "odagnati napast fundamentalizma i integritizma" jer su te "napasti najopasnije od svih za religioznu čovjeka" te, naposljetku, pokušati najprije sebe promijeniti, a ne svijet, jer promijenivši sebe možemo promijeniti svijet.

Bog kao zakrpivač ljudskih rupa

Naravno, iznimno su intrigantni neki stavovi opće naravi koje Mardešić izlaže. Takav je, primjerice, stav o molitvi u kojem se tvrdi da je molitva univerzalnija od svih religioznih pojava, jer je «molitva povijesno nazočna i ondje gdje pojam boga nije dovoljno jasno iskazan ili ga dapače uopće nema». Naime, postoje mnoge religije samo po molitvi, a ne po božanstvima. "Ima religija bez bogova, ali ih nema bez molitve". Naravno, to bi značilo da se religija dosljedno deontologizira i do kraja antropologizira jer "u molitvi – naravno kad je iskrena – čovjek polazi od dubokih osjećaja vlastite nesavršenosti, stvorenosti, prolaznosti", te ga upravo taj osjećaj upućuje na božanstvo ili na "posve Drugo i drugačije". Time se Mardešić kreće na tragu poznatog prigovora Hans Künga filozofskom deizmu koji operira pojmom božanstva kao depersonalizirane nadmoćne kozmičke sile koja stoji na početku svijeta i u temeljima kozmičkog reda i koji je, po Küngu, inferioran i sadržajno siromašniji od kršćanskog pojma

boga. Njegov prigovor je formuliran u obliku pitanja: "Tko se uopće može bogu deizma obraćati molitvom?". No time se Mardešić – čini se – približava shvaćanju kršćanskog boga kao svojevrsnog "zakrpivača ljudskih rupa", to jest ljudskih slabosti, nesavršenosti, prolaznosti i ranjivosti, a ne ponajprije zadnjeg praznora ljudske veličine i svih ljudskih stvaralačkih potencijala. Dakle, ne onoga po čemu je čovjek stvoren na "sliku i priliku Božju" nego onoga po čemu je za njega Bog uvijek zazbiljnost "radikalno druga i drugačija". Naravno, pritom je posrijedi svojevrsno radikalno personalističko distanciranje i od onog viđenja kršćanskog boga koji je od početka svijeta na djelu u prirodi, pa se njegova prisutnost ponajprije otkriva i može pročitati iz "prirodnog zakona" božanskog porijekla, ali i iz onog viđenja po kojem je Bog na djelu u povijesti koja u osnovi samo slijedi «plavnove providnosti».

Moglo bi se sporiti s Mardešićevim shvaćanjem moderne i moderniteta. Dakako, naglašavanje tog i takva shvaćanja može se razumjeti i opravdati kad ga se smjesti u dominantan kulturni duh svojstven katoličanstvu na ovim prostorima u kojem su još moderna i modernitet zapravo ili tuđinci ili nepoznanci. No, za suvremenog sociologa linearno i povijesnim optimizmom prožeto shvaćanje moderne i moderniteta je veoma upitno. Nisu se bez razloga u suvremenoj sociologiji javile orijentacije koje razlikuju prvu modernu od druge moderne ili pak govore o aktualnom prijelazu iz moderne u refleksivnu modernu, odnosno govore o dosadašnjem prožimanju moderne, predmoderne i protumoderne ili pak dokazuju da su najbolje prošla ona moderna društva koja nisu ostvarila temeljiti raskid s onim što pripada predmodernoj, nego su uspjela postići svojevrsnu sintezu moderne i predmoderne.

Koliko se kršćanstvu dogodilo kršćanstvo?

Sličnu spornu točku moglo bi se pronaći u Mardešićevim referencijama na nacionalizam. Naime, pitanje je može li se u kontekstu tako ozbiljnih, do kraja otvorenih i kritičkih analiza o ratu, nasilju, mržnji i nesnošljivosti s nacionalizmom izići na kraj na razini usputnih komentara. No, sve to ne dovodi u pitanje iznimnu vrijednost Mardešićeve knjige. Nema nikakve dvojbe da nas je Željko Mardešić sve veoma zadužio svojim svjedočanstvima o mirotvorstvu, jer je na temeljit, drastičan i nezaobilazan način postavio niz gorućih pitanja naše današnjice o kojima treba razmišljati na sličan do kraja domišljen način jer su to pitanja koja se tiču svih nas bez obzira kojem se bogu klanjali ili se ne klanjali uopće, te kojim se zastavama kitili. Dapače, svojom je knjigom dao intelektualno i moralno visokovrijedan doprinos suvremenoj katoličkoj i kršćanskoj misli u širim razmjerima. Za sociologa religije pak knjiga Svjedočanstvo o mirotvorstvu je u osnovi dvostruko svjedočanstvo. I to, prvo, svjedočanstvo koliko je teško, zahtjevno i tegobno danas uistinu biti kršćanin ne samo u otvorenom suočavanju s tamnom stranom prošlosti nego još više pred velikim napastima i još većim izazovima današnjice i sutrašnjice. A to znači prije svega za onog intelektualca i iskrenog kršćanskog vjernika koji ne može zaobići krucijalno pitanje koje je postavio češki kršćanski filozof Jan Patočka o tome u kojoj mjeri se «kršćanstvu dogodilo kršćanstvo». I drugo, to je svjedočanstvo kako je doista utopijska i projektivna dimenzija pokraj dimenzije povijesnog pamćenja jedna od ključnih dimenzija religije koja joj tek osigurava duhovni i moralni dignitet kako je upozorila suvremena francuska sociologinja religije Danielle Hervieu-Léger. ▣

Program projekcija Filmskog centra od 1. do 18. veljače 2003., Kinoteka, Kordunska 1, Zagreb

Ciklus filmova Wima Wendersa

Subota, 1. veljače

15:00 Stanje stvari

17:00 Tokyo-Ga

Utorak, 4. veljače

21:00 Prijatelj iz Amerike

Subota, 8. veljače

15:00 Aufzeichnungen zu Kleidern und
Stadten

17:00 Priča iz Lisabona

Ciklus filmova Ante Babaje

Utorak, 4. veljače

17:00 Breza

19:00 Program kratkih filmova

Ante Babaje

Utorak, 11. veljače

17:00 Mirisi, zlato i tamjan

Utorak, 18. veljače

17:00 Izgubljeni zavičaj

Ciklus filmova Davida Leana

Utorak, 11. veljače

19:00 Borimo se na moru

21:00 Kratak susret

Subota, 15. veljače

15:00 Madeleine

17:00 Hobson u neprilici

Ciklus filmova Vitoria de Sice

Utorak, 18. veljače

19:00 Čudo u Milanu

21:00 Napuljsko zlato

Grobnica za Filipa Latinovicza

Borislav Vidović

Buden, kao punokrvi krležijanac koji piše i objavljuje nejuhačkom vremenu usprkos, u fiktivnom *Kaptolskom kolodvoru* nalazi ime za utopiju povratka, za fiktivnost domovine kao konačne destinacije svakog putovanja, što znači da vas na kaptolskim kolodvorima čeka samo besmisao, koji je za Budena primarno politička kategorija

Sve to nije imalo nikakvog smisla! Deset godina ratovanja nikome nije donijelo ništa osim gubitaka. Ni jednoga heroja naši ratovi nisu ostavili iza sebe. Samo zločince, njihove žrtve, šaćicu ratnih profitera i široke mase gubitnika. Ostalo su ruševine, socijalna bijeda, moralna sramota, žalosno-smiješni politički provizoriji, mir koji se održava samo pod prijetnjom vanjske vojne sile, budućnost koja već danas zavidni boljoj prošlosti..., kaže Buden u predgovoru svoje nove knjige političkih eseja. Oni kojima se ovakva klinička dijagnoza učini suviše mračnom, mogu biti mirni: ona je u suštini još mračnija. Buden je autor koji je svojim *Barikadama* svojedobno unio dašak zdravog razuma lucidno analizirajući političke i kulturološke aspekte (i efekte) ovog balkanskog *trauerspiela*, a sada je pred nama nova zbirka političkih eseja sastavljena uglavnom od tekstova objavljenih u publikacijama germanskoga govornog područja, uz nekoliko intervjua i izvornih tekstova na hrvatskom.

Utopija povratka

Kaptolski kolodvor iz naslova fiktivni je kolodvor na koji se nakon dugogodišnjeg izbivanja vraća Krležin Filip Latinovicz. On je ovdje ime za utopiju povratka, za fiktivnost domovine kao konačne destinacije svakog putovanja. Prema tome, ne silazite više na kaptolskim kolodvorima, jer tamo više ništa nećete naći: uz traumu odbacnosti i samodestrukcije, čeka vas samo besmisao, koji je pak za Budena primarno politička kategorija. Na ovih tristotinjak stranica očekuju vas *Dolazak*, *Odlazak* i *Prtljaga*, tj. naslovi pojedinih poglavlja istovjetni su kolodvorskoj terminologiji. Ovo Budenovo putovanje sabiranje je dojmova kojima je promatrač izložen promatrajući iz kupea kroz zamaglano staklo spaljenu i osiromašenu zemlju; autorova

zasluga te ujedno razlog zbog kojeg se ovu knjigu isplati pročitati jest u tome što s interesom promatra te prizore, za razliku od većine tuzemnih analitičara i tzv. intelektualaca koji su ovih deset krvavih godina proveli u udobnoj i zamračenoj unutrašnjosti spavaćih kola. Onaj tko jednom napusti svijet nacionalne kulture i nacionalne demokracije, danas se više nema kamo vratiti.

Budenove analize i tekstovi najčešće su pisani iz perspektive psihoanalitičke metodologije. Njihov glavni adresat uvijek je politika, promatrana – baš kao i kultura – u paradigmi permanentnog izvanrednog stanja. Tako, na primjer, analizirajući sukobe na Kosovu lucidno zamjećuje “inscenaciju” albanskog identiteta, nastalu zbog razorne simboličke i realne komunikacije, odčitavajući problem u kontekstu protjeranosti iz političkog diskursa.

Tuđman kao božica majka

U sjajnom tekstu *Njegova posljednja pobjeda*, napisanom nakon Tuđmanove simboličke, pa onda i stvarne smrti, donosi precizniju i dublju sliku post-tuđmanovske ere negoli svi ondašnji slobodoumni komentatori. Ako je smrću Tita (kao posljednjeg Habsburga) prestao funkcionirati mehanizam provođenja kolektivnog identiteta Jugoslavena (što će raspadom Jugoslavije na kraju završiti u sveopćem klanju i ratu), onda je Tuđmanova smrt bila suprotnost tome. Nasuprot autoritaranom Titu, ovaj se iznimno permisivni vođa pojavio u liku božice majke umjesto u liku oca nacije, a njegov je dolazak na vlast predstavljao točku harmoničnog kontinuiteta s nedemokratskom prošlošću – istinska tragičnost njegove figure jest u tome što je zaista vjerovao u svoju viziju, te time realnost svojih ideoloških konstrukcija prepustio inicijama i njihovim vlastitim profanim političkim ciljevima. Upravo u tom efektu simboličke praznine i simboličke smrti, smatra Buden, zrcali se i tragičnost čitave tuđmanovske Hrvatske.

Buden nije ništa manje kritičan prema kolodvorskoj “prtljazi” koju je takav sustav donio: djetinjasta konstrukcija identiteta kao žrtve, djetinjast odnos prema Evropi koji varira između servilne poniznosti i bahatog prezira, te ishitrena (re)konstrukcija srednjoevropskog identiteta kao varijanta kulturpesimističnog bijega u tuđu i naizgled ljepšu kulturnu prošlost, koja je bila i ostala kulturna fantazma hrvatske malograđanštine. U tom smislu autor dijagnostičira problem koji dosad nije dobio adekvatan teorijsko-psihoanalitički tret-

Boris Buden, *Kaptolski kolodvor*, CSU, Beograd, 2002.

man ni medijsku relevantnost: riječ je o povlačenju u urbani identitet (zagrebačke štrudle od jabuka vs. hercegovački mobiteli) koje nije ništa doli bijeg od stvarnosti i genijalan spoj licemjernog konformizma i rebelije.

Konstruktivna društvena mržnja

U drugom dijelu knjige autor se uglavnom bavi evropskim kulturalnim i političkim temama (*Čekaonica EUropa*). Ima tu mjesta za svakovrsne analize, počevši od traženja pravog smisla pristupanja Europskoj uniji, kritiziranju kulture kao “ideologije” postideološkog doba u kojem je ona definitivno prestala biti instrument društvene kritike (i to u svijetu u kojem više nema ratova ideja), pa do komparativnih analiza multikulturalizma i rasizma kao dvaju naličja jednog te istog lica. Govoreći o tome, kao i, na primjer, o potrebi za jednom konstruktivnom društvenom mržnjom kao uvjetom istinske politike, Buden dobrim dijelom već ponavlja teze iz diskusija koje su svakom obaviještenom čitatelju već prilično poznate. No, ipak, i u ovim tekstovima nalazimo sjajne intuitivne uvide koji nadmašuju puki reproduktivni karakter, predstavljajući autora koji je osim upućenosti u takve “trendove” u stanju od njih razviti živu diskusiju govoreći iz pozicije insajdera.

Kad, primjerice, piše o Balkanu kao o Drugome Europe, analizirajući njezinu političku traumu (*Jugoslavija je evropsko nesvesno*, kaže Mladen Dolar) on zapravo ne donosi ništa novo, već drukčije, nudeći iskošeni pogled koji uočava neke pojave naprosto zato jer odabire adekvatnu perspektivu. Povođeci se za glasovitom Jamesonovom kategorijom kognitivnog zemljovidna kao ideološke slike povijesti koja regulira naše egzistencijalno i političko snalaženje u svijetu, te dodajući tome psihoanalitičku metodologiju, lukavo izabrane primjere te dobro snalaženje u formatu

Nalazeći se u nimalo zavidnoj situaciji između azila i egzila, između alternativa koje to zapravo i nisu, te igrajući ulogu samoskrivljenog apatrida, Budenova je pozicija samokonstruirani identitet, ako je takvo nešto uopće moguće. Ovdje je riječ o iskustvu alternativnog koje je u stanju samo sebe kritički reflektirati, i upravo je u tome Budenova najveća snaga

novinskog eseja ili kolumne, autor producira tekstove pred kojima se ne može ostati ravnodušan.

Samokonstruirani identitet

Boris Buden je punokrvi krležijanac bez obzira što tvrdi da društvenu kritiku nije baštiniio od njega nego od svjetske filozofije, bivajući blaženo indiferentan prema nacionalnoj literaturi. Dakle: još jedan čovjek koji piše i objavljuje nejuhačkom vremenu usprkos. Buden konzekventno bira jedan jedini put, odabirući za ove naše prilike prilično neuobičajen vojni red i konačnu destinaciju.

Osnovna su pitanja: iz koje pozicije Buden progovara i za koga piše? Gdje se nalazi jezgra njegova medijskog, kulturnog i političkog identiteta? U čemu se sastoji njegova autentično alternativna pozicija? Kojoj publici je ova knjiga namijenjena, ako uopće do nje i dopre? Pritom je najvažnija samosvijest o vlastitoj pozicioniranosti, a Buden je nedvojbeno posjeduje. Ne slučajno, čitavo jedno poglavlje posvećeno je Karlu Kraussu, čime maloprije postavljeno pitanje dobiva adekvatan odgovor. Nalazeći se u nimalo zavidnoj situaciji između azila i egzila, između alternativa koje to zapravo i ni-

su, te igrajući ulogu samoskrivljenog apatrida, Budenova je pozicija samokonstruirani identitet, ako je takvo nešto uopće moguće. Ovdje je riječ o iskustvu alternativnog koje je u stanju samo sebe kritički reflektirati, i upravo je u tome Budenova najveća snaga. Za razliku od ovdašnjih prilika, gdje se smatra da je stjecanje identiteta institucionalizacijom ujedno i jedini mogući način njegove konstrukcije, svjesno odabiranje odvajanja od fiksiranosti za jednu sredinu i za njezine institucionalne i tradicionalne oblike komunikacije i generiranja interesa, čini se jedini pravi, mogući i, napokon, nužni put. Stoga, iako autor njeguje klasičan (povijesno gledano, krležijanski) defetizam glede recepcije svoje knjige te naposljetku i rezultata cjelokupnog svog rada i angažmana, ne treba žaliti što knjiga nije tiskana u Zagrebu. Ne zbog toga što je loša, nego stoga što bi očekivano pala u prazninu, u zemlju u kojoj smo svakodnevno prisiljeni živjeti iskustvo praznog prostora. Odatle i potpuni muk glede njezine recepcije, tišina koja ne bi bila narušena ni da na zaglavljju stoji ime glavnoga grada. Riječima jednog ovdašnjeg filozofa, *Hrvatska nije ništa drugo doli sama sobom proizvedena nesreća.* ▣

Mediji i mlijeko

Semantika uvrede i san o dijalogu

Nataša Govedić

Polemiku je moguće definirati i kao *bitku apsurda*: publika hoće što žešće premlaćivanje, a ne argumente. U tom je masakru najmanje od svega poželjna mogućnost uspostave dijaloga

Već dugo razmišljam o tome zašto je u hrvatskoj sredini ne samo normalno nego na perverznan način i poželjno, neslaganje u mišljenju iznositi u formi što vulgarnije i što spektakularnije uvrede. Zašto si Ante Tomić dopušta glumce nazvati glupima? Zašto Simo Mraović troši čitav intervju u *Nacionalu* da bi izvrijedao i diskreditirao Velimira Viskovića? Zašto nitko ne trepne kad Zlatko Vitez kritičare nazove štakorima ili kad Ivan Aralica upotrijebi kompletan arsenal govora mržnje? S tim je u vezi i ideja kako se svako javno vrijeđanje može izjednačiti s "polemikom" te kako svaka javna gesta mrzilačkog napadanja neke osobe automatski zaslužuje ili uzvratnu žuč ili bar nekakvu – po mogućnosti simetrično divlju – reakciju napadnutih.

Razlikovanje bez ratovanja

Istovremeno, jedna od temeljnih pretpostavki bilo kakve suvremene metodologije rješavanja konflikta (pa onda i poštivanja načela demokracije) tiče se zaustavljanja verbalnog nasilja, odnosno ideje da imamo slobodu na agresivnost odgovoriti tolerancijom, ili čak ignorirati besmislene uvrede (posebno im ne pridavati medijsku pozornost), samim čime kulturu napadaštva i degradacije transformiramo u kulturu mirnog poštivanja razlike. Za naše polemičke očeve i djedove tako nešto nesumnjivo nije bilo moguće: Matoš i Krleža, kako svjedoče književnoteorijska istraživanja Krešimira Bagića, smatrali su da početak polemike ujedno znači i kraj dijaloga, začinjujući svoje tekstove i osobnim uvredama i niskim sarkazmima. Indikativno je da se ljudi skloni argumentima ad hominem veoma rado pozivaju upravo na tradiciju hrvatskog modernističkog svađanja i vrijeđanja, zaboravljajući što se sve civilizacijski dogodilo od vremena kada je Matoš po novinama razmazivao Kamovljevu pljuvačku. Moramo li vječito hodati tragom arhetipski zapjenjene, prastare Ahilejeve srdžbe? I to samo zato što, u nedostatku učenja i prakticiranja znalačke i kompetentne javne debate, pojedini medijski igrači smatraju kako još jedino polemika ili, u prijevodu – *rat*, danoj kulturi može dati kakvu-takvu "živost". U stvarnosti, to je kao da pokušamo srušiti zgradu HNK zato jer se u njoj ne događaju dovoljno dinamične predstave.

Eksplodirati ili razmisliti

Ruku na srce, ni sama nisam imuna na draži polemičkog bješnjena: izuzetno je teško na udarac ne odgovoriti udarcem. Primljeni udarac zna biti toliko faktički netočan i neutemeljen, da sve u nama vapi za uzvraćanjem punom paljbom "pravedne osvete" (inače, ta je sintagma u demokratskoj kulturi odavno proglašena oksimoronom). Polemika k

tome kod nas ima auru mačističkog herojstva: tko se bolje, to jest niže vrijeđa, veća je faca. Udri muški. Tko tebe jednom, ti njega bar nekoliko puta. Gladijatorska "zabava", sukladno visokotiražnim medijima, zahtijeva *pacanje* u krvi. Tome smo svi, kad-tad, skloni nasjesti: barem u formi promatrača. S druge strane, moje mi nemalo i nimalo drago polemičko iskustvo jamči da nikada nisam uspjela (niti znam ikoga tko jest) tekstom bilo ljutite, bilo smirene ili obrazlagačke reakcije išta razjasniti ili čak *doprijeti* do osobe koja mi upućuje uvredu. Zašto? Zato što se kod nas od polemičara očekuje da se međusobno "mrze", a ne "sprijateljuju", tj. pronalaze makar i minimalno zajednički jezik. Što se pak tiče dopiranja do svjedoka optužnice, dakle do javnosti, primijetila sam da i tu vrijedi neobično pravilo: pratitelji polemike puno se manje obaziru na iznesene *argumente*, o samoj stvari odlučujući na temelju svoga generalnog iskustva ili stava o pojedinoj osobi. Bez obzira koliko puta čovjek ponovi činjenice (a polemičari lako padaju u zamku stranca nevičnog jeziku zemlje u kojoj se našao: ponavljaju i ponavljaju svoje istine *sve glasnije*, ne shvaćajući da ih domaćin ne razumije zato što su u pitanju dva sasvim različita jezika, a ne zato jer govorimo pretiho), javnost će svoje zaključke donijeti na osnovi parametara koji nemaju primarne veze sa samim sadržajem raspre. O tome najbolje svjedoči kulnoarsko pamćenje: nakon nekog vremena, gotovo se nitko ne sjeća *oko čega* se polemiziralo; sjećanje jedino zahvaća

imena i statusne ili političke funkcije protagonista. Polemiku je, stoga, moguće definirati i kao *bitku apsurda*: publika hoće što žešće premlaćivanje, a ne argumente. U tom je masakru najmanje od svega poželjna mogućnost uspostave dijaloga.

Trebali li nam dijalog?

Ako radikaliziramo "stanje polemike", ako njegovu jednosmjernost i dvostruku monologičnost uzmemo kao kriterij intelektualne "živosti", sljedeće je pitanje treba li nam ikada *ikakav* sugovornik ili smo možda samima sebi ipak sasvim dovoljni? Polemika je, kao i rat, u biti *asocijalna*. Ona nema nikakve veze s konfrontacijom iliti sučeljenjem, jer donosi tek konflikte interesa koji se nikada i nigdje ne susreću. Njegovanje polemike, dakle, stvara narcističku, usamljeničku, traumatiziranu i defetističku kulturu. Kulturu stalne obeshrabenosti: čemu išta započinjati kada će naš rad ionako progutati nekakav lokalni obračun, osporavanje ili rat. Polemička svijest inzistira i na tome da dijalog jednostavno "nije u ljudskoj moći". Ali svatko je od nas ipak katkada uspio kušati njegove slatke plodove – s prijateljima, bližnjima, kolegama, djecom. Pitanje glasi: zašto dijalog, kao susret koji ljude duboko osnažuje i zbližava, nije kolektivno prihvaćena vrijednost?

Smisliti ili su-misliti

Zato što se invazija na Irak u visokim ekonomskim krugovima neusporedivo bolje prodaje od ideje osnivanja Globalnog suda za prava svih stanovnika Zemlje, čijoj bi se jurisdikciji svakako morale podvrći i Sjedinjene Američke Države. Ako živimo u društvu mahnitog trošenja i neizbježne katastrofe, između dva potonula naftna tankera ne preostaje nam previše vremena za razvijanje dijaloških strategija. Zato i jest toliko važno kratka razdoblja zatišja nuklearnih pokusa ili obustave rada zagrebačke spalionice opasnog otpada iskoristiti za ono što je "najsuprotnije" ratu: dijalog. Karl Pop-

per pisao je kako razgovor s istomišljenicima ne zahtijeva nikakvu vještinu, niti donosi nove perspektive, dok razgovor s ljudima koji s nama ne dijele iste vrijednosti ili stavove zahtijeva i provjeru vlastitih uvjerenja i umijeće obrazlaganja, na kraju nas nagrađujući i novim uvidom. No onog časa kada skrenemo u vrijeđanje ili obezvrijeđivanje tuđeg mišljenja ili djela, dijalog prestaje. David Bohm smatrao je da dijalog zahtijeva susprezanje već i same ideje kako bilo tko, bilo kada ima "apsolutno pravo" ili apsolutni uvid u "nužnu" istinu. Mišljenje je stoga uvijek su/mišljenje, mišljenje s nekim, na nekoga, o nekome. Relacioni odnos podrazumijeva respekt prema zajedništvu: cilj nije uništiti, nego razumjeti drugog čovjeka. Ali što ćemo s onima koji imaju potrebu komunicirati isključivo nepoštovanje ili preziranje drugog čovjeka? Ne bismo li mogli baš s njima ustrajati na otvorenosti dijalogu? Moje je iskustvo da čak i najgorčeniiji zatvorenici žele i nakon nekog vremena nauče vještinu dijaloške interakcije. Znatno su teži slučaj ljudi s vrha društvene piramide; uvjereni da im nitko nije potreban. No, to je u biti naivna iluzija, koju su nakon nekog vremena izgubili i najmaligniji diktatori. Teško je komunicirati i s onima koji "iskreno" vjeruju u vlastitu nepogrešivost, opet sankcioniranu "odozgo" (tu bih ubrojila različite "duhovne" profesije, poput redovnika, znanstvenika, umjetnika itsl). Dijalog, naime, ne poznaje pravovjerne i krivovjerne, nego pravo na vjersku ili znanstvenu ili umjetničku različitost. Koliko smo je spremni prihvatiti? Mislim da točan odgovor glasi: *bezgranično*. Dijalog ima smisla samo ako potpuno otvara prostor mišljenja, ne isključujući nikoga. Sokrat je u dijaloge uključio Aristofana, Aristofan je dramskim dijalozima podvrgnuo Sokrata, smještenog u gledalištu. Oni nisu *polemizirali* – igrali su se. I slušali i protivili jedan drugome. Svrha dijaloga ionako nije slaganje, nego uvažavanje. Vjerojatno i ne postoji teži i kvalitetniji izazov. ▣

Mišljenje je uvijek su/mišljenje, mišljenje s nekim, na nekoga, o nekome. Relacijski odnos podrazumijeva respekt prema zajedništvu: cilj nije uništiti, nego razumjeti drugog čovjeka

Robert

Fisk

Laži velike invazije

Robert Fisk, sedmerostruki dobitnik britanske nagrade Vanjskopolićki novinar godine, danas izvještava iz Bejruta za britanski dnevnik *Independent*. Pokrivao je zbivanja u Libanonu (1978. i 1982), iransku revoluciju (1979.), iransko-iraćki rat (1980-1988.), sovjetsku intervenciju u Afganistanu (1980.), Zaljevski rat (1991.), rat u Bosni (1992.-1996.) i alžirski konflikt (od 1992. naovamo). Godine 1996. prvi je objavio priču o izraelskom napadu na područje pod zaštitom UN-a u Kani u Libanonu. Jedan je od rijetkih novinara koji je razgovarao s Osamom bin Ladenom: u Sudanu 1993. i dva puta u Afganistanu 1996. i 1997.

Često putuje u Sjedinjene Države gdje drži brojna predavanja. Prošli tjedan govorio je u prepunoj dvorani sveučilišta Purdue u West Lafayetteu, Indiana. Njegov motiv za predavanja ameriĉkoj publici – usprkos dugom, napornom putu u SAD, odbija svaki honorar – proizlazi iz želje da se suprotstavi “neustrašivom, beskompromisnom žurnalizmu” zapadnog izvještavanja s Bliskog istoka, posebno nakon 11. rujna 2001. “Jezik izvještavanja s Bliskog istoka postao je tako kukaviĉki, tako ljigav i udvorno populistiv, tako uhvaćen u frazeologiju State Departmenta, ameriĉkih diplomata i izraelskih predstavnika, da izvještavanje često postaje potpuno nerazumljivo”, kaže Fisk. «Mrzim izvještaje o što i gdje iz kojih je izostavljeno zašto.»

I zašto 11. rujna? “Od nas se nije očekivalo da postavljamo to pitanje”, kaže Fisk. “Već sama misao da je ameriĉka politika prema Bliskom istoku – bezuvjetna potpora Izraela, potpora arapskih diktatora, odobravanja sankcija UN-a zbog kojih je umrlo već toliko iraćke djece – možda na neki izvrnuti naćin u pozadini strašnih napada na 11. rujna, oznaćena je kao zlo po sebi.”

Službeni predstavnici kažu...

Prihvaaćanje rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a o Iraku predstavljeno je u medijima različito, od velikog slavljenja Bushove “diplomacije” – drugim rijećima da mu je UN dopusti raditi što mu se prohtije – do pobjede multilateralizma i ogranićavanja – odnosno da je drugim državama, posebno Francuskoj, uspjelo zaustaviti ameriĉku ratnu groznicu. Kakvo je Vaše mišljenje?

– Rezolucija UN-a je teorij-

ski namijenjena sprjećavanju iraćkog ometanja rada mećunarodnih inspektora i osiguravanje njihova ulaska u predsjednićka područja, takozvane palaće. U teoriji to je i njezino praktićno znaćenje, i u prošlosti je bilo mnogo dogovora izmeću Kofija Annana i Sadama Husseina po principu – OK, obavijestit ćemo vas sat ili dva prije no što doćemo na odrećeno područje i slićno. Problem spomenute rezolucije je u tome da nije jasno definirano tko odlučuje je li ista prekršena – SAD ili UN – kao i omogućuje li rezolucija da SAD otpoćne vojnu akciju bez prethodnih konzultacija s Vijećem sigurnosti. Drugim rijećima, odlučuju li o tome da je rezolucija prekršena UN ili SAD? Već to je sporno jer Amerikanci tvrde da su kršenje rezolucije već i napadi na zrakoplove iznad područja zabrane letenja. Ali ta područja nemaju potporu UN-a. Nijedna rezolucija Vijeća sigurnosti ne govori o područjima zabrane letenja. Kofi Annan je jućer prilićno tužno rekao “ćekajte malo, to nema nikakve veze s UN-om”. Amerikanci, dakle, već pomalo ucjenjuju, pokušavajući tvrditi da su stvari koje nemaju nikakve veze s UN-om, kršenje rezolucije.

Oni žele da rezolucija bude prekršena. Najgore što se Amerikancima moće dogoditi jest da inspektori dobiju potpuno neometan pristup svemu što poćeze vidjeti i ne pronaću sredstva za masovno uništavanje. To je noćna mora Pentagona, Bijele kuće i vjerojatno State Departmenta.

Vidjet ćemo da su inspektori poćeli s radom jer će to objaviti i novinari. Ako se budu neometano kretali i nitko ih ne bude ometao pri radu te ako u nekoliko tjedana ne pronaću sredstva za masovno uništenje, bit ćete sigurni da Bushova administracija želi rat, ako, odnosno kada, na naslovnica *New York Timesa* i *Washington Posta* poćnu objavljivati priće o “službenim izvorima”. Takve priće uobićajeno poćinju nekako ovako: “Predstavnici ameriĉke administracije su izrazili bojazan da Ujedinjeni narodi moćda nisu dovoljno dobro osposobljeni i nisu dovoljno opsežno razmješćeni po Iraku da bi se lako uvjericili da Sadam zaista nema oruće za masovno uništavanje”. Drugim rijećima, poćet će kampanju klevetanja inspektora. To će biti osnova za tvrdnju da nisu obavili svoj posao, da su Amerikanci suraćivali s UN-om, da su dali šansu, ali da nije uspjelo. U osnovi, ameriĉki me-

Jean McCollister

Robert Fisk, jedan od najpoznatijih novinara i dugogodišnji izvjestitelj s Bliskog istoka, ameriĉke aktivnosti na Bliskom istoku i skorašnji rat u Iraku odrećuje kao “najstrašnji pokušaj prekrajanja granica na Bliskom istoku od vremena kada su Francuska i Velika Britanija podijelile plijen iz Prvog svjetskog rata”

Danas, uz jak proizraelski lobi u ameriĉkoj administraciji, kao i meću savjetnicima, Izraelci su praktiĉki već u ameriĉkoj vladi. Više nema nikakve razlike izmeću ameriĉke i izraelske politike...

diji djeluju tako da sve temelje na “službeni predstavnici tvrde”...

Strah od kršćanskog fundamentalista

Što znaće napadi na ameriĉke zrakoplove? Jesu li se Iraćani namjerno odlučili za provokacije? Postavlja li im SAD namjerno mamac i pokušavaju li stvoriti konflikt koji bi im ponudio izgovor za invaziju?

– Amerikanci ih bombardiraju već dugo, već deset godina. Prema mom mišljenju, Iraćani ih jednostavno pokušavaju zadržati što više u zraku. Razumijete, ćak ih ni na radarima ne vide, nego jednostavno pućaju u pravi smjer nadaćujući se da će štogod pogoditi. I Amerikance i Britance zabrinjava da će ih jednom zaista i pogoditi. Posljednje što si žele jest kriza radi nestaloga pilota. To bi ih, naime, odvratilo od cilja kojemu su ćitavo vrijeme posvećeni – nafti, Osami bin Ladenu i tako dalje...

Zašto SAD nije bio zabrinutiji kada je njihova dobra saveznica Saudijska Arabija prije nekoliko tjedana kategorićki i javno odbila sudjelovanje u napadu na Irak? Meću Amerikancima tada nije bilo veće uznemirenosti. Kada je to ućinila Njemaćka, došlo je do velikog javnog uzbućenja i “zahlaćenja” ameriĉko-njemaćkih odnosa.

– Amerikanci ne znaju kako da se ponašaju prema Saudijskoj Arabiji. Ako uću u Irak, ameriĉki naftni konzorciji preuzet će iraćka naftna polja – i iznimno obogatiti svoje dionićare, a posebno prijatelje gospoćina Busha. U tome slućaju lako će nadzirati cijenu saudijske nafte i Saudijska Arabija će imati znatno manju ulogu na Bliskom istoku. Saudiĉji imaju najveće poznate zalihe nafte, ali neće je crpsti ako se njezina cijena bude snizila kada Amerikanci preuzmu kontrolu nad naftom iz Iraka, koji ima najveće nepoznate zalihe te sirovine na svijetu.

Trebaju li Amerikanci uopće potporu Saudijske Arabije za napad na Irak?

– Ne. Imaju već Katar, Bahrein, Tursku, Jordan...

Mogu li zaista računati na potporu Turske?

– Da, Turska će na kraju poduprijeti SAD jer želi nastavak ameriĉke pomoći; jer se želi pridrućiti Europskoj uniji a za to su joj potrebi Amerikanci. Amerika već sada lupa po vratima Bruxellesa i viće «pustite Turke unutra». Evropa time,

naravno, nije pretjerano oduševljena iz razlićitih razloga. Zato mislim da će Turska podržati SAD. Jedino što Turci žele je da Kurdi ne dobiju vlastitu državu, a siguran sam da Amerikanci to neće dopustiti.

Misle li Saudiĉji zaista to što govore o Iraku? Amerikanci, izmeću ostaloga, tvrde da te države jedno govore javno, za domaću upotrebu, a na sastancima s ameriĉkim predstavnicima nešto sasvim drugo.

– Znam, znam, stalno je tako. Jedini odgovor na takve tvrdnje je sljedeći: Ako vaši saveznici zaista laću domaćoj javnosti, a strancima govore istinu, onda imate vrlo opasne saveznike, saveznike kakve se niti ne isplati imati.

Već sam slušao takve gluposti, o tome govore i Britanci. Kada je politiĉki urednik *Independenta* s predstavnikom *Foreign Officea* otputovao u Egipat, prisustvovao je svim razgovorima. I Egipćani nisu privatno govorili ništa što nisu govorili i javno. A javno su govorili potpuno isto što su govorili i na privatnim razgovorima – da će vojni napad na Irak biti prava katastrofa. Ukratko, potpuna je neistina da jedno govore za domaću publiku, a drugo za saveznike.

Ono što se zaista dogaća jest da su arapske države u velikom strahu od ameriĉke sile i ućiniti će sve da saćuvaju svoj teritorijalni integritet. Da se s posljednjom rezolucijom Vijeća sigurnosti sloćila i Sirija – mislili smo da će se skriti u najmanju moguću rupu taj dan – dovoljno govori o njezinu strahu. Nad sobom ima ameriĉku vojsku iz baza u Turskoj, na zapadu Izraelce, a uskoro Turke u sjevernom Iraku i Amerikance na svojoj istoćnoj granici. Tako im ostaje samo tanka pruga “prijateljske zemlje” prema Libanonu. Naravno da se boje ameriĉke moći. I to opravdano jer s tom silom upravljaju ljudi koji nisu potpuno racionalni. S tom silom upravljaju uz potporu kršćanskog fundamentalista koji u Washingtonu stalno povećavaju svoju moć i utjecaj nad državnim institucijama. I, uzgred, nitko od tih ljudi nije bio ni u jednom ratu, nikada nisu navukli vojnićku uniformu.

Ameriĉki sustav je potkupljivanje

Je li ameriĉki napad na Irak neizbjećan? Postoji li još štogod što bi se moglo ućiniti da se to sprijeći?

– Amerikanci računaju na to da će Sadam ućiniti kakvu glupost. Da će razglasiti kako ne-

Daljinski upravljač

Sabor za recitaciju

Grozdana Cvitan

Veliki cirkus u naše malo mjesto stiže krajem godine, ali plakati se već lijepe. A to znači da će pred sljedeće izbore osvanuti i novi izborni zakon

Kad se u Hrvatskoj rade, mijenjaju, raspravljaju i usvajaju zakoni to nije zato što su nužno potrebni. Najnoviji zakon o obitelji, a zatim i nasilju u njoj (najavljeni su i HRT, ribarstvo, Leksikografski i još ponešto) pokazao je kako je mnogo bolje raspravljati o donekle riješenim temama i zakonima nego se prihvatiti stvarnih, teških i gorućih mjera koje bi trebale osigurati funkcioniranje pravne države, rast proizvodnje, zapošljavanje, dugovanja, siromaštvo s jedne, a korupciju, mafiju, ponašanje nekih Vladinih i državnih dužnosnika, s druge strane. Kako je primijetio Miroslav Rožić, Vlada se odlučila dati u izmjenu, saborsku raspravu i

usvajanje zakon o obitelji koji javnosti uglavnom nije bio potreban. Tako se raspravljalo o istospolnim bračnim zajednicama, dok je nasljeđivanje izvanbračnih zajednica mnogo manje zanimljivo sabornike iako je taj zahtjev postavljan mnogo glasnije. O istom trošku pomaknute su dobne granice posvojitelja djece, pa odsad jedan od njih može imati i do 45 godina. U uvjetima kad je posvojitelja sedam puta više nego djece za posvojenje to mora da je bitno poboljšanje, velika radost za demokraciju, zakonodavca, građane općenito.

Štafetne teme

U kontekstu zakona koji je svojedobno Vlada ocijenila dobrim, a sad ga bučno ispravlja, prema prijedlogu jednog od zastupnika (Tušek) zabrinutog za prava djeteta u slučaju razvoda, svi bi mogli biti pozvani na bal. Tako ne bi samo socijalni radnici, psiholozi i pravnici razmatrali budućnost djeteta glede pripadnosti nekom od roditelja, nego bi u proces mogli biti uključeni i susjedi, a proces bi mogli pokrenuti i rođaci supružnika. Iz izlaganja pojedinih zastupnica moglo se zaključiti da su bivše supružnike ucjenjivale djetetom više godina pa to preporučuju i kao zakonsku praksu. Između privatnoga i javnoga u ovoj zemlji već je podulje uvedena praksa da svatko dovoljno moćan ili bezobrazan pokuša osobno pretvoriti u službeno. Iza je uvijek neka korist. Prozivke najprije izostaju za najmoćnije, kasnije ih nema ni za koga. U umoru i rezignaciji posustaje sve, samo se jad perpetuira.

Ipak, čini se da pravo veselje tek po-

činje. Veliki cirkus u naše malo mjesto stiže krajem godine, ali plakati se već lijepe. A to znači da će pred sljedeće izbore osvanuti i novi izborni zakon. Na ovom zasjedanju Sabora odlučivat će se hoće li ga predložiti koalicija zajednički ili svaka stranka ponaosob. Kad se uskoro negdje pojavi iskvarceni Smiljko Sokol ili neki njegov klon i s njega bude skinuta prašina, bit će jasno da je zakon već i napisan. Samo je pitanje brze procedure i kvoruma kad će biti prihvaćen.

Cvijeće za nasilje i demokraciju

Danas sam dobila cvijeće – citirala je i recitirala ministrica Antičević i Marinović, počivajući s uvodom zakona o nasilju u obitelji pitajući se koliko još treba žrtava da bi država i oni (Vlada i Sabor) počeli reagirati na nasilje. To je jedan od onih zakona koji nikad ne mogu u brzu proceduru, iako ministrica misli da on zahtijeva reakciju svijeta. Gospođa koja misli da je Sabor mjesto za njezinu recitaciju na temu nasilja, bila je ministrica i kad je Autonomna ženska kuća bila pred zatvaranjem i apelirala na javnost da joj pomogne da se ne ugasi. Ministrica je pohvalila aktivistički entuzijizam, ali sad vapi za promjenom koju bi regulirao zakon o nasilju u obitelji. Čuli smo da je to globalni problem i da je sad vrijeme da se država pozabavi tim problemom. Naravno, ne globalnim. Našim domaćim. Teško da joj je u tome netko i do sada smetao. A onda su nakon odbora počeli raspravljati klubovi zastupnika. Prvi se pojavio mlađahni zastupnik Hrvatskog bloka koji je još dodao Pokret za modernu Hrvatsku i lupetao o kojekakvim nepravdama zaboravivši da su baš te nepravde njegovi stranački kolege propustile sankcionirati dugo godina (štoviše, bilo bi primjereno pitati i koliko su ih poticali) pod drugim stranačkim imenom. A ti iz drugog stranačkog imena založili su se za borbu protiv svakog nasilja dobrim zakonima. To su oni kojima deset godina nitko u tome nije smetao, ali im taj sport nije pao napamet. Jer su tada imali prećih zadaća. A sad se pitaju gdje će završiti nasilnik kad bude uda-

ljen iz obitelji. Kad ta zastupnica sve to izgovori pred javnosti ostaje pitanje koliko se ljudi tog trenutka osjetilo žrtvama nasilja i pitanje je kako njih zaštititi? Uglavnom, od svih koji su imali nešto reći samo se zastupnica Opačić potrudila shvatiti i reći što je transgeneracijska trauma i otkud nasilje u obitelji. Dalje je govorila u ime svog kluba, a to u našim prilikama uvijek znači promidžbene partijske zadatke.

U okolnostima kad se jedan štrajk nastavlja na drugi, kad splitsko poduzeće poziva javnost da pomogne njihovim stradalim radnicima doniranjem kože, krvi itd. (nije valjda u pitanju budućnost kad će biti zatražena i pomoć volontera iz naroda), jer liječnici ne stignu u štrajku obavljati te poslove, kad jedna radio postaja objavljuje da su se izgubila dvatri psa i jedan čovjek (tim redom), premijer se dosjetio vjerodostojnosti. U slučaju Sunčanog Hvara. Asistirao mu je potpredsjednik Linić konstatacijom da je to i želja lokalne vlasti. Riječ je o tome da je država raspisala međunarodni natječaj, a lokalna vlast uz ostale prijedloge tražila i da se kompleks ne razmrvi. Osim tog jednog zahtjeva sve drugo je zanemareno, jer to je jedino odgovaralo novim odlukama Vlade. Ostatak izjave nije citiran jer Vladi nije odgovarao. Toliko o vjerodostojnosti, koje se premijer zbog nećeg sjetio u završnici mandata.

U svakom slučaju, ulazi se u završnicu: bivša vlast danas u oporbi uglavnom je puštana na miru da priča što hoće, koalicijskih partnera uvijek je bilo dovoljno za podjelu vlasti, gledanje kroz prste nosilo se zajedno s naočalama politike i slijeva i sdesna. Kvorum se skupljao kao što se i dalje skuplja: dok naiđe dovoljno zastupnika zaskoči ih Mato Arlović i izglasa što treba. U međuvremenu se kupuju i prisvajaju mediji. Rezultat toga je da u vojsci štrajka nema ako ga i ima.

U glavnom gradu kupljeno je nekoliko kinodvorana. Sad kao ne znaju što bi s njima. Valjda zatvarali birače na reprizama. Jer film koji su birači htjeli skinuti s repertoara dogodio im se u remakeu. ☒

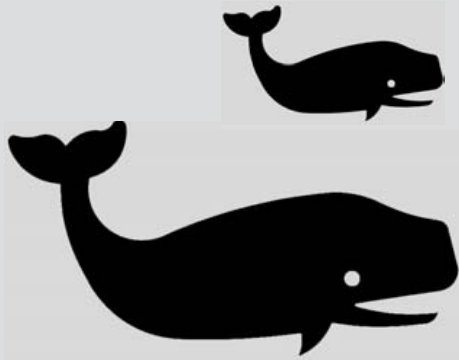
Mrtvaci pod poplunom

A kita boli kita

Boris Beck

Taj slavni Vijenčev kolor, plaćen i mojim novcem, kojega Ivica Matičević naziva civilizacijskom tekovinom, pokazuje da u hrvatskoj kulturi ništa ne vrijedi privatna inicijativa

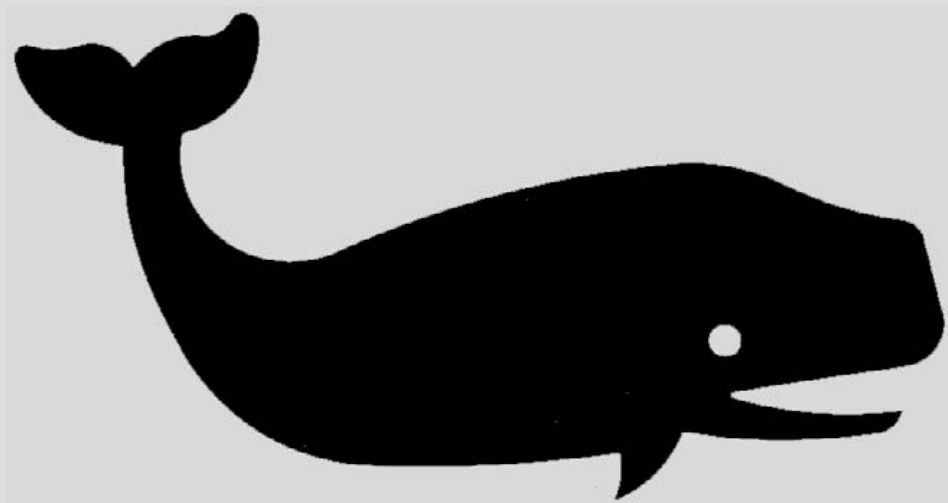

Na jednom mi je ramenu, u bijelom i s krilima, stajao nadbiskup Bozanić s božićnom poslanicom u ruci i šaptao mi u uho: "Pusti Ivicu i Radovana, zaboravimo prošlost i živimo konačno u miru." Na drugom mi je ramenu stajao Salman Rushdie, s onim đavolskim očicama, a držao je u ruci svoj esej *U kitu*. "Za smeće je uvijek važno reći da je smeće jer mu inače dajete legitimitet."

Popustio sam nagovaranjima ovog drugog.

Ha, ha, ha

Ivica je onaj Matičević iz *Vijenca*. Napisao je in memoriam Mladenu Kuzmanoviću i to tako da je u jednoj trećini pljuvao po *Zarezu*, a u druge dvije lametirao o tome kako Kuzmanović nije imao smisla za *Vijenac* u koloru, a da baš lijepo izgleda. Oboje je neukusno za tu prigodu, ali ne reagiram zbog neukusa: Kuzmanović je tamo gdje ga za takve stvari glava ne boli, a i sam si je kriv (ni-

sam mu ja Matičevića izabrao za desnu ruku).

Što je Matičević napisao, a što nije? Događaje u Matici iz 1998. naziva smiješnima, ali ne precizira što mu je smiješno. Je li mu smiješno što je Matica odlučila izdati knjigu zbog autora i sadržaja (Matanov dnevnik), a potom je odbila jer je vidjela korice (fotografija izglednjelog muslimanskog zatočenika u hrvatskom logoru)? Je li mu smiješan logoraš ili logor? Je li mu smiješno što se zbog toga iz Maticice pokupilo desetak urednika i stotinjak autora i zbog toga ostalo bez prostora za pisanje? Hoće li se još više smijati kada mu kažem da sam tada i ja preko noći ostao bez posla, zbog čega smo žena i ja iduća tri mjeseca (s jednim djetetom u pelenama i drugim na putu) bili doslovno bez kune prihoda? Ili je zapravo najsmješnije što su lju-

di koji su tada odigrali najmračnije uloge i danas neizostavni gosti književnih događaja?

Matičević trijumfira nad time što je *Zarezu* voda došla do grla i kaže da dobro organizirana konjica uvijek sredi crvenokošce. Neobične li asocijacije! Ne zbog crvenokožaca (to je prozirno: crvenokošci su crveni, tj. ljevičari, tj. oni iz *Zareza*); zanimljivija je Matičevićeva identifikacija s plavim bluzama i genocidom počinjenim nad domorocima. Da: uvijek oni s plinskim komorama srede smrdljive kramare, oni s napalmom kosooke, oni s kokardom balije, oni s logorom musliće. Oduševljen što je on na krmi Titanica (što plovi morem čitatelja), ruga se onima na pramcu. Pritom je prešutio da malu *Vijenčevu* financijsku prednost osigurava njegov izdavač (MH) državnim dotacijama. Upravo taj slavni *Vijen-*

Hiroshi Yoshioka

Usporavanjem do budućnosti

Marina Gržinić

U jednomjesečnom programu Bijenala u Kyotu (od 4. listopada do 4. studenoga 2003.) održavat će se izložbe, performansi, projekcije filmova i video radova te okruglih stolova

turne institucije nego eksterijeri, ulice i trgovački centri. Zašto? Što će to donijeti ideji javnog prostora u Japanu kao mjestu umjetnosti i kulture?

– Središnje mjesto održavanja Bijenala

je Kyoto Art Center. No, razmišljamo o mnogim događanjima u javnim prostorima kao što su Kyoto Station, Kyoto Tower, Ulica Oike, kuće i hramovi. To je vrlo važno zato jer se u Japanu umjetnost i kultura smatraju nečim što spada unutar kulturnih institucija kao što su muzeji. Institucionalizacija umjetnosti i kulture tako je snažna i izdržljiva, no mislim da je krajnje vrijeme da to dekonstruiramo u smislu alternativnih umjetničkih događanja kao što je Bijenale u Kyotu.

Tema prvog Bijenala u Kyotu 2003. jest usporenost. Zašto baš usporenost? To je upravo dijametralna suprotnost onome što se smatra smislom kapitalizma: brzinom, a Japan je jedan od predvodnika globalnoga kapitala?

– O imenu Kyoto Bijenale: poznajem neke ljude koji su imali izložbe sedamdesetih u Kyotu. Zato, strogo uzevši, naš projekt nije prvi projekt takva imena. No, čitajući o tome, doznao sam da su događanja sedamdesetih bile lokalne umjetničke izložbe slikara i kipara iz područja Kyota. Zato mogu reći da će Bijenale u Kyotu biti prvo događanje međunarodnih razmjera usredotočeno na osobitu temu: usporenost.

Ima li budućnosti?

Zašto usporenost? Mislim da ima nekoliko načina kako možemo odgovoriti na to pitanje. Prije svega, mislim da je suvremena civilizacija slijedila brzinu, pa sada imamo probleme okoliša, politike, društva i kulture. Kapitalistički način proizvodnje i potrošnje dosegao je svoje granice i nema budućnosti ako nastavimo slijediti isti stari pravac "snažnijeg", "bržeg" razvoja. Zato se nadam da možemo razmišljati o boljoj budućnosti usmjeravanjem pozornosti na usporenost. Drugo, vrlo sam zabrinut globalnom situacijom na-

Središnje mjesto Bijenala bit će Kyoto centar. Otvorenje s performansima zakazano je za 4. studenog 2003. godine. Neki poznati umjetnici na Bijenalima u Kyotu već su potvrdili svoje sudjelovanje: Otavio Donasci i članovi kazališne družine Oho do Tamandua iz Brazila, Trinh T. Minh-ha, SAD, Tamiko Thiel, SAD/Njemačka, Yoshihiro Suda i Tadasu Takamine, Japan te skupine IRWIN iz Slovenije i projekta *Weekend Art* iz Hrvatske.

Veza Istok-Istok, koju je moguće otkriti iz nekih već poznatih imena koja će sudjelovati na Bijenalima u Kyotu, nije rezultat puke slučajnosti. Hiroshi Yoshioka, novoimenovani ravnatelj Bijenala, u svibnju 2002. godine bio je u Zagrebu sudjelujući u simpoziju *Utopial/cyber-topia* (naslov je moj opis toga događanja) i ostalim umjetničkim događanjima u klubu mama u Zagrebu.

Izlazak iz institucija

Hiroshi Yoshioka profesor je na Institute of Advanced Media Arts and Sciences (AIMAS) na Gifu, Ogaki-city, u Japanu. Filozof je koji se specijalizirao za estetiku i suvremenu teoriju. Glavni je urednik časopisa kritika Diatext koji izdaje The Kyoto Art Centre. Njegova je nova knjiga *The State of Contemporary Theory: Complex Systems, Cyberspace and Affordance*, Kondasha Publishers, 1997.

Koja su središnja mjesta održavanja Bijenala u Kyotu? Čini se da to neće biti očekivane umjetničke i kul-

čev kolor, plaćen i mojim novcem, kojega Matičević naziva civilizacijskom tekovinom, pokazuje da u hrvatskoj kulturi ništa ne vrijedi privatna inicijativa.

Volio bih da bar ubuduće Matičević poslušna Bozanića i da tuđu mračnu hipoteku ne svaljuje na leđa nedužnih mladih *Vijenčevih* autora. Neka pusti tu djecu da mirno rade i neka šuti.

Aurelie Nothomb

Radovan je onaj Stipetić iz *Jutarnjeg lista*. Presretan je bio što je 22. prosinca Europska unija ukinula nedjelju kao obvezatan dan odmora, a dodatni mu je gušt što je protiv toga protestirao samo kardinal Pio Laghi (prefekt Kongregacije za katolički odgoj). Stipetić je toliko zlorado zadovoljan što "Katolička crkva ponovo (kao i stajalištima o braku i seksu) dolazi u sukob s prevladavajućim tendencijama i ponašanjima, što je obično bezizgledan posao" – da uopće nije shvatio što se dogodilo. Stipetić slavi ukidanje nedjelje kao trijumf laičke države i kao veliki plus za židove, adventiste i muslimane. Jadnan ne bio! Da je europskim gazdama do muslimana, dali bi im oni ne samo slobodan petak nego i državljanstvo, radni odnos i plaćeni dopust. Ali gazdama je samo do profita. Ako ljudi rade preko tjedna, stignu trošiti samo nedjeljom; ako moraju trošiti nedjeljom, mora im netko i prodavati; a ako žena prodaje nedjeljom, dat ćemo joj onda slobodan dan utorkom i nećemo joj nedjelju platiti kao prekovremeno. Pa sad neka mi Stipetić kaže kakvi su to veliki dosezi laičke države kada će majka

biti slobodna utorkom, otac četvrtkom, a dijete nedjeljom, kada nema škole?

Stipetić ipak ima u nečemu pravo, a to je da je odluka Europske unije poraz Vatikana. No poraz je i svih nas: uživati u Pirovoj pobjedi izgleda mi perverzno. Perverzno poput onoga kada se Matičević ruga konkurentskom listu zbog imena (zarez = comma = koma), a njegove se novine zovu *Vijenac*; perverzno poput Matičevićeva uživanja što mu se jednom odbjegli autori ponizno vraćaju zbog honorarčića; perverzno poput samozadovoljnog divljenja boji svojega proizvođača, a u istom broju jedan mu urednik ne zna da se Belgijanka Nothomb ne zove Aurelie, drugi ne zna da posvojni pridjev od Italije nije italijanski, a treći nije siguran je li foto riječ ili prefiks pa se odlučuje za obje varijante, i to u istom tekstu – kao da poštivanje osobnog imena, osjećaj za hrvatski i poznavanje pravopisa nisu civilizacijske tekovine. Matica je istisnula i Đalskoga, i Krležu, i Lasića. Ako to nije kontinuitet, onda ne znam što jest. Nije ništa novo stradati pod kopitima Maticice hrvatske, ali niti jahati u njezinu sedlu nije baš najnovije.

A di je kit?

Osim Jone koji se u kitu molio i Pinokija koji je u kitu zapalio vatru, u kitu je završio i Orwell: on je mislio da se u kitu totalitarizma može jedino pisati. Rushdie kaže da kit (tj. mirno skrovište, izolacija, maternica) ne postoji; svi smo vani i svi smo dužni podići galamu.

Eto je. Protiv (per)verzija povijesti. ☐

kon 11. rujna 2001. godine. Taj je događaj otkrio da je naša planetarna kultura ozbiljno podijeljena, ali nije dobro prikazati jednostavno opoziciju između Istoka i Zapada, Sjevera i Juga ili bogatih i siromašnih. Bilo je iznimno razočaravajuće što je japanska vlada slijedila politiku Sjedinjenih Država u anti-terorističkoj svjetskoj politici, ali istodobno je taj događaj otkrio da u Japanu ima mnogo različitih glasova na različitim područjima, od zelenih, umjetničkih do političkih pokreta. Također, smatram zanimljivim da tema usporenosti može osvijetliti način na koji se grad Kyoto razlikuje od Tokyja. Kyoto je stari glavni grad zemlje iz razdoblja prije modernizacije i još zadržava mnoge tradicionalne načine razmišljanja i življenja, koji su vrlo različiti od onih modernih, kapitalističkih ili zapadnih.

Usporiti. Kakav će to utjecaj imati na povijest, komunikaciju i tijelo?

– To je važno pitanje i ne mislim da na njega mogu odgovoriti ukratko. No, mislim da bismo, usporavanjem u našem pogledu na povijest, povijest mogli promatrati iz mnogo višestrukih aspekata, a ne samo jednostranog zapadnog pogleda na povijesni razvoj, što je bilo tako dominantno u suvremenom Japanu. Komunikacija bi također bila višestruka na način da bi ljudi više razmišljali o tome kako mogu vidjeti i razgovarati s drugim ljudima u svijetu, ne samo radi širenja poslova i ostvarivanja većeg profita njihovim iskorištavanjem. Kako usporenost može utjecati na tijelo – to je pitanje koje me najviše zaočuplja iz razloga što moderna japanska tijela, muška i ženska, propadaju jer je naša kapitalistička ekonomija potpuno iskorištavala ljudsko tijelo kao robu, na fizičke, psihološke, seksualne i druge načine. Posebno trpe djeca i mladi.

Prigoda za razmišljanje

Možete li napraviti teorijsku razliku između Vaše ideje Bijenala između ostalih bijenala u Japanu?

Primjerice, što će novo donijeti Bijenale u Kyotu za razliku od onoga u Yokohami?

– Znam da će riječ bijenale podsjetiti na festivale suvremene umjetnosti koji troše mnogo novaca na prikazivanje umjetničkih djela i iz zemlje i inozemstva. To su u osnovi umjetnički događaji na kojima možete vidjeti najnovija dostignuća umjetnosti. Za lokalne gradove, značenje takva događaja jest u mogućnosti da istaknu važnost pojedina noga grada na svijetu. Yokohama trijenale 2001. godine bio je jedan od najvećih događaja takve vrste. To je zaista bila kulturna ekstravagancija. Bijenale u Kyotu potpuno je drukčiji u tom smislu. To nije samo festival suvremene umjetnosti, nego uključuje tradicionalne umjetnosti, kazališta, projekte s hranom, ceremonije ispijanja čaja te rasprave o alternativnoj kulturi, politici i životu. Bijenale u Kyotu je prigoda da bolje razmislimo o našem životu i društvu u budućnosti raspravljajući o umjetnosti, umjesto da je samo prikazujemo. ☐

SKANDALOZAN NERA

Ako čitate novine može vam se učiniti da domaću umjetničku scenu potresaju skandali. Manje atraktivni od onih sportskih, ali i to je razmjerno statusu koji ta područja zauzimaju u javnoj percepciji. No, što je rezultat svih tih medijskih potresa? Je li se nešto doista dogodilo?

Jutarnji list je još 13. prosinca na naslovnici razvio *Skandal u Zagrebu: Policija u Muzeju suvremene zbog afere prisluškivanja*. Tekst odmah na drugoj stranici. U špigliranju broja kultura se tako visoko nije popela godinama, ako ikad. Pa opet, što smo u proteklih mjesec dana mogli saznati? Samo ono poslovno – rodio se miš. Dakle, gotovo niš. Jedni optužuju ali ne zna se koga, drugi se brane ali nije baš sigurno od čega. U interesu istrage sve je obavijeno velom tajne. Organizirale su se presice, diskusije, davale izjave, pisalo novinama, nastupalo na TV. I opet, čak ni zainteresirana, tzv. stručna javnost, da ne govorimo o širokoj publici, poima nema o čemu je riječ. Iz dostupnih informacija ne može se izvući nedvosmislen zaključak tko je kriv a tko prav, je li tamo gdje ima dima ima i vatre ili je sve obično podmetanje. Naravno, iza krhkosti toga znana stoji već odavno podijeljene karte. A problem je u tome što od tih «strastvenih privrženosti» više nitko ne vidi, a od zaglušujuće medijske baraže ne može ni reći, da nijedna od sukobljenih strana tu nije nevinna u ludnici.

MSU nije eksces nego sindrom

Ne, dragi čitatelji, ne želim izjednačavati krvnika i žrtvu, reći da su obje strane jednake. Ali, objektivno govoreći, ni iza koga u tom sukobu ne može se bezrezervno stati. Ako su s jedne strane politički protekcionizam i nesposobnost, s druge strane je komocija, ugodna pozicija «žrtve», a s obje strane odsustvo kreativne imaginacije, napornog rada, vizije budućnosti Muzeja i ambicije da se radi nešto kulturno doista značajno. Pa i ta optužba za prisluškivanje je na razini imaginacije hrvatskih tajnih službi devedesetih godina! Umjesto da umjetnost otvara nove mogućnosti i prostore kreativnosti, birokratizirana praksa umjetničkih institucija preuzela je najgore modele ponašanja domaće političke scene. To su doista ljudi koji se zafrkavaju na naš račun, na državni trošak i teret poreznih obveznika. I pritom tvrde da je to što rade kultura. Doista, to jeste hrvatska kultura, ona koja zna uništavati ali ne i graditi, maliciozno pljuvati ali ne i radovati se tuđem uspjehu, ukoliko, ona

ista čiji su rezultati na dnu Neretve, u ruševinama starog mosta.

Ovakav skandal, ili «skandal», samo prikriva pravi skandal čitavog slučaja, činjenicu da je takav slučaj uopće moguć. Da se netko takvim glupostima ozbiljno bavi, a da se pritom nitko ne bavi onim čime bi se zbilja trebao baviti, svojim poslom. Tako imamo situaciju da se putujuće konfekcijske izložbe predstavljaju kao «događaji godine», da se ništa organizirano ne radi na afirmaciji mladih umjetnika, da se sve što se u i oko Muzeja dogodi, dogodi unatoč instituciji a ne zahvaljujući njoj.

Nažalost, MSU nije nikakav eksces, to je dio sistema u kojem su podjednako skandalozne i izložba ruske avangarde i reakcije na nju, i tretman kineske izložbe (na kojoj nismo mogli doznati ništa o samim umjetnicima ili kontekstu) i odsustvo relevantne kritičke recepcije. Ali doista, čemu se nadati kad je sve to logičan rezultat potpunog rasapa stručnih kriterija, zastarjelog studija povijesti umjetnosti i nepostojanja kustoskih studija. Situacije u kojoj vrhunski autoritet za modernu umjetnost 20. stoljeća starački čangrizavo rogori protiv novih medija i izraza suvremene umjetnosti u kojoj je «umjetnik svatko tko se takvim proglasi i izlaže», kao da upravo to nije jedna od glavnih tema povijesnih avangardi. To je situacija u kojoj je moguće da jedne te iste osobe sjede u svim odborima i komisijama koji na različitim instancama odlučuju o programima i financiranju kulture, i tako reproduciraju postojeću situaciju.

Galerija kao penzionerski hobi

Pokazatelj stanja duha u institucijama koje u proteklih dvanaest godina nisu doživjele nikakvu «tranziciju», čije se djelovanje već desetljećima kritički ne propituje pa tako i ne dovodi u pitanje, koje žive i rade po automatizmu i na starim zaslugama je i peticija da Gradski ured za kulturu i Ministarstvo kulture interveniraju i Galeriju Nova oduzmu gradskom poduzeću AGM i osamostale. Ljerka Šibenik protestira što ju uprava AGM-a nije konzultirala oko njezina nasljednika – ali nije li pravi skandal tog slučaja činjenica da tolike godine jedna te ista osoba vodi jednu javnu galeriju i to što – dok je stjecala uvjete za penziju – ona sama nije proizvela svoje nasljednike i nekim mladim stručnjacima pružila mogućnost da kreiraju program? Možda bi tada Galerija Nova osim slavne prošlosti imala i neku sadašnjost.

Lažnost medijske obrade

Dejan Kršić

Ništa suvremeno u Suvremenoj, niceg novog u Galeriji Nova?

Danas upravo država i njezine institucije moraju snažno podržati tu «drugu scenu» na kojoj kultura i umjetnost umjesto re/prezentativne zauzimaju produktivnu ulogu i umjesto na tzv. depolitizaciji kulture, inzistirati upravo na političkom aspektu same kulture

slučaja Ljerke Šibenik jest upravo u tome što je prikazuje kao pasivnu žrtvu, kao nekoga tko ni na koji način – upravo svojim (ne)djelovanjem u proteklih 27 godina – nije aktivno kreirao situaciju kakva sada vlada. Pritom činjenica da ona već dvije godine galeriju vodi kao penzionerski hobi, *Večernjem listu* i emisiji *Pola ure kulture*, medijima koji inače posvećuju veliku pozornost suvremenoj umjetnosti, ne izgleda nimalo problematična.

Sukob o budućnosti Galerije Nova i njezina programa ima političke karakteristike, ali ne u onome u čemu ih branitelji nedodirljivog položaja dosadašnje voditeljice vide, iako očito političke trgovine tu već i sad igraju svoju ulogu. Riječ je o sukobu koncepcija, shvaćanja umjetnosti i umjetničke proizvodnje danas. Kakvu ulogu suvremena umjetnost – kultura uopće – ima u suvremenom društvu? U krajnjoj liniji, ako se govori o ulozi političkih struktura, riječ je doista o političkom pitanju, pitanju kulturne politike. Kakav program – što, kako i za koga? – državne i gradske strukture trebaju financirati iz džepa poreznih obveznika?

Umjesto re/prezentativne produktivna uloga

U Hrvatskoj danas doista treba glasno postavljati pitanja: Koje je mjesto umjetnosti u društvenom prostoru? Kakvu kulturu želimo? Što njome želimo postići? Ali na ta pitanja se ne može odgovoriti izvan šireg konteksta kulturne politike, koja je doista «politika» tek ako aktivno mijenja temeljne koordinate postojeće situacije.

Proteklid desetak godina kultura je imala naglašenu reprezentativnu ulogu legitimacije nove hrvatske države, i samo ono što je tome odgovaralo imalo je široku institucionalnu podršku. No, ono što je još do jučer smatrano «alternativom» danas je pravi mainstream, glavna struja kreativne snage i jedini produktivan kulturni pogon koji na ravnopravan način održava veze sa svijetom, prati suvremene umjetničke tendencije i debate vezane uz nove društvene i medijske teorije, dok se institucije valjaju u kaljuži vlastita nerada, indolentnosti i nesposobnosti.

Danas, u vremenu opće komercijalizacije, upravo država i njezine institucije, moraju snažno podržati tu «drugú scenu» na kojoj kultura i umjetnost umjesto re/prezentativne zauzimaju produktivnu ulogu i, umjesto na tzv. depolitizaciji kulture, inzistirati upravo na političkom aspektu same kulture. Što, drukčije rečeno, znači na onome kako umjetnost

aktivno djeluje u čitavu tkanju društvenog života. Ne možemo očekivati da društveno relevantna umjetnost nastane sama od sebe, kao rezultat nekog pojedinačnog talenta. Nužan joj je infrastrukturni okvir. Iako vladajuće strukture uporno ističu svoju nominalnu podršku onome što se kolokvijalno zove «alternativnom kulturom i kulturom mladih», ona bez iznimke promašuje u konkretnim slučajevima. Posljedice toga su neadekvatan sistem financiranja, neartikuliran stav prema izvaninstitucionalnim projektima i nezavisnim inicijativama, pa tako i prema umjetničkim projektima s «nedovoljno likovnih elemenata», nedostatak prostora koji bi im omogućio stabilniji razvoj i djelovanje, zastario sistem u kojem djeluje Zajednica umjetnika Hrvatske... Kao rezultat svega toga dobivamo situaciju u kojoj se na teret grada Zagreba, poreznih obveznika, dijelom i iz fondova namijenjenih financiranju programa, udomljuje jedno nominalno putujuće, komercijalno kazalište pri čemu deseci pa i stotine NGO-a, nezavisnih, izvaninstitucionalnih kulturnih inicijativa, ne mogu dobiti nikakav prostor.

Nevjerojatan je cinizam kojim se u slučaju Galerije Nova kustosicama udruge WHW poručuje da si nađu neki novi prostor (Lj. Šibenik: «ima toliko prostora u gradu koji vape za takvim sadržajem da ne vidim zašto žele baš ovakav prostor»; D. Derk/*Večernji list*: «...zašto je u nekoj svojoj galeriji koju će same osmisliti ne izbore i tri darovite povjesničarke umjetnosti? Pa Zagreb je prepun praznih gradskih prostora koji vape za umjetničkim sadržajima.»).

Sigurno bi mnoge kulturne i civilno-društvene inicijative rado «dobile» ili «uzele» neki novi, sada neiskorišten prostor, npr. industrijske arhitekture kakvih u središtu Zagreba ima mnogo, ali to je u postojećim odnosima kapitala i arhitekture posredovanih politikom nemoguće, što potvrđuju slučajevi vojarni u Selskoj i Vlaškoj, Paromlina, devastiranog kompleksa Badela, tvornice Biserka... pa čak i problema koji prate postojeće prostore poput Tvornice Jedinstvo i Mame u Zagrebu.

U naftalinu

Drugi aspekt tog ciničnog «pa jedite kolače» komentara jest činjenica da se vječno jamra kako se ništa ne može promijeniti, a kad se netko odluči da svojim činom doista aktivno intervenira u postojeću situaciju (kao što je to u ovom slučaju učinio direktor AGM-a), i kad oni kojima je ponuda upućena (kao što je to u ovom

D I NESPOSOSOBNOST

Ako su s jedne strane politički protekcionizam i nesposobnost, s druge strane je komocija, ugodna pozicija "žrtve", a s obje strane odsustvo kreativne imaginacije, napornog rada, vizije budućnosti Muzeja suvremene umjetnosti i ambicije da se radi nešto kulturno doista značajno

slučaju udruga WHW) doista pristanu da "uprljaju ruke", odreknu se dijela aure "nezavisne", "alternativne", "marginalne", "neinstitucionalne" inicijative, odnosno žrtvuju svoj položaj "lijepe duše" koja na marginama društvenog utjecaja samo nemoćno jamra i oplakuje svoju tešku sudbinu, kad se dakle doista dogodi pravi politički čin koji ne samo intervenira u postojeću si-

tuaciju nego mijenja i koordinate čitava polja, onda se opet jave glasovi nezadovoljnih pravednika, zaštitnika status quo, zagovornika da se ne smije tresti jer bi možda mogli izgubiti i ovo malo, ma kako gadno bilo (ali barem donosi bodove za ZUH!).

Slučajevi MSU-a i Galerije Nova svaki na svoj način potvrđuju tezu da je neku instituciju lakše uništiti, nego je

promijeniti. Ako iza slučaja "prisuškivanja" stoji borba za pozicije u realizaciji projekta nove zgrade MSU-a, upravo je taj slučaj pokazatelj da se takav projekt nikako ne smije povjeriti snagama koje sad vladaju Muzejem suvremene umjetnosti i da se taj projekt hitno mora internacionalizirati. Da bi se mogli razvijati mladim umjetnicima, kustosima, teoretičarima, kritičarima, najšire shvaćenoj publici, treba i kontekst, kontakti s međunarodnom scenom, umjetnicima i kustosima. Nisu li otpori koji se s najrazličitijih strana javljaju promjenama načina rada umjetničke scene proizvod straha da u izravnom sudaru s evropskim, svjetskim kriterijima i kontekstom, više neće moći izigravati veličine, da će biti prokazani u svojoj naftalinskoj začahurenosti?

Egotrip

Nema greške

Željko Jerman

Tko šljivi one koji će se zgroziti nad ukokanim mišem

Adio, Miki moj... mišonja stari. Nema greške, zaslužio si to! Neću valjda dozvoliti da mi se jedan miš uvaljiva ženi u krevet! I to odmah kako ga u priči prihvatim ko kućnog prijatelja, samo što sam potpisao tekst. K tome, podmuklo, iza leđa, čim sam začoril. Uz jutarnju kavu, nakon pritužbe Jedine: "Miki se uobrazio otkad si pisao o njemu. Lupal je, rovaril noćas... probudio me..." i još koješta – čvrsto sam odlučio uhvatit beštiju. Skušil je mišolovku, al ne i ljepilo na ljepenki, hvatalicu za prefrigane i lascivne mišeke.

Volim životinje (gotovo sve)

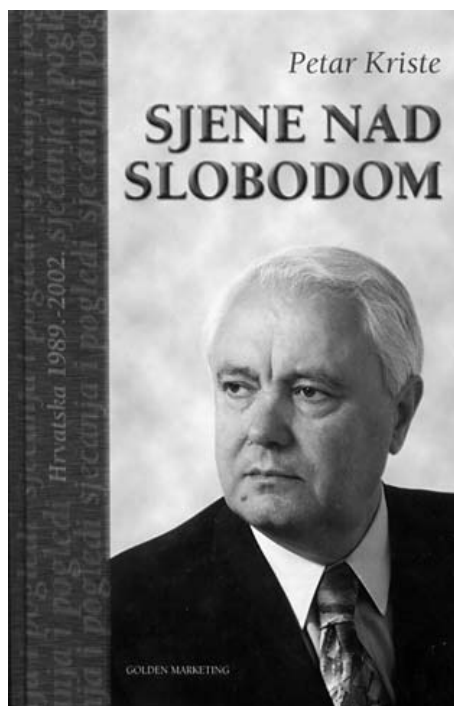
Kroz par dana se zakeljil, i napravio "izvanredno stanje" dok me nije bilo doma. Kad sam došao Bojana mi, sva uzbudena, tako brzo piše ručnom abecedom, da sam jedva razumio: "miš... zalijepljen... živ... što sada? Ne mogu vjerovat... ekstaza me drmne, ko u transu mrljam: "Sad ga mora netko likvidirat, pusti meni sve... čime ću ga tresnut, gdje je sjekirica?... fotoaparati!!! hoćeš snimati"? Ne. Ona neće imati s time ništa. Nema problema, sam ću sve napraviti, bez ikakvog "alata". Sklopim ljepenku skroz preko švalera, iznesem ga van, te tras, udarim petom svom silinom. Nema greške, umah ode zajebavat alkicé

na drugome svijetu. Otpakiram hvatalicu pa ga snimam, sav još u transu. Sebi dođem s problemom kako ga sačuvati i što još učiniti, dodati ovome djelu?

"Polako, sjedni bre, popi nešto i smiri se" – primim telepatsku poruku gospođe Norme Belić iz ladice s lijekovima. Kako sam postao Cool-Rally boy iz hladnjaka izvadim bezalkoholno pivo, pa popijem normabelku od 10 mg. Mislim si o drugim stvarima... tko šljivi one koji će se zgroziti nad ukokanim mišem. Pogledam na prozor pun ptičica – tu su veteranke grlice, sjenice, ali i kos... brrr... taj dođe samo u ledeno doba. Gledaju unutra... pa da, moram im dati papicu! U čemu je greška, zašto neki ljudi misle da ne volim, pače obožavam životinje ("gotove sve")? Rez, njihov feler – rez!

Blagdani i darovi

Blagoslovljeni bijahu ovi blagdani. Blagi dani provedeni u srazmjernom blagostanju. Vraćamo se u "drugo stanje", ono normalno "radno stanje". Ja žurim polako. Ne mogu hitrije, jer ko "slobodnjak" slobodno (o)visim o radu neslobodnih institucija. (E, o tom bi se moglo pričati... tko je više slobodan? jedan galerist na skijanju, ili jedan umjetnik koji ga ište u četvrtak, 2.1.). A, da, želio sam još nekaj reč o praznicima... (danas je kuhala Bojana). Mali Isusek mi je donio pod bor Anića! tj. njegov Rječnik! Sveta knjiiii-ga! (dobar dan lektori... može se pisati i greška i griješka bez pogreške). Ali Djed božićnjak mi nije donio kutijicu za frkat dointe (po Aniću isto, nažalost, džointe), makar sam ga pismeno lepo prosil – jer ne pijem, a nikada nisam naučil frkat pljuge, pa da se smiluje nad

mojom zlom sudbom, da bar mogu malo poduvat, kak bi i meni bil veselo ko svima. I zato sam uvjeren da nema ni Mraza ni spomenutog B. – darove dijeli novorođenče i bok... nema greške! Misli li netko da sam skrenuo, nek bolje promisli. Ako je djetešće došlo na svijet bezgrešnim putem, a nije klonaroid, tada je sve moguće.

Ljeto na -20 C

Ako bar milijardu ljudi vjeruje u DJEVICU, a zašto Ja ne bi vjerovao u, kako mi je davno pričala baka, malog darovatelja Isuseka. I još sam nešto divno, divno dobio za Božić. Tu nema greške –

paketić je ostavio poštar, a dar svim (Jedinima i meni) poslali su Faktorovi Blancka i Ivan. Videokazeta Korčula, Lumbarda, Javić 2002. Isusek moj! sad tek znam što je to video! Jebeš instalacije, art-video artefakte i sl. Sred zime; zapravo najveći drugari nam na Korčuli, kolege Slavonci plus jedna Slovenka (redom – spomenuti B. i I. Faktor, te Krno Stipešević-Stipe i SLO-umjetnica Nika) – ludujemo na Klupici, ulazimo u moju Jedinu pokretnu Šešulu, plovimo oko grada, sidrimo u uvali Račište, penjemo se do Javić, zaseoka gdje Faktorovi imaju lijepu kućicu, tu pijemo, pjevamo... (ja gluh vodim), pa drugi dan brodimo na Sestrice (Vele)... uživamo na škojiću uz napušteni svjetionik... itd. Ljetno ferije za zimskog raspusta! Prvi puta registrirano videom, a već par godina unatrag dokumentirano obilno fotografijom. Topim se na -20°C... Rez! Ne želim biti "sentimentalac". Da se malo na kraju zagledamo u sv. Rječnik? Fuš, feler, gaf! Ha, nekaj za mene. Pišem fuš jer radim na brzaka, pa mi se desi teški feler. Zapravo čisti gaf! Jednom sam rekao u egotripu da nisam klaustrofobičan, namjesto ksenofobičan. Jebi ga, ispričavam se. Čuza je, ne, zatvor... ČORAK – ptica pjevica oslijepljena da više pjeva krletci. Što??? Ja bi one koji to rade, ko miša, tras! Bez greške...

Moć lažnog morala

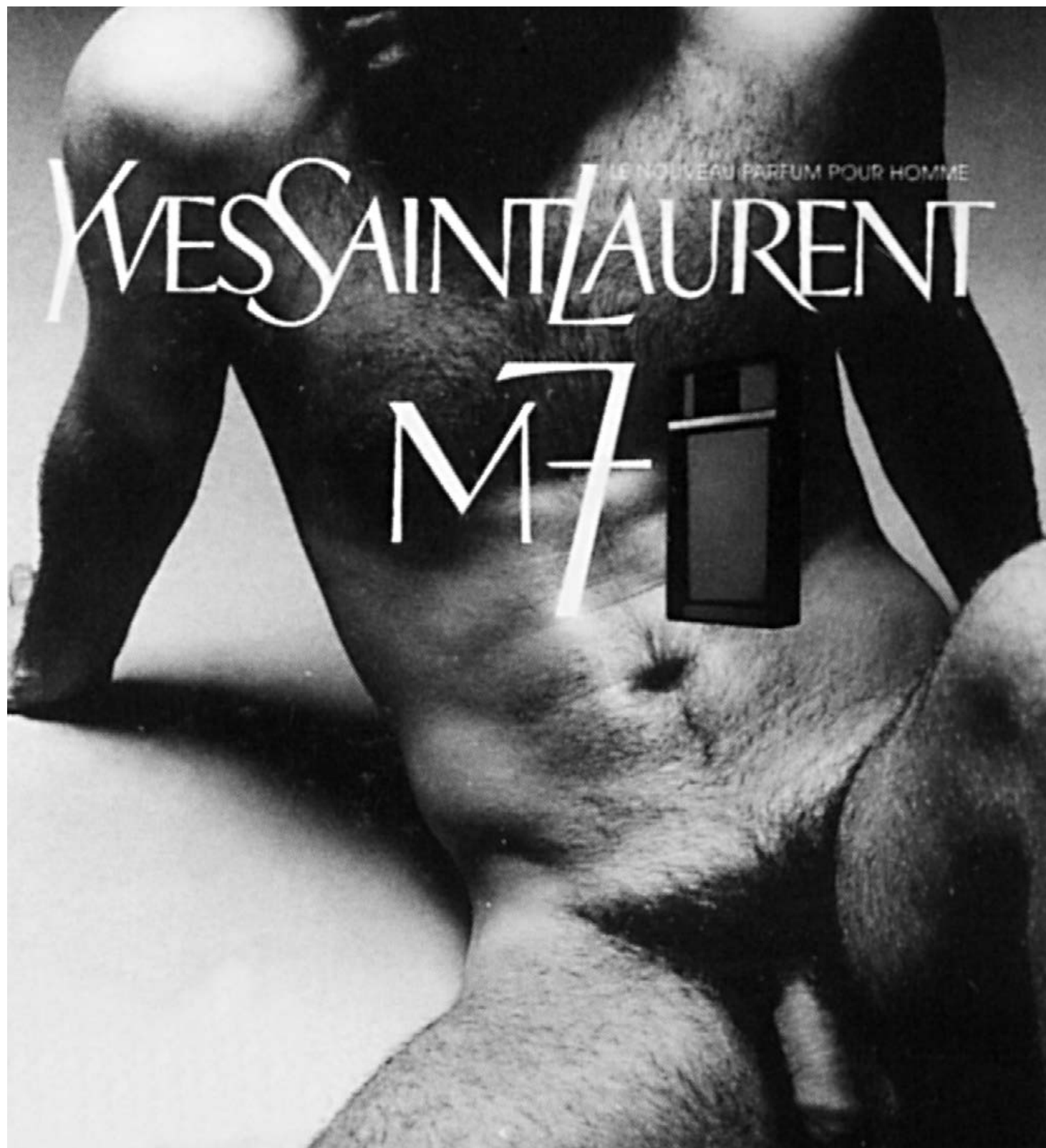
Nataša Petrinjak

Premda su oduvijek promatrale muškarce i vrlo dobro znale što ih privlači, a što ne, žene svoje spoznaje nisu smjele pokazati javno, još manje izabrati prihvaćajući da je uistinu riječ o "zabranjenim mislima"

Q *dvratno! Užas! Muško tijelo je ružno! Fuj!* – tek su neke od reakcija na najnoviju reklamu Toma Forda za parfem M7 Yvesa Saint Laurenta objavljene u prošlom broju hrvatskog izdanja *Cosmopolitana*. Točnije reakcije na jednu od fotografija upotrijebljenih u kampanji, onoj bivšeg prvaka tae kwan doa Samuela de Cubbera, na kojoj je prikazan potpuno nag, sprijeda, te se bez ikakvih smetnji, vidi i njegov spolni organ. Kreatori emisije *Glamour Caffe* dobro su ocijenili da je riječ o "vrućoj temi", uspjevši, unatoč zbrkanosti hoće li pričati o estetici ili socijalnim konotacijama reklame, dočarati dominantan stav prema reklami, a u Hrvatskoj je to – gadljivost. Uz časne iznimke izrazili su je podjednako muškarci i žene, stari i mladi, slučajni prolaznici, ali i urednik hrvatskog izdanja *Playboya*. Ta iskrivljena i zgrčena lica koja katkada možemo vidjeti kad se zagriže kiseli krastavac, isprekidana disanja, drhtavi glasovi karakteristični za predinfarktne stanja, otkrila su nam, međutim, svu moć vladavine predrasuda, lažnog morala, posvemašnju otuđenost od vlastitih tijela i dakako postojanje samo jedne estetike, one muške.

Muško tijelo je lijepo!

Jer, krenimo redom, riječ je o dobroj crno-bijeloj fotografiji muškog akta. Odnosom svjetla i sjena fotograf je uspio dočarati opuštenost i putenost – da se ne bi lagali – lijepo oblikovanog muškog tijela. Blago nagnuto unatrag, oslonjeno na jednu ruku, ne odveć razmaknutih nogu između kojih se, kako je to uobičajeno kod muškaraca, smjestio – a da se opet ne bi lagali – jedan lijep penis. Fotografija sugerira užitak i zadovoljstvo dobrim izborom parfema koji se, znamo, nanosi izravno na kožu. Zbog jasnoće teksta i bez namjere diskriminacije osoba homoseksualnog opredjeljenja, zadržimo se na području heteroseksualnih odnosa. I recimo jednom iskreno – ženama je muško tijelo lijepo! Na potpuno isti način kao što pogled heteroseksualnog muškarca na žensko tijelo, bilo na fotografiji bilo u stvarnom životu, može izazvati užitak, seksualno uzbudjenje, osjećaj ugone, žudnju, iste reakcije izaziva i pogled heteroseksualne žene na muško tijelo. Kao što muškarci *skeniraju* oči, ruke, bokove, stopala... žena, isto čine i žene – *skeniraju* usnice, prste, stražnjice, trbuhe... muškaraca. Kao što mušku razboritost može pomutiti miris žene, isto tako ugodnu toplinu u trbuhu osjete žene kad mirišu mušku kožu. Izbor osobnog partnera, pogotovo onog stalnog, u oba slučaja, dakako, određuje cijeli spektar netjelesnih karakteristika osobe, no negirati utjecaj ljudske anatomije na sek-

sualnu privlačnost, ne nužno i realiziranu, negiranje je vlastita tijela i postojanja. A upravo to stoljetni je obrazac društveno prihvatljivog, pristojnog, ali i estetskog sagledavanja vlastite i tuđe tjelesnosti. Koju su kroz stoljeća, kao uostalom i sve drugo određivali muškarci. Pa su tako odredili da je lijepo samo ono što njima pruža užitak, strogo zabranjujući, ponekad surovo kažnjavajući, ono što je lijepo i ugodno ženama. Tako su odredili da je samo ono što njima čini *pleasure* dopušteno i smije se koristiti uvijek i svugdje. Žene, pak, premda su oduvijek promatrale muškarce i vrlo dobro znale što ih privlači a što ne, svoje spoznaje nisu smjele pokazati javno, još manje izabrati, u konačnici prihvaćajući da je doista riječ o "zabranjenim mislima".

I žene uživaju u seksu

Zgroženost muškaraca fotografijom nagog muškog tijela, vjerojatno još više pogled na stvarnog nagog muškarca, proizlazi iz činjenice da je netko njihovo tijelo, bez velova i koprena, izložio prosudbi drugih, pa i žena. Neka bi žena, samo listajući novine, mogla vidjeti da ramena njezina partnera nisu savršena, da umjesto "kiflica" koje ometaju zakopčavanje hlača postoje i uredno poslagane "pločice". Pa bi mogla postaviti zahtjev za nekim drugim anatomskim oblikom od onog koji se upravo izvukao iz njezina kreveta. Ono najstrašnije – prosudbi je izložen i njegov spolni organ, najbolje čuvana tajna i oružje

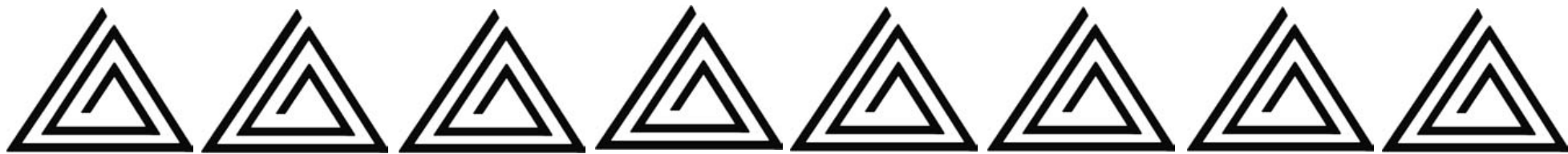
kojim se milijuni žena još i danas uspješno drže u pokornosti. Njegova javna upotreba u reklamne svrhe mogla bi uistinu biti kraj procesa dekonstrukcije paradoksalnog mita ljudske povijesti – onog o tome što penis doista jest. Odavno se već zna da je do pojave kontracepcijskih sredstava kojima žena može sama određivati kada će imati potomstvo – a što je pak ubrzalo lavinu promjena društvenih i ekonomskih uvjeta život žena – penis bio moćno oružje čija je samovoljna (zlo)upotreba ženu mogla (i može) dovesti u iznimno nezavidan položaj, pa i smrt. I vrlo često jest. Uzrokovalo je to i otkrivanje do tada nepriznate tajne – i žene uživaju u seksu, a sada to mogu raditi i bez straha od neželjenih trudnoća. Opsjednutost muškaraca njegovom veličinom, sve vjekovne frustracije «hoće li moći», nisu u pozadini imali i užitak žena, koji seksualni odnos nesumnjivo pruža, nego hoće li oružje funkcionirati kad valja pripremiti i osigurati samo svoj užitak. Kalemljenje nove frustracije podvedene pod naziv *zadovoljenje* partnerice – uvijek i sve – samo je loš pokušaj zadržavanja starih podjela uloga. Ženama je veličina važna, ali muška je podvala muškarca da se problem javlja samo ako je penis premali – problema ima i kada je prevelik. U procijepu između mogućnosti da otvoreno govore o užitku i doista uživaju u seksualnom činu koje im osigurava tehnološki napredak i još dominantne socijalne stigme za isto, žene zbuñeno bauljaju pokušavajući se

održati na životu. Trendovski diktat da bude seksi, poželjna, dražesna i u kući i u uredu i u tramvaju i na placu, zahtjev je samo za udovoljenje muškarcima. Zucne li samo o vlastitu užitku, javno i slobodno, svi postignuti uspjesi srušit će se u sekundi kao kula od karata. Jer, to je – bljak! Stoga, zgađeno lice djevojke u Bogovićevoj, rođene tamo sedamdeset i neke, nije ništa drugo nego strah. Čije je javno iskazivanje društveno prihvatljivo, lakši put, osiguranje od moguće sankcije.

Otkriti vlastito tijelo

Korištenje ljudske seksualnosti za postizanje što boljeg reklamnog efekta, ovaj put seksualnosti muškog tijela na isti način kao što se oduvijek koristi seksualnost ženskih tijela, neprijeporno je velika tema za razgovor. Koji bi nam ubrzo pokazao da muško tijelo ipak može biti prikazano s pokojom manjkavošću, na primjer borama na vratu, što je u ženskom slučaju nezamislivo, pa potom standarda ljepote koje djelomično postiže iznimno mali postotak ljudske populacije, tek nekoliko godina životnog vijeka. No, eksploatacija ljudi sasvim sigurno nije bila pozadina emitirane zgađenosti nad "ružnim" muškim tijelom. Pa krenimo od tuda. Od otvorenih pogleda na vlastita tijela, užitka koji pritom osjećamo, slobodnog procjenjivanja po vlastitu ukusu, osobnog izbora. Tada će upotreba još uvijek tabuizirane ljudske nagosti u reklamne svrhe – bilo igle bilo lokomotive – postajati sve besmislenija. ■

Policies for Culture

Participativno odlučivanje u kulturi

Program Policies for Culture regionalni je partnerski program pokrenut 2000. godine na zajedničku inicijativu European Cultural Foundation iz Amsterdama i ECUMEST Association iz Bukurešta. Program je strukturiran oko trodjelnoga radnog odnosa između pripadnika civilnoga društva, izvršnih organa (razina javne vlasti) i zakonodavstva (parlamenta) u procesu odlučivanja u kulturi. Temelji se na prepoznavanju činjenice da javna politika u kulturi može imati održiv utjecaj ako pripadnici civilnoga društva na koje ona treba utjecati sudjeluju u njegovu stvaranju.

Tijekom posljednje dvije i pol godine, program Policies for Culture podržao je niz lokalnih inicijativa u Bugarskoj, Hrvatskoj, Makedoniji, Rumunjskoj i Srbiji. Među njima možemo istaknuti razvoj lokalnih kulturnih strategija (pokrajine Timis i Arad u Rumunjskoj, te gradovi Plovdiv i Zagreb) te uspostavu manje ili više insti-

tucionaliziranih dijaloga. Osim toga, kako bi osnažili nezavisni sektor kulture da iznese svoje mišljenje, program Policies for Culture podržava lobiranje i potporu inicijativama kulturnog sektora. U 2003. godini program će pokrenuti nova područja razvoja, osobito ona obrazovanja i istraživanja na području kulturnih politika Jugoistočne Europe.

S namjerom da podigne svijest o participativnom odlučivanju u kulturi i predstavi probleme kulturne politike široj javnosti, program Policies for Culture također je radio na širenju informacija, analiza i ekspertiza o tim pitanjima širom jugoistočne Europe, bilo svojim izdanjima bilo suradnjom s ključnim kulturnim časopisima u navedenim zemljama.

Ovaj je prilog primjer takva širenja informacija.

Dodatne informacije o programu dostupne su na www.policiesforculture.org ili na e-mail adresi . Za više informacija o organizacijama posjetite i

www.policiesforculture.org

SADRŽAJ:

1. *Trogodišnji napori* Biserka Cvjetičanin
2. *Premrežavanje grada* Andrea Zlatar
3. *Horizont sagledavanja i promišljanja* Raymond Weber (tekst je objavljen u rumunjskom časopisu 22 pod naslovom *An overview of cultural policies in Europe* u lipnju 2002.)
4. *Nacionalno ili komercijalno?* Milena Dragičević Šešić (tekst je objavljen u rumunjskom časopisu 22 pod naslovom *Cultural policies in Eastern and Central Europe* u lipnju 2002.)
5. *Pravo profesije* Vesna Čopič (tekst je objavljen u rumunjskom časopisu 22 pod naslovom *The role of civil society in the policy making process* u lipnju 2002.)
6. Razgovor s Eugenom Vasiliuom, Oana Radu (razgovor je objavljen u rumunjskom časopisu 22 pod naslovom *We must finance programmes, not institutions* u lipnju 2002.)
7. Razgovor s Lidijom Varbanovom, Oana Radu (razgovor je objavljen u *Policies for Culture Journal*, pod naslovom *Opening Up/We need to open up and to learn how to address other sectors of the society* u studenom 2002.)
8. Razgovor sa Silvijom Neychevom, Tsveta Andreeva (razgovor je objavljen u *Policies for Culture Journal* pod naslovom *Lobbying for Culture in Bulgaria* studeni 2002.)
9. *Mala Europa* Corina Suteu (tekst je objavljen u *Policies for Culture Journal*, pod naslovom *"Small" Europe: Why Decentralisation?* u studenom 2002.)
10. *Okvir za promjene* Corina Raceanu (tekst je objavljen u *Policies for Culture Journal* pod naslovom *Together. A model of social dialogue for the construction of a regional cultural strategy for Timis county, Romania* u studenom 2002.)
11. *Pred teškim zadatkom* Raina Gavrilova (tekst je objavljen u bugarskom časopisu *Kultura* pod naslovom *Cultural Policies in Bulgaria: An Attempt at Systematization* u travnju 2002.)
12. *Regije – temelji europske budućnosti* Dorian Branea (tekst je objavljen u *Policies for Culture Journal* pod naslovom *From Transfrontier Co-operation to European Integration. The Case of the Danube-Cris-Mures-Tisza (DKMT) Euroregion* u srpnju 2002.)
13. *Sibirska dimenzija* Ludmila Ivanishina (tekst je objavljen u *Policies for Culture Journal* pod naslovom *Cultural policy in Russia: The Siberian dimension* u srpnju 2002.)

Kulturna politika

Trogodišnji napor

Biserka Cvjetičanin

Suodlučivanje je postalo bitna komponenta u promjeni odnosa u kulturi, počevši od rješavanja pitanja struke do sudjelovanja u raspodjeli proračunskih sredstava, čime je uspostavljena ravnoteža koja demonopolizira i decentralizira odlučivanje u kulturi

Prvi broj *Zareza* u 2003. godini prigoda je za osvrt na proteklo trogodišnje razdoblje rada i rezultate Ministarstva kulture u provođenju nove kulturne politike i novog načina djelovanja u kulturi. Naravno, ovdje nije namjera dati "izvješća" po godinama i za cjelokupno razdoblje, što se, detaljnije, može naći na web stranicama Ministarstva, nego prije svega naglasiti ključne reforme i promjene koje su u tri godine proizvele nove razvojne učinke.

Početak 2000. hrvatsku kulturu obilježavali su kriza uključenosti kulture u suvremeni društveni razvitak, niska proračunska sredstva, nepostojanje olakšica za ulaganje u kulturu, arbitrarno odlučivanje u kulturi, loše stanje u području kulturnih/stvaralačkih industrija, osobito u izdavačkoj i kinoprikazivačkoj djelatnosti, slabo korištenje novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija.

Promjena odnosa u kulturi

Među promjenama koje su potaknule novi razvitak u kulturi ističe se prijenos moći odlučivanja u redove struka. Riječ je, naravno, o provedbi Zakona o kulturnim vijećima koji je donesen u 2001. godini i koji predstavlja prvi tip reformskih promjena koje su u proteklom razdoblju zaživjele i koje se nastavljaju u 2003. godini. Osnivanjem kulturnih vijeća na nov su način uređeni odnosi između tijela državne vlasti i kulturnih djelatnika i umjetnika. Suodlučivanje je postalo bitna komponenta u promjeni odnosa u kulturi, počevši od rješavanja pitanja struke do sudjelovanja u raspodjeli proračunskih sredstava, čime je uspostavljena ravnoteža koja demonopolizira i decentralizira odlučivanje u kulturi. Prirodno je da su se Vijeća na početku rada suočila s teškoćama koje donosi proces odlučivanja (primjer Vijeća za film), a nameće se i načelno pitanje da li vijeća djeluju kao novi monopoli. Međutim, ključno je u ovom trenutku kao i za daljnji razvitak kulture u Hrvatskoj da se način odlučivanja zaštiti od izvankulturnih pritisaka. Postignuta je, naime, otvorenost i transparentnost odlučivanja: sve odluke postale su dostupne javnosti. Naravno, i nezadovoljstvo odlukama i drukčija mišljenja i interesi u kulturi mogu na isti način doći do izražaja: otvorenim

sučeljavanjem argumenata (struke). Kada je riječ o javnosti, možda je najvažnije to što se pojavio vrlo snažan interes prema kulturnim događanjima, vjerojatno stoga što su šira, raznovrsnija i bogatija nego što su ikada bila u novijoj hrvatskoj kulturnoj povijesti.

Novac pokreće i kulturu

Reforme i promjene odnosile su se, uz novi sustav odlučivanja u kulturi, na poboljšanje materijalni položaj kulture. Taj se nov položaj kulture samo dijelom svodi na veća proračunska ulaganja, koja ponajbolje izražava pokazatelj da programsku djelatnost kulture u proteklom razdoblju doseže 60 posto više sredstava u odnosu na razdoblje prije 2000. godine. Poboljšanje materijalnog položaja kulture pridonijele su i porezne povlastice, odnosno novine u poreznom sustavu. Zakonom o porezu na dobit i Zakonom o porezu na dohodak regulirane su porezne olakšice za kulturu i umjetnost, odnosno oslobođenja i olakšice umjetnicima i donatorima kulture i umjetnosti, a osnovica za obračun autorskih honorara umjetnika znatno je smanjena. Izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dodanu vrijednost izjednačen je porezni status javnih ustanova u kulturi, samostalnih umjetnika i umjetničkih organizacija. Novina je i oslobođenje od poreza na dodanu vrijednost za inozemne donacije.

Povoljni efekti spomenutih novina u poreznim zakonima odrazili su se poticajno na svim područjima kulturnog i umjetničkog djelovanja. Upravo zahvaljujući mogućnosti korištenja povoljnijeg poreznog statusa, osnovano je oko sto novih umjetničkih organizacija.

Efekti su se izrazili i u području knjige i nakladništva, zahvaljujući poticajima oslobođenja knjiga poreza na doda-

nu vrijednost, zatim raznim drugim oblicima pomoći knjizi. Otvoreno je oko 70 knjižara (sjetimo se koliko ih se zatvaralo u prethodnom razdoblju i pretvaralo npr. u prodavaonice obuće), izašao je gotovo udvostručan broj naslova knjiga (više od 2500 naslova), preuređene su i otvorene nove, reprezentativne knjižnice u cijeloj Hrvatskoj (od Vukovara, Bjelovara, do Knina i Lastova), održani su veliki godišnji sajmovi knjiga koji prezentiraju procvat hrvatskog izdavaštva.

Materijalni položaj kulture poboljšanje i poticanjem sponzorskih ulaganja u kulturu, dana je npr. potpora mladim glazbenim umjetnicima za usavršavanje u inozemstvu, potpora muzejima i festivalima, itd. Da bi olakšalo pristup stranim sponzorima, Ministarstvo kulture je izdalo brošuru *Alternativni izvori financiranja s nizom korisnih podataka*.

Korak po korak

Treći tip reformi su one posljedične, koje obuhvaćaju sam sadržaj razvitka pojedinih područja kulture. Tako se npr. ulaganje u kulturne/stvaralačke industrije – osim navedenog porasta broja knjiga i porasta snimljenih filmova svih formi, povoljno odrazilo i u glazbenoj produkciji i audiovizualnom sektoru u cjelini.

Nove informacijske i komunikacijske tehnologije i mreže dobile su osobitu važnost u međunarodnoj kulturnoj suradnji, te je Hrvatska u 2002. postala predsjedateljica Međunarodne mreže za kulturne politike (INCP). Istodobno je virtualni centar hrvatske kulture *CultureNet Croatia* postao važan kulturni izlaz Hrvatske u svijet, a svjetska mreža za proučavanje i suradnju u kulturnom razvoju – *Culturelink*, sa sjedištem u Zagrebu, kontinuirano je omogućavala hrvat-

skim kulturnim institucijama projektno povezivanje s renomiranim kulturnim institucijama u svijetu.

Efekt potpore mladima izražen je u njihovoj afirmaciji na domaćem planu (dodjele uglednih nagrada za kulturu mladima u području književnosti, glazbe, likovne umjetnosti i dr.), i međunarodnom planu (npr. dodjela najviših nagrada našim mladim umjetnicima na međunarodnim događanjima).

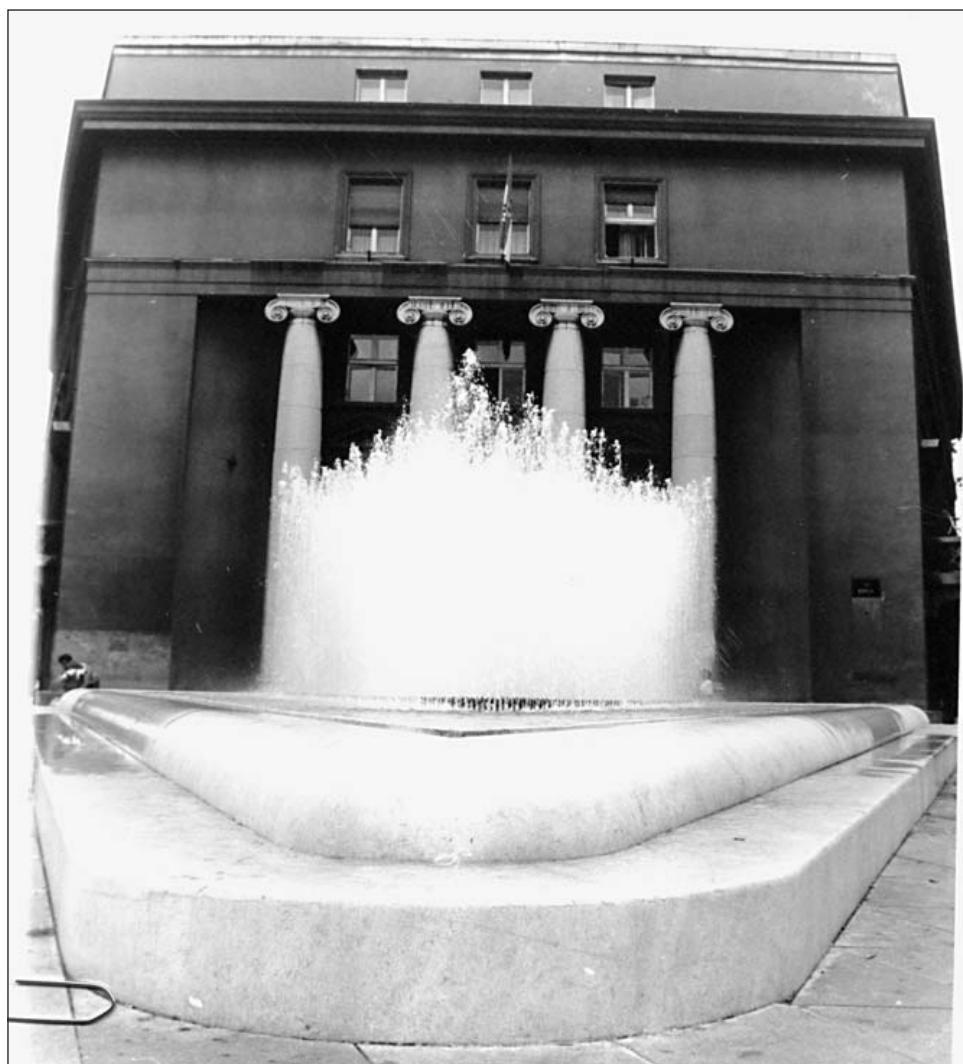
Broj posjetitelja kulturnim / umjetničkim institucijama i zbivanjima je porastao. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, pokazuje se znatan rast posjetitelja kazalištima i koncertima (20 posto više posjetitelja i 23 posto više održanih predstava), a također je porastao broj kazališta, orkestara i ansambala, privatnih galerija, izložbenih salona. Prava slika o tome u kojoj mjeri povećanje posjetitelja kulturnim / umjetničkim događanjima donosi takve promjene u kulturni život da gledanje televizije, gledanje videofilmova ili slušanje radija ne budu glavna (ili čak jedina) kulturna aktivnost, dobit će se nakon sustavnog istraživanja.

Suradnja kao put

Promjene su odredile i ukupnu vanjsku sliku hrvatske kulture kojom danas dominira njezin otvoreni europski karakter. Hrvatska se na nov način uključuje u globalne razvojne procese koje obilježavaju kulturna raznolikost i multikulturalizam. Aktivno sudjelovanje u projektima Unesca, Vijeća Europe i drugih međunarodnih, vladinih i nevladinih organizacija, suradnja s nizom zemalja u svijetu, dobili su nov i širok zamah. Mnogo je učinjeno na suradnji i razvitku odnosa sa susjednim zemljama, zemljama bivše Jugoslavije, posebno u ostvarenom povratku kulturne baštine krajem 2001. godine kada su Gradskom muzeju Vukovar vraćeni iz SR Jugoslavije muzejska građa i umjetnički predmeti oteti 1991. U suradnji s Memorijalnim muzejom holokausta SAD-a u Washingtonu, predana je muzejska građa Spomen-područja Jasenovac.

U proteklom trogodišnjem razdoblju bilo je mnogo rasprava u kojima su sudjelovali filmski umjetnici, likovni umjetnici i likovni kritičari, kazališni i festivalski ravatelji, arhitekti i drugi o statusu umjetnika, potrebi donošenja novog zakona o kazalištu i zakona o filmu, a ključna neslaganja i primjedbe osobito su izraženi pri najavi donošenja Zakona o doprinosima za obvezna osiguranja. Svojim angažmanom kulturni djelatnici pretvorili su ovu raspravu u raspravu o kulturnoj politici, te time motivirali zakonodavca da pokaže više senzibiliteta za njihove specifične potrebe i interese. Ukratko, upravo se kroz takve rasprave reflektirao poticajan odnos između kulturne javnosti i kulturne politike.

Trogodišnji napori, od obnove niza kapitalnih objekata kulturne baštine do reprezentiranja hrvatske kulture na Internetu, pokazuju da se vraća onaj pozitivan aspekt odnosa prema kulturi koji je u jednom vremenu zbog drugih događaja i zbog drugih preokupacija javnosti bio zapostavljen, te pokazuju da se Hrvatska legitimira kao europska zemlja visoke kulturne produkcije i visokih kulturnih standarda. ■

kulturne politike

Premrežavanje grada

Andrea Zlatar

O projektu *Participativno odlučivanje u kulturi: Kulturna strategija Zagreba*

Pred nepunih godinu dana Europska kulturna fondacija (European Cultural Foundation) raspisala je regionalni natječaj za projekte koji se bave temom "participativnog odlučivanja u kulturi", odnosno oblikovanjem kulturne politike odozdo, uključivanjem što većeg broja sudionika u raspravu umjesto klasičnog centraliziranog modela donošenja strategijskih dokumenata. Poziv na natječaj bio je upućen nevladinim organizacijama i nezavisnim ustanovama u kulturi, s posebnim naglaskom da se prioritetnim projektima smatraju oni koji povezuju institucionalne i izvaninstitucionalne oblike, kulturnu administraciju s jedne, i kulturnu proizvodnju, s druge strane. Na temelju toga natječaja široko je osmišljen projekt pod nazivom *Participativno odlučivanje u kulturi: kulturna strategija u Zagrebu*, koji je obuhvaćao više nositelja: Gradski ured za kulturu, Radionicu kulturalne konfrontacije, *Zarez* kao medijsku podršku i pratnju, te uvođenje područja kulturne politike u poslijediplomsku nastavu iz kulturalnih studija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Projekt je nastao u trenutku kada je bila oblikovana nacionalna kulturna strategija, prihvaćena od Vlade i tiskana pod nazivom *Hrvatska u 21. stoljeću. Kultura*, kao konačni oblik prethodne studije *Hrvatska u 21. stoljeću. Strategija kulturnog razvitka* na kojemu se radilo od sredine 2000. godine pod vodstvom prof. dr. Vjere Katunarića koji je – podsjetimo se – bio i voditelj projekta izrade Nacionalnog izvješćaja o hrvatskoj kulturnoj politici, podnesenog 1998. godine Vijeću Europe.

I, što je početkom 2002. godine bilo normalnije nego postaviti pitanje ima li Zagreb kulturnu politiku, ima li strateške dokumente o svom kulturnom razvitku – tim više što je nacionalna kulturna politika poentirala svoj program sa sloganom "3 D": deatizacija, decentralizacija, demokratizacija. U takvome je okviru doista bilo legitimno pitati se ne samo koja je uloga Zagreba, kao glavnoga grada Hrvatske, u kulturnom razvitku cijele zemlje, nego i sagledati Zagreb prema "unutra", analizirati njegove specifičnosti, pokušati odgovoriti na pitanje ima li Zagreb homogeni kulturni identitet ili prije možemo govoriti o nizu različitih kulturnih identiteta koje se u njemu susreću, supostavljaju, ponekad i suprotstavljaju, uvijek isprepleću.

Što i kako

Strategija kulturnog razvitka (nacrtani dokument) imala je otvoren kraj: bili su definirani ciljevi i svrhe kulturne politike (što) ali ne – jer i to nije bilo moguće – instrumenti pomoću kojih ostvariti te ciljeve. A izrada kulturne strategije Zagreba upravo može dati jedan od odgovora na pitanje kako postići ciljeve zadane na nacionalnoj razini. Ako "postići" znači zapravo "konkretizirati", onda su opći podaci o količini kulture koja se proizvodi u Zagrebu, u dobrom smislu zastrašujućiji za svakoga tko se kani prihvatiti vođenja kulturne politike. U Zagrebu dje-

luje više od stotinu kulturnih institucija – knjižnica, muzeja, kazališta, galerija, centara za kulturu... koji su u vlasništvu države ili grada. Istodobno, u Zagrebu se godišnje odvija nekoliko tisuća umjetničkih i kulturnih projekata, čiji su nositelji nezavisne umjetničke i kulturne udruge, nezavisne grupe, NGO-i, samostalni umjetnici. S jedne strane postoji, dakle, enormno velika produkcija, s druge nagomilani problemi organizacijske i infrastrukturne prirode. Temeljna osobina kulturne infrastrukture u Zagrebu (a drukčije nije u cijeloj Hrvatskoj ni u većini zemalja u regiji) je nepotpuna i nedostatna transformacija bivšeg državnog, socijalističkog modela organizacije i distribucije kulture, u moderni, brzi, decentralizirani i djelomično privatizirani poduzetnički sustav. Devedesete su, dakako, u tranzicijskim zemljama bile obilježene padom stope financiranja kulturnih programa od strane država: ponegdje toliko radikalno da su bile ugrožene i temeljne funkcije zaštite kulturne baštine. Omjer financiranja tzv. hladnog pogona i plaća u javnim ustanovama prema financiranju nezavisnih projekata dosegao je krajem devedesetih najnepovoljniji omjer: više od 90 % za ustanove i njihove programe, ni 10 % za nezavisne progra-

Temeljna osobina kulturne infrastrukture u Zagrebu je nepotpuna i nedostatna transformacija bivšeg državnog, socijalističkog modela organizacije i distribucije kulture, u moderni, brzi, decentralizirani i djelomično privatizirani poduzetnički sustav

me. U posljednje tri godine taj je omjer djelomično, ali još nedovoljno, promijenjen u korist nezavisnih programa koji, u Zagrebu primjerice, sada dobivaju oko 20-25% sredstava kulturnog budžeta.

Institucionalno/ izvaninstitucionalno

Odnos između institucionalnog i izvaninstitucionalnog područja odnos je napetosti, ali, nažalost, često više umarajuće napetosti zbog borbe za sredstva financiranja nego kreativne konkurencije. Preživljavanje privatnih inicijativa ugroženo je zbog nepostojanja jednakih uvjeta financiranja: dok javne ustanove imaju pokrivene plaće i materijalne troškove, te se još natječu sa svojim programima, nezavisne udruge ili pojedinci natječu se samo u okviru programskih sredstava. Uspostavljanje jednakopravnijih uvjeta na tzv. kulturnom tržištu središnja je tema kulturne politike – zbog toga je ona izabrana i za raspravu u sklopu Radionice kulturalne konfrontacije 29. siječnja 2003. godine, koja okuplja predstavnike i jedne i druge scene. Kako produktivno uključiti nezavisne inicijative u programe institucija, bez stalnih konflikata tipa da "jedni drugima otimaju prostor", problem je koji se nameće u svakodnevnom radu. Cijela privatna izdavačka scena, deseci privatnih galerija i privatnih kazališnih i plesnih grupa, glazbenih ansambala, filmskih produkcijskih kuća ... – trebaju imati osigurane uvjete za ravnopravno natjecanje i postojanje na javnoj sceni, a ne da su u situaciji da im pitanje opstanka ovisi o tome jesu li jedna od javnih ustanova na državnoj ili gradskoj razini. Naličje tog problema je reorganizacija rada u institucijama, povećanje

nje njihove efikasnosti, stvaranje kvalitativnih pomaka u edukaciji kulturnih djelatnika, stvaranje kulturnog menadžmenta. Upravo je odnos institucionalne i izvaninstitucionalne kulturne produkcije baza za kulturni razvitak Zagreba, a oblikovanje kulturne politike mora stoga biti vođeno na participativnoj bazi, na bazi inkluzije što većega broja sudionika.

Što kažu institucije

U prvoj fazi projekta Gradski ured za kulturu proveo je nekoliko zatvorenih rasprava eksperata iz različitih područja kulture u kojima su diskutirana načela i postavljeni osnovni okviri budućega strategijskog dokumenta, od pitanja financiranja, legislative, investicijskih prioriteta i organizacijskih modela, do problema edukacije u kulturi, kulturnog menadžmenta i intersektorske suradnje. No, strategijski dokument nije moguće izraditi bez potpune slike sadašnjeg stanja i načina funkcioniranja kulturne infrastrukture. Kako je sam grad vlasnik 38 različitih institucija u kulturi, svima su upućeni pozivi da na temelju analize trenutačnog stanja izrade vlastite "mikro-strategije" te da označe prioritete u razvoju kulture na razini cjeline grada. Prva je analiza pokazala da je središnji problem u odnosu među djelatnostima u Zagrebu različit stupanj institucionaliziranosti pojedinih polja: dok su, primjerice, bibliotečna i muzejska djelatnost u potpunosti premrežene gradskim i državnim institucijama, filmska je djelatnost – nasuprot tome – u potpunosti izvaninstitucionalna. Logičan je zaključak da je prioritet u tom području osnivanje Filmskog centra Zagreb, podupiranje dje-

latnosti Zagreb-filma kao i djelatnosti Kinoteke. Između tih dviju krajnosti, nalaze se područja likovnosti, plesa, glazbe i kazališta, u kojima su najživlji odnosi institucionalnih i izvaninstitucionalnih nositelja projekata. Posebna pažnja u tim je diskusijama pridana perspektivama razvoja "urbane" ili "alternativne kulture" koja nije ograničena nijednim od tradicionalno definiranih polja, kao i ulozi kulturnih centara kojih u Zagrebu ima čak 13 i raspoređeni su u krugu, uvjetno rečeno, "perifernih" zona grada. Ti kulturni centri nisu specijalizirani za pojedine djelatnosti nego su otvoreni prema različitim potrebama lokalnih zajednica koje ih okružuju.

Istodobno, prva skupina strategijskih dokumenata koje su pripremile ustanove pokazala je velike razlike među samim institucijama... Ti su dokumenti pokazali ono što smo i pretpostavljali: da je kulturnim institucijama u Zagrebu potrebna unutarnja transformacija, dodatna edukacija i novi tip upravljanja, koji će te institucije učiniti održivima i čak kompetitivnima u uvjetima stvaranja kulturnog tržišta.

U prosincu su pozivi za sudjelovanje u raspravi i pripremljanju strategijskih dokumenata poslani nacionalnim institucijama u kulturi koje imaju sjedište u Zagrebu, kao i strukovnim umjetničkim udrugama, te nizu nezavisnih kulturnih udruga. Uz njihovo sudjelovanje u siječnju i veljači 2003. organiziraju se u Gradskom uredu za kulturu stručne rasprave po pojedinim područjima.

Konačni cilj koji prelazi granice projekta *Participativnog odlučivanja u kulturi* izrada je cjelovitog dokumenta strategije kulturnog razvitka u Zagrebu koji će se predložiti na raspravu Odboru za kulturu Gradske skupštine, te zatim Gradskom poglavarstvu i Gradskoj skupštini Grada Zagreba na raspravu i usvajanje. ■

Horizont sagledavanja i promišljanja

Raymond Weber

Osvrt na kulturne politike Europe

Svoje bih izlaganje želio započeti definicijom kulture u Deklaraciji Unesca 1982. godine, donesenoj u Meksiku u povodu Svjetske Konferencije o kulturnim politikama:

“Pod kulturom danas podrazumijevamo skup jasno određenih obilježja, materijalnih i duhovnih, intelektualnih i emocionalnih, koja karakteriziraju društvo ili socijalnu skupinu. Izuzev umjetnosti i književnosti, kultura obuhvaća stilove života, temeljna prava čovjeka, sustave vrijednosti, tradicije i vjerovanja.”

U Meksičkoj deklaraciji nadalje stoji: “Kultura pruža čovjeku horizont sagledavanja i promišljanja o samome sebi. To je ono što nas čini ljudskim bićima, racionalno i etički formiranima. Posredstvom kulture razotkrivamo vrijednosti i istražujemo mogućnosti. Posredstvom kulture čovjek izražava samoga sebe, postaje svjestan samoga sebe, te se prepoznaje kao nedovršeni projekt, sumnjajući u vlastita postignuća i neumorno tragajući za novim značenjima, te stvarajući djela koja njega samoga transcendiraju.”

Kako je nastajala kulturna politika

Ova definicija kulture, koju je Europsko vijeće dvije godine kasnije preuzelo u svojoj Europskoj deklaraciji o ciljevima kulture (Berlin 1984.), na izvjestan je način odraz dubokih promišljanja temeljnih pojmova kulturnih politika i akcija koje karakteriziraju sedamdesete godine. Bilo je to vrijeme nastanka temeljnog pojmovnika kulture, kao što su to pojmovi kulturne demokracije, kulturnih dostignuća razvoja, kulture za sve (Hilmar Hofman), kulture kao prava čovjeka (Herman Glasser), razvoja društva, socijalno-kulturne animacije, Soziokultur itd. Jedan je od najznakovitijih i “proročkih” tekstova tog razdoblja Deklaracija *Arc-et-Senans* (1972.), u kojoj je istaknuto kako je bit u tome da se čovjeku omogući pravo da bude autor životnog stila i društvenih praksa. Slijedom toga, nužno je zaštititi temeljne preduvjete kreativnosti u svakom području kako bi do izražaja došla kulturna raznolikost priznanjem postojanja i razvoja i najsiriomašnjih društava.

Osamdesete su bile mnogo pragmatičnije: gospodarska kriza s jedne strane i unaprijeđeni profesionalizam sektora kulture s druge strane primorali su one, koji donose odluke, kao i aktere kulture da pitanju kako donositi odluke u kulturnim politikama pristupe na mnogo promišljeniji način. Riječ je o početku gospodarenja u kulturi, kulturnom menadžmentu i marketingu, renesansi urbanih cjelina posredstvom kulture (Glasgow), obrazovanju administratora u kulturnom sektoru, menadžera i inženjera, a sve to u sustavnom nastojanju za iznalaženjem izvora financiranja koji bi potjecali iz drugih domena nego što je to vlast (privatno i korporacijsko financiranje).

Kada je riječ o devedesetim, to je raz-

Raymond Weber direktor je Ureda za kulturu i kulturnu baštinu Europskog vijeća.

doblje obilježeno padom Berlinskog zida, nestankom Željezne zavjese i padom komunističkog sustava. Suočeni, s jedne strane, s globalizacijom, a s druge s utemeljenjem i širenjem Europske unije (od Dogovora iz Maastrichta 1992. Europska zajednica, koja je dotad funkcionirala na gospodarskoj osnovi, postala je Europska unija – u mnogo većoj mjeri politička konstrukcija koja je pružala pravnu osnovu po kojoj je Bruxelles mogao djelovati i na području kulture), problemi kulturnog identiteta i identiteta manjina, nacionalnih ili nekih drugih, iznova su došli do izražaja, kao što smo svjedoci u Bosni i Hercegovini, na Kosovu i Makedoniji. Kao posljedica širenja horizonata i oslobađanja od ranijih ograničenja u drugim poljima (*decloisonement*), kultura je u sve većoj mjeri izložena riziku da postane instrumentalizirana, i to posebice pod utjecajem političkih, gospodarskih i socijalnih čimbenika. I, na posljetku, dok su osamdesete bile obilježene tijesnom vezom između kulture i gospodarstva, devedesete su opterećene vezom između kulture i socijalne kohezije. Bitna su oruđa tumačenja ove transformacije globalizacija, kriza države blagostanja, rast strukturalne nezaposlenosti i metamorfoza rada, kriza modernog urbanizma i transformacija sustava vrijednosti i reprezentacijskih sustava društva.

Koprena nerazumijevanja

Gdje smo, dakle, danas? S jedne strane, brojni temeljni koncepti kulture i kulturnih politika izmijenjeni su u svoje osnovnom značenju, ako ne i izrazu. Tome u prilog navest ću nekoliko primjera: demokratizacija kulture zamijenjena je pojmom kulturne demokracije; *Soziokultur* i socijalno-kulturna animacija sve se učestalije nadomješta pojmom

Uravnoteživanje Europe u samoj sebi ostaje, barem u pogledu kulture, u znatnoj mjeri neostvareno. Očito je da su slomljene sve ideološke barijere, ali isto se ne može ustvrditi i za naše mentalne barijere

kulturnog razvoja; na mjestima na kojima se govorilo o spomenicima i kulturnim predjelima, danas se govori o kulturnoj baštini ili kulturnom krajoliku.

Život kulture se iz temelja promijenio: pojavili su se novi umjetnički izrazi; razvijene su nove kulturne prakse. Kultura je oslobođena; projekti i male udruge lokalnih zajednica često nadilaze najsloženiju mašineriju. Marginama se pridaje sve više i više važnosti: industrijskim područjima, inovativnim predgrađima u kojima se istodobno otkrivaju novi kulturni izrazi i različite vrste solidarnih odnosa, te se konzumiraju kao neka vrsta biološke degradacije.

Uravnoteživanje Europe u samoj sebi ostaje, barem u pogledu kulture, u znatnoj mjeri neostvareno. Očito je da su slomljene sve ideološke barijere; ali isto se ne može ustvrditi i za naše mentalne barijere. Andrei Plesu, bivši ministar u Ministarstvu kulture i kasnije Ministarstvu vanjskih poslova, vrlo je dobro okarakterizirao novonastalu situaciju kada je devedesetih govorio o kopreni nerazumijevanja koja će zamijeniti Željeznu zavjesu i kada nas je u rujnu 1999. upozorio na opasnost preobražavanja kulturne raznolikosti Srednje i Istočne Europe i njezina nestajanja u homogeniziranom obrascu konzumentskih zajednica.

Koncept partnerstva

Načini na koje kultura funkcionira, kao i njezine radne metode, promijenile

su se: čini se da se projektima pridaje prednost pred institucijama, procesima/rutinama pridaje se veća važnost nego učincima, suradnja postaje važnija od razmjene, dijalog značajniji od konsenzusa, povezanost važnija od ekskluzivnosti; s dna na vrh, fleksibilnim se metodama pridaje prednost pred rigidnim, hijerarhijsko-birokratskim metodama; i naposljetku, kulturne su politike i njihove strukture podložne neprestanom restrukturiranju. Ondje gdje su prevladavale homogeno dane privilegije, danas se ističe kulturna raznolikost; ondje gdje je prevladavala logika zajednice, danas se govori o zaštiti prostora javnosti. Ondje gdje je sve bilo regulirano između različitih razina vlasti, danas se, s jedne strane, uvode tržišna pravila, a s druge je civilno društvo i svijet gospodarstva te socijalnih pravila. U sve većoj mnogostrukoj polarizaciji svijeta, nameće se koncept partnerstva. I, naposljetku, na mjestima na kojima je prevladavalo nacionalno, postalo je uobičajeno integriranje kulturnih politika u domene internacionalnog i međunarodnog koje prelazi granice nacionalnog. Čini se da su danas dominantni koncepti decentralizacije, deinstitucionalizacije i privatizacije.

Svi nas ovi problemi navode da kulturnim politikama ne pristupamo samo sa stajališta kako, nego i zašto?

*S engleskoga prevela
Ksenija Premur.*

Nacionalno ili komercijalno?

Milena Dragičević-Šešić

Na početku procesa tranzicije, Ralf Dahrendorf ustvrdio je kako se politička promjena može ostvariti za šest mjeseci, gospodarska za šest godina, a kulturna promjena za šezdeset godina

S povijesnog aspekta gledano, interes srednjoeuropskih država za umjetnost bio je od iznimne važnosti. Odnos između država i umjetnosti zasnovan je tijekom razdoblja nacionalnog preporoda, kada su umjetnosti pridonosile utemeljivanju nacionalnih država (Poljska, Mađarska, Srbija...). S druge strane, razdoblje socijalizma pripomoglo je tješnjem određenju veza između države i umjetnosti jer su umjetnosti bile zloporabljene kao medij i instrument ideologije. Sovjetizacija kulture pridonijela je razaranju nacionalnih kultura, jezika (ukrajinski, bjeloruski), arhitektonске baštine, vizualnih kodova... Lokalne umjetničke tradicije i kulturne vrijednosti ne samo što su bile zapostavljene nego su nerijetko bile i doslovce izbačene iz muzeja ili djela iz područja povijesti umjetnosti (kao što je to bio slučaj, primjerice, s religijskom umjetnošću ili reakcionarnom umjetnošću).

Identiteti i globalna integracija

Iako su u svojim retorikama propagirale internacionalizam, kulturne politike socijalističkih država pridonijele su zapravo potpunoj izolaciji umjetnosti u odnosu prema svjetskim trendovima i to kako u artističkom, tako i u smislu menadžmenta (nepostojanje tržišta umjetnina i tehnike menadžmenta u djelovanju kulturnih institucija, primjerice).

S dolaskom promjena na početku razdoblja tranzicije, kulturne politike u zemljama Srednje i Istočne Europe suočene su s dva proturječna zahtjeva:

a) pitanjem identiteta (povratkom nacionalnim kulturnim vrijednostima, lokalnim tradicijama – isticanjem nacionalnog kulturnog identiteta; istraživanje prošlosti: kao dokaz da je dotična zemlja uvijek bila dio Europe ili iznalaženjem "slavne" prošlosti kako bi se poduprli zahtjevi za izvjesnim pravima);

b) potrebom za globalnom integracijom, borbom za modernizacijom (izlaskom iz izolacije, prodorom na svjetsko tržište suvremenih umjetnosti; uvođenjem kulturne demokracije – vrijednostima civilnog društva kao europskih vrednota).

Iako su međusobno proturječna, oba navedena zahtjeva leže unutar retorike kulturne politike, kao i unutar akcija i strategija kulturne politike.

S obzirom na zahtjeve koje postavlja Europsko vijeće, kulturna politika suočena je s izazovom prodora u europski kontekst uzajamnog vrednovanja i uspořeđivanja i stoga mora biti transparentna, demokratska, otvorena i spremna poduprijeti profesionalizam vlastitih činovnika. U isti mah intelektualci i javno mnijenje, povezano sa svijetom umjetnosti, zahtijevaju da kulturna politika postane "nacionalno orijentirana", da se suprotstavi manjkavostima svijeta kojim

upravljaju tržišne vrijednosti, te bori protiv negativnih učinaka komercijalizacije kulture. Ovi se ciljevi obično postižu centraliziranim upravljanjem i to izravno iz Ministarstva kulture, te utjecanjem na donošenje programa i sadržaje procesa odlučivanja.

Uloga kulturne politike

Političke akcije i strategije također su suočene s istom proturječnošću: s jedne je strane proces odlučivanja posve zakulisano, dok uvriježena politika budžeta podupire nacionalne kulturne institucije kao što su: nacionalno kazalište, nacionalni muzej, opera, nacionalna knjižnica, nacionalna akademija znanosti i umjetnosti, nacionalni filmski arhiv... itd., pritom ne vrednujući kvalitetu i kvantitetu programa ovih institucija.

S druge strane, pak, komercijalizacija umjetnosti smatra se dijelom budućnosti Srednje Europe – privatizacija, marketing, učinkovitost menadžmenta... Kulturna politika u sve većoj mjeri zahtijeva indikatore učinkovitosti i tehnokratska postignuća – poslovnu sposobnost institucija u sektoru umjetnosti.

U analizi problema s kojima se suočavaju društva u tranziciji, presudno je pitanje: Tko sada oblikuje vrijednosti, društveni diskurs, kulturne debate – iznova potičući i jačajući kulturni identitet i pružajući vizije i horizonte razvoja? Jesu li vladine kulturne politike one koje iniciraju i potiču nove debate? Ili su to još uvijek kulturne institucije, umjetnici i kritičari? Jesu li mediji, pak, kao važni čimbenici postali globalizirani i u vlasništvu internacionalnih medijskih kompanija?

Kulturna politika u sve većoj mjeri zahtijeva indikatore učinkovitosti i tehnokratska postignuća – poslovnu sposobnost institucija u sektoru umjetnosti

Koliko je vremena potrebno za kulturnu promjenu?

Kulturna politika u današnje vrijeme u Istočnoj Europi potiče sljedeća pitanja: je li vođena umjetnošću i potrebama umjetnika, tradicijom (sustavom kulturnih institucija), ideologijom, ili je jednostavno riječ o birokratskom odgovoru na naslijeđeni institucionalni sustav?

Za razdoblje proteklih jedanaest godina već možemo odrediti izvjesna razdoblja kroz koje je prošla kulturna politika:

1. faza – razdoblje povratka nacionalnoj baštini koja je bila zabranjena za komunistima – reinterpretacija kulturnih vrijednosti;

2. faza – ulazak u proces europske integracije – brza privatizacija;

3. faza – završeni tranzicijski proces – uravnotežena kulturna politika koja u podjednakoj mjeri podržava baštinu, nacionalnu kulturu, kao i kreativnost i suvremene umjetnosti orijentirane prema komunikaciji s Europom i svijetom.

Na početku procesa tranzicije, Ralf Dahrendorf ustvrdio je kako se politička promjena može ostvariti za šest mjeseci, gospodarska za šest godina, a kulturna promjena za šezdeset godina. Danas, kada je već proteklo jedanaest godina, svjedoci smo promjene koja se odvija u različitim pravcima, u skladu s ranije postojećim vrijednostima i inozemnom podrškom, kao i činjenice da se Srednje i Istočne Europske zemlje ne mogu smatrati homogenom makroregijom.

Temeljna razlika, međutim, leži u sustavu vrednota i vizija koje dominiraju kulturnim diskursom.

"Pogled na društva Istočne Europe otkriva sliku dvaju različitih skupina vri-

jednosti, koje u većoj ili manjoj mjeri čine dominantne kulturne vrijednosti stanovništva što živi u ovom dijelu svijeta. Prva skupina njeguje ideje i vrijednosti čije je izvoriste u povijesnom nasljeđu svake od regija i društva, uključujući i pedeset i više godina vladavine državnog socijalizma. Druga skupina prednost pridaje utjecaju novih vrijednosti, koje sa sobom donosi modernizacija, a čije je porijeklo na Zapadu ili je, pak, rezultat suvremenih trendova globalizacije, unifikacije, novog informacijskog doba, i tako dalje. Utjecaj ovih dviju skupina zajednički je svim postkomunističkim društvima, dok se razmjeri tog utjecaja razlikuju u svakom pojedinom slučaju" (S. Malešević, 1997.).

"I danas s punim pravom možemo ustvrditi da su u obje regije obje skupine, koje zastupaju različite vrijednosti, još uvijek aktivne (S. Malešević, 1997.), ali u Srednjoj Europi naglasak je na utjecaju druge skupine, dok u Istočnoj Europi prevladava prva skupina vrijednosti. Razlog tome leži u činjenici što su u mnogim istočnoeuropskim zemljama nacionalni ciljevi (koji su izraženi već u 19. stoljeću) ostali neostvareni (Bjelorusija, Srbija, Hrvatska, Ukrajina i Rusija), te sve dok je javnost opterećena nacionalnom frustracijom, intelektualci će biti nadahnuti vođe nacionalnih pokreta, a političari će njihove ideje preoblikovati u više ili manje jasne političke programe" (M. Keren, 1990.).

Danas su, međutim, mnogi od onih, koji su bili stupovi nacionalnih pokreta diljem Istočne Europe, svjesni upadanja u zamku kojom su se služile stare vlasti kako bi opstale na svojem položaju, stvarajući nove ikone razvoja umjetnosti i kulture te institucionalizacije istinski demokratskih odnosa u kulturi. ☒

*S engleskoga prevela
Ksenija Premur*

Dr. Milena Dragičević – Šešić rektor je Filozofskog fakulteta u Beogradu i stručnjak za kulturnu politiku. ☒

Pravo profesije

Vesna Čopič

O ulozi civilnog društva u procesu oblikovanja kulturne politike

Donošenje odluka u javnom sektoru zahtijeva suradnju triju glavnih interesnih skupina, a riječ je o političarima, predstavnicima javnih službi i onima koji proizvode javna dobra. Političarima je mandat dodijeljen izravno od biračkog tijela na izborima, te kao takvi predstavljaju i korisnike javnih dobara. Predstavnici javnih službi predstavljaju profesionalnu administraciju koja je, u skladu s tvrdnjama Maxa Webera, neutralna i racionalna mašinerija. Predstavnici kulturnih udruga, koje su nadležne za kulturna zbivanja i usluge, organizirani su u kulturnim institucijama i udruženjima, te zajedno s kritičkim odcijima u medijima čine neku vrstu profesionalne javnosti. Podjela moći između ovih čimbenika ovisi o dva činitelja: autoritetu i razini informiranosti javnosti. Dok političari vladaju autoritetom, tj. moći i utjecajem u donošenju odluka, moć i utjecaj preostalih dviju skupina leži na drugom području – u poznavanju konkretnih situacija, te vladanju specijaliziranim profesionalnim znanjem. Problem asimetrične informacije, u trenutku kada odluke donose oni koji su u manjoj mjeri informirani od onih na koje njihove odluke izravno utječu, glavna je zapreka u provođenju bilo kakvih promjena. Slažem se s tezom da je znanje moć, kao što se slažem i s činjenicom da je autoritet moć, ali pod jednim uvjetom: da je proces donošenja odluka sinergijski, a ne entropski. Zanemarivanje jednog ili drugog od njih može dovesti do uzajamnih opstrukcija i neproduktivnih situacija. Moć se u takvu slučaju preobraća u nemoguć.

Stoga s pravom možemo ustvrditi da se sudjelovanje različitih aktera u procesu donošenja kulturnih i političkih odluka može primarno smatrati ne pitanjem vrijednosti, nego funkcionalnim problemom koji je povezan s učinkovitosti i efikasnošću aktualnih politika. Da bi zadovoljili vlastite interese, a to je postizanje željenog ishoda, političari na vlasti moraju strukturirati proces donošenja odluka na takav način da u njemu budu angažirane sve zainteresirane strane ili nepristrane strane, te na taj način osigurati razumne izgleda za uspjeh.

Razlika između zakonskoga i legitimnoga

Odluke koje donose oni, koji su nadležni za proces odlučivanja, bez sumnje su zakonite, ali jesu li i legitime? Dok je demokracija zajamčena izborima, provjera kvalitete te iste demokracije drugo je i mnogo složenije pitanje. Ono je povezano s postojanjem javnih institucija i struktura koje su sposobne za mnogo produbljenu refleksiju i sintezu, što podrazumijeva preoblikovanje individualnih interesa u opće interese. U zemljama tranzicije, stvaranje okoline, koja je sposobna za aktualiziranje demokracije kao nove kvalitete, može se smatrati činom koji u cijelosti obilježava napredak u civilizaciji. Stoga

bismo trebali identificirati one elemente društva koji već tvore zahtijevanu institucionalnu okolinu ili one koji to mogu postati uz razumijevanje i podršku autoriteta u javnosti. U ovom slučaju riječ "institucija" znači više nego državni ili javni sektor. Ona obuhvaća konvencije/norme i mehanizme za njihovu implementaciju. Formalna pravila i formalni mehanizmi čine samo jedan dio, dok sve ostalo leži u domeni civilnog društva, morala i etike.

Civilno društvo ili profesionalna javnost trebali bi biti angažirani u donošenju odluka u području kulturne politike na najmanje tri načina:

– posredstvom stručnih i profesionalnih vijeća kao savjetodavnih tijela pri Ministarstvu;

– posredstvom osnivanja paravladinih organizacija na koje bi vlasti prenijele dio svoje moći (umjetnička vijeća, fondacije, agencije, itd.);

– posredstvom neokorporacijskih oblika zastupanja interesa koji bi bili organizirani u profesionalnim udruženjima, sindikatima i tome slično.

Iako prevladava sustav u kojem političari imaju posljednju riječ jednostavno zato što im je ta moć dana voljom glasača na izborima, transparentnost njihova djelovanja bitno je drukčija ako civilno društvo ima pravo biti informirano o svim bitnim odlukama u kulturnoj politici (ozakonjivanje, organizacija donošenja uredbi za kulturne ustanove, distribucija javnih resursa), te mogućnost izraziti svoje mišljenje o njima. Zajednički je nazivnik angažmana profesionalnih krugova u procesu donošenja odluka o kulturnoj politici stoga pravo profesije da bude angažirana u procesu odlučivanja.

Proces donošenja odluka

Svi ovdje navedeni postulati mogu biti provedeni u djelo u sklopu kognitivne strukture donošenja odluka unutar koje su od presudne važnosti sljedeće četiri faze: definicija pitanja politike, traženje alternativnih rješenja, odabir alternative i implementacija odluke. Četvrta je faza najizraavnije povezana i od presudne važnosti za kvalitetu odluke, te je ishod i rezultat prethodnih triju faza. Ako model donošenja odluka u prve tri faze predviđa angažman svih skupina, koje mogu utjecati na donošenje odluke, tada je realno očekivati da će biti prevladan i otpor prema promjenama jer je takav otpor onaj element koji, općenito gledano, priječi implementaciju odluke. Posebnu ulogu u ovom procesu igra koalicija koja je zasnovana kako bi reprezentirala većinu, a posredstvom toga i njegovu "demokratsku prisilu". To je od presudne važnosti u prvoj i trećoj fazi kognitivnog modela donošenja odluka. Dok bi predstavnici vlasti trebali sudjelovati u te dvije faze, stručnjaci bi trebali odigrati presudnu ulogu u druge dvije faze.

Model donošenja odluka u kulturnoj politici u zapadnoeuropskim zemljama oblikovan je tijekom nekoliko desetljeća nakon Drugog svjetskog rata, te je svoj vrhunac i konačno oblik dobio u razdoblju države blagostanja sedamdesetih. Zemlje u tranziciji zasigurno nemaju na raspolaganju toliko vremena za oblikovanje vlastitih modela, ali će se sasvim sigurno morati suočiti barem sa sljedećim pitanjima:

Tko su akteri koji bi trebali sudjelo-

Iako prevladava sustav u kojem političari imaju posljednju riječ jednostavno zato što im je ta moć dana voljom glasača na izborima, transparentnost njihova djelovanja bitno je drukčija ako civilno društvo ima pravo biti informirano o svim bitnim odlukama u kulturnoj politici

vati u modelu kulturne politike?;

Kakve uloge igraju?;

Koji bi mehanizmi trebali generirati proces donošenja odluka u kulturnoj politici?;

Koja pravila moraju biti usvojena kako bi se regulirao taj proces?;

Resursi, koji su na raspolaganju zemljama u tranziciji, bilo da je riječ o kompetentnim ljudskim resursima bilo materijalnim, energiji, vremenu i informacijama, ograničeni su, što zahtijeva uvođenje modela donošenja odluka koji dopušta njihovu optimizaciju. Jesmo li sposobni donijeti odluke koje će biti rezultat društvene prihvatljivosti i funkcionalne učinkovitosti? ☑

Vesna Čopič je predsjednica Odjela za kulturnu politiku u slovenskom Ministarstvu za kulturu i predavač na Fakultetu za društvene znanosti u Ljubljani. ☑

*S engleskoga prevela
Ksenija Premur*

Eugen VASILIU

Financirati programe, a ne institucije

Smatrate li da država nužno mora biti angažirana u kulturi? Ako je tako, na koji način?

– Siguran sam u to. No, država ne bi smjela financirati kulturu nepromišljeno, iako mnogi u sektoru kulture, koji državu smatraju nekom vrstom sponzora umjetnosti, priželjkuju da tako bude. Smatram da bi država trebala biti angažirana u kulturi osobito preko zasnivanja i zacrtavanja strategija i politika u kulturi. I to ponajprije na taj način što će imati jasnu perspektivu o prioritetima, te, dakako, pružiti financijsku potporu na osnovi jasno zacrtanih strategija. Mislim da je takva promjena perspektive već na djelu. Ljudi počinju shvaćati da ne bismo smjeli trošiti novac nepromišljeno samo zato da bismo institucije održali na životu, nego da bismo financijski trebali podupirati programe, koje vode te institucije ili udruženja i mreže u sektoru kulture.

Iskra dolazi izvana

Ne mislite li da bi Vaš stav poneki mogli smatrati previše liberalnim?

– Ne, ne mislim. Moj je stav jednostavno realan, jer sam svjestan svega što se na tom području zbiva diljem svijeta. Barem u Europi, države dugo nisu financirale institucije, nego programe. To ne znači da bismo trebali uništiti naše kulturne institucije. Postoji četiri ili pet institucija koje bi valjalo zadržati: Nacionalno kazalište, Nacionalnu operu itd. Ali čak bi i te institucije trebale biti financirane na osnovi valjano planiranih programa i obaveza menadžera da ih provedu u djelo.

Ustvrdili ste da bi država trebala, općenito govoreći, zacrtati dugoročne strategije. Koje značenje ima "država" kada govorimo o kulturi?

– "Država" se odnosi na vladu, a kada je riječ o kulturi, očito je da vladu zastupa Ministarstvo kulture.

Koja je uloga parlamenta u tom slučaju?

– Na sreću, parlament ne

djeluje na osnovi unutarnjeg usijavanja, nego unutarnjeg paljenja. Iskra dolazi izvana. To znači da su, uopćeno govoreći, zakoni, koji sadržavaju strategije i politike, potaknuti izvan parlamenta u kojem se potom raspravlja o njima, te ih se prihvaća, unapređuje ili odbija. Članovi parlamenta rijetko predlažu vlastite projekte. Kažem "na sreću", jer vladine institucije imaju prednost u tome što su informirane o području kulture i potrebama u tom području. Štoviše, izvan takozvanih vladinih i kongresnih institucija, civilno društvo, posredstvom svojih mreža i udruga, izvrsno poznaje probleme specifične za sektor kulture.

Ima li Vijeće za kulturu, čiji ste predsjednik, vlastitu strategiju?

– Ne. Umjesto toga, vrlo smo pomno pratili politiku koju je u djelo provodilo Ministarstvo kulture. Od samog početka, od trenutka kada parlament odobri budžet za Ministarstvo, vlada mora zacrtati strategiju: opću strategiju za Vladu i strategiju za svako od ministarstava. U tom kontekstu Vijeće postaje angažirano jer i parlament mora imati određenu perspektivu. Vijeće za kulturu, međutim, nije imalo vlastite strategije jer je parlament mješovita skupina različitih političkih snaga koje se uz mnogo teškoća mogu složiti u pogledu pravca kojim valja ići, te stoga većina prirodno nameće provođenje vlastitih strategija, koje se potom odražavaju u programima vlade.

Instrumenti za ostvarenje ciljeva

Smatrate li da postoji potreba za posebnim uredbama za kulturu?

– Postoji potreba za specifičnim uredbama čak i za područje kulture. I to ne uvijek u pravcu koji je poželjan za sektor kulture jer u tom sektoru postoje različita stajališta. Tako, primjerice, urednici i književnici uvijek tvrde kako postoji potreba za zakonom o nakladništvu. Ako porazgovarate s

Oana Radu

Država bi trebala biti angažirana poglavito zasnivanjem i zacrtavanjem strategija i politika u kulturi

Država ne bi smjela financirati kulturu nepromišljeno, iako mnogi u sektoru kulture državu smatraju nekom vrstom sponzora umjetnosti

njima, uvidjet ćete da ono što oni žele nije jedan zakon, nego niz manjih uredbi koje bi trebale imati status zakona o javnom financiranju, zakona o oporezivanju, itd. Moguće je, ali je i podjednako beskorisno, ujediniti sve te uredbi i nazvati ih kakvim uzvišenim imenom, primjerice Knjigom Zakona. Ne postoji potreba za Knjigom Zakona, ali postoji potreba za strategijom potpore tržištu knjiga. Na djelu su različite situacije i neslaganja: tržište knjiga je otvoreno, zasnovano je na odnosima konkurencije, dok kazališta još nisu doživjela nužne reforme. Smatram da bi u Rumunjskoj trebao postojati zakon za kazališta. U takvom kontekstu, smatram da ponekad postoji potreba za specifičnim uredbama.

Je li zakon samo instrument za ostvarenje ciljeva strategije?

– To je nesumnjivo istinito. Štoviše, sve vladine namjere – gospodarske, kulturne ili bilo koje druge – s vremenom moraju poprimiti oblik zakona.

Smatrate li da je to bila prevladavajuća strategija tijekom Vašeg mandata?

– Unatoč nekim oponentima, mislim da je postojala takva strategija, jer je zacrtavanje strategije bio jedan od ciljeva Ministarstva. U to se vrijeme odvijala rasprava o tome je li strategija bila ispravna i je li bila provedena u djelo, a ta je tema još otvorena za raspravu.

U civilnom društvu

Koji je trenutno okvir kulture u Rumunjskoj?

– Zakonodavno zaleđe kontinuirano se unapređivalo u okrilju nekoliko vlada. O projektima prethodne vlade još se raspravlja u parlamentu. Jedan je od njih, primjerice, zakon o nacionalnim spomenicima. U okvirima kulture, zakoni, koji su tom sektoru potrebni, postupno se donose ili unapređuju. U ovom trenutku postoji zakonodavni okvir za kulturu koji je, dakako, podložan poboljšanjima i unaprjeđenjima.

Na koji način civilno društvo može utjecati na zakone koji su u raspravi?

– U početku je utjecaj civilnog društva bio vrlo slab jer je i samo civilno društvo bilo slabo. Tijekom vremena, ono se prilagodilo svim situacijama, te je i u kulturi civilno društvo postalo aktivnije i to više nego u drugim područjima. To nije nimalo iznenađujuće, jer je civilno društvo, barem s kulturnog stajališta, sačinjeno od kulturne elite zemlje. Velika je spoznaja do koje je došlo civilno društvo bila da ono samo ne može postojati ako nije valjano organizirano. I iako neki nisu htjeli prihvatiti tu spoznaju, uspjeli smo je potaknuti i osnažiti.

Primjerice, kada je riječ o zakonu o autorskim pravima, bio sam prisiljen voditi kampanju kako bi ljudi shvatili da je potrebno udruživati se izvan strukovnih udruženja, koja imaju samo simboličko značenje, te sudjelovati u radu demokratskih udruga u kojima će braniti svoja prava. Kada su tako sagledali situaciju, počeli su se organizirati i, nakon što su postigli rezultate, stvari su počele učinkovito funkcionirati. Pritom su, dakako, imali i podršku; drugim riječima, civilno je društvo počelo bolje razumijevati kako bi se zakoni trebali izglasavati i donositi u trenutnom kontekstu. Otada su podneseni i drugi prijedlozi za donošenje zakona, te stoga s pouzdanjem gledam u budućnost. ☐

Eugen Vasiliu, pravni savjetnik, trenutno je zamjenik generalnog direktora u rumunjskom Uredu za autorska prava. Vasiliu je bio zamjenik državnog tajnika u Ministarstvu kulture u razdoblju 1991-1992., a 1999-2000. bio je senator Nacionalne liberalne stranke i predsjednik Vijeća za kulturu, umjetnosti i medije rumunjskog parlamenta. ☐

S engleskoga prevela
Ksenija Premur

Lidia Varbanova

Moramo biti otvoreni

Kao direktorica Arts & Culture Network Programa imali ste mogućnost povezati teoriju s iskustvom u praksi. Kako biste iz te perspektive ocijenili ulogu umjetnosti i koje je njezino mjesto na dnevno-redu politike?

– To snažno varira od područja do područja. Među mnogim i različitim zemljama na koje je usmjeren *Arts & Culture Network Program* sklona sam razlikovati pet različitih podregija koje imaju slična obilježja, a to su: prvi val zemalja koje su pristupile Europskoj uniji; jugoistočna Europa; Rusija i neke zemlje bivšega Sovjetskog Saveza; Kavkaz; Centralna Azija i Mongolija. Što se tiče zemalja iz prve skupine i nekih iz druge, vjerujem da ondje postoji velika potreba da se kultura uvrsti u dnevni red prigodom prihvaćanja zemalja u Europsku uniju, zajedno sa socijalnim i ekonomskim pitanjima. Upravo to je bio cilj, primjerice, nedavno održanog političkoga kongresa na temu *Kultura u budućoj arhitekturi Europe*, koji je održan 2. listopada u Bruxellesu na inicijativu *European Cultural Foundation* i *The European Forum for the Arts and Heritage*.

Vjerujete li da će kultura ikada postati ključno pitanje?

– Da, vjerujem da hoće. No, za to je potrebno vrijeme i mnogi sastanci predstavnika svih ovih zemalja, kao i mnoga lobiranja. Što se nacionalne razine tiče, situacija obećava mnogo više. Na primjer, u baltičkim zemljama vlada općenito snažnije podupire kulturu, a ta podrška sve više nastaje na temelju financiranja projekata. U Estoniji javnost relativno mnogo troši na kulturu, a uloga koju imaju kulturni turizam i kulturne industrije također je dosta značajna. U Latviji i Mađarskoj su nacionalni fondovi za kulturu važna potpora umjetnosti i kulturi koja se temelji na otvorenim natjecanjima.

Daljnji pozitivni razvoj predstavlja potpora koja se pruža suvremenoj umjetnosti. U Češkoj Republici, primjerice, nekadašnji *Soros Centre for Contemporary Arts* dobio je značajan novčani iznos od javne donacije kako bi mogao nastaviti podupirati suvremenu kreativnost nakon odvajanja od nacionalne Sorosove zaklade. Međutim, to je područje kojim se valja hitno pozabaviti, a na taj način Istok i Zapad rade zajedno, tako surađuju na području kulture. Što će se zbiti nakon 2004., kada će se polako početi nestajati granice koje utječu na protok robe i ljudi? Protok radnika prema za-

padnoj Europi – uključujući i one iz područja umjetnosti – mogao bi stvoriti neravnotežu. A to će utjecati na kvalitetu kulturne produkcije na Istoku.

Stoga smatram da bismo o budućoj suradnji između Istoka i Zapada (kao i Sjevera i Juga) trebali razmišljati mnogo ranije. Poticanje pokretnosti trebalo bi uključivati seriju propisanih aspekata (s obzirom na područja poput autorskih prava i njihove zaštite, uvoza i izvoza kulturnih dobara, područja obrazovanja i verifikacije diploma te ostalih zakonodavnih aspekata), kao i financijsku potporu. Ono čemu smo svjedočili posljednjih godina neprekidan je pad podupiranja pokretnosti, gotovo do stupnja obustave, te pad podupiranja razmjene između Istoka i Zapada. Tradicionalni izvori poput *Soros Foundations Network*, *The European Cultural Foundation*, Vijeća Europe i ostalih ozbiljno su reducirali pokretne fondove. Vlade u državama, s druge strane, uglavnom veoma slabo podupiru takve razmjene. Stoga je pitanje tko će podupirati male zajedničke projekte, "svakodnevne" razmjene, neophodan dio "zajedničkoga življenja kulture" u Europi otvoreno i kritičko. A svi koji djeluju u kulturi trebali bi se njime pozabaviti.

Kulturni turizam i biznis

A što je s jugoistočnom Europom? Je li suočena s istim problemima i izazovima?

– Kultura se zapravo ne nalazi na dnevnom redu političara u tim zemljama i stoga su izdaci javnosti za kulturu još uvijek na niskoj razini. Budući da su mnoge zemlje jugoistočne Europe suočene s kritičkim socijalnim, ekonomskim i političkim problemima, kultura bi trebala imati ključnu ulogu u ublaživanju sukoba i "izgradnji mostova" između pojedinaca i zajednica.

Kako onda promicati ideju kulture? Kako se moguće zalagati za ulogu kulture i, dakle, podupirati je u većoj mjeri?

– Smatram da bi lobiranje trebalo okupiti predstavnike iz umjetnosti, političare i biznismene. Vjerujem da je poduzetnički pristup, gdje kultura također može postati izvor prihoda, veoma slabo istražen, prvenstveno zahvaljujući predrasudama da bi javnost trebala podupirati kulturu i da kulturu ne valja komercijalizirati.

Razvoj kulturnoga turizma, inteligentno korištenje velikoga potencijala vještina i glazbe na tome području također bi trebalo istražiti. Poduzetnički

Oana Radu

Budući da su mnoge zemlje jugoistočne Europe suočene s kritičkim socijalnim, ekonomskim i političkim problemima, kultura bi trebala imati ključnu ulogu u ublaživanju sukoba i "izgradnji mostova" između pojedinaca i zajednica

pristup i razvoj poduzetništva mogao bi pomoći sadašnjoj situaciji.

Pilotski program malih pozajmica za kulturne aktivnosti koji je 2001. pokrenuo *Arts & Culture Network Program* Instituta Otvoreno društvo u Bugarskoj dobar je primjer pristupa kulturi koji je usmjeren na biznis. Doista, The Resource Centre (Sofija) različitim je kulturnim organizacijama dodijelio osam malih pozajmica. Neke od njih su za biznis, neke su za "premošćivanje", a one zapravo ispunjavaju prazninu između potpisivanja ugovora za novčanu potporu i stvarnoga transfera novca. Dvije pozajmice već su vraćene. Pokrenuti su i drugi projekti koji imaju za cilj razvoj kreativnih industrija, povezivanje umjetnosti i biznisa te stvaranje održivih radnih veza između ta dva sektora, no i dalje ima stvari koje valja učiniti.

Kulturne institucije također bi trebale biti otvorene za veći socijalni angažman kako bi kultura mogla biti prisutna u svakodnevnom životu svakoga građanina. To je najbolji način zalaganja za važnost kulture. S obzirom na to navest ću samo jedan primjer. Sjećam se jednoga projekta pod nazivom *Stvaranje razvojnoga modela u gradskim parkovima: kultura i biznis*, kojega je podupirao *Arts & Culture Network Program* u Sankt Petersburgu. Njegov je cilj bio uspostava novoga kulturnoga modela u postojećim gradskim parkovima koji nudi model radikalnoga povećanja kulturnoga i ekonomskoga potencijala parkova uslijed njihove transformacije u javni urbani prostor. Polazišna točka i, na kraju krajeva, krajnji rezultat projekta je da bi gradske parkove valjalo smatrati multifunkcionalnim fenomenima koji uključuju kulturu, biznis, socijalnu razmjenu i uživanje u prirodi.

Kako kontaktirati s ljudima "izvana"?

Osim promjena u mentalitetu i načinu pristupa, što mislite kako bi se kulturni djelatnici trebali zalagati za ulogu kulture u društvu?

– Vjerujem da se svi mi – umjetnici i menadžeri u kulturi – još uvijek previše tužimo i da nismo dovoljno aktivni. Kada smo suočeni s ljudima koji djeluju izvan područja kulture imamo velikih problema u prepoznavanju naših prioriteta i jezika i u zauzimanju za ono u što vjerujemo. Takve diskusije funkcioniraju veoma dobro unutar kulturnoga sektora, no u kontaktima s ljudima «izvana» koji

nisu navikli na takav diskurs, a možda nisu ni zainteresirani za njega, djelatnici u kulturi uglavnom se bore da iznesu snažne i razumne argumente za važnost kulture. Stoga smatram da bismo na naša događanja trebali pozivati više stručnjaka i djelatnika izvana, te pokušati razviti zajednički jezik s ljudima iz područja biznisa i drugih sektora. Na nedavno održani okrugli stol na temu kulture na kojemu sam sudjelovala također je bio pozvan jedan neurokirurg. Bilo je vrlo zanimljivo vidjeti njegov posve drukčiji pristup kreativnosti i kreativnome razmišljanju te njegov iznimno zanimljiv i neočekivan doprinos diskusiji. Drugi ključni element za promjenu situacije je korištenje medija.

Kako valja pristupiti medijima i njima se koristiti?

– Prioritet bi trebao biti obučavanje novinara da promoviraju procese, a ne samo konačni proizvod, da samo ne najavljuju izložbe, nego da ujedno promoviraju i cjelokupni proces njihova nastajanja, uključujući i njihove menadžerske i financijske aspekte. Ponovo ću navesti primjer jednoga projekta koji je podupirao *Arts & Culture Network Program* u Novosibirsku, u Rusiji, pod nazivom *Neovisni laboratorij kulturnoga novinarstva*. To je inicijativa s ciljem da se neovisnim novinarima koji pišu o kulturi ponude savjeti i veće znanje. Još jedna inicijativa koju smo podržali, u Kazahstanu, je projekt *SOS – Save Our Souls – Studio of the Centre for Contemporary Arts*. Njegova je namjera stvoriti redovan TV program o kulturnim događanjima koji će se emitirati na jednoj od postaja u Almatyju. Projekt je pokrenut da bi se dobio pristup informacijama o kulturnim događanjima u zemlji te da bi se uveo debatan program usredotočen na različite kulturne, političke, ekonomske i zakonodavne promjene. Predložena je nova vrsta TV programa uz korištenje modernih tehnologija, modernoga načina razmišljanja i nove pristupe televiziji.

Sličan projekt prihvaćen je na regionalnoj radio stanici u Kirgistanu, koji promovira politička pitanja koja se bave zaštitom kulturne baštine.

Trostruka uloga kulture

Budući da ste spomenuli Kazahstan i Kirgistan, možete li nam reći kakva je situacija u ostalim područjima na kojima djelujete?

– Centralna Azija je jedinstveno područje. Ondje kultura ima trostruku ulogu: zemlje

Silvia NEYCHEVA

Lobiranje za kulturu

Tsveta Andreeva

U kakvoj je situaciji trenutaćno lobiranje u Bugarskoj?

– U Bugarskoj nema nikakve službene ili zakonske regulative za lobiranje u državnoj politici. Uslijed razvoja civilnoga društva i privatnoga biznisa nakon 1989. pojavila se potreba za učinkovitim modelima koji će privatne i javne interese predstavljati institucijama koje su odgovorne za njihovo provođenje. Stoga se u Bugarskoj lobiranje u svrhu podržavanja jedne ideje smatra prirodnim.

Koje mogućnosti za lobiranje postoje?

– Lobiranje se uglavnom koristi kako bi se povećao broj pristaša jedne ideje. Kada bih i ja jednako razmišljala o jednoj određenoj ideji ne bih se stidjela javno je podržati. Naćini na koje zastupnici mogu pružiti podršku mogu se pronaći u sljedećim područjima:

–u zakonodavnim inicijativama,
–u pristupu javnom i medijskom prostoru u svrhu izražavanja mišljenja i stavova

–i u kontaktima s politićarima i ostalim javnim osobama o kojima ovisi provođenje ideja.

Jeste li osobno bili metom lobiranja?

– Da, i ja to prihvaćam kao nešto normalno. Moram priznati da sam dosad samo bila zaposlena provođenjem ideja koje su od javnoga interesa. Osnovni razlog tome je moja profesionalna pozadina iz civilnoga sektora. Prije nego što sam postala zastupnica bila sam tajnica Nezavisne potrošaćke unije u Bugarskoj, što objašnjava zašto su moje veze s nevladinim organizacijama još tako snažne. Uvijek sam pokušavala pomagati i savjetovati predstavnike iz trećega sektora u kontaktima s bugarskim parlamentom.

Najvažnije – predavljanje ideje

Jesu li korisne informacije koje dobivate?

– Saborski zastupnik se ne može razumjeti u sva pitanja i sfere javnoga života. Stoga nam je u interesu da imamo stručnu ekspertizu za određene stvari te da neprestano kontaktiramo s predstavnicima iz civilnoga sektora, jer je ondje koncentrirana znaćajna ekspertiza. Tu ekspertizu valja efikasnije proućiti.

Koji biste savjet dali onima koji žele učinkovito lobirati?

– Ponajprije organizacija koja lobira za određenu ideju mora imati dobre osobne kontakte, one kompetentne i na dobrome položaju, što je potrebno da se ideja pretoći u praksu. Povrh toga, organizacije bi se trebale obratiti ne samo predsjednicima pojedinih stalnih odbora nego i svim ćlanovima odbora te stručnjacima; oni također utjeću na konaćan rezultat u procesu odlučivanja.

Ujedno bih preporučila da se u raspravama sa saborskim zastupnicima pokuša doznati koji bi

O naćinima predavljanja i realizaciji ideja kojima je potrebna potpora

Politićare često smatraju “neprijateljima” ili “ljudima koji ne shvaćaju bit problema”, umjesto da ih se smatra potencijalnim pristašama ideje koji su još nedovoljno informirani o tom pitanju

drugi zastupnici mogli biti zainteresirani za to pitanje. Nakon toga najvažnije je predavljanje ideje: ono bi se moralo usredotoćiti na njezine očekivane učinke i prijedloge za konkretne korake i zakonodavne inicijative. Kako biste pridobili povjerenje saborskih zastupnika, morate navesti vlastite interese organizacije u toj stvari. U protivnome bi se zastupniku mogao pripisati osobni interes, a u sljedećoj prigodi za lobiranje mogli biste otkriti da se više ne možete uzdati u tog politićara. Iskreni i otvoreni odnosi od presudne su važnosti u ovome procesu.

Organizacije koje se bave lobiranjem često se ne nalaze u koži politićara, što uzrokuje nesporzume i rezultira slabim rezultatima. Politićari se često smatraju “neprijateljima” ili “ljudima koji ne shvaćaju bit problema”, umjesto da ih se smatra potencijalnim pristašama ideje, koji su još nedovoljno informirani o tome pitanju. Ćinjenica da sam se u ovome procesu nalazila na obje strane vjerojatno mi mnogo pomaže u mojemu poslu.

Kako lobirati

Je li kultura zasebna sfera?

– Kultura neosporno pripada zasebnoj sferi. Ona se proteže cjelokupnim društvom; ona oblikuje lićnost i izgled te stvara modele ponašanja za buduće generacije. Stoga bi vlada, sektor biznisa i društvo kao cjelina morali podupirati organizacije i pojedince koji imaju ista estetska, moralna i kreativna gledišta kao i ostatak svijeta. Sektor kulture stoga se razlikuje od financija, biznisa i državne uprave. Njegova kreativna obilježja i kontakti koje postiže s emocijama ljudi razlikuju je od ostalih sfera.

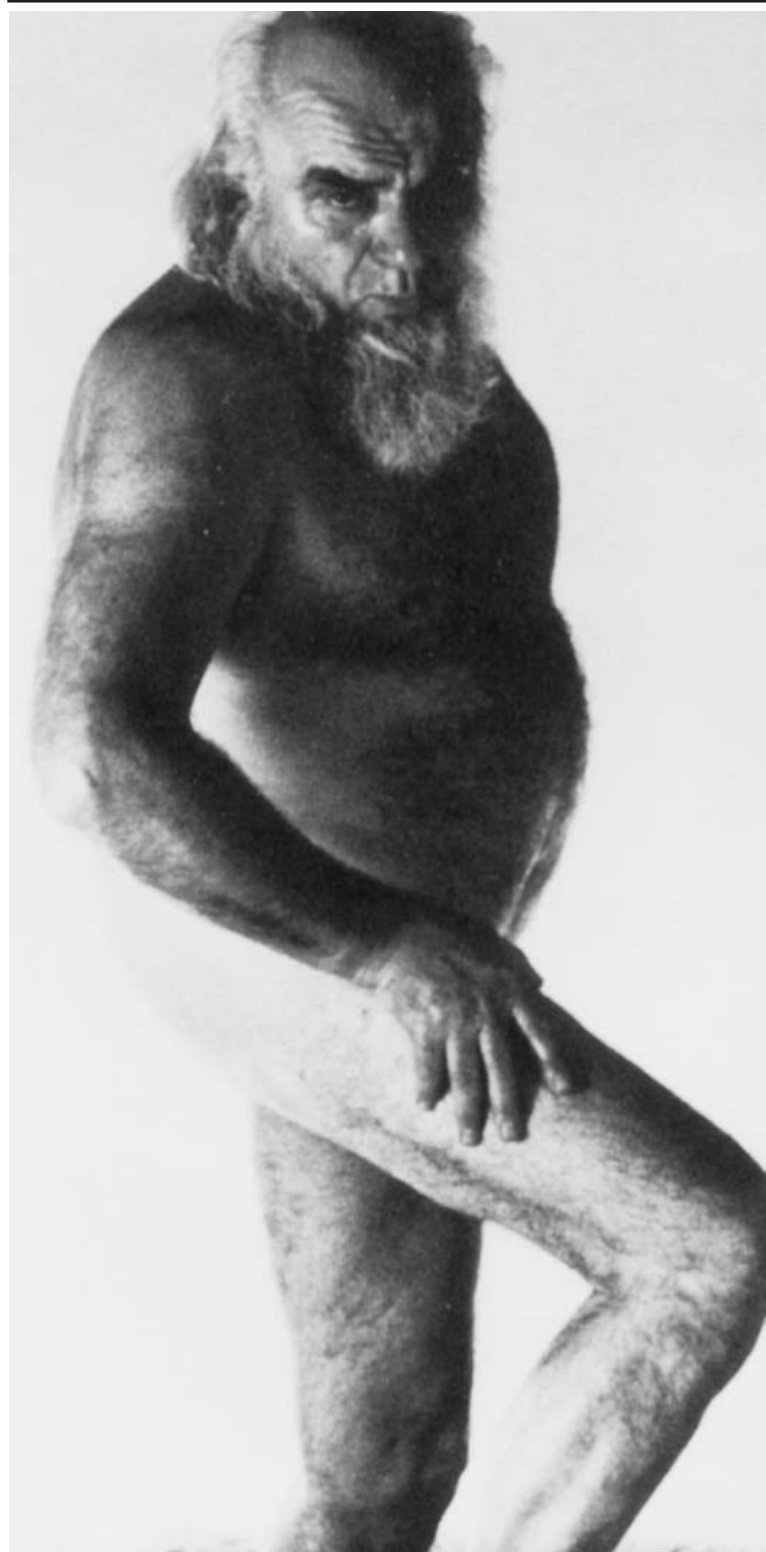
Što mislite o lobiranju za javne ili privatne interese?

– Lobiranje za pitanja koja su od javnoga interesa je dućnosti. Kultura je definitivno područje javnoga interesa, a u području kulture podupirala sam različite inicijative nevladinih organizacija. I u budućnosti to namjeravam ćiniti.

Kako valja lobirati za dobru ideju u kulturnome sektoru?

– Prije svega, veoma je važno do koje se mjere ideja podupire u relevantnim profesionalnim krugovima, nevladinim organizacijama i stručnjacima na tome polju. Dobri argumenti znaćajni su kako bi se podržala jedna ideja. Također se u kontaktima s politićarima ne smije podcijeniti izravnost. Posljednje, ali ne najmanje važno – izjašnjavanje o tome na ćije će se interese odnositi ideja ili zakonodavni amandman može utjecati na konaćnu odluku saborskoga zastupnika, dakle hoće li on ili ne poduprijeti kulturnu inicijativu. ☐

S engleskoga prevela Gioia-Ana Ulrich

predavlja vanjskome svijetu i ukida izolaciju; spaja ljude (u smislu regionalne suradnje); kod politićara mijenja naćin razmišljanja. Umjetnost kao bitan faktor promjene ima temeljnu ulogu. U Kavkazu je kultura također potrebna za probijanje zapreka, za razrješavanje ili sprječavanje sukoba.

Situacija se razlikuje od područja do područja i od zemlje do zemlje. Važno je potaknuti zajednićku suradnju svih i ujedno pratiti i koristiti pozitivne metode iz ostalih zemalja. Spomenula sam suradnju Istoka sa Zapadom i njezine izazove, no također vjerujem da je suradnja Istoka s Istokom i Zapada s Istokom od osnovne važnosti za napredak u kulturi i ujedinjavanje nove europske obitelji. Naćalost, osjećam da će suradnja tih zemalja na području kulture snažno patiti kada 2003. godine s radom prestane Arts & Culture Network Program Instituta Otvoreno društvo.

Unatoć tomu, vjerujem da ćemo osnivanjem novoga *Centre for Arts and Culture* na Centralnom europskom sveučilištu u Budimpešti uspjeti održati na životu kulturnu mrežu Sorosevih zaklada. Centar će za cilj imati razvoj daljnjih znanstvenih istraživanja problema s područja kulturne politike, obučavanje i obrazovanje na području umjetnićkoga menedžmenta, kulturnu pokretnost u centralnoj i istoćnoj Europi i mnoge druge. Još sam optimist i vjerujem da nećemo izgubiti kulturni kapital visoke kvalitete, koji je izgrađen uz potporu mreže Sorosevih zaklada. No, moramo pregovarati s drugim fondovima, zakladama i Vladom kako bi oni preuzeli neke od prijašnjih odgovornosti i dostignuća *Arts & Culture Network Program*. ☐

S engleskoga prevela Gioia-Ana Ulrich

idia Varbanova doktor je ekonomije, predavaćica i istraživaića na području kulturne ekonomije i kulturnoga menedžmenta, ćlanica je nekoliko organizacija za kulturu. Varbanova je od 2000. direktorica Arts & Culture Network Program of the Open Society Institute u Budimpešti te profesorica na Odsjeku za socijalni i kulturni menadžment na Sveučilištu za nacionalnu i svjetsku ekonomiju u Sofiji. ☐

Silvia Neycheva, ekonomistica, radila je za Nacionalnu udrugu potrošaća u Bugarskoj te podupirala mnoge inicijative u bugarskome sektoru nevladinih organizacija. Od srpnja 2001. zastupnica je u 39. nacionalnoj skupštini kao ćlanica Nacionalnoga pokreta Simeon II. Ćlanica je lokalne samouprave, Odbora za regionalnu politiku i urbani razvoj te Odbora za politiku rada i socijalne skrbi. ☐

Mala Europa

Corina Suteu

Zašto decentralizacija?

Govoreći o “Europi sutrašnjice”, Denis de Rougemont prije trideset je godina izjavio: “Kada se Europa promatra s dovoljno velike udaljenosti, očito je što je Europa! Kada bi nas netko promatrao iz, primjerice, Sjedinjenih Američkih Država, bilo bi jasno da smo svi mi Europljani. (...) Kada se, pak, Europa promatra s vrlo male udaljenosti, gotovo je s Europom! Nalikuje to priči o biologu koji je želio proučiti slona kroz mikroskop – nikada nije mogao pronaći jedinstvenost istraživanog objekta.” I, nadalje, Rougemont zaključuje: “Regije su područje na kojem bismo trebali izgrađivati Europu (...) politika Europske Unije mora podržavati podjele i omogućiti otvoreni prostor za sve naše različitosti” (D. de Rougemont, *Lettre Ouverte aux Europeens*, ur. Albin Michel, 1970.).

Bi li podržavanje nacionalnih podjela, federalizam i, kao posljedica toga, regionalizacija Europe jasnije rasvijetlila fenomen ujedinjene Europe kada bi se ona promatrala s “male udaljenosti”? Pokušajmo odgovoriti na to pitanje i razviti argumentaciju unutar tih smjernica, te razmotriti pitanje o tome bi li mjere decentralizacije u zemljama Srednje i Istočne Europe mogle dovesti do artikuliranja bolje i svrhovitije politike kulturne suradnje, kao i do poticanja angažmana na tom području unutar šire zasnovanog europskog projekta.

Nužnost ukidanja centralizma

Potječući iz izazivo centraliziranog sustava, postkomunističke su zemlje ubrzo nakon 1990. godine otkrile mogućnosti provođenja strukturalnih promjena kojima je svrha bila uvođenje autonomnih procesa donošenja odluka na regionalnoj i lokalnoj razini. Suočene s tranzicijskim gospodarskim i socijalnim krizama, problemima nacionalnog identiteta i nesigurnosti i neizvjesnosti na razini centralnog državnog aparata, lokalne i regionalne vlasti u Istočnoj Europi polako su, ali sigurno, došle do spoznaje o nužnosti ukidanja centraliziranog modela upravljanja, te uvođenja i ulaganja u aktivne aktere politike na lokalnoj razini (bilo da je riječ o gospodarskim ili kulturnim akterima). Regije i gradovi postali su tako atraktivna središta, posebice zato što su bili u stanju brže i učinkovitije reagirati na promjene u mehanizmima upravljanja, angažirati se u promjenama općih, izvornih vrijednosti zajednice, te ih na uvjerljiv način promovirati.

“Lokalne zajednice moraju zadržati svoj identitet, te ga graditi na osnovama svojih povijesnih korijena unatoč gospodarskim i funkcionalnim nejednakostima koje nastaju u sukobu s vremenom izrazitih i brzih promjena”, zapisao je ove riječi Manuel Castells (*La societe en reseau*, 1996.). To je stajalište usko povezano s potrebom stvaranja nove centralne vlasti (posredstvom regionalnih i interregionalnih agencija, monitoringa, lokalnih udruga itd.) koja će biti u stanju na učinkovit način osigurati implementaciju strategijskih centralnih mjera jer ona može “otvoriti transakcijske prostoro-

ve posredstvom kojih transnacionalne institucije, često opterećene zamašnim aparatom birokracije, mogu dijeliti svoju sferu utjecaja s decentraliziranim organizacijama” (E. Delgado, *Roots and Visibility*, Varna, 1998.).

Čak ako se i potreba za lokalnom autonomijom čini očitom, inertni pristupi “s vrha” ostali su na djelu tijekom nekoliko idućih godina. Strategije, donesene i zacrtane na razini ministarstava u zemljama Srednje i Istočne Europe nisu se udaljile od strukturalnih reformi ministarstava uz nekoliko više ili manje uspješnih delegiranja moći na lokalne decentralizirane agencije ili inicijative na području danas već zastarjelih donošenja zakonodavnih akata.

Europa i regije

Poljska je osigurala određenu razinu lokalne autonomije i kulturne kompetencije vrlo rano, u ožujku 1990., posredstvom Teritorijalnog akta Vlade. Tim se aktom moć i odgovornost za lokalnu kulturnu politiku prenijela na 2500 zajednica u Poljskoj uz koordinaciju, naravno, s centralnom vlašću, ali uz financiranje posredstvom lokalnih fondova. Kasnije je poljska vlada bila prisiljena revidirati taj akt u skladu s neuravnoteženim resursima unutar zajednica, te tako “pomoći” lokalnim budžetima da se suoče sa značajnim udjelom izdataka za kazališta, muzeje i knjižnice.

Rumunjska, po veličini druga zemlja u regiji, uspjela je samo formulirati jasnije zakonodavne smjernice za regionalne i lokalne vlasti 1996. godine. Mjere koje su pritom usvojene u mnogočemu nalikuju onima u Poljskoj. Ubrzo je, međutim, izniklo mnoštvo problema jer nisu provedene pripreme za uvođenje novih mjera uz savjetovanje s lokalnim vlastima. “Rezultat takva pristupa može se sagledati kao zamka u koju je decentralizacija institucija i kulturnih aktivnosti u Rumunjskoj, čini se, zapala. (...) Što će se dogoditi s kulturnim institucijama koje su u najvećoj mjeri pogođene tranzicijom kulturnih središta lokalnih zajednica ili umjetničkim školama, središtima promocije narodnog ili amaterskog umjetničkog stvaralaštva (...) i, ponajviše, kakvu odgovornost snose lokalne vlasti koje su se iznenada i posve nepripremljene zatekle nadležnima za kulturne institucije za koje ne pokazuju nikakvo zanimanje?”, ističe stručnjak Vijeća za kulturu parlamenta, Virgil Nitulescu (na okruglom stolu Zakonodavstvo za kulturu održanog u Rumunjskoj, Sinaia 2000.).

Godine 2002. objavljivanje Strategije za okrug Timis, koje je potaknuo i podržao program Polices for Culture, koordiniralo je vrlo aktivne lokalne (iz okruga Timis) stručnjake, uz suradnju francuskih i nizozemskih stručnjaka, koji su uspjeli privući nacionalnu pažnju na potrebe koherentne metodologije u uspješnoj implementaciji regionalnih kulturnih strategija.

S tog je stajališta Bugarska mnogo pragmatičnija. Gradovi sa snažnim lokalnim identitetom, kao što je to Plovdiv, iskoristili su mogućnost razvoja lokalnih strategija i njihovog objedinjavanja na nacionalnoj razini (PFC Akcijski projekt, 2001.). S druge strane, u žarištu je pozornosti bugarske centralne kulturne politike bilo uvođenje decentralizacije kao prioriteta. Tako su, primjerice, koristeći utjecaj Eurobugarskog centra, koji je os-

novan kao rezultat EC Phare programa u Bugarskoj (kojeg su implementirali Britanski savjet i bugarsko Ministarstvo kulture) i pilotskog projekta Vijeća Europe Kulturna politika i kulturna raznolikost, inicijativa koja se odnosila na poduzetništvo u kulturi i učinkovito korištenje oko 3500 bugarskih lokalnih kulturnih i umjetničkih središta (Chitalshete) te inicijativa Kulturna raznolikost i poduzetništvo u kulturi bile usmjerene na isticanje i vrednovanje raznolikih vrijednosti u bugarskom društvu, te omogućile razvoj lokalnog i regionalnog poduzetništva.

U Hrvatskoj, lokalna kulturna strategija bila je preoblikovana i restrukturirana nakon 2000. godine, odlučnom inicijativom “s vrha prema dnu” hrvatskog Ministarstva kulture koje je posredovalo model “decentralizirane” kulturne strategije skupini hrvatskih znanstvenika kako bi donijeli plan implementaci-

Regije i gradovi postali su atraktivna središta zato što su bili u stanju brže i učinkovitije reagirati na promjene u mehanizmima upravljanja

je te strategije u ime Ministarstva. Prvi rezultati primjene 22 hrvatske županije još su previše svježi da bi se mogli vrednovati. Savjetovanja s lokalnim stručnjacima i agencijama tijekom nekoliko seminara, organiziranih u okviru CoE MOSAIC programa ukazuju, međutim, na značajnu simboličnu volju za poticanjem lokalnih akcija kao ključa partnerstva s inozemnim institucijama.

Pomak prema lokalnoj razini

Opći trend unutar regije, čini se, kako to pokazuje studija *Kompetencije i prakse u europskoj lokalnoj i regionalnoj kulturnoj politici* (pripremljena od Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti u Europi – CLRAE 2000., CoE) potvrđuje činjenicu da je Srednja i Istočna Europa sposobna učinkovito se uhvatiti u koštac sa zahtjevnim pitanjima zaštite baštine, koju su sve europske zemlje istaknule kao prioritet unutar međunarodnih i interregionalnih projekata suradnje (koja se smatra ključem zaštite identiteta, ali i “teretom” zamišljenog razvoja) na lokalnoj i regionalnoj razini. Kada je riječ o manjim zemljama, kao što su Srbija, Hrvatska, Mađarska, Slovenija i Češka, očito je da one nastoje riješiti problem pomanjkanja lokalnih financijskih resursa politikom privatizacije, dok velike zemlje, kao što su to Rumunjska i Poljska, izmjenjuju zakonske akte u vezi s opsežnom kulturnom infrastrukturom koju su naslijedile iz komunističkog razdoblja, što se čini osnovnim instrumentom koji je u stanju potaknuti promjene. Mehanizmi kulture još su suviše opsežni da bi mogli stimulirati uspješnu privatizaciju. Neposredna negativna posljedica za velike zemlje sastoji se u tome što na lokalnoj/regionalnoj razini prevladavaju tradicionalna i konzervativna umjetnost na štetu nove umjetničke kreativnosti, dok su manje regije tijekom posljednjeg desetljeća uspjele razviti “nove” umjetničke grane, kao što su i uvidjele potrebu za

međunarodnim povezivanjem posredstvom moderniteta u suvremenoj umjetnosti kao jednog od načina na koji su u stanju zadržati svoje mjesto unutar međunarodnog okvira vrijednosti. Kada bi Poljska ili Rumunjska mogle biti na koristi od valjanije implementirane lokalne autonomije, to bi moglo dovesti do znatnijeg pomaka u umjetničkom stvaralaštvu i, kao posljedica toga, posredstvom međunarodne razmjene, do brže evolucije prema suvremenim umjetničkim formama. Gradovi, kao što je Timisoara (Rumunjska), čija je kulturna razmjena sa srpskim i mađarskim zajednicama prisutna, ili Wrocław u Poljskoj u kojem se razvijaju suvremene umjetničke forme posredstvom suradnje sa češkim i njemačkim zajednicama, rječitiji su primjeri.

Ali “pomak” od decentralizirane kulturne akcije nije i jedini način na koji se zemlje mogu učinkovito uhvatiti u koštac s već postojećim potencijalima danog kulturnog prostora, nego je, kako to pokazuje posljednja objavljena studija o kulturnoj politici Ilkka Heiskanen u ime Vijeća Europe (studen 2001., *Decentralizacija: Trendovi u europskim kulturnim politikama*), riječ i o velikim i obuhvatnim strategijskim pitanjima kulturne politike u Europi. “Smjer i vodstvo s vrha još je uvijek potrebno”, kaže autorica. “Svi smo mi, međutim, izgubili povjerenje u sposobnost vlada da ‘upravljaju’ promjenama posredstvom strategija ‘s vrha prema dnu’. Dovođenje u ravnotežu centralnog upravljanja s jedne i prijemljivost lokalnim potrebama s druge strane temeljni je izazov koji stoji pred vladama.” Upravljanje promjenama i usmjeravanje na rješenja kojima bi se trebale razriješiti temeljne dileme u uspostavljanju ravnoteže između decentralizacije i centralizirane kontrole, pitanja su koja će, korektno i neprestance u vidu akterima kreiranja politike, zajamčiti zemljama Srednje i Istočne Europe mogućnost da izbjegnju dugotrajno rješavanje kriza – logiku “minimalnog žrtvovanja” u umjetničkom i kulturnom razvoju. “Dobra lokalna i regionalna politika jamstvo je znatnije posvećenosti Vlade pitanjima kulture”, potvrđuje to ranije navedena studija. Uz to, dodali bismo, ona je i osiguranje da se politika vlada zaista kreće od centraliziranog autoritarnog modela vodstva prema modernijoj logici upravljanja zasnovanoj na povjerenju, su-

radnji i partnerstvu s trećim sektorom.

Europa iluzija

“Širenje Europske unije na Srednju i Istočnu Europu bilo je predmetom gorljivog europskog oduševljenja u razdoblju kada se ono doimalo nemogućim, te postalo i zahtjevno i vrlo problematično pitanje”, komentirao je američkog znanstvenika Tonyja Judta u knjizi *Europa iluzija*. S jedne strane, valja se uhvatiti u koštac s problemima, koji iskrsavaju iz problema poslijeratnog ili postkomunističkog razdoblja. U Sileziji, pograničnoj regiji koja je smještena između Njemačke i Poljske, stanovništvo zahtijeva priznanje “silezijske” manjine, kakvo uživaju većina europskih ili poljskih regija, ili u regiji Suedete (Češka Republika) u kojoj je nakon Drugog Svjetskog rata došlo do masovnog progonstva, a ponekad i iskorjenjivanja mađarskog i njemačkog stanovništva ili u Timisoari i Sibiu, regijama u Rumunjskoj u kojima je njemačko stanovništvo bilo gotovo potpuno izolirano tijekom totalitarnog režima Ceausescua, ili na teritoriju bivše Jugoslavije na kojem su Kosovo, Bosna i Hercegovina i Crna Gora bile povodom sukoba, kao što je to bio slučaj ranije u Sloveniji i Hrvatskoj, ili Moldavija koja nastoji zajamčiti neovisnost i prava na svoje rumunjske korijene. Kolektivno pamćenje, vezano uz teritorij, zajednice i njihovu prošlost snažan su element povezivanja i, očito je, mnogo jači od administrativnih granica koje odvajaju nacionalne države unutar regija.

S jedne strane, u Zapadnoj Europi u posljednje vrijeme izniču sljedeća pitanja: politika prema manjinama u vezi s problemima imigracije, jačanje nacionalističkih pokreta, strah od ugrožavanja države blagostanja uslijed procesa proširivanja, pronalaženje učinkovitih instrumenata uvođenja i ublažavanja, te omogućavanja procesa proširivanja, fleksibilnost nacionalnih granica i otvorenost prema drugima. Europski rječnik, uključujući i tehnokratske zahtjeve harmonizacije, ali i koncepte kao što su održivi razvoj, kulturna raznolikost, kulturna prava, upravljanje kulturom, kulturna ekologija – svi traže provjeru na lokalnoj i regionalnoj razini prije nego postanu dijelom politike međuvladinih organizacija. To je još više slučaj u Srednjoj i Istočnoj Europi u kojoj je socijalna kohezija još slaba, a dekontaminacija od ideoloških kulturnih simbola još prisutna. Kada je riječ o regijama Srednje i Jugoistočne Europe, nužnost izgradnje pozitivne slike teritorija ostaje presudna, te se opire, kako je to Raymond Weber slikovito opisao u svojem govoru o interregionalnoj suradnji (Beč, 2000.): “Balkan sa svojim izvornim identitetom, tradicijom i neobjašnjivom nesvodivošću i jedinstvenošću u europskoj povijesti, posjeduje potencijal da postane laboratorij budućnosti, kako je to vizionarski prorekao Federico Mayor, bivši direktor Unesca.”

Svi, dakako, dobro znamo da postoji Europa na riječima i Europa na djelu. Regije i naprednija autonomija kulturnih akcija na lokalnoj i regionalnoj razini mogle bi biti u stanju povezati te dvije Europe. ■

Okvir za promjene

Corina Raceanu

Model socijalnog dijaloga s namjerom zasnivanja regionalne kulturne strategije za okrug Timis, Rumunjska

Namjera je akcijskog projekta *Policies for Culture* stimuliranje razvoja kulturnog života u okrugu Timis zacrtavanjem kulturne strategije koja se zasniva na zaključcima PHARE Euroart programa, te aktivnom partnerskom sudjelovanju i aktivnom angažmanu svih instanci koje su nadležne za donošenje odluka, kao i glavnih kulturnih djelatnika u regiji.

Ovaj je projekt od samog početka uživao posebno zanimanje političkih i administrativnih instanci nadležnih za donošenje odluka u okrugu Timis, grada Timisoare, kao i širokog javnog/privatnog partnerstva, te je doveo do aktivnog sudjelovanja kulturnih aktera i civilnog društva u cjelini.

Struktura strategije

Konkretno aktivnosti projekta obuhvaćale su četiri radionice u području medija, ruralnih oblasti, nevladinih udruga i organizacija manjina te kulturnih institucija u kojima je sudjelovalo 56 sudionika iz kulturnog sektora Timisa. Važnu ulogu u iskazivanju zanimanja instanci, koje su nadležne za donošenje odluka i za strukturiranje i implementaciju kulturne strategije, odigralo je sudjelovanje nekih od njihovih značajnih predstavnika na tim skupovima (njima su, naime, nazočili predsjednici dvaju kulturnih vijeća, zamjenik predsjednika Vijeća okruga Timis, te direktor Odjela za kulturu okruga Timis).

Pet strategijskih smjernica razvoja, koje su definirane kao dio nove strategije kulturnog razvoja za okrug Timis, bile su zasnovane na:

– rezultatima istraživanja, koje je provedeno u kulturnom miljeu Timisa (istraživanje je provedeno uz pomoć *Euroart* programa 2000. godine);

– rezultatima SWOT analiza i prijedloga različitih kulturnih djelatnika u skladu s europskim smjernicama i nizozemskim modelom;

– neprekidnim savjetovanjima s predstavnicima instanci, nadležnih za donošenje odluka na ovom području.

Sljedeći poduzeti korak obuhvaćao je vrednovanje tih smjernica u skladu s prioritetima i odabirom optimalne strategije, kao i identifikaciju učinkovitih mehanizama implementacije. Završna struktura strategije, koja se iskristalizirala tim putem, bila je nastavak i proširenje javne rasprave nakon posljednje održane konferencije o projektu.

Završna konferencija, na kojoj se raspravljalo o predloženoj strategiji, održana je 31. siječnja 2002., te je bila usmjerena prema dva osnovna cilja. S jedne strane, osnovni je cilj bila potpora promociji projekta, vrednovanju rezultata i jačanju partnerstva koje se formiralo tijekom različitih aktivnosti. S druge strane, konferencija je bila prigoda da se o predloženoj strategiji potakne javna rasprava kako bi se ona finalizirala. Rasprave, koje su bile potaknute prezentacijom prijedloga strategije, bile su žučne, ali i konstruktivne. Sudionici su rezultate ocijenili pozitivnima, ali su predložili i neke izmjene u strukturi strategije, kao i postavljenoj razini ciljeva i predloženih kriterija vrednovanja.

Završna je verzija strategije netom objavljena, te će se o njoj uskoro raspravljati na Vijeću okruga Timis.

Kulturna strategija okruga Timis

Misija: razvoj raznolikog kulturnog života koji je konkurentan na europskoj razini, te definiranje elemenata afirmacije identiteta i socijalne kohezije u okrugu Timis.

Strategijska smjernica 1: Stimuliranje sudjelovanja građana u kulturnim aktivnostima posredstvom osiguravanja više kvalitete kulturnog okruženja

1.1. Stimuliranje kulturnih edukacijskih aktivnosti i institucija, koje djeluju na ovom području

1.2. Poboljšavanja pristupa građana kulturi i kulturnim dobrima na cjelokupnom području okruga Timis

1.3. Profesionalni razvoj specifičnih ljudskih resursa u kulturnoj sferi

1.4. Razvoj kulturne infrastrukture

1.5. Razvoj objedinjene politike u kulturnom marketingu

Strategijska smjernica 2: Potpora afirmaciji raznolikog kulturnog života

2.1. Razvoj raznolike kulturne ponude

2.2. Poticanje diversifikacije kulturne ponude i inovacija ili alternativnih kulturnih oblika

Aksijski projekt Politika za kulturu od samog je početka uživao posebno zanimanje političkih i administrativnih instanci nadležnih za donošenje odluka, te je doveo do aktivnog sudjelovanja kulturnih aktera i civilnog društva u cjelini

2.3. Osiguravanja kulturne suradnje na razini okruga

Strategijska smjernica 3: Zaštita i promocija tradicije i kulturne baštine

3.1. Potpora aktivnostima konzervacije, restauracije i promocije kulturne baštine

3.2. Zaštita i promocija tradicije i folklora koji je specifičan za okrug Timis

Strategijska smjernica 4: Zaštita multikulturalizma kao ključnog elementa socijalne kohezije u okrugu Timis

4.1. Potpora razvoja asocijacija kulturnog života nacionalnih manjina

4.2. Potpora razvoja multikulturalnim projektima

Strategijska smjernica 5: Integracija kulture okruga Timis na nacionalnoj i internacionalnoj razini

5.1. Razvoj internacionalne kulturne suradnje

5.2. Afirmacija regionalnih kulturnih i umjetničkih vrijednosti na nacionalnoj i internacionalnoj razini

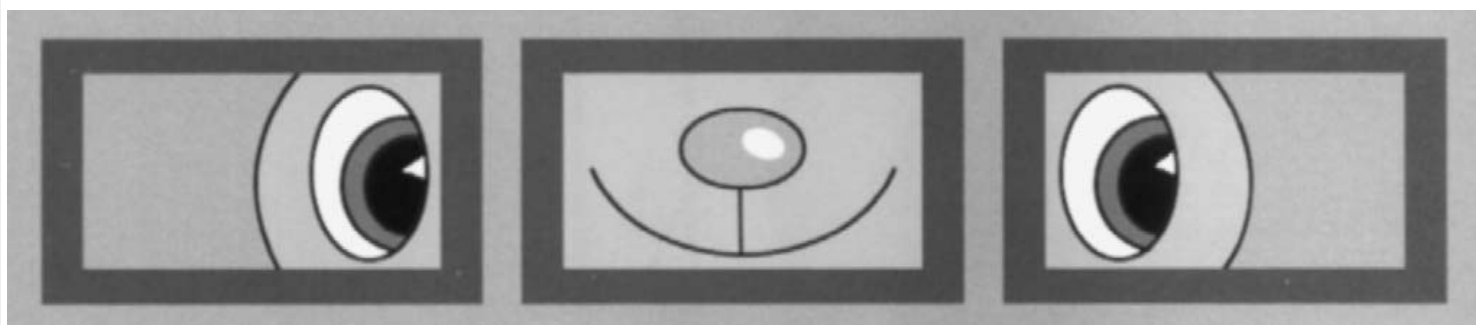
5.3. Razvoj kulturne suradnje u okviru DKMT Europske regije

Transformacija kulturnog života

Tri partnerske institucije (Vijeće okruga, Lokalno vijeće i Odjel za kulturu) prihvatili su odgovornost za rezultate projekta, te su se obvezali na partnersku suradnju u implementaciji strategije. Posebno je istaknuta potreba aktivnog sudjelovanja civilnog društva u osiguravanju konkretne implementacije mehanizama, kao i vrednovanju uspjeha implementacije. Štoviše, Vijeće za kulturu, regionalne povezanosti i očuvanje nacionalne baštine okruga Timis posredovalo je osnovne elemente strategije Ministarstvu kulture koje je strategiju ocijenilo pozitivno, te izrazilo namjeru daljnje potpore sličnim inicijativama u drugim okruzima.

Mnogi su važni čimbenici kulturnog života okruga Timis prošli kroz kontinuiranu transformaciju tijekom razvoja projekta, što podrazumijeva da tim projekta mora uložiti napor kako bi se prilagodio nužnim promjenama. Tako, primjerice, u zakonu o budžetu za 2002. godinu (koji je gospodarski, a ne zakon o kulturi) izmijenjena je subordinacija dviju značajnih kulturnih institucija: Rumunjske Opere i Nacionalnog kazališta Timisoare od subordinacije Ministarstva kulture na Vijeće okruga Timis. Ta neočekivana promjena, kao i smanjkanje finansijskih resursa, kojima raspolaže Vijeće okruga za potporu svih deset kulturnih institucija od regionalne važnosti, rezultiralo je ozbiljnom transformacijom kulturnog krajobraza. ■

*S engleskoga prevela
Ksenija Premur*

Pred teškim zada

Raina Gavrilova

U pogledu kulture življenja i kreativnosti u situaciji manjka novca i granica valute, prisiljeni smo sustavno primijeniti te u cjelini provesti u djelo jasna načela kvalitete i konkurentnosti

Razumijevanje kulturnih politika u proteklih deset ili više godina u priličnoj je mjeri ambiciozan zadatak: nakon nekoliko pokušaja da se razjasne načela, motivi i oblici utjecaja države u kulturnim politikama, nakon nekoliko središnjih rasprava i mnoštva konferencija i okruglih stolova, čini se da građani Bugarske nemaju nikakva stajališta u pogledu kulturne politike izuzev pukog kritizma. Međunarodna unifikacija pokušaja razjašnjenja kulturnih politika, koju je inicirala Europska fondacija za kulturu i ECUMEST udruženje otvorila je novu mogućnost koja je, međutim, urodila oskudnim zapažanjima i zaključcima. To me navelo da problemu pristupim s tri različita aspekta: ponajprije, aspekta povjesničara kulture ili, da radije upotrijebim danas (u Bugarskoj) općeprihvaćeni naziv kulturolog; a zatim i s aspekta administratora na području kulture, te, naposljetku, kao predstavnika civilnog sektora.

Pozicije starih demokracija

Po svoj je prilici ovu raspravu prikladno započeti temeljnim pitanjem: "Je li nam zaista potrebna kulturna politika na razini države?", jer je odgovor na to pitanje teško razaznati na globalnoj razini. Dva moguća odgovora mogu se svrstati u dvije tipične i u priličnoj mjeri specifične pozicije takozvanih starih demokracija. S američkog se stajališta može ustvrditi da je potreba za stvaranjem i konzumiranjem kulturnih vrijednosti individualna, te se stoga skupine pojedinaca mogu organizirati u ime zajedničkih interesa za kreiranje i konzumiranjem kulturnih proizvoda. Ti pojedinci i skupine mogu potom osnivati institucije, lobbirati za podršku i, pod uvjetom da su dovoljno reprezentativni, mogu poduzeti korake ili čak i zakonodavne mjere posredstvom svojih političkih zastupnika (na razini grada i države, a samo iznimno na federalnoj razini). Država, međutim, ne može i ne smije utjecati na smjer tih aktivnosti, niti smije privilegirati specifične kulturne subjekte na štetu novca poreznih obveznika. Ovo je stajalište prirodna posljedica doktrine multikulturalnih odnosa – slobodnog supostojanja i interakcije kultura, koje se smatraju ravnopravnima i kojima država ne daje privilegije.

Drugo stajalište, koje najbolje predstavlja Francuska, ustrajava na tvrdnji da je kultura i ravnopravna dostupnost kulture jedno od temeljnih demokratskih postignuća, te da kultura stvara duhovno zajedništvo koje udružuje pojedince u zajedničkim smislenim aktivnostima te stoga država mora jamčiti njezinu zaštitu i pristup građana njezinim proizvodima. Riječ je o nacionalnom stajalištu unutar kojeg manjinske kulture imaju puno pravo na svoj izraz i potporu, ali su ipak na drugome mjestu jer odražavaju interese manjih (manjinskih) skupina ljudi.

Pitanja kulture u deklaracijama Europske unije navode se i o njima se raspravlja u nastojanju da se razjasne i uravnoteže ova dva stajališta. Europska Konvencija o kulturi, koja je dodatno potvrđena Deklaracijom o kulturnim ciljevima, i koju su izglasali ministri kulture Europske zajednice, objavljena je početkom 1954. godine, ali je pritom općeprihvaćeno gledište zemalja članica Unije bilo da je kultura prioritet svake pojedine države, a ne EU-a kao cjeline. Poslje-

dica je tog gledišta da ne postoji nikakav obvezujući dokument; u Dogovoru o osnivanju Europske unije stoji samo da će EU uzeti u obzir kulturne aspekte u svojim akcijama unutar okvira Dogovora (članak 128, paragraf 4, poglavlje IX). S druge strane, priznavanjem važnosti kulture kao jednog od temeljnih jezika suvremenog društva, Europsko vijeće i Savjet Europe formulirali su i predložili za raspravu niz prijedloga, te donijeli niz deklaracija u kojima su definirana područja dogovora o značajnim pitanjima iz sektora kulture i zajedničkim načelima. Objavljeni su programi potpore kulturi, zasnovani na načelu konkurencije, ali su istodobno dani u specifičnim i često presutnim kvotama. Kao što to dobro zna gotovo svatko tko je u Bugarskoj angažiran u sektoru kulture, jedini je dio Zajedničkih načela, koji se odnosi na kulturu, poglavlje Kultura i audiovizualna politika, čije su smjernice uspješno provedene u Bugarskoj, s obzirom na to da ne zahtijevaju izmjenu bitnih standarda, nego samo prihvaćanje i usvajanje izvjesnih temeljnih zakonodavnih načela. Bugarski političar u sektoru kulture djeluje u sektoru filozofsko-političkog i institucionalnog okvira. Od vanjskih čimbenika, koji zamršuju zaleđe procesa donošenja odluka, međutim, valja uočiti mnogo općenitije i obuhvatnije probleme bugarskog društva na njegovu putu pridruživanja Europskoj uniji: zahtjev za tržišnim gospodarstvom i sve perspektive koje ono otvara za opstankom u konkurentskom okruženju Europske unije.

Kultura pod zaštitom države

U skladu s ovom filozofijom, subjekti tržišta ne mogu uživati nikakve privilegirane potpore, kao što su porezne olakšice jer ih to dovodi u ekskluzivni položaj, te narušava načela slobodne konkurencije. Izvjesni ustupci u tom pogledu dopuštaju niže udjele za određene kulturne proizvode, kao i moguću državnu potporu koja neće ugroziti "neometanu konkurentnost". Drugi je značajan čimbenik kritika bugarske politike prema manjinama (od Europske unije) koje nisu samo diskriminirane, nego i kulturno

integrirane u bugarsko društvo.

Ako su vanjski čimbenici oblikovanja kulturne politike dobro poznati administraciji, a u isti mah posve beznačajni za umjetnike i javnost, unutarnje su okolnosti i suviše dobro poznate, te ću ih stoga samo spomenuti u prilog središnjoj tezi. Tijekom stoljetnog razdoblja svojeg modernog postojanja, bugarsko je društvo kulturu smatralo vrijednošću per se, uvijek pritom podrazumijevajući da je kultura pod zaštitom države. Osnutak nacionalne države nakon 1878. godine neizbježno se pouzdaje u kulturu, kako bi se utemeljio nacionalni identitet. U nastojanju da izgrade (ili kritiziraju izgradnju) države, bugarski su se intelektualci koristili cijelim nizom umjetničkih kreacija. Sve značajne i egzistencijalno važne rasprave u bugarskom društvu u manjoj su se mjeri odvijale u parlamentu, a u mnogo većoj mjeri u kulturnoj sferi, kao i sferi medija. Država poduzima intenzivnu kulturnu izgradnju – stvarajući ili usvajajući institucije koje je legitimiraju kao modernu europsku državu, slijedeći pritom primjer Francuske, Belgije i Njemačke. Koristeći iste ideološke pristupe, socijalistička je država

Tijekom razdoblja socijalizma Bugarska je imala jaku i jasnu kulturnu politiku: država plaća i diktira

asimilirala jezik kulture i preuzela na sebe kulturni razvoj koji se nije mogao prepuštiti samo subjektima civilnog društva, čak i da su oni zaista postojali. Posljedica je toga što je tijekom razdoblja socijalizma Bugarska imala jaku i jasnu kulturnu politiku: država plaća i diktira. Ostavljajući po strani ideološke argumente, činjenica je da je ovaj model posljedica situacije u kojoj su i umjetnici i narod dijelili uvjerenje da država može i mora preuzeti brigu o kulturi.

Prva kriza odnosa kulture i države (iznova ostavljajući po strani ideološke proturječnosti i strepnje umjetnika i intelektualaca u razdoblju tranzicije) zbilja se u najranijim stadijima demokracije, kada je gospodarska kriza na bolan način dala do znanja da su državne financije posve nedostatne, te da se postojeća sredstva moraju usmjeriti na izdatke kao što su plaće, zdravstvene usluge, obuzdavanje rasta nezaposlenosti i mirovine. Budžet je ubrzo iz svojih proračuna izostavio kulturu u korist socijalnih i gospodarskih sfera, te se spoznaja da kultura nije jedan od prioriteta države ubrzo pretvorila u opipljivu stvarnost. Nakon uvođenja eura kao valute Europske unije i s gubitkom dijela nacionalne financijske suverenosti, situacija je poprimila jasnu javnu artikulaciju i institucionalizaciju. Istina je da kreditori nisu imali sklonosti prema dužnicima, koji su insistirali na trošenju novca poreznih obveznika u svrhu potpore luksuznih aktivnosti, kao što su umjetnost i kultura.

Između bolnih reformi i rijetkih uspjeha

Cijela je Bugarska, čini se, zatečena u sljedećoj pat-poziciji: s jedne strane,

gospodarstvom zemlje upravlja granica valute koja je poduprta Međunarodnim monetarnim fondom – organizacijom koja nije samo orijentirana prema monetarnoj politici, nego i utjecajnoj anglo-saksonskej ili, bolje rečeno, američkoj političkoj filozofiji neoliberalizma, koja se temelji na tri načela liberalizma, privatizacije i deregulacije. Fiskalna politika zemlje i, posredstvom nje, cjelokupna izvršna vlast, uključujući i budžet i upravljanje različitim sektorima, u većoj ili manjoj mjeri slijede taj model. U ovakvoj situaciji kulturni sektor samo dodatno dokazuje svoju beskorisnost i izlišnost u ozračju potpune slobode, koja ujedno podrazumijeva i nepostojanje privilegija.

S druge strane, dominantno je stajalište u javnosti, u umjetničkim krugovima te čak i među nekima od administratora kulture, francuski etatistički model koji državu smatra glavnim akterom na kulturnoj sceni. Tijekom proteklog desetljeća prvi činovnici u Ministarstvu kulture bili su suočeni s realnošću kulturne produkcije u razdoblju oskudice, a od 1997. godine – i s ujedinenom verzijom kulturne politike u razdoblju granice valuta. Istina je da nisu raspolagali niti danas ne raspoložu prikladnim mjerama koje bi nam pomogle da imamo svoj dio kolača i uživamo u njemu, ako kolač nije pripravljen s hranjivijom metaforom. To je ujedno i razlog zbog kojeg akteri oblikovanja kulturne politike oklijevaju i zatečeni su između nekoliko mogućnosti; bolnih reformi kojima bi se kulturne institucije učinile djelotvornijima; nastojanja (najčešće besplodnih) da se Vlada navede na ublažavanje svojih stajališta (uvođenjem mjera ili poreznih olakšica za sponzore, redistribucijom prihoda od igara na sreću, uvjeta za umirovljenje, itd.) i rijetkih uspjeha u stjecanju financijske potpore za aktivnosti koje se smatraju nužno potrebnima.

U cjelini, zanemarujući određene korake unazad, lijevo i desno, bugarska kulturna politika kreće se u više ili manje jasnom smjeru, zasnovana na jasnim načelima – borbi za održanjem regionalne mreže kulturnih institucija sa strogim vrednovanjem njihovih potreba i osobitosti; pokušaja da se ožive mrtve grane posredstvom oživljavanja novih oblika, uvođenja unutarnjih hijerarhija; decentralizacija; uvođenje konkurencijskih odnosa u distribuciji fondova, itd. Ne želim komentirati način na koji su ove strategije sprovedene u djelo jer to nije predmet ove analize. Akt o zaštiti i razvoju kulture, unatoč izvjesnim kritikama koje je potaknuo, u cijelosti potvrđuje rimsku uzrečicu *Dura lex, sed lex* – ovaj je akt, naime, postao tekst u kojem se prvi put pokušalo formulirati kulturnu politiku i njezina pravila kao dio društvenog ugovora.

Bugarska tradicija u europskom modelu

Na ovom mjestu uzimam slobodu formulirati nekoliko pravaca za koje smatram da bi mogli kanalizirati nastojanja partnera – uzimajući pritom kao pretpostavku da postoji volja za partnerstvom u dva elementa izraza kulturna politika. Akteri kulture – umjetnici, menadžeri i drugi – snose velik dio odgovornosti i imaju težak zadatak dokazivanja i samima sebi i društvu da kultura nema vrijednosti samo po sebi samoj, da ona nije bijeli slon koji maršira našim prljavim ulicama, nego da je kultura oruđe razvoja pojedinca i

tkom

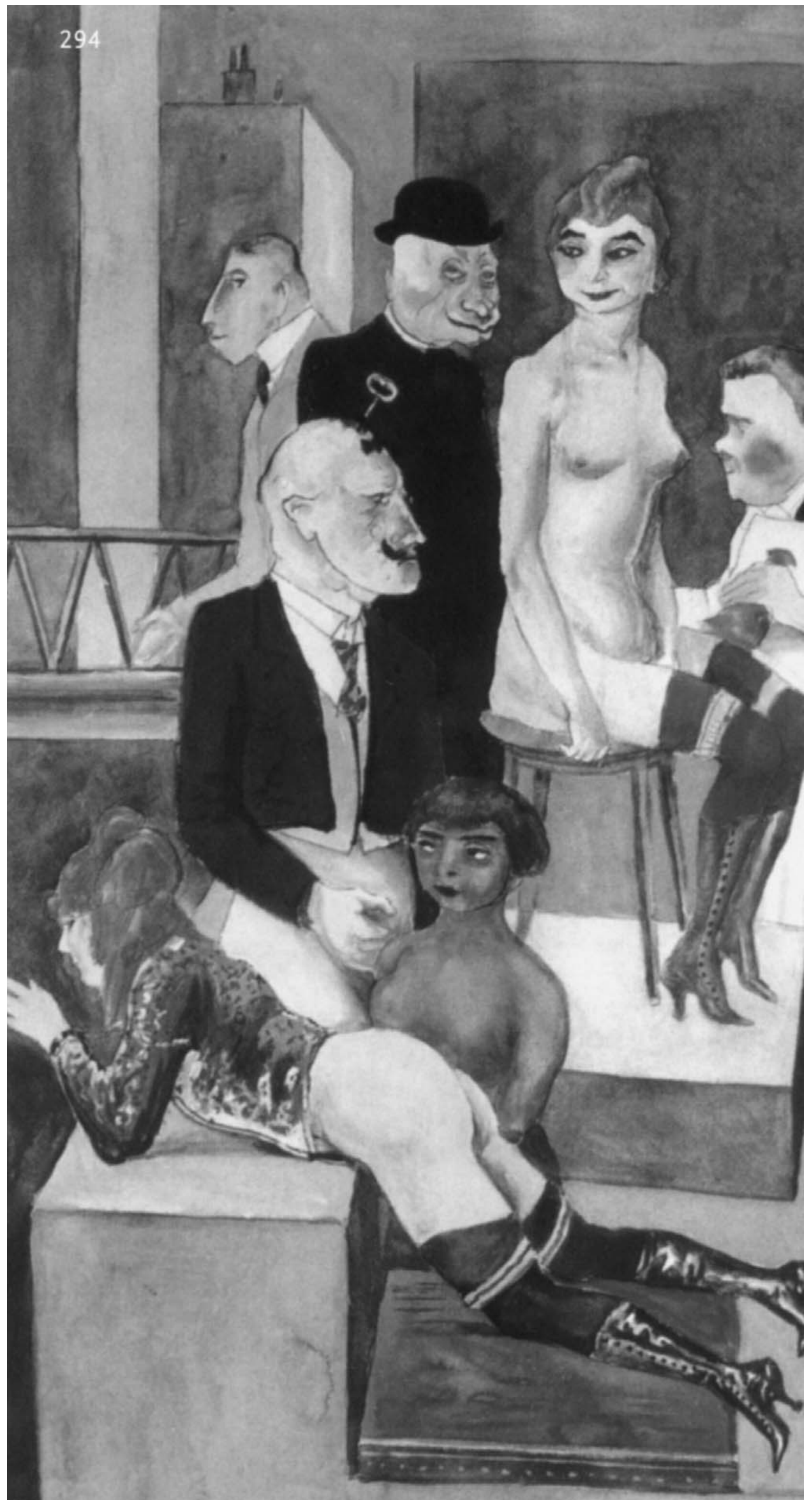
društva, dio kvalitete života, te stoga vrijedna brige i pažnje onih koji donose odluke. Akteri na kulturnoj sceni moraju oblikovati vlastitu politiku i koalirati kako bi je zaštitili.

Dužnosti su države, pak, drukčije. Po najprije, kulturna se politika sastoji u stvaranju prikladne okoline – zakonodavnog okvira s jasnim aktima kojima se definiraju pravila igre. Angažman širokog i reprezentativnog kruga kulturnih aktera (profesionalnih zajednica, nevladinih organizacija, itd.) u formuliranju i javnoj raspravi o kulturnoj politici apsolutni je imperativ u pripremi donošenja zakona. Popratni zakonski akti – odredbe, normativni akti, pravila, itd. – apsolutno i nužno moraju biti javni i dostupni svakome.

Druga je instanca administracija u kulturi na nacionalnoj, kao i na regionalnoj i lokalnoj razini, koja je obvezna osigurati financiranje. Uvjerena sam da u zemlji kao što je Bugarska, u kojoj je državna potpora kulture dio očekivanja kulturnih djelatnika, država, a ne kultura mora biti podvrgnuta izvjesnim promjenama. Očito je da se bugarska tradicija uklapa u europski model koji i u svakom drugom pogledu slijedi. Na tom području država snosi primarnu odgovornost za zaštitu nacionalnog kulturnog kapitala u obliku kulturne baštine, spomenika, etnografskog nasljeđa, folklor, književne tradicije, nacionalnih kulturnih institucija, institucija kao što su društveni centri itd. Kulturni je kapital resurs koji pripada cjelokupnom civilnom društvu, te je stoga država (reprezentirana odgovarajućom administracijom) onaj čuvar tog kapitala koji bi se za njega trebao brinuti, a ne protratiti ga. U pogledu kulture življenja i kreativnosti u situaciji manjka novca i granica valute, uvjerena sam da smo prisiljeni sustavno primijeniti te u cjelini provesti u djelo jasna načela kvalitete i konkurentnosti. Novca za financiranje može biti mnogo ili malo (od čega je posljednje vjerojatnije), ali država je jedan od aktera koji moraju podučiti bugarske umjetnike kako da opstanu. Administracija u kulturi mora mobilizirati svoje snage i to ne u distribuciji, već u potpori, uvijek kada je to moguće: raspodjelom nacionalnog fonda za kulturu na još rijetke regionalne i lokalne fondove za kulturu (ili institucije njima nalik) posredstvom angažmana nevladinih kulturnih organizacija, oduzimanjem postotaka od privatizacije (kao u Slovačkoj), iz poreznog priljeva (kao u Mađarskoj), iz raspodjele prihoda od igara na sreću (što je bilo predloženo, ali nije izglašano), od državne lutrije (što je trenutačno slučaj u Bugarskoj). Država ne smije posezati u priljeve od plaćanja članarina koji nam pružaju mogućnost pridruživanja programima Europske unije, kao što ne smije posezati ni u prihode udruženja koja daju potporu, pregovore o prioritetima u financiranju, zaključivanja bilateralnih ugovora te u osiguranje privatnih nevladinih ili korporacijskih donacija.

Ministarstvo kulture – institucija koja je nadležna za državnu kulturnu politiku – i nadalje će ostati žrtveno janje za sve one koji su nezadovoljni (a njihov se broj neće uskoro smanjiti). Jedino sredstvo obrane za ovu instituciju potpuna je transparentnost, dijalog i vidljiv napor da zadrži svoju poziciju lobista kulture, a ne produžene ruke države. ▣

*S engleskog prevela
Ksenija Premur*

Regije – temelji europske budućnosti

Dorian Branea

Od međunarodne suradnje do europske integracije

Europske regije često se nazivaju laboratorijima izgradnje buduće Europe jer se od njih očekuje da potvrde i ojačaju legitimnost velikih i značajnih moralnih, političkih, gospodarskih i kulturnih projekata Ujedinjene Europe. Ova je tvrdnja posebice istinita za mlade demokracije iznikle na tlu Srednje i Istočne Europe tijekom posljednjeg desetljeća 20. stoljeća. I uistinu, međunarodna suradnja u toj regiji može poslužiti kao vrijedan pokazatelj sposobnosti i spremnosti zemalja koje su dio regije da ispune sve uvjete i zahtjeve procesa uključivanja u Europsku uniju.

Odgovornost civilnog društva

U ovom su članku ujedinjene neki od zaključaka istraživačkog projekta *Politika civilnog učesća i njegove odgovornosti*, koje je proveo Odjel monitoringa regionalnih i europskih regionalnih politika kao institucionalnog dijela Treće europske fondacije Timisoare. Treća europska fondacija u razdoblju od više od tri godine sudjelovala je u istraživanju i analizi lokalne i regionalne javne administracije na područjima regionalnog razvoja, decentralizacije, međunarodne suradnje i sudjelovanja građana u tim aktivnostima. Politika civilnog sudjelovanja i njegove odgovornosti pionirski je projekt na području analize političkih strategija međunarodne suradnje između Rumunjske, Mađarske i Srbije. Ovaj projekt jamči temeljitu analizu međunarodne suradnje europske regije Podunavlje – Cris – Mures – Tisza unutar kojeg je razrađen i niz puta kojima je cilj unapređenje procesa razvoja europskih regija. Analizu je proveo tim rumunjskih, mađarskih i srpskih stručnjaka na područjima na kojima se odvijaju međunarodne inicijative: političke strategije, administracija, gospodarstvo, obrazovanje, kultura, mediji i okoliš. Novi se aspekt ovog istraživanja sastoji u slici međunarodne suradnje izgrađenoj "odozdo prema gore", u većoj mjeri osvjetljavajući očekivanja ljudi, tj. onih koji izravno uživaju korist od političkih strategija, koje uvode međunarodne institucije. Projekt *Politika civilnog sudjelovanja i njegove odgovornosti* bio je dio opsežnijeg projekta međunarodne suradnje pod naslovom *Regionalno partnerstvo za demokraciju* koji je proveden u razdoblju od 2000. do 2001. pod okriljem Američke fondacije za razvoj uz financijsku potporu Agencije za međunarodni razvoj Sjedinjenih Američkih Država.

U Srednjoj i Istočnoj Europi međunarodna suradnja je produktivna – kao što je to bio slučaj u Zapadnoj Europi šezdesetih – u osnovi u onom opsegu u kojem omogućava kompleksno nastojanje za

političkom, gospodarskom i kulturnom integracijom.

Iako su iskustva u ovoj regiji i na teorijskoj i na praktičnoj razini skupljena u mnogo kraćem vremenskom razdoblju nego je slučaj sa sličnim inicijativama u euroatlantskom području, razvoj čvrstog, pouzdanog i institucionaliziranog međunarodnog partnerstva instrument je regionalne stabilnosti i ubrzanja demokratskih procesa, posebice u odnosu prema jačanju lokalne autonomije. Izuzev simboličke funkcije euroregionalnog partnerstva – u potpori smanjivanju negativnih nacionalnih i regionalnih stereotipa u odnosu prema susjednim zemljama – potreba za međunarodnim partnerstvom u ovoj regiji potječe iz domene vrlo izraženih problema koji nadrastaju okvire nacionalnih granica, te tako, šireći se na sve znatnija područja, zahtijevaju zajednička, transnacionalna rješenja. Štoviše, smanjivanje gospodarskih razlika, stvaranje određenih harmoniziranih razvojnih koncepata, omogućavanje međunarodne pokretljivosti i formiranje inkluzivne i antidiskriminacijske kulturne sfere teški su, ali i neizbježni izazovi europskih integracija.

Za klimu povjerenja

Europska regija Podunavlje – Cris – Mures – Tisza, osnovana 1997. godine, okarakterizirana je svim odlikama i stranputicama međunarodne suradnje. S povijesnog aspekta gledano, embrio europske regije predstavljao je Dogovor o bilateralnoj suradnji koji su potpisali okrug Timis u Rumunjskoj i okrug Csongrad u Mađarskoj 1992. godine. Dvije godine kasnije, 1994., sačinjena je prva verzija Protokola Podunavlje – Mures – Tisza regionalne suradnje. U tom su dokumentu dodana tri nova partnera uz prvobitni dogovor: okrug Arad u Rumunjskoj, okrug Bekes u Mađarskoj i, isprva neslužbeno, jugoslavenska pokrajina Vojvodina. Godine 1996. Protokol je podvrgnut manjim izmjenama uslijed nedavnog pridruživanja još dvaju rumunjskih okruga (Caras – Severin i Hunedoara) i dvaju mađarskih okruga (Bacs-Kiskun i Jasz-Nagykun-Szolnok). Danas važeći Protokol Podunavlje – Mures – Tisza regionalne suradnje potpisan je 21. studenog 1997. godine, a potpisali su ga predsjednici svih devet rumunjskih, mađarskih i srpskih regionalnih vlasti. Stupanje na snagu tog protokola uslijedilo je nakon potpisivanja dogovora između Rumunjske i Mađarske – što je označilo eliminaciju nekih ograničenja koja su bila inkorporirana u rumunjskom lokalnom zakonu o administraciji – i gotovo istodobno s uvođenjem koncepta regionalnog razvoja u Rumunjskoj.

U skladu s Protokolom, primarni je cilj međunarodne suradnje između Rumunjske, Mađarske i Srbije stvaranje klime povjerenja koja pridonosi omogućavanju društvenog i gospodarskog razvoja regija, kao i cjelokupnog područja suradnje. Protokol također obuhvaća "razvoj odnosa između lokalnih zajednica i re-

gionalnih vlasti na području gospodarstva, obrazovanja, kulture, znanosti i sporta, kao i suradnju koja vodi integraciji i suvremenim procesima koji se odvijaju u Europi" (članak 3.). Suradnja se odvija posredstvom nekolicine političkih, administrativnih i tehničkih tijela. Centar moći partnerstva predstavlja Predsjednički forum sastavljen od devet predsjednika vijeća okruga i pokrajine Vojvodine. To tijelo donosi odluke, ali ima i izvršnu moć. Odluke, koje se donose konsenzusom, a odnose se na modifikacije Protokola, primanje novih članova, odobravanje projekata i programa suradnje, izbor predsjednika, mjera koje se mogu poduzeti kako bi se povećala učinkovitost drugih međunarodnih tijela i posredovanja u rješavanju mogućih sukoba između članova. Forum donosi odluke na temelju dokumenata i sugestija koje podnosi tzv. konzultativno tijelo, a njega sačinjavaju predstavnici vlasti bez regionalne odgovornosti (decentralizirani teritorijalni Odjeli, lokalne i regionalne agencije itd.).

Pod uobičajenim okolnostima, izvršne funkcije pripadaju predsjedniku koji je izabran između devet predsjednika. Predsjednik se bira konsenzusom na godinu dana. Predsjednici u Predsjedništvu imenuju se po rotacijskom načelu, a biraju se između predstavnika rumunjskih i mađarskih okruga te pokrajine Vojvodine. Drugo je tijelo, ustanovljeno Protokolom, tajništvo kao aparat Predsjedništva, koje obavlja specifične funkcije. U skladu s Protokolom, zajedničke programe i projekte razrađuju radne grupe koje imenuje Predsjednički forum. Radne grupe čine specijalisti i stručnjaci iz različitih područja.

Izazovi suradnje

Na nesreću, konkretni ciljevi međunarodne suradnje i to poglavito stvaranje prostora prosperiteta, tek se imaju ostvariti. Zbog sukoba u Jugoslaviji, učinkovitost međunarodnih institucija bila je umanjena i onemogućena više od godinu dana. To, međutim, nije dostatno objašnjenje svih administrativnih problema i problema menadžmenta institucionaliziranih oblika DKMT regionalne suradnje s kojima se danas suočavamo. Upravo suprotno, ograničena učinkovitost ovih tijela čini se da je povezana sa strukturalnim i menadžerskim pitanjima. Odsustvo pouzdanije i snažnije pravne osnove prihvatljiva je isprika. Međunarodna pravna osnova nije još donijela niz odredbi koje bi mogle poslužiti kao temelj donošenja međunarodnog zakona. Pa ipak, to nije onemogućilo stvaranje uspješnih međunarodnih tijela. Ratifikacija europskih konvencija, kao i bilateralnih dogovora, koje su potpisale tri države, pruža dovoljnu pravnu osnovu aktivnosti.

Profesor Charles Ricq sa Sveučilišta u Ženevi, vodeći znanstvenik na području istraživanja međunarodne suradnje, upućuje na pet koraka međunarodne suradnje (*Priručnik za međunarodnu suradnju*,

Postavljanje čvrstih temelja međunarodne suradnje podrazumijeva napuštanje negativnih kolektivnih predodžbi ili stereotipa i uzajamnog podcjenjivanja

publikacije Vijeća Europe, 1997.) u skladu sa stupnjem razvoja međunarodnog partnerstva. Izuzev nultog stupnja, čija je osnovna odlika odsustvo bilo kakvog oblika odnosa, partnerstvo europskih regija prolazi kroz sljedeće faze:

1. Faza razmjene informacija okarakterizirana je postojanjem određenih izravnih kontakata što se ostvaruju neslužbenim ili poluslužbenim susretima središnjih, regionalnih i lokalnih političkih i administrativnih vlasti; razmjena informacija može poprimiti i oblik pismene komunikacije.

2. Faza cirkulacije informacija. Riječ je o fazi u kojoj informacija počinju brže cirkulirati, a odluke lokalnih i regionalnih vlasti počinju se donositi, iako tek nakon savjetovanja s lokalnim i regionalnim vlastima, s obje strane granice jer one mogu biti pod neposrednim utjecajem tih odluka.

3. Faza suradnje okarakterizirana je postojanjem savjetovanja i trajnom suradnjom između institucija čije sugestije prihvaćaju lokalne ili regionalne vlasti s obje strane nacionalnih granica. Samo je po sebi razumljivo da ova faza zahtijeva razvoj zajedničkih projekata regionalnog značaja.

4. Faza harmonizacije podrazumijeva elaboraciju zajedničkih regionalnih politika, počevši od zajedničkih gospodarskih i socijalnih razvojnih koncepcija koje su u stanju harmonizirati tendencije što postoje u gospodarskom i socijalnom okruženju sudionika međunarodne suradnje.

5. Faza integracije, koja je i najrazrađenija, pretpostavlja brisanje granica i očitovanje integriranog regionalnog razvoja.

U skladu s podjelama profesora Ricqa, DKMT je u ovom trenutku u fazi koja ujedinjuje karakteristike razmjene informacija i odlike faze suradnje. Iako informacije cirkuliraju neometano, prerano je govoriti o postojanju savjetovanja u drugom obliku osim sporadičnom u procesu donošenja odluka devet partnera. Čak i kada je riječ o razmjeni informacija, pomanjkanje dobro strukturiranog sustava dovodi do nedostatne komunikacije. S jedne strane, možemo govoriti o

www.policiesforculture.org

inicijativama i akcijama koje su srodne fazi suradnje. Valja, međutim, primijetiti da, kada je riječ o zajedničkom međunarodnom partnerstvu, inicijative ne dolaze iz međunarodnih institucija, već iz drugih centara. Valja napomenuti da postoji pomanjkanje legitimnosti i učinkovitosti kada je riječ o Predsjedničkom Forumu, ali i kada se radi o drugim tijelima koja se doimaju kao neučinkovite strukture, osnovane na temelju Protokola. Stoga su ovakve međunarodne institucije slabe, te, s obzirom na to da ne postoji integrirani koncept razvoja, bilo bi riskantno navoditi DKMT europsku regiju kao europsku regiju u klasičnom smislu te riječi. Stoga možemo govoriti samo o skupu izoliranih partnerstva koja su osnovana unutar teritorijalnih granica opisanih u Protokolu.

Čini se da se suradnja primarno odvija na političkoj i administrativnoj razini, dok je integracija na gospodarskoj i komercijalnoj, kao i na kulturnoj i razini obrazovanja tek sporadični aspekt suradnje. Izraz političke volje u korist međunarodne suradnje vrlo je važan, ali nije dovoljan. Razvoj međunarodne suradnje može se ostvariti samo ako su ispunjeni gospodarski, kulturni, administrativni i institucionalni preduvjeti.

Kako do cilja

Ciljevi međunarodne suradnje mogu se ostvariti samo ako se poduzme niz energičnih mjera, usmjerenih na sve čimbenike odgovorne za učinkovitost inicijativa. Stoga je otklanjanje institucionalnih manjkavosti, elaboracija novih procedura, redukcija gospodarskih diskrepancija, umanjivanje kulturnih razlika, kao i eliminacija institucionalnih neadekvatnih obilježja cilj koji valja postići. Stoga postoji potreba za inicijativama s obzirom na:

- modifikaciju pravnog okvira međunarodne suradnje između Rumunjske, Jugoslavije i Mađarske donošenjem i usvajanjem amandmana na Protokol o regionalnoj suradnji Podunavlje – Kris – Mures – Tisza;

- rješavanje internih problema menadžmenta međunarodnih tijela. Redukcija pomanjkanja legitimnosti i unapređenje funkcioniranja DKMT međunarodnih institucija trebalo bi biti prioritet. Uz to, sve animozitete, utemeljene na političkim inkompatibilitetima ili lokalnoj zavisti treba prevladati kako bi se otvorio prostor za zajedničku akciju;

- neutralizacije diskrepancija na razini regionalnih i međunarodnih kompetencija rumunjskih, mađarskih i jugoslavenskih vlasti. Posebice u Jugoslaviji, donošenje zakona o decentralizaciji i dekoncentraciji neupitna je nužnost. U pogledu Rumunjske, iako je pravna osnova zadovoljavajuća, proširenje je niza odgovornosti na tom području nužno, kao što je nužno i uvođenje dekoncentriranih vlasti;

- ostvarenje jedinstvene akcije identifikiranjem zajedničkih socijalnih i gospodarskih problema i prioriteta. Počevši od komparativne analize paralela i identifikacije zajedničkih socijalnih i gospodarskih interesa, nužno je definirati koncepciju regionalnog socijalnog i gospodarskog razvoja koji će prihvatiti i usvojiti partneri u ovoj europskoj regiji;

- stvaranje međunarodne regionalne svijesti. Jačanjem osjećaja pripadnosti regiji, napuštanjem uzajamnih negativnih stereotipa, kao i razvojem određenog regionalnog identiteta oblikuju mentalne i afektivne premise međunarodne suradnje.

Učinkovitost međunarodne suradnje i ostvarenje njezinih eksplicitnih ciljeva zahtijevaju niz transformacija koje za sobom povlače pravne, institucionalne, strategijske, gospodarske i kulturne konsekvence poduprte specifičnim akcijama, programima i politikama. Te se

promjene odnose poglavito na medije i dugoročne institucionalne i sektorske transformacije međunarodne suradnje u DKMT europskoj regiji. Stoga se te transformacije odnose na konsolidaciju razmjene informacija i faze suradnje, kao i pripremu faza harmonizacije i integracije.

Kultura uzajamnih odnosa

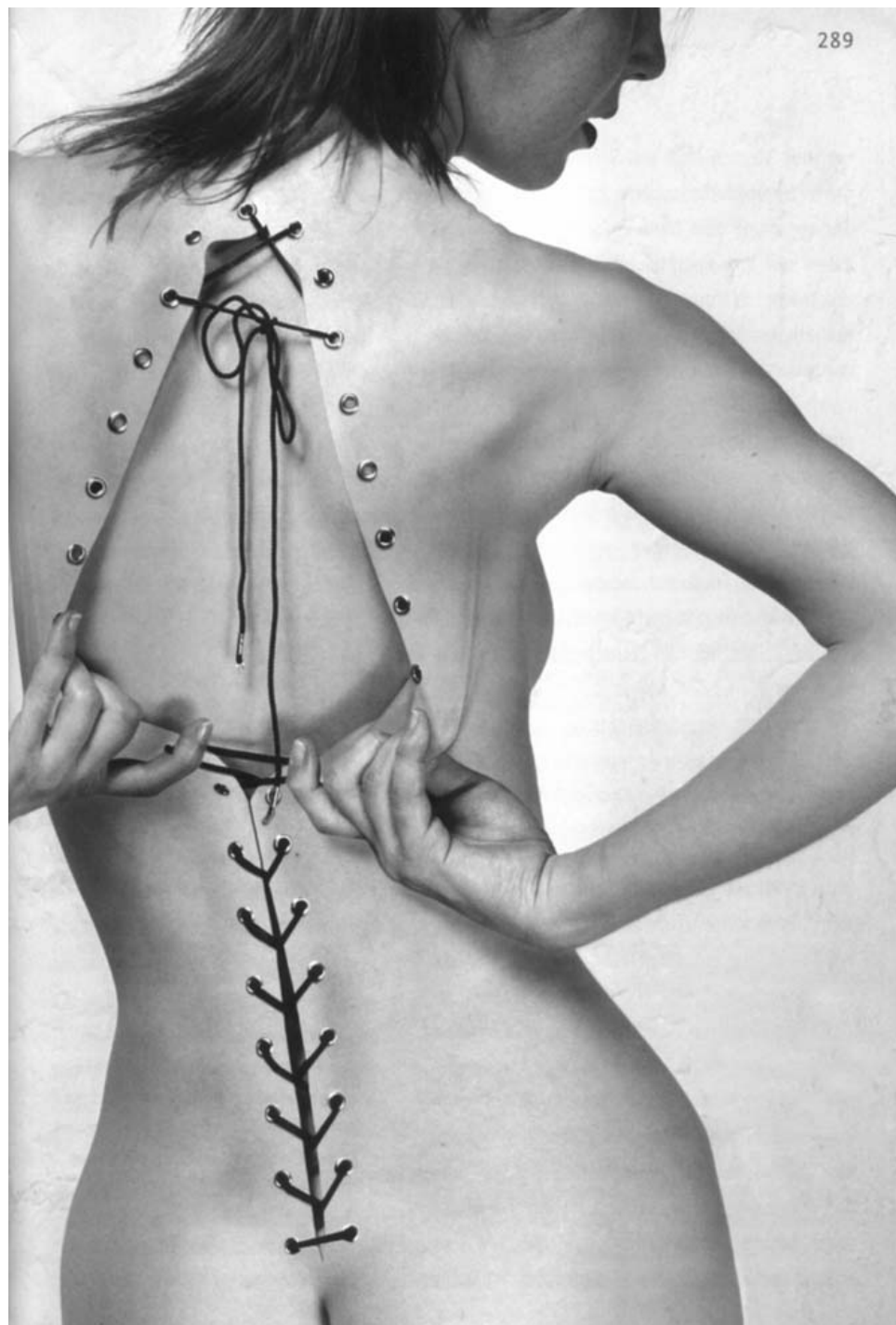
Ponajprije, razvoj međunarodne regionalne kulture kao sustav moralnih vrednota i civilizacijskih vrijednosti odlučujuć je element sa stajališta harmonizacije socijalne i gospodarske integracije. Postavljanje čvrstih temelja međunarodne suradnje podrazumijeva napuštanje negativnih kolektivnih predodžbi ili stereotipa i uzajamnog podcjenjivanja. Kako bi se eliminirale uzajamne predrasude, koje su još prisutne u predodžbama i razmišljanju partnerskih zemalja, te kako bi se potaknuo razvoj regionalnog identiteta i kulturne formule kao nužnih koraka prema konstrukciji europskog pluralnog identiteta i kulture, kulturu uzajamnih odnosa valja postaviti kao jedan od primarnih ciljeva.

Na drugom je mjestu dorada pravne podrške međunarodne suradnje. Međunarodne institucije moraju biti adekvatne i pristupačne svim građanima, a ne samo ograničenim skupinama stručnjaka. U tom smislu Protokol DKMT regionalne suradnje predstavlja formulaciju ciljeva i potreba određenog trenutka. U sadašnjem kontekstu, ti se ciljevi doimaju restriktivnima i pogrešno usmjerenima. Posljedica je tog stanja potreba za amandmanima na Protokol kojima bi se povećala njegova prijemljivost prema promjenama u harmonizaciji europske regije i prema razini očekivanja ljudi. Amandmani bi trebali reformulirati cilj međunarodne suradnje, funkcije i zadatke me-

Razvoj međunarodne suradnje može se ostvariti samo ako su ispunjeni gospodarski, kulturni, administrativni i institucionalni preduvjeti

međunarodnih institucija, kao i financijske procedure u europskoj regiji. Novi regionalni dogovor, koji bi bio u stanju obuhvatiti trenutačne političke i gospodarske realnosti svih triju zemalja – članica međunarodne suradnje svakako je prioritetni zadatak. Samo unaprijeđeni, dopunjeni i Protokol s amandmanima DKMT europske regije preobraziti će DKMT regionalnu suradnju od ograničenog političkog i administrativnog dogovora u odgovorni i učinkoviti sustav koji će zajamčiti tranziciju međunarodnih procesa od faze razmjene informacija do stupnja harmonizacije i integracije.

Na trećem je mjestu nužnost stvaranja određenih trajnih i analitičkih struktura koje bi prethodile donošenju odluka u pitanjima relevantnim za međunarodnu suradnju. Prisutnost predstavnika civilnog društva u ovim radnim skupinama vodila bi jačanju veza između izabranog tijela i ljudi. Istraživanja bi trebala biti usredotočena na zajedničke probleme, te bi trebala poticati analize i studije popraćene sugestijama i preporukama u svim područjima međunarodne suradnje od pitanja zaštite okoliša i infrastrukture do telekomunikacija, turizma i medicinskih usluga. Strategijske ili normativne odluke, koje međunarodne institucije mogu donositi u bilo kojem području i nadalje će biti nedostatne ako nisu utemeljene u ozbiljnim i temeljitim istraživanjima o kojima bi trebali raspravljati i

prihvatiti ih svih partneri. Stoga bi uloga istraživača i svih regionalnih skupina na različitim područjima trebala postati značajnija.

Privatno – javno partnerstvo

U skladu s ovim strategijskim smjernicama, kamen temeljac buduće euro-regionalne konstrukcije je privatno-javno partnerstvo. U pomanjkanju pravno utemeljenog uključivanja potencijalnih partnera, moralni, politički i gospodarski napredak, obuhvaćen projektom DKMT regionalne suradnje, morat će ostati neostvaren. Komparativno istraživanje upućuje da 2001. godine osnovni investitor međunarodnih aktivnosti više nije regionalna administracija, nego privatna tijela koja pripadaju civilnom sektoru i zajednici orijentiranoj na profit.

Iako je pokretački stroj međunarodne suradnje unutar DKMT europske regije reprezentiran nepristranim tijelima, kao što su nevladine udruge ili privatna poduzeća, oni ne uzimaju udjela u procesu donošenja odluka u europskoj regiji, niti im je dopušteno delegirati predstavnike u koordinacijsko tijelo DKMT, tj. Predsjednički forum. Na poticaj Europskog regionalnog centra za demokraciju i Treće europske fondacije, dvije prominentne nevladine organizacije Timisoare – koalicija od više od 100 nevladinih udruga i svih odjela komercijalnih poslova i industrije ove regije – osnovane su tijekom siječnja i lipnja ove godine kako bi potaknule prilagodbu Protokola, zasnovanu na načelu privatnog – javnog partnerstva. Pregovori između predstavnika koalicije, s jedne, i javne administracije, s druge strane, nisu doveli do jasnih zaključaka. Predsjednički forum ni danas ne želi usvojiti novi međunarodni dogovor, iako mnogi od njegovih članova uviđaju potrebu za struktural-

nim i menadžmentskim poboljšanjima. Istina je da su međunarodne institucije većine zapadnih europskih regija sačinjene od predstavnika lokalnih ili regionalnih vlasti. Nasuprot europskoj dobroj praksi, redefiniranje strukture DKMT europske regije može se doimati nekonformističkim, pa čak i revolucionarnim. Riječ je, zapravo, samo o pokušaju dovođenja trenutačne realnosti u svrsishodniji pravni i politički okvir, te o unapređenju menadžmenta međunarodnih tijela.

Područja europskih regija na ograničenom prostoru reproduciraju i verificiraju vrijednost paneuropskog projekta. U odnosu prema Ujedinjenoj Europi, institucije, koje bi bile odgovorne prema građanima, učinkovite s menadžmentskog stajališta i sposobne pružiti kvalitetnu uslugu, demokratske procedure i obuhvaćanje kulture i identiteta, kao i intelektualnih struktura koje bi donesene odluke održale unutar razumnih parametara – sve je to u stanju preobraziti međunarodnu suradnju unutar DKMT područja u pothvat koji nije manjkav kao dosada, nego pristupačan i otvoren sa stajališta ljudskih i financijskih resursa koji su u njemu obuhvaćeni. Posljedica je toga činjenica da je Europska unija sve udaljenija od zemalja, uključenih u ovom regionalnom projektu međunarodne suradnje, posebice Rumunjske i Srbije, što je slabija njihova međunarodna suradnja. ☐

*S engleskoga prevela
Ksenija Premur*

Dorian Branea direktor je regionalnih i europsko-regionalnih politika, Odjel monitoringa Treće europske fondacije Timisoare, Rumunjska. ☐

Sibirska dimenzija

Ludmila Ivanischina

O začecima kulturne politike u sibirskoj pokrajini

Kolaps Sovjetskog Saveza donio je ekonomske i socijalne reforme, što je utjecalo na kulturni razvoj i kulturnu politiku zemlje, gradova i regija. No, te reforme dolazile su i dolaze iz središta i provode se starim metodama. Samo do određene mjere one se provode na lokalnoj razini, u nekim područjima intenzivnije nego u drugima, kao, primjerice u Nižni Novgorodu.

Daleko, a ipak slično

Regija Novosibirsk dio je federalne pokrajine Sibir, teritorija koji se sastoji od 16 regija Ruske Federacije s populacijom od 22,4 milijuna ljudi. Novosibirsk je administrativni centar, na dobrom mjestu za veliko transportno križište. Ima čvrste temelje za realizaciju intenzivnih društveno-ekonomskih reformi: jaka industrija (obrambena), najveće transportno križište i centar znanosti. Osnovni koncepti i programi urbanog razvoja u Novosibirsku, kao što su *Koncept socio-ekonomskog razvoja grada u prvom desetljeću 21. stoljeća* ili *Izbor strateških prioriteta za stalni razvoj Novosibirsk u srednjoročnoj i dugoročnoj perspektivi* razvijeni su i prihvaćeni prvi puta u mnogo godina.

U predrekonstrukcijskom razdoblju (Perestrojka), ekonomska i društvena politika grada bile su tradicionalno utemeljene na industrijskoj proizvodnji, kojom je dominirala obrambena industrija, ali i na znanosti i višem obrazovanju. Tijekom posljednjih nekoliko godina redistribucija vlasništva, slabljenje establišmenta obrane, raspadi međuregionalnih ekonomskih veza uzrokovani raspadom SSSR-a, velika smanjenja državnog financiranja znanosti i visokog školstva te promjene u regionalnoj i gradskoj politici federalne vlade rezultirali su velikim promjenama u lokalnom ekonomskom razvoju. Devedesete su bile svjedokom dramatičnog pada proizvodnje uglavnom u industrijama osnovnim za Novosibirsk, kao što je mehanika, a neorganiziran monetarni i manjkav porezni sustav rezultirali su niskom investicijskom aktivnošću u industriji i ekonomiji grada. Raspad establišmenta obrane rezultirao je pak gotovo potpunim nepostojanjem potreba za znanstvenim istraživanjima i razvoja na vojnom polju, čime su se bavili Novosibirski centar za znanost, dizajnerski studiji i organizacije za planiranje. Recesija u osnovnim gradskim industrijama brzo je utjecala na lokalnu društvenu politiku: životni standard građana pao je, nezaposlenost je narasla, negativnih demokratskih procesa bilo je sve više, a pogoršalo se i zdravstveno stanje stanovnika grada. Lokalna industrija Novosibirsk izgubila je oko 200 tisuća specijalista koji su promijenili zanimanje ili ostali bez posla.

Međutim, unatoč padu industrijske proizvodnje, razvio se dio industrija usmjeren na potrošačko tržište. Trgovački sektor veleprodaje i maloprodaje raste, a razvila se i tržišna infrastruktura. Unatoč odljevu mozgova, grad još ima dovoljno resursa da potakne razvoj industrije soft-

tvera. Znanstvenici ponekad nazivaju novosibirsko sveučilište «silikonskom tajgom». Softverska poduzeća niču kao gljive nakon kiše, a brojne moskovske i strane softverske tvrtke otvaraju svoja predstavništva u Novosibirsku.

Jačanje civilnog društva

Pojam civilnog društva se širi. Neprofitni treći sektor postupno se razvija. Kratko razdoblje od 15 godina bilo je svjedokom samoga početka institucionalne reorganizacije. Deseci neprofitnih partnerstava i nevladinih udruga registri- raju se u gradu svake godine. U 2002. broj nevladinih udruga dosegao je tri tisuće. Međutim, ni privatni sektor ni građanske udruge, a ni gradske zajednice, nisu još dovoljno uključene u planiranje i političke aktivnosti, to jest participatorna demokracija u Novosibirsku još je u povojima. Građanske udruge još nisu postale konsolidirani, javni, masovni pokreti. Većina nije oblikovala jasno izraženu politiku i strategiju kako bi svoje djelovanje dovela do gradske razine. Oni su usamljeni djelatnici i svaki funkcionira na svom izdvojenom području. Javni pokreti odvijaju se na temelju federalnih zakona: Zakona o društvenim organizaci-

Nevladine udruge nisu u stanju utjecati na javnu politiku i odlučivanje, a kamoli na financijske tokove

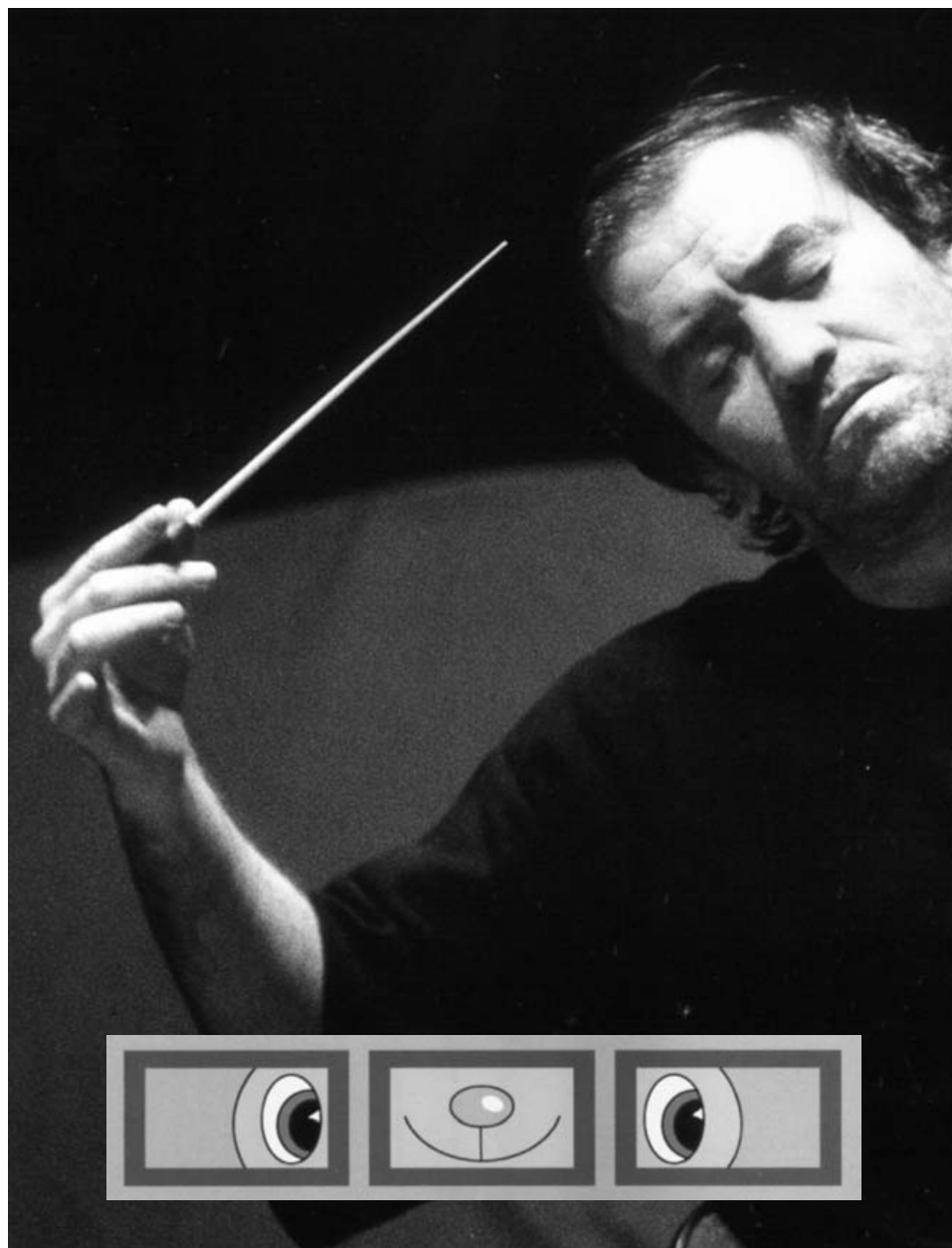
jama (svibanj 1995.), Zakon o dobrotvornim aktivnostima i organizacijama (siječanj 1996.) i Zakon o nacionalnoj kulturnoj ekonomiji.

Ipak, «treći sektor» počinje se mobilizirati. Postoje neke suradnje između nevladinih udruga i državnih struktura – posebice s gradskim vlastima. Predstavnici javnih gradskih udruženja postali su članovi vijeća, komisija i institucionalnih komiteta gradske administracije. No, ipak, nevladine udruge nisu u stanju utjecati na javnu politiku i odlučivanje, a kamoli na financijske tokove. Oni koji su dio trećeg sektora uglavnom su društveno izopćeni i nezaštićeni.

Suradnja u povojima

Sadašnju kulturnu politiku karakterizira:

1. Princip financiranja na temelju ostataka. Osim toga, praktički ne postoje drugi, nedržavni izvori financiranja (javna ili privatna sponzorstva).
2. Zastarjela zakonska osnova: odnosi različitih sudionika kulturnih procesa nisu regulirani; Zakon o sponzorstvu još nije usvojen itd.
3. Nedostatak transparentnog upravljanja. To se može uočiti u svim aspektima upravljanja kulturom. Među ostalim, nedostatak transparentnosti zadržava se zbog tradicije distribucije financijski sredstava unutar vertikalnih administrativnih linija.
4. Praćenje direktiva Ministarstva kulture.
5. Nedostatak fleksibilne vertikalne uprave.
6. Nedostatak mehanizama horizontalne integracije koji ometa razvoj kulturnog sektora.

7. Nedostatak pristupa koji se temelji na projektima i programima.
8. Nedostatak strateškog planiranja.
9. Nedržavni sektori nisu uključeni u odlučivanje.

Međutim, lokalne vlasti ne mogu ignorirati aktivnosti nevladinih udruga. Primjerice, profesionalci iz nevladinih udruga pozvani su da drže predavanja na Sibirskoj akademiji civilne službe i danas su njihova predavanja dio akademskog programa. Od 1995. godine postoje odjeli zaduženi za rad s nevladinim udrugama u općinskim i regionalnim vlastima i razvili su programe za suradnju. No, nema promjena u radu općinskog ili regionalnog Komiteta za kulturu. Između 2000. i 2002. godine općinske vlasti najavile su predračun za «društveno značajne projekte». Financirana su 22 projekta, premda je količina donacija bila ograničena. Većina projekata bavila se poboljšanjem društvenog okruženja u gradu i samo je jedan bio vezan za kulturu: projekt *Sibirski dramski kreativni laboratorij* čiji su nositelji bili Udruženje nezavisnih kazališta Sibira i Urala.

Općenito, odnosi između neprofitnih kulturnih organizacija i lokalnih vlasti još ostaju prilično formalni. Vrlo često predstavnici vlasti pristaju biti «suosnivačima» određenih projekata (festivala, primjerice) posuđujući svoje «ime» oglašivačima. No, oni nisu uvijek prisutni na otvorenjima događaja, niti daju veliku financijsku potporu. U usporedbi sa sovjetskim vremenima, kada nijedna nezavisna inicijativa nije bila dopuštena, takva vrsta suradnje ipak se može smatrati korakom naprijed.

Shvatiti važnost utjecaja kulture

Što možemo učiniti da bismo promijenili i razvili lokalnu kulturnu politiku u Novosibirsku i dali joj novu demokratsku dimenziju? Prva stvar s kojom se može početi jest provesti istraživanje o neprofitnim organizacijama u Novosibirsku i stvoriti bazu podataka o kulturnim nevladinim udrugama i organizacijama.

To bi stvorilo jasnu sliku o nezavisnom kulturnom sektoru i njegovim aktivnostima i otkrilo najaktivnije menadžere i profesionalce koji bi postali jezgra tima budućih zajedničkih aktivnosti na tom području. Korištenjem iskustava programa *Policies of Culture* (primjerice, u rumunjskom i bugarskom projektu) i, uz pomoć stručnjaka, to bi možda iniciralo rasprave na gradskoj razini o temi lokalne kulturne politike, spajajući službene kreatore politike i predstavnike civilnog društva. Krajnje je vrijeme za to, jer oni moraju shvatiti važnost utjecaja kulture na razvoj demokratskog društva preoblikovanjem postojeće kulturne politike kako bi uzela u obzir nove ekonomske i kulturne uvjete (nove tendencije suvremene kulture) u razdoblju decentralizacije. Nevladine udruge u kulturi moraju shvatiti svoju snagu; potrebno im je obrazovanje za komunikaciju s lokalnim vlastima; te da bi stvorili modele kako postati uključeni u stimuliranje nezavisnog sektora da pridonese redizajniranju politike njihova grada.

Iznimno je bitno razviti suradnju s namjerom:

1. Otkrivanja nove tendencije i potrebe zajedničke većini nevladinih udruga u kulturi grada Novosibirsk;
 2. Razvijanja kriterija lokalne kulturne strategije u novim uvjetima;
 3. Stvaranja kulturne koalicije neprofitnih organizacija, koja bi olakšala uključivanje nevladinih udruga u razvoj regionalne kulturne politike.
- Program *Policies for culture* može se smatrati snažnim savjetodavnim temeljem za početak procesa ponovnog promišljanja pitanja kulturne politike u Sibiru, potičući sudjelovanje u kreiranju politike i razvoja realnih odnosa između nezavisnog kulturnog sektora i lokalnih vlasti u procesu razvoja novih kulturnih strategija u gradu. ▣

*S engleskoga prevela
Lovorka Kozole*

Potrošači se osjećaju nelagodno ako ne kupuju efikasno

Veliki kupac te gleda

Agata Juniku

Diverzija na shopping centar očekuje se polovicom veljače

Univerzumu bilo kojeg trgovačkog centra maksima je jednostavna i vječna: potrošiti što više novaca u što manje vremena. Takvu *djelovanju* rado se posvećuju i trgovci i kupci – ovi drugi, doduše, možda ne baš uvijek pri punoj svijesti i zdravom razumu. Platforma za medije i arhitekturu – 9.81 – interdisciplinarni je i socijalno angažirani projekt, pokrenut s idejom da, između ostalog, potiče djelovanje subverzivno u odnosu na rečenu maksimu. S obzirom na to da “ostalo” pokriva mnogo toga zanimljivog, inicijativu ćemo opširnije predstaviti u nekom od idućih brojeva. Ovom prigodom bavimo se *diverzijom na shopping centar*, koja će pod radnim naslovom *Big shopper* biti realizirana polovicom veljače na za sada, iz razumljivijih razloga, neobjavljivoj lokaciji, a u sklopu jednog segmenta programa Platforme 9.81, nazvanog *Strogo kontrolirani Okoliš*. Nositelje projekta su Danijela Škarica i Miranda Veljačić. Iako se *Platformaši* u javnosti rado predstavljaju skupno, reći ćemo da ovom prigodom o širem kontekstu akcije za *Zarez* govore Miranda Veljačić i Dinko Peračić.

Platforma 9.81 pokrenula je program 3D žurnal kao akciju koja govori o prostoru kroz različite medije. Kroz nje želimo privući ljude iz različitih područja za rad na temu aktualnih prostornih problema. Prva tema je *Kapital u prostoru*, unutar čega se bavimo pojavama u prostoru koje su vođena isključivo kapitalom s posebnim usmjerenjem na hrvatske uvjete. Kao jedna od tema pojavili su se shopping centri – mjesta kojima je individualni interes i novac glavni razlog postojanja.

Iz koje perspektive ste pristupili problemu?

Sociolozi, psiholozi, ekonomisti... mnogo su već rekla o konzumerizmu. Svima je jasno kako snaga marketinga i akumuliranog kapitala dovodi do koncentracije kontrole, novca i moći. Agresivno stvorena želja za proizvodima ili za posjetom mjestima trošenja, zasjenila je ostale osjećaje i misli. Kod onih koji upravljaju procesom ili drže kapital stvorena je predatorska glad za novcem. Vrlo jednostavno, žele uložiti što manje i zaraditi što više i brže, tako da su sve društvene i prostorne mehanizme prilagodili toj želji. Unutar tog mehanizma potrošači se osjećaju nelagodno ako ne kupuju efikasno; brzo, mnogo, ako previše pitaju, ako se zadržavaju bez kupovine ili na bilo drugi koji način usporavaju proces. No, danas je to već svima jasno.

Evropa nije Amerika

Željeli smo o tom fenomenu progovoriti kroz prizmu korištenja prostora, istražiti novonastale pojave i otkriti mo-

gućnosti promjene.

U analizi smo uzeli shopping mall-ove kao hramove konzumerizma, mjesta očite “iluzije”. Posebno su zanimljivi oni na rubu grada. Zatvorene kutije koje oponašaju gradski centar, a minimalno sudjeluju u neposrednoj okolini. Građevine koje nastaju nevjerojatnom brzinom i koje vraćaju uloženo u roku maksimalno dvije godine. Usporedimo li ih s tržnicama, gradskim pješačkim zonama ili centrima naselja, vidimo da su to objekti koji ne trpe razvoj oko sebe, koji nemaju želju bilo čime stvoriti cjelinu, potpuno su introvertni i pažljivo čuvaju izoliranost svog interijera u kojem mogu stvoriti proces kakav žele. Uspješnost unutrašnjeg prostora mjeri se po snazi “iluzije” koju stvaraju, postizanju tzv. točke Gruenova transfera – točke u kojoj presvajemo biti vođeni svojim stavovima i emocijama, i potpuno se predajemo fluidnom “prostoru” proizvoda, cijena i reklama.

S jedne strane otkrili smo manjkavosti ili suvišnosti te “igre”, elemente i mjesta koja je čine banalnom i nesofisticiranom. S druge strane, razvili smo sasvim jasne stavove o potrebi za urbanizacijom i humanizacijom tog dijela našeg okoliša.

Shopping centri su zatvorene kutije koje oponašaju gradski centar, a minimalno sudjeluju u neposrednoj okolini

Gradovi trebaju imati snage “osedlati” taj agresivni kapitali i prisiliti ga da postane njihova razvojna snaga. Treba ga usmjeravati tako da stvori nove kvalitetne prostore i otvori se suradnji sa svim elementima grada – od mjerila, raznolikosti, sadržaja, do tijekom kretanja itd. Posebno je važno shopping prostore promisliti u našem kontekstu, a prestati kopirati američke modele koji su nastali iz sasvim drukčijih okolnosti. Evropa i ostatak svijeta nisu im se uspjeli oduprijeti, nego ih vrlo nepromišljeno kopiraju. Trebamo ih promatrati kritički za što još imamo šansu, jer u gradnji centara kasnije za ostatkom Evrope, što nam u ovom slučaju daje izvjesnu prednost. Ulogu humanizacije trebaju provesti mehanizmi civilnoga društva koji trebaju osnažiti kupca pred trgovcem i stvoriti mjesta izvan dominacije marketinga.

Akumulacija stavova

Koju vrstu istraživanja ste dosad napravili i koji vam se rezultati čine najpoticajnijima za daljnji rad?

Napravljene su analize brzog nastanka shopping centara u Hrvatskoj i utjecaja pod kojima oni nastaju. Komparacije izgrađenih centara i analiza uzroka, posljedica i mogućnosti djelovanja. Ispitali smo njihov urbanistički kontekst, način na koji oni vanjskim i unutrašnjim izgledom komuniciraju s ljudima, prostornu organizaciju i ostale arhitektonske parametre koji određuju fizički prostor. Tijekom radionica, koje su održavane usporedno s istraživanjem teme, raspravljalo se dosta i o kulturnim i socijalnim aspektima teme.

Namjera je stvaranje svijesti o problemu u što širem krugu ljudi. Takva akumulacija stavova treba voditi kritič-

Agresivno stvorena želja za proizvodima ili za posjetom mjestima trošenja, zasjenila je ostale osjećaje i misli

kom djelovanju svakog od nas. Na području arhitekture i urbanizma – kada dobijemo zadatak graditi shopping centar – ne smijemo ga promišljati samo kroz slaganje stupova i greda prema funkciji same prodaje. Ti razgovori služe izgradnji svijesti o tome što takav prostor stvarno jest i kako se prema njemu treba odnositi, kako u arhitekturi tako i u drugim strukama.

Kako ste zamislili diverziju?

Big shopper je akcija u kojoj bi trebalo pokazati krutu funkcionalnost shopping centara. Ukazati na taj jednosmjerni proces, kritički ga interpretirati i ponuditi alternative korištenja. Kroz suradnju s eks-scenom i videoumjetnicima, pokušat ćemo djelovati, a ne samo pričati.

Što se planira u nastavku projekta?

Temu *Kapital u prostoru* uskoro ćemo zaokružiti, i sve prikupljene studije, rasprave, radove, predavanja sabrati u jednu cjelinu. Javna diskusija na kraju će imati svrhu potaknuti razgovor velikog broja ljudi te predstaviti rezultate i metode radionica. Diskusija će biti vođena krovnom temom *Kapital u prostoru*, a sažeti oblici pojedinih istraživanja poslužiti će kao poticaj za razgovor. Program 3D žurnala nastaviti ćemo nekom novom temom. ▣

Umjetnik koji ne govori engleski, ipak je umjetnik

Leila Topić

Naglasak je na dokumentima odnosno tekstovima čiji su autori imenovali i prepoznali nove umjetničke postupke, ustaljene ideje i prakse doveli u pitanje, te promijenili tijekom umjetnosti

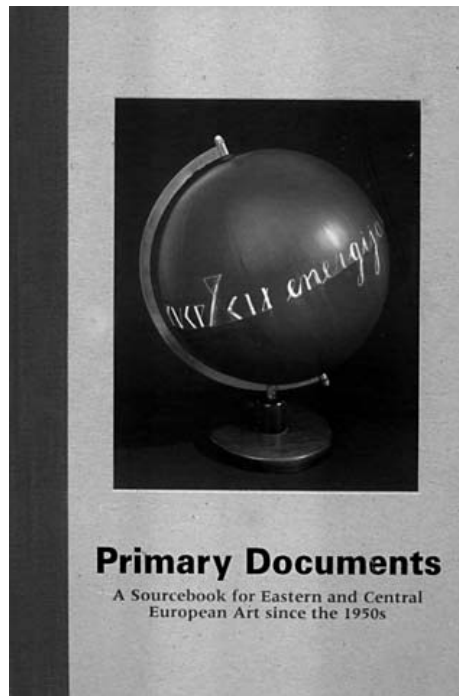
Primary Documents – A Sourcebook for Eastern and Central European Art since 1950s, urednici Laura Hoptman i Tomáš Pospiszyl; The Museum of Modern Art NY, New York, 2002., distribucija MIT Press, Cambridge, Massachusetts i London, Engleska

Predgovor Ilye Kabakova objašnjava poziciju ove antologije *in medias res*. Dakle, nije riječ o priručniku za kustose izgubljene u labirintima umjetnosti Srednje i Istočne Europe, nego o antologiji tekstova koji objašnjavaju umjetnost, ali i procese nastanka umjetnosti na tim prostorima u posljednjih četrdeset godina. Kabakov naglašava kako poznavanje konteksta u kojem nastaju djela nije samo poželjno, nego je od ključne važnosti. On upozorava da je kontekst u kojima se radala umjetnost mnogima nepoznat, kao posljedica spleta okolnosti te da pojedini tekstovi donose prikaz prilagođen autsajderskom čitatelju, a poneki strastveno žele iznijeti životnu koncepciju umjetnika ili projekta, ne mareći za (ne)razumijevanje čitatelja.

Prvo poglavlje naslovljeno *Tajni život narodne kulture* donosi tekstove teoretičara umjetnosti koji opisuju prilike na umjetničkoj sceni "iza željezne zavjese" pedesetih godina. Mladim umjetnicima bio je zabranjen pristup akademijama zbog političkih (ne)uvjerenja, umjetnički časopisi bili su u stalnoj borbi sa cenzorima, a izlagačka praksa muzeja preklapala se sa službenom politikom.

Potreba za otporom

Zapadna je umjetnost tada bila okupirana pitanjima forme i sadržaja, a velik je dio umjetničkog izričaja Istočne Europe neizbježno propitivao političke motive. Posljedica takve situacije bila je teško formiranje kriterija po kojima bi se prosuđivala takva umjetnost zbog činjenice da je ona odigrala veliku ulogu u borbi za političke slobode. *Case study* (koji je dodatak svakom poglavlju) donosi detaljan opis i dokumentaciju *Buldožer showa*, javne izložbe održane u Moskvi 1974., koju je policija spriječila uhićenjima i vodenim šmrkovima, a vijest o policijskoj brutalnosti obišla je čitav svijet. Poglavlje *Pioniri i manifesti* donosi opširan prilog o umjetničkim manifestima. Umjetnici su tijekom pedesetih usvojili oblik manifesta, klasičnu avangardnu literarnu formu, koja se razlikuje od klasičnog manifesta jer koristi humor i ironiju da bi stvorili tekstove koji su nezavisna umjet-

nička tvorevina, koliko i literatura. Tako Branka Stipančić detaljno analizira manifeste Dimitrija Bašičevića-Mangelosa, a obrađeni su i *Manifest Hapsoca*, koji su kreirali slovački umjetnici preuzevši čitav grad, djelovanje varšavske Foksal galerije, OHO manifest – happening za čitateljev um, te manifest Tadesusza Kantora u kojem umjetnik redefinira umjetnost čitavog 20. stoljeća.

Djelovanju grupe Gorgona i njihovu antičasopisu, kao i projektu *Slučajni prolaznik* Brace Dimitrijevića, posvećen je velik dio poglavlja naslovljen *Konceptualna umjetnost i vrijeme tranzicije*, dok *Case study* donosi jezgrovit tekst Nade Beroš o projektu Aleksandra B. Ilića nastalom u suradnji s Ivanom Keser i Tomislavom Gotovcem *Weekend Art: Hallelujah the Hill*. "Weekend Art je mješavina različitih umjetničkih procedura i strategija s elementima behavior arta, body arta, land arta, mail arta i konceptualne umjetnosti, fokusirana na ljudske odnose kao umjetničko djelo *per se*" (N.Beroš).

Dvostruki život rad je Sanje Iveković u kojemu umjetnica jukstaponira komercijalne oglase iz popularnih časopisa sa vlastitim fotografijama. Tom je radu posvećen veliki dio poglavlja *Oslobođeno tijelo*. Osim toga, zanimljiva je analiza projekta Poljakinje Aline Szapocznikow, Rumunjke Gete Bratescu, te performans Vladislava Mamiševa. Ovo poglavlje završava *Case studyem* skandala koje je prouzročila Katarzyna Kozyra svojim diplomskim radom *Piramida životinja* u kojem progovara o skrivenoj brutalnosti našeg (mesožderskog) društva.

Prazno prijestolje

Naprijed, prema retroavangardi poglavlje je posvećeno radovima Komara i Melamida, Nedka Solakova, te rumunjskog kritičara, kustosa i medijskog umjetnika Calina Dana i projektu *subREAL*, te esejima Slavoj Žižeka i Borisa Groysa vezanim za NSK projekt. *Case study* analizira djelovanje Laibacha, kazališta Sestre Scipiona Nasice i IRWIN-a te projekt *NSK Država u vremenu*. Zanimljiv je podatak da je subverzivna uporaba totalitarnih simbola bila raširenima cijelom Istočnom Europom i prije postanka NSK. Primjerice, u Sovjetskom Savezu postojao je tzv. *Sots art* koji je koristio elemente službene propagande i kombinirao socrealizam s popularnom i masovnom kulturom. Stari, totalitarni, spomenici su nestali, ali prostor koji su zauzimali ostao je prazan, doslovce i metaforički. Popuniti njihova mjesta bilo je teže nego što je itko mogao zamisliti, napisala je litavska kritičarka Helena Demakova. Upravo o potrazi za novim, slobodnim iden-

titetima progovara poglavlje *Prazno prijestolje: između slobode i nacionalizma* u kojem Ekatarina Deogot opisuje suvremenu umjetnost u Rusiji i projekt *Radek* koji objašnjava autor Anatolij Osmolovski. Zavodljivosti Balkana i rad Marine Abramović analizira Bojana Pejić, a poglavlje završava studijom *Istok protiv Zapada*, koja opisuje radikalno nerazumijevanje između Istoka i Zapada naglašeno nastupom Olega Kulika i Aleksandra Brenera na međunarodnoj zajedničkoj izložbi *Interpol* održanoj u Stockholmu 1996. Njihovim je performansom (umjetnik kao pas koji napada publiku, te umjetnik koji uništava radove drugih umjetnika) započeo otvoreni kulturalni rat još neizvjesnog ishoda.

Interesi Zapada

Namjera je ove antologije, kako ističu urednici, da posluži kao opći uvod za američke i ostale anglosaksonske konzumente umjetnosti. No, naglašavaju kako nije riječ o zbirci monografija najprominentnijih umjetnika Istočne i Srednje Europe. Naglasak je na dokumentima odnosno tekstovima čiji su autori imenovali i prepoznali nove umjetničke postupke, ustaljene ideje i prakse doveli u pitanje, te promijenili tijekom umjetnosti. Teoretičari poput Igora Zabela, Nade Beroš i Piotra Piotrowskog, ističu ured-

nici, lucidno su analizirali interese Zapada prigodom otkrivanja Istoka i njegove kulture. Potaknuli su i diskusiju o postkolonijalizmu, koja je nezaobilazna kada govorimo o izgradnji identiteta Istočne i Srednje Europe i njihova predstavljanja Zapadu. Pitanje centra i periferije još nije riješeno, no ključna riječ je "razumijevanje" kao temelj svake kritičke analize. A kritička teorija umjetnosti, slažu se urednici, bez udjela Istoka, u najmanju je ruku manjkava. ☒

Q ako u zahvalama urednici navode opširan niz teoretičara koji su pridonijeli stvaranju ove antologije, nesporna je činjenica da je broj konzultanata premalen. Naime, antologija koja je stvarana četiri godine, vjerojatno bi drukčije izgledala da je bilo više od devet stručnih konzultanata, koliko ih je angažirano. Jednako tako, urednicima antologije može se zamjeriti na politici "jednake zastupljenosti" svih zemalja, ako se u obzir uzme činjenica da Hrvatska ima daleko dulju tradiciju u stvaranju suvremene umjetnosti od, recimo, nekih baltičkih zemalja. Osim toga, čitajući oskudni bibliografski popis, neupućeni bi čitatelj mogao stvoriti sliku da u Hrvatskoj stvara tek nekoliko teoretičara umjetnosti te da su izdanja vezana uz suvremenu umjetnost rijetka i pisana uz pomoć stranih kustosa, što ne odgovara činjenicama. ☒

vizualna kultura

Živimo u doba globalne laži, ukupnoga kulturološkog multipliciranja kojekakvih licemjernih umotvorina, i pravo je osvježenje suočiti se s djelom primarnih karakteristika, pa makar djelovalo isprva odbojno u svojoj naturalističkoj praformi

Arhivi smrti i druge priče

Zeljko Jerman

Dva nastupa Vlatka Vinceka obilježava Arhiva i Smrt, uz usputne priče. Dogledno je, Vincek će ustrajati kao raritet suvremene umjetnosti, neponovljivi unikat... i nakon zadnje dijagnoze!

Izložbe Vlatka Vincetića, Galerija Art centra i Galerija Karas, prosinac 2002.- siječanj 2003., Zagreb

Krajem prošle godine Vlatko Vincek je upriličio dvije samostalne izložbe – tijekom studenog u galeriji Art-Centar, te potom (17. prosinca 2002. – 3. siječnja 2003.) u Galeriji Karas, obje u središtu Zagreba. Prvi su ekspanati printevi (1-50, 20X30 cm.) raznoraznih predmeta uvučenih u goveđa crijeva, koje je autor posudio, dobio ili mijenjao (art-trampa) sa znancima, prijateljima i kolegama. Dotični fotografirani i "arhivirani preparati" bili su dio artefakture kasnije izložbe, postavljeni u obliku instalacije *Memorabiliae*. Ovakav retro-postupak učinio mi se simpatičnom "fakinarijom": prvo u Art-Centru pod nazivom *Arhiva* Vincek eksponira fotodokumentaciju rada (koji je, uzgred rečeno još u tijeku), a tek naknadno u *Karasu* daje na vidjelo esenciju, tj. originalne uratke. Načelo arhivističke registrature umjetnina može se pojmiti (s obzirom na redosljed) kao primarnije od samog djela. Sve navedeno uz "I" i "Možda", jer u nekim slučajevima dokument je ekvivalentan segment artističke proizvodnje ("I"), ali nam se pruža ("Možda") i varijanta (auto)ironiziranje arhivizma. "Arhiviranje je tipični postmodernistički postupak praćenja, unificiranja, nabiranja i recikliranja kulturoloških artefakata", kaže V. Vincek.

Svakodnevnica u crijevima

Anno Domini 1990. U pregovoru pete samostalke ovog umjetnika u Galeriji SC (Zagreb) napisao sam: "Vlatko Vincek se pojavljuje u jeku euforičnog slavljenja svekolikih pikturalnih neoizama, polovicom osamdesetih godina, u vrijeme opadanja novoslikarskih tendencija. I dok njegova generacija podosta izgubljeno traži "inspiraciju" u obnavljanju postupaka historijskih pravaca (od klasicizma do navedenih avangardi...), on umah razvija autohtoni iskaz utemeljen na iskustvima prokonceptualne umjetnosti, tzv. nove umjetničke prakse i drugih sličnih artističkih viđenja idejne provenijencije... Originalnost... je u preferiranju idejnog suhoparnog estetici, upotrebi neuobičajenih postupaka, predmeta, organskih i anorganskih materijala... Njega posebno zanimaju procesi kojima dovodi materiju iz jednog u drugo stanje, zapravo sam taj prijelaz kojeg fiksira u artefakt "bez riječi", u METAFORU... no i formalno inzistira (još uvijek) na SIMETRIJI... Um-

jesto ornamentiranjem, fasciniran je parcijalnim uništavanjem – kontroliranim destrukcijom, svjestan da njome proizvodi sasvim novo obličje... U materijalnom pogledu Vincekova umjetnost sugerira potrošnost, krhkost, prolaznost, što odgovara i semantičkoj poruci... On je opsjednut pretvaranjem organske u anorgansku materiju, a to drastično manifestira čak osvrptom na trivijalne životne procese poput, primjerice, ishrane... Nadalje, u njega nalazimo i upotrebu autentičnih autografa znanih kulturnih radnika... Riječ je o vrlo interesantnom potpovu *Narodno jelo - Nationalgerichte* (1984-88) gdje u performans akciji mijesha vlastitu krv s rukopisima ljudi značajnih za ovu sredinu, da bi ih konačno zapakirao u "krvavicu"... Sve izlaže uz fotodokumentaciju, kao jedno kontinuirano djelo...

Gornji "arhiv" citirao sam ponajviše zbog indikativne analogije ranih i recentnih radova, uočljive konzekventnosti i stalnosti (bez manire!) koju, eto, V.V. prakticira već dvadesetak godina. U globalu, prvotni ikonografski kao i semantički čimbenici konstantna su vrijednost, baza nadograđena izvjesnim novim elementima i zahvatima kako u sferi prezentirano danas, prepoznatljiv ja Vlatko Vincek, neponovljivi (onodobni) osobenjak u najpozitivnijem smislu tog pojma, čija i sada jednakovrijedna pojava nikoga ne ostavlja ravnodušnim. Dok je početka njegov vokabular zazivao kontradiktorne reakcije (u pojedinih promatrača i šok!) u recentnoj artističkoj konstelaciji isti sustav je (re)definiran pozitivnije. Napokon, V.V. je ušao u "zrelo doba" (uistinu – rođen je 1959)... istonazvanim činom/instalacija, performans... 1999-2000. koji je blisko vezan uz spominjanje memorabilije.

Shakespeare ili kobasica?

V.V.: "Ovaj rad je proizašao iz moje prijašnje instalacije *Zrelo Doba*, u kojoj sam na sličan način 'arhivirao' adekvatne predmete, ikonografske označitelje epohe prijelaza stoljeća. Bilo je tu video i audio kasete, dijelova elektroničkih uređaja, ambalaža poznatih brandova itd. Dakle, svakodnevnih masovno upotrebljivih predmeta". Spomenut je materijal završio u crijevima i (dio) njih desetak na zidu galerije, postrance mramorne ploče ispisane u rimskom kapitelu latinskim riječima, za umjetnika suštinskim imenicama: MORS, DOLOR, ANGSTIAE (smrt, bol, tjeskoba), signirano V.VINC.MM. Performance – autor skida ploču, razbija je u komadiće koje uvlači u goveđa crijeva... slijedi "mesarski" rad, "kobasice" naime valja osušiti!

Tom akcijskom "razbijačkom" gestom, na prvi pogled destruktivnom (a nije, jer je urodila novom konstrukcijom, pa je možemo sagledati i kao pretvorbu) umjetnik si je priuštiio "obračun" s pojmovima koje smatra ključnim "zlom" 20. stoljeća u civilizacijskom i kulturološkom kontekstu. SMRT, BOL te TJESKOBA zbiljski komponiraju faktografiju našeg duševnog življenja, planetarni su problem, a pojedinac ga poput Vinceka može samo anulirati ili barem to pokušati. Tada stvaratelj obilježen "tamnim sjajem" u zrelih godinama dođe do stupnja ne kisele, nego vicaste svezajebancije, kako u nas to zgodno i već dugo prakticira, primjerice, Ivan Kožarić.

V.V. o djelu *Memorabiliae*: "Ova instalacija sastoji se od predmeta ugaranih u

Tom akcijskom "razbijačkom" gestom, na prvi pogled destruktivnom (a nije, jer je urodila novom konstrukcijom, pa je možemo sagledati i kao pretvorbu) umjetnik si je priuštiio "obračun" s pojmovima koje smatra ključnim "zlom" 20. stoljeća u civilizacijskom i kulturološkom kontekstu

goveđa crijeva. Implikacije, čak i na simboličnoj razini vrlo su jasne. Shakespeare ili kobasica? Kobasica, naravno! Kontrakultura i jedan šaljivo-ironijski odmak od oficijelno-akademske recepcije i interpretacije... strategija je bila: individualizirati predmet i instrumentarij koji će "preparirati" u crijevu i na taj način preispitati vlastiti i tuđi socijalni prostor.

Ljudi s kojima sam privatno ili poslovno dolazio u kontakt bili su donatori osobnih predmeta koji za njih imaju posebno emocionalno, statusno ili bilo koje drugo značenje. Bitno je bilo da predmeti imaju određeni energetski princip koji određuje i individualizira vlasnika. Na taj način skupio sam tristotinjak osobnih predmeta..."

I druga dva izložka u Praškoj ulici nominirana su latinski, što me asocira na mlađeg Vinceka koji je tada, kao tipičan izdanak klasične, srednjoeuropske kulture, često rabio njemački jezik.

Zašto sad učestalo imenuje svoja ostvarenja "doktorski"? Primjerice i na, po meni, sad već povijesnoj izložbi u zagrebačkoj galeriji Miroslav Kraljević (2000) nalazimo imenovanja: *Saponaria* i *Ultimum Cadaver*.

V.V.: "Latinski kao 'mrtvi jezik', okamenjen, nepromjenjiv, dakle vječan, nepodložan mijenama. Zvuči kao DIJAGNOZA. I zaista od 17. stoljeća kad (po Michelu Foucaultu) postaje službeni jezik medicinske dijagnostike, svatko od nas ima vlastitu dijagnozu. Živi s njom, sluti je, grozi je se i živi u nelagodnoj drhtavici u iščekivanju vlastite dijagnoze – SMRTI!". Smrt kao neizbježna kataklizma svekolikog življenja česta je motivacija, "vječna" tema i inspiracija.

Dokumentiranje smrti

Kojekakovići u artu su je doveli do plačljive banalnosti, no doživljaj smrti ostaje i dalje pokretač kreativnih silnica u svakog nepatvorenog stvaratelja. Radom *DELATIO MORTIS* (Uhođenje smrti) Vincek joj se (realno) sasvim približio; doslovce! Prateći iz dana u dan snimanjem (potajice) videokamerom umiranje jedne bolesne osobe, što je naravno drastičan i mučan oblik "dokumentiranja";

Međutim, scene umiranja uz kadar iz filma *Ogledalo* (Andreja Tarkovskog iz 1974.) gdje je prikazana usna iz koje curi krv, postaju nekako prihvatljivije, kao ublažene. Te dvije kratke sekvence (zajedno traju oko jednu minutu) u kojim autor sublimira stvarnu tragediju i filmsko hinjenje drame, tvore točku u kojoj je centrirana cjelokupna instalacija. Monitor na kome se video vrti u neprekidnom blic-ponavljanju, bio je postavljen tako da se s donjega dolazilo stepenicama, po kojima je Vincek nanizao uzorak datiranog smeća u najlon-vrećicama i mokraće u plastičnim bočicama (osobni otpad). "Ekspresiju zazornosti onoga što se događa u sobi s umirućom osobom Vincek želi u sličnoj mjeri postići i obilježiti antropomorfnim tragovima vlastite nesavršenosti", tvrdi Ivica Župan u kataloškom predgovoru.

Konfrontacija i paralelizam postojanja i nestajanja, bliskost otpada i u egzistentnom i u slučaju smrti (lešina, lat. cadaver) manifestacija je jednostavne ISTINE, one praiskonske, neuklopljene u civilizacijsku eksploatiranost bitnih, iskonskih pojmova... (istine kao elementarne činjenice).

Međutim, živimo u doba globalne laži, sveukupnoga kulturološkog multipliciranja kojekakvih licemjernih umotvorina, i pravo je osvježenje suočiti se s djelom primarnih karakteristika, pa makar djelovao isprva odbojno u svojoj naturalističkoj praformi, poput npr. kombinirane instalacije *COERCERE* (*Potiskivanje*). Opet snažnodojmljiva te sasvim zaskočna umjetnina... pod ispunjena gomilom kose, poluprozirnih crijeva popunjena tekućinama što vise sa stropa...

V.V...."kosa, voda, ulje, alkohol... Potiskivanje u smislu uznemirujuće drhtavice, jeze, bolne izloženosti, "skamenjenosti"... 50m2 (oko 200 kg) ljudske kose... goveđa crijeva ispunjena vodom, uljem i alkoholom... Dakle dihotomija gubitka nasuprot vitalitetu".

Dva nastupa V. Vinceka obilježava Arhiva i Smrt, uz usputne priče. Dogledno je, Vincek će ustrajati kao raritet suvremene umjetnosti, neponovljivi unikat... i nakon zadnje dijagnoze! ▣

Thomas Mitchell

Slika kao virus

Thomas Mitchell predaje povijest umjetnosti i englesku književnost pri čikaškom Univerzitetu. Autor je brojnih knjiga iz područja vizualnih teorija poput: *Iconology: Image, Text, Ideology*, University of Chicago Press, 1986; *Picture Theory*, University of Chicago Press, 1994; *The Last Dinosaur Book: The Life and Times of a Cultural Icon*, University of Chicago Press, 1998.

Na poziv Muzeja suvremene umjetnosti i Marine Gržinić nedavno je održao predavanje naslovljeno *Što slike žele?*, u kojem je na primjerima općih mjesta povijesti umjetnosti, poput bizantskih ikona te Chardinovih i Turnerovih slika, ali i na primjerima popularnih plakata, objasnio dio svoje teorije oslanjajući se na postavke Sigmunda Freuda, Slavoj Žižeka i Jacquesa Lacana. Tim povodom postavili smo mu nekoliko pitanja vezanih za područja njegova interesa.

Otpor prema slikama

U predavanju Što slike žele? govorite o promjeni načina gledanja slika. Možete li objasniti nešto o toj promjeni od moći koju slika posjeduje prema samoj želji slike?

– Činjenica je da se mnogo diskutiralo o moći slika, vrijeme je za promjenu, vrijeme je da govorimo o želji slike, odnosno o manjku moći slika. Ponekad slikama pripisujemo veću moć nego što je one doista posjeduju. Sjetite se slika korištenih u komercijalne svrhe, primjerice onih koje oglašavaju Coca-Colu. Ta slika nije tako moćna, no želja je slike da vi poželite Coca-Colu, ali to nije istinska moć, ta slika zahtjeva vašu suradnju, vaš pristanak. To je odnos o kojemu je moguće pregovarati, poseban odnos koji nastaje između slike i promatrača.

O čemu ovisi snaga našeg "imunološkog sustava" da se obranimo od slike-virusa?

– Obrazovanje je ključni pojam obrane. Neobično je važno da imamo sustav vizualnog obrazovanja; ne samo slika nego i filmova, videa, umjetničkih djela. Tako postajemo svjesni utjecaja slika na naš život. Slike su nas uvijek mogle uvjeriti u nešto, posebno na nesvjesnoj razini, one su nas oduvijek mogle pokrenuti. Ako želimo održati demokratske vrijednosti u društvu, moramo podučavati ljude kako da budu kritični i kako da razviju otpor prema slikama koje preuzimaju i truju našu svijest.

Mislite li na slike koje manipuliraju ili zavode promat-

rača svojom ideološkom porukom?

– U predavanju navodim primjer poznate ikone plakata za novačenje dobrovoljaca *Uncle Sam Wants You*. Taj plakat poziva mlade ljude da se prijave za vojsku. No, kada ga analizirate, evo što se događa; Ujak Sam je povijesna osoba. Riječ je o Samu Willsonu, dobavljaču mesa za američku vojsku u građanskom ratu iz 19. stoljeća. Kada znate da je Ujak Sam dobavljač mesa, tu sliku gledate na drukčiji način, znate da je riječ o tome da ste sami meso, topovsko meso za vlastitu zemlju.

Analiza svakodnevnoga

Nedavno je u *New York Timesu* objavljena slika-parodija. Umjesto slike *Uncle Sama* foto-montažom je aplicirana slika Osame bin Ladena koji govori: "Osama bin Laden te želi da povedeš rat protiv Iraka". To je sjajna parodija u kojoj jedna slika dekonstruira, demistificira drugu sliku. Kada znate vizualno analizirati sliku, jednostavnije je shvatiti je li riječ o manipulaciji ili ne.

Često govorite o vizualnoj kulturi. U kolikoj mjeri se razlikuje studij povijesti umjetnosti od vizualnih studija?

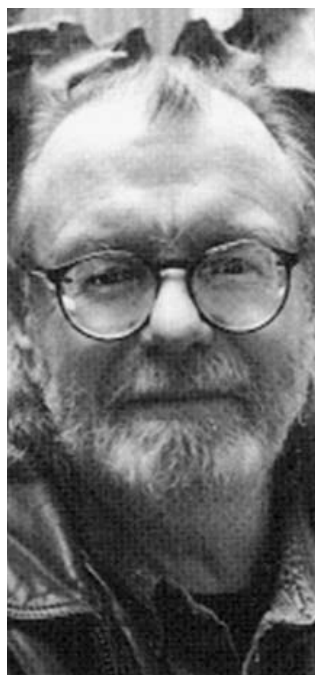
– Vizualni studiji su poput povijesti umjetnosti, ali s proširenim poljem proučavanja. Metodologija se sastoji u sljedećem: koristite metode povijesti umjetnosti, ali ne proučavate samo objekte koje se nalaze u muzejima, nego sve ono što se nalazi u popularnoj i masovnoj kulturi ili filmskoj umjetnosti. Osobno volim prelaziti granice koje dijele visoku i nisku kulturu, što mi vizualni studij omogućuje. Vizualna kultura promatra slike koje kruže našom svakodnevnicom, bez obzira na granice između država ili kontinenata, te proučava učinke slika, ali u različitim društvenim kontekstima. Dobar su primjer slike koje odražavaju rasne stereotipe u američkom društvu. One prikazuju Afroamerikance kao lijene, agresivne, površne. Kada ih pokušate cenzurirati, zabraniti njihovu cirkulaciju u području vizualnog, postaju još opasnije. Kako ih promatrati i koristiti se njima? U svom posljednjem filmu Spike Lee je koristio upravo takve stereotipne slike, no dao im je potpuno novo, pozitivno značenje, jer ih koriste Afroamerikanci dekonstruirajući njihove negativne konotacije. To je primjer analize koju povijest umjetnosti nikada ne proučava, jer je "obična". Cilj vizualnih studija je i pratiti migracije slika, ne

Leila Topić

Ako želimo održati demokratske vrijednosti u društvu, moramo podučavati ljude kako da budu kritični i kako da razviju otpor prema slikama koje preuzimaju i truju našu svijest

Svakodnevnicu valja analizirati, ne samo prostore određene za visoku kulturu

brinuti se je li to umjetnost ili ne. Svakodnevnicu valja analizirati, ne samo prostore određene za visoku kulturu.

Koliko je u Vašim analizama važan interdisciplinarni pristup?

– U mojoj posljednjoj knjizi bavim se presijecanjem znanstvenog i popularnog pristupa analiziranom objektu. Knjiga se zove *The Last Dinosaur Book*. To je studija o povijesti dinosaurusu kao znanstvene i popularne slike, od njihova otkrića polovicom 19. stoljeća do današnjih dana. To je povijest jedne slike, odnosno grozda slika. Postoji mnogo vrsta dinosaurusu i svaki znači nešto drugo.

Zašto upravo dinosaurusi?

– Razlog je taj što dinosaurusi postoje jedino kao slike. Nitko nikada nije vidio pravog. Videne su samo slike, skulpture ili rekonstrukcije tih stvorenja. Oni su poput mitskih bića ili stvorenja iz mašte. No, u isto vrijeme oni su objekt pomnog znanstvenog proučavanja. Zanimalo me je kako se popularna mašta, odnosno ono što nazivamo *fantasy* žanrom, preklapa sa znanostima. Koliko je mašta neovisna od znanosti i obrnuto.

Propusnost granica

– Primjerice, američka su djeca opsjednuta dinosaurusima u dobi od četiri, pet ili šest godina. Svako američko dijete obrazuje se u školi na temelju znanosti o dinosaurusima, no, naravno, ne možete ih spriječiti da koriste i maštu. Jedan od mojih zaključaka je da su granice između znanosti i mašte nejasne i propusne, mnogi znanstvenici koji proučavaju ta stvorenja su još zaljubljeni u njih, privučena njihovom čudesnom aumom. S druge strane, riječ je o maštanjima koja su podržana i ohrabrivana sa znanstvene strane. Primjerice, ako petogodišnje dijete kaže roditeljima: "Želim proučavati zmajevu jer ih volim" roditelji će kazati da je to maštarija, mit. No, ako dijete kaže da želi proučavati dinosaurusu, roditelji će reći: "Krasno! Dijete će postati znanstvenik". Dinosaursu su zanimljiva kombinacija znanosti i mašte, uz koje je vezana i složena kombinacija slika.

U kojoj mjeri slike mogu oblikovati našu stvarnost ili našu Ja?

– Način na koji vidimo sebe u velikoj je mjeri određen slikama koje gledamo. Postoji područje slobode, no moramo ga svjesno razvijati. To što sam ja svjestan moći slika, ne znači da

sam slobodan od njihova utjecaja. Živo se sjećam da sam kao student šezdesetih godina nenadano zaželio i kupio Mustang kabriolet za svoju godišnju školarinu. Morao sam ga imati! Oglasi za taj automobil razvili su želju u meni da moram posjedovati taj automobil, bez obzira na cijenu. Naravno, to je prekrasan automobil, no ja sam mogao cijelu godinu pristojno živjeti da ga nisam kupio. Oglas za taj automobil stvorio je predodžbu o tome kako ću izgledati i što ću postati ako ga kupim.

Kako onda gledati ili "slušati" slike?

– U svojoj knjizi *Picture Theory* govorim o načinima na koji je moguće koristiti slike i protiv njih samih. Želio sam objasniti što nam slike mogu napraviti. U povijesti umjetnosti postoje modeli i diskursi koji analiziraju, no uvijek s pomoću riječi, što nam slike govore. Želio sam istaknuti mogućnost da slike mogu govoriti same o sebi na njima svojstven način, o tome kako postoje u našem svijetu. Razradio sam model koji nazivam meta-slike, o slikama u slici. Kada pogledate sliku, često se u njoj nalazi neka druga slika. To je, zapravo, vrlo stara ideja, slikari su se često portretirali u svojim slikama, slikar u slici kako slika drugu sliku... Umjetnost je često bila objekt umjetničkih djela. Ideja je bila postaviti pitanje što nam te slike pokušavaju kazati o tome kako djeluju.

Slike su kao ljudi

– Postoji karikatura koju obožavam. Prikazuje dva čovjeka koji stoje ispred prozora gledajući njujorške nebodere, a jedan objašnjava drugome: "Ne, nije riječ o visokoj rezoluciji ili kvaliteti slike, to je samo prozor!" Što se to događa u našem svijetu slika kada netko može stati ispred prozora i pomisliti da je riječ o televizijskom monitoru. Simulira li televizija tako vjerno prozore u svijet da nas može zavratiti? Hoćemo li jednog dana morati objašnjavati da je riječ o mnogo, mnogo starijem mediju koji se zove staklo! Živimo u svijetu kada pojam prozora postaje suvišan i arhaičan. Mnogo više vremena provodimo ispred prozora naših kompjutera i tamo jasno piše – prozori (*Windows*). Upravo je zato vizualna kultura važna – podučava nas svakodnevnom gledanju. Što uistinu vidimo kada pogledamo kroz prozor. A slike su često poput ljudi. Ponekad ih moramo podsjetiti na njihove želje, a ponekad one ne žele ništa! ☐

Režija bez dojma drame

Zrinka Matić

Nasuprot Igoru Morosovu stoji ostatak izvođača koji ili nemaju razvijene kriterije i profesionalnost ili, naprosto, ako i imaju ideju o tome kako bi što trebalo zvućati i izgledati, nisu dorasli tome da to tako i izvedu

Giuseppe Verdi, *Simon Boccanegra*, Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, 18. sijećnja 2003.

Kako je slijedio tijek misli onih koji su došli na ideju postaviti operu *Simon Boccanegra* Giuseppea Verdija, koja je svoju premijeru imala 18. sijećnja u zagrebaćkom HNK, nećemo pokušavati rekonstruirati. Ali sasvim je vjerojatno da je i njima prvo na pamet pala ideja o tome kako su potrebni pravi verdijanski snažni i izražajni solisti, jer o njima ovisi doslovno svaki takt opere, te da je studiosna izrežiranost njihovih kompliciranih međusobnih odnosa također ključna, ne samo za razumijevanje opere nego i za njezinu cjelovitost, koja ovdje više nego kod drugih Verdijevih opera ovisi podjednako o dramskom kao i o glazbenom aspektu.

U tumaću naslovne uloge pronašli smo stup predstave i jedinog koji je Verdijevu zamisao sproveo profesionalno i do kraja glazbeno i scenski proživljeno. Na premijeri i, nažalost, jedinog predstavi u kojoj je nastupio, slušali smo i gledali Igora Morosova, baritona svjetskoga glasa. Unatoć tome što ovaj pjevać više nije u zenitu snage on nam nudi da, u

odnosu na njegovu interpretaciju, preispitamo kriterije izvođenja ne samo verdijanskog faha, nego po tom primjeru općenito kriterije kako bi se trebali razlikovati i izvoditi određeni operni stilovi.

Domaći bolji od gostiju

Gledajući na taj način, vidimo da nasuprot njemu stoji ostatak izvođača, koji ili nemaju razvijene kriterije i profesionalnost u tom smislu ili, naprosto, ako i imaju ideju o tome kako bi što trebalo zvućati i izgledati, nisu dorasli tome da to tako i izvedu. To se prvenstveno odnosi na gostujuće soliste. Antonio de Palma tenor je koji je davno prošao svoje najbolje godine i koji bi u predstavi barem trebao pokušati doćarati mladića kojega vode strasti – kako ljubavne, tako i politićke. No, za razliku od Igora Morosova, koji je pokazao sve dimenzije svog lika, Antonio de Palma bio je suh i hladan, bez topline i snage u glasu i kretanjama, te na sceni i glazbeno nije ni najmanje uspio stvoriti dojam snažne protuteže liku Simona. Lik Amelije Grimaldi, kćeri Simona Boccanegra, donijela je, također s vrlo malo emocija, gostujuća sopranistica Paola di Gregorio. Njezina Amelija je slabokrvna i nemoćna djevojka bez svoje lićnosti, koju smo barem malo uspjeli nazrijeti kroz uredno, ali dinamićki monotono i proraćunano pjevanje sopranistice. U ulozi Fiesca, Simonova politićkog protivnika, našao se bas Neven Belamarić, za čije bi se ostvarenje moglo reći da je glazbeno nedoraćeno, bez pronicanja u lik i s vrlo malom dozom verdijanske pjevnosti.

U sporednim ulogama našli su se domaći solisti. Možda neke iznenaćuje to da su neki pokazali ljepše pjevanje nego gostujući. To se prvenstveno odnosi na dojmljivog basa Sašu Ivacića, koji je u detalje izradio i glazbeno i glumaćki svoju ulogu Paola Albanija. Jako dobar i na

Umjesto da pokrene likove, režija Petra Selema umrtvila ih je u statićnim prizorima

sceni također primjetan bio je i bas Dalibor Hantžalek u ulozi Pietra. Mali, ali vrijedan doprinos, dao je Ivo Gamulin kao Kapetan, a Dvorkinja je bila Nadežda Jonke.

Uvijek iste pogreške

Zbor zagrebaćkog HNK pokazao je u nekim trenucima napredak u kompaktnosti i volumenu tona, premda u nekim osjetljivijim trenucima još nedovoljno složan. Orkestar je, uz povremene grube zvukove u limenim puhaćima i intonativne nesigurnosti kod gudaća, napravio zaokret prema kvalitetnijem potpunom zvuku i onome što prepoznajemo kao interpretaciju glazbene drame, a sve pod dirigentskom palicom Mladena Tarbuka.

Ono što je moglo i trebalo pomoći onima koji sami po sebi nisu uspjeli pronaći makar scenski izraz, bila je režija. Međutim, režija Petra Selema ovdje nije uspjela postići dojam drame, odnose me-

đu likovima, i vremenske relacije koje su specifićne u Simonu Boccanegri. Umjesto da pokrene likove, ona ih je umrtvila u statićnim prizorima, povremeno predoslovno prateći libreto, bez maštovitosti, a opet u nekim ključnim trenucima zanemarujući osnovne zaokrete radnje. Što je, na primjer, s kontrastom koji bi se trebao dogoditi između prologa i trićina koji slijede odvijajući se tridesetak godina kasnije?

U trenutku kada zakaće režija, očekujemo oslonac barem u sceni ili kostimima. Ali, ni to nismo dobili. Scena koju je na svoja četiri platna osmislio Josip Vasilije Jordan, a njezinu prostornom osmišljavanju pridonio Žorž Draušnik, nije dala ni pravu atmosferu ni dovoljno funkcionalnosti za razloćniju i smislenu režiju. Tome dodajmo Doru Argento, koja je svoje kostime pokušala prilagoditi platnima Vasilija Jordana, pa je predstava, čija se radnja inaće odvija u 14. stoljeću, odjednom neobjašnjivo prešla nekud u prvu polovicu 19. stoljeća. Zašto je to tako bilo nije nam ni u jednom trenutku predstave postalo jasno. Kao što nam, uostalom, nije jasno ni zašto se, bez obzira na prethodna iskustva, u HNK još ponavljaju uvijek iste i slične kadrovske pogreške, umjesto da ih se zamijeni već poznatim uspješnim rješenjima. ☒

Vješto išćitavanje nota

Ivana Kostešić

Ostali smo lišeni naznaka ikakve intimnije interpretacije – ili je to upravo bio i cilj?

Koncert Slovenskog komornog zbora, Muzej Mimara, Zagreb, 21. sijećnja 2003.

Duhovni zvući, boje i oblici, kako glasi svojevrsni podnaslov ciklusa *Sfumato*, ovaj su se put pojavili u potpuno izmijenjenom izdanju. Naime, unutar stalnog ciklusa Zbora Hrvatske radiotelevizije gostovao je Slovenski komorni zbor, kojega zbog redovite suradnje sa Zagrebaćkom koncertnom direkcijom imamo i inaće prigodu povremeno slušati. Takav zbor europskih razmjera "stisnuo" se na pozornicu dvorane Muzeja Mimara pod vodstvom Marka Vatoćca, docenta za zbarsko dirigiranje na Akademiji za glasbu u Ljubljani.

Osvrćući se na program koncerta, jedini zaključak koji bismo mogli izvesti jest da nam je ansambl imao namjeru prikazati široku paletu svojih sposobnosti interpretiranja glazbe razlićitih izrićaja. Ili je namjera jednostavno bila predstaviti glazbu suvremenih slovenskih skladatelja, što se odvijalo u drugom dijelu koncerta, dok su se Schtz i Reger tu našli da upotpune program. Bilo kako bilo, ostali smo bez jedne misli, *idee fix*, po ko-

joj bi program bio smisljena i logićna cjelina. Možda će mnogi misliti da je suvišno toliko pridavanje važnosti samom slaganju programa, ali moramo se složiti da je to svakako segment koji uvelike pridonosi uspješnosti cijeloga koncerta.

Tehnićka uigranost

U prvom su dijelu koncerta već spomenuti Schtz i Reger odveli slušatelje u dvije potpuno razlićite domene, poćevši od one koja je vremenski prethodila drugoj. Schtzov se život na relaciji Dresden-Venecija oćituje u njegovu stvaranju kao dualizam njemaćke protestantske tradićije iz koje je potekao, uz prihvaćanje talijanskih ranobaroknih tekovina. Zbirka *Duhovna zbarska glazba (Geistliche Chormusik)*, koja datira iz 1648., sadrži motete na njemaćkom jeziku, od kojih je te večeri izvedeno pet. Zbor je uistinu podcrtao važnost teksta, kao i ostale kompozicijsko-tehnićke znaćjke moteta, te je tehnićka uigranost samog zbora rezultirala odgovarajućom izvedbom, ostavljajući dojam preciznog i vješćog išćitavanja nota. I tu bismo mogli staviti toćku. Ostali smo lišeni naznaka ikakve intimnije interpretacije – ili je to upravo bio i cilj? Bez obzira kojem se tumaćenju priklonili, ekspresivnost ovih biblijskih tekstova nije se izrazila na naćin da po tko zna koji put pokaće svoju nadvremensku bić.

Regerova su *Tri zbora (Drei Chöre)*, pod naslovima *Tišina (Schweigen)*, *Većernja pjesma (Abendlied)* i *Proľjetni prizor (Frhlingsblick)*, bila pomak, bolje reći skok, u romantićne sfere potpune svjetovnosti. Premda tradicionalist, Reger se nije ustrućavao upotrebe inovativnijih sredstava, koja su tada njegov glazbeni jezik činila suvremenim. Posebno su njegove orguljske skladbe poz-

nate po visokim zahtjevima na izvođaće što se tehnićke spreme tiće, a u tom je smislu ne zaostaje niti ovaj opus. Nije zaostajao ni Slovenski komorni zbor, te je uvjerljivo zaokrućio ovaj slijed kasnoromantićke njemaćke tradićije kojoj se Reger dijelom svoga stvaralaštva priklanja.

Paleta artikulacija

Drugi je dio koncerta bio svojevrsni kompendij suvremene slovenske zbarske glazbe. Larisa Vrhunc i Urška Pompe predstavnice su najmlaće generacije slovenskih skladatelja, dok je večer zaokrućena Urošem Krekom kao jednim od živućih autoriteta slovenske glazbe 20. stoljeća. Što nam donose mladi naraštaji slovenske umjetnićke glazbe? Vrhunc u skladbi *Ubi est (Gdje je)* pokazuje tendencije prema razlićitim naćinima tretiranja zbora, koje su mjestimice u službi teksta, dok ih u nekim dijelovima usmjeruje koloristićki. Izvođaći imaju pred sobom cijelu paletu vokalnih artikulacija, uz povremeno izraženi motivićki rad, a Slovenski komorni zbor se u tome prilićno vješto snašao. Ostvarena je tako zaokrućenost djela, usprkos razlićitostima njegovih odsjeka, pri ćemu su naglašeni vezivni elementi unutar same strukture, odnosn teksture skladbe.

Iz *Zapušćenih polja (Napušćenih polja)* Urške Pompe uspješno je "izvućena" ekspresivnost, koja proizlazi iz horizontalnog i vertikalnog manipuliranja sekundi, koje se, kao osnovni interval skladbe, šire do clusterskih struktura. Takav "sažetak osnovnih karakteristika raznih vokalnih artikulacija 20. stoljeća", kakvim bismo mogli opisati ove skladbe, nastavio se i u posljednjoj izvedenoj, Krekovojoj skladbi *Lirićna suita (Lirska suita)* iz 1969. godine. Prisjetimo li se Schtza i Regera, čini se da su s interpretativnog gledišta slovenski skladatelji prošli uspješnije. Možda je pripadnicima Slovenskog komornog zbora promicanje vlastite umjetnićke baštine više priraslo srcu. ☒

Egzemplarno umijeće inovativnosti

Nino Zubčević

Miles Davis – skica za portret

Q d trenutka uspostavljanja suradnje s Charliejem Parkerom, Miles Davis je na razvoj modernog jazz izraza utjecao više od svih svojih suvremenika. Njegove inovacije na trubi i u komponiranju sinonim su modernog jazz uobličavanja.

Privatno je bio nepredvidljiva osoba, koja svoje ideje promiče daleko od javnosti. On bira najbolji trenutak za iskazivanje svog egzemplarnog umijeća. Bio je najinspirativniji jazz glazbenik, što znači da su svi oni koji su imali nekakav utjecaj taj utjecaj vršili jednosmjerno, dok je s njim stvar potpuno drugačija. Više od četrdeset godina bio je nazočan na sceni, koja je svjedočila mnogobrojnim inovacijama, koje su pak izazvale ekstremne komentare.

Rođen je 1926. godine i djetinjstvo je proveo u istočnom Saint Louisu. U trinaestoj godini dobiva svoju prvu trubu, te uskoro počinje svirati s lokalnim *rhythm&blues* grupama. Dizzyja Gillespieja i Charlieja Parkera upoznaje 1944. godine. Oduševljen osebujnošću ove dvojice velikana, prati ih u New York, te s devetnaest godina započinje svoju profesionalnu karijeru.

Nov pristup improvizaciji

Be bop je bio reakcija na sladanjavost velikih plesnih orkestara, a Miles Davis pronalazi načina i prostora za svoje u to vrijeme ekstremno kompleksne melodijske linije. Tijekom sljedećih deset godina Davis je kroz svoju predanost umjetnosti jazz inaugurirao dotada nepoznat zvuk trube. Nije bio virtuoz (kao primjerice Clifford Brown ili Roy Eldridge), ali je svoje tehničke limite uspio usmjeriti u jedinstven umjetnički izraz. Njegovo umjetničko dostignuće temelji se na velikim pauzama, dugačkim tonovima i ljepoti tonske izvodljivosti. Sve je to dobro uočljivo već u prvim njegovim radovima, u kojima se pojavljuje kao band leader.

Krajem pedesetih godina došao je u kontakt s Gerryjem Mulliganom i Gilom Evansom. Epilog te suradnje nudi orkestracije koje jazz dotad nije poznavao. Uobičajenoj ritam-sekciji (klavir, bas i bubanj) dodali su trubu, bariton- i alt-saksofon, rog i trombon. Osim te sonorosti i boje, Davisov je solo ujedno i početak takozvane *cool* svirke u jazzu. Nažalost, financijski je to bio neuspjeh, te se nonet pojavio na tek nekoliko ploča.

Počinja Davisovo razdoblje narkomanije. No i kasnije, po prestanku konzumiranja heroina, ostaju zamjetne posljedice. Davis postaje enigmatičan i nepredvidljiv. Njegova glazba počinje biti obilježena dubljim i mračnijim vizijama. Poslije oporavka, nastupa zapanjujući period koji je iznjedrio seriju remek-djela. Davis postaje pionir novog pristupa improvizaciji i harmonijskim promjenama. Nastaje modalni jazz, koji, nasuprot brzim harmonijskim promjenama, prefe-

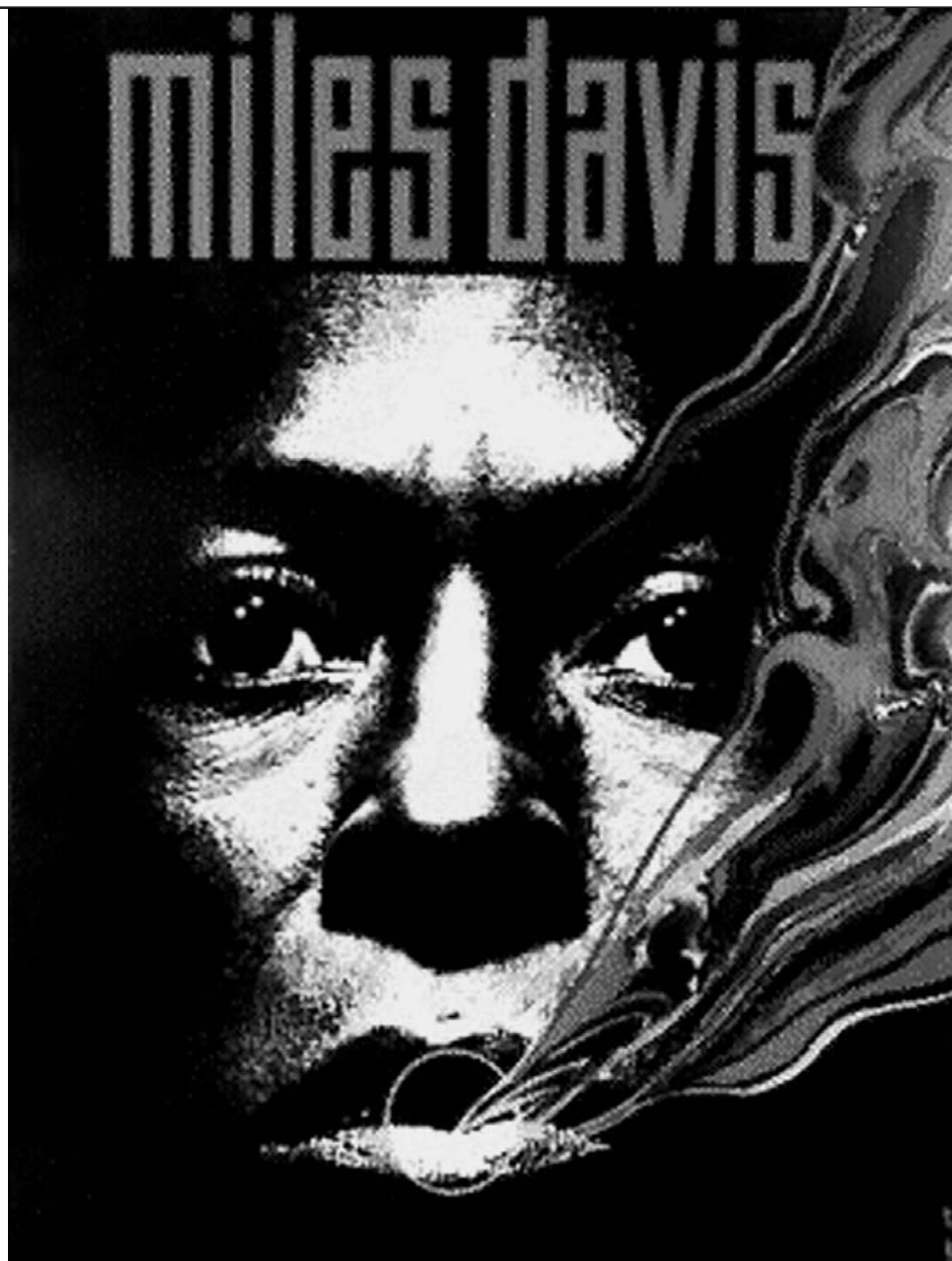
rira dugačke periode na jednom akordu.

Prva ploča koja je inaugurirala modalni jazz kulturni je *Kind Of Blue* iz 1950. godine. Riječ je o jednoj od najutjecajnijih ploča u povijesti jazz. Pritom se ističe kompozicija *So What*, koja u prvom dijelu koristi samo bijele tipke na klaviru, a u srednjem dijelu pet crnih i dvije bijele. Tih godina John Coltrane postaje najutjecajniji jazz-saksofonist još od vremena Charlieja Parkera. Kada je šezdesetih godina napustio Davisa, modalni koncept jazz postaje i njegov glazbeni svjetonazor, a samim tim taj koncept postaje glazbeni obrazac prihvaćen diljem svijeta. Analogno tome, i cjelokupni repertoar s ploče *Kind Of Blue* postaje s akklamacijom prihvaćen standard svih prestižnih jazz glazbenika.

Klaustrofobičan zvuk

Pedesetih godina objelodanjena je još jedna inovacija koju je ponudio neuništiv stvaralački senzibilitet Milesa Davisa. To je novi zvuk, kojeg proizvodi sordina prislonjena vrlo blizu mikrofona. Rađa se klaustrofobičan zvuk s ravnim tonovima, koji Davisu omogućuje još potpunije i kompleksnije promicanje modalnog poimanja (*Blue In Green*). No, iako je radio s malim sastavima, ponovno uspostavlja kontakt s Gilom Evansom, te snima tri nove ploče s *big bandom*: *Miles Ahead*, *Porgy And Bess* i *Sketches Of Spain*. One se u stručnim krugovima smatraju vrhunskim ostvarenjima dvadesetog stoljeća. Samim je tim nonet iz vremena cool glazbe uvećan. Ovakva koncepcija, sa samo jednim solistom ispred velikog orkestra potpuno je nov pristup u odnosu na orkestre iz doba plesne glazbe. Publika sada ove izvedbe prati kao koncertna djela, promatrajući i tretirajući zvuk Davisove trube i zvuk orkestra kao homogenu cjelinu.

Početak šezdesetih Davis formira novu grupu s mladim glazbenicima nove generacije: Wayneom Shorterom, Herbiejem Hancockom, Ronom Carterom i Tonyjem Williamsom. Glazba mu postaje apstraktnija, a prigodom improviziranja ne postoji utvrđena harmonijska struktura. Ubrzo je nova grupa do perfekcije usvojila novu koncepciju, te je odmah i predstavila na njujorškom jazz festivalu. Iako su i zvuk i pristup jazzu bili apstraktniji, ipak su se oslanjali na same korijene jazz. Bio je to ujedno i uvod u najradikalniju promjenu u Davisovoj karijeri. Do šezdesetih je godina jazz bio vezan uz neke striktno forme, kao što je, primjerice, blues. Međutim, takve forme ubrzo su počele gubiti svoj šarm, pa se Davis okreće rock glazbi, kako bi kroz nju potražio nove forme i izraze, a mijenja i uobičajeni instrumentarij. Veoma jasno, s dalekosežnom pronicljivošću, ulazi u razdoblje preispitivanja svog odnosa prema rock glazbi i novoj publici. Miles Davis okreće leđa apstrakciji, te obogaćuje zvuk širokom paletom boja elektronskih instrumenata. Ipak, jednim dijelom još uvijek zadržava ponešto harmonijske apstrakcije i politonalitetnosti. Ponovno se okružuje sjajnim glazbenicima: Keithom Jarretom, Johnom McLaughlinom, Chickom Corream i Joeom Zawinulom.

Jedna je od najvećih Davisovih vrijednosti upravo u tome što je išao linijom vrlo modernog radikalnog muziciranja, a da pritom niti jednog trenutka nije napustio vezu s rudimentarnom snagom izvornog jazz

Konstantna prisutnost prošlosti

Ključna stvar, kada je riječ o Milesu Davisu, jest da je on svjestan svoje prošlosti i točno zna put kojim je išao i kojim će ići. Mnogi jazz glazbenici koji ga bolje poznaju tvrde kako je prošlost konstantno prisutna u Davisovu stvaranju, životu i odnosu prema njegovoj okolini. Miles Davis uspio je, kao i Duke Ellington, biti činilac i pokretačka snaga u razvoju jazz. Osobito su impresivni njegov način razmišljanja u improvizacijama, te njegov ton, koji je uvijek bio u isto vrijeme suzdržan, napet i promišljen; vrlo racionalno doziran, iz čega se javlja svojevrsna unutarnja napetost u kojoj se prepoznaje i

unutarnje duhovno bogatstvo. Njegovo je stvaralaštvo stoga, uz ono Dukea Ellingtona i Louisa Armstronga, jedan od najvećih dometa do kojih su došli glazba afro-amerikanaca i jazz – pogotovo zato što je jedna od najvećih Davisovih vrijednosti upravo u tome što je išao linijom vrlo modernog radikalnog muziciranja, a da pritom nijednog trenutka nije napustio vezu s rudimentarnom snagom izvornog jazz. On tu vezu nije napustio niti onda kada su se u njegovu muziciranje mogli osjetiti i vrlo spretno inkorporirani elementi rocka. S obzirom na netom izrečeno, Davis ostaje nezamjenjiva i autentična činjenica u razvoju jazz. ☐

O glumačkoj (ne)disciplini

Ivana Slunjski

Za sve one koji još ne znaju, glumcem se ne može jednostavno postati i biti

Uz predstavu *Tillina kutija* redateljice Dubravke Crnojević Carić, na repertoaru zagrebačkog ZeKaEM-a

Svjesnim odabirom glumačke, plesačke, pjevačke ili neke druge izvođačke profesije, dakle profesije kojoj je elementarno svojstvo izravna umjetnička kreacija, nikako ne prestaje dužnost koju nameće sloboda vlastita izbora. Tu neodgodivu dužnost mogli bismo nazvati i smislom moralnog htijenja koji je prvenstveno usmjeren unutarnjem rastu produktibilne individue, ali i rastu cjelokupnog kulturalnog i društvenog ustrojstva. Status umjetnika, u ovom slučaju konkretno glumca, ne može se zadovoljiti tek formalnim završetkom školovanja. Za sve one koji još ne znaju, glumcem se ne može jednostavno postati i biti.

Zašto igrati bez istinskog angažmana?

To ograničenje nalaže mu ranije spomenuta kreativnost jer upravo ona postavlja razliku između glumca i automata u tvorničkoj hali. I upravo kreativnost obvezuje glumca na dosljedan, predan, mukotrpan i dugotrajan istraživački rad. A istraživački rad koliko god bio težak olakšava glumcu da isti put svaki dan prijeđe na posve nov način. Glumac nije umjetnik ako misli da je dovoljno stati na scenu, odvesti svoje i dalje otići mirne savjesti. Kvaliteta glume, naravno, može varirati, jer i glumac je samo čovjek izložen ubrzanom smjenjivanju povoljnih i nepovoljnih, manje ili više ubojitih stresnih situacija. Ali prije svega moramo doći u poziciju da bismo uopće mogli govoriti o glumi. Ono što profesionalizam odvaja od amaterizma jest količina raspoloživog znanja. Znanje kojim barataju amateri manje je od znanja profesionalaca, stoga je u amaterizmu zadnja razina izvedbenosti o kojoj možemo raspravljati loša gluma. Kad amateri glume loše, oni to čine iz neznanja da čine nešto loše. Napor koji ulažu čak i da bi dosegli razinu loše glume daleko je veći od napora profesionalaca da dosegnu tu istu razinu. Zato je loša gluma u tom slučaju oprostiva. Za raz-

liku od amaterizma, profesionalizam uključuje dvije potkategorije najniže razine izvedbenosti. O lošoj glumi radi se kad glumac dobro izrađenu rolu odigra loše zbog dekoncentracije izazvane čimbenicima iz života izvan scene. Tada je loša gluma glumcu/profesionalcu neoprostiva, a glumcu/čovjeku oprostiva. O foliranju, izigravanju, traćenju vremena (i novca iz proračuna) te pravljenju budala od gledatelja riječ je kad glumac pristaje odigrati rolu bez istinskog angažmana samo zato što mu se trenutno ne nudi ništa bolje. To po prilici izgleda slično kao i situacija u kojoj bi kirurg nezadovoljan odstranjivanjem apendiksa slijepog crijeva umjesto hvalevrijednog estetskog facijalnog zahvata ostavio u utrobi pacijenta nešto od kirurškog pribora. Nije naodmet ponovo naglasiti da se glumi čitavim tijelom, ne samo glasom. Za glumce koji se svesrdno odriču svoga tijela uvijek postoji radio-drama. Onima koji su pak skloniji scenskom uprizorenju trebalo bi valjda biti jasno da tijelo koje pokazuju zahtijeva i temeljitu pripremu. No, temeljite pripreme nema bez napornog uvježbavanja. Treniranje stasa i glasa izostat će ako glumac nije spreman na ozbiljan rad. I tako smo opet došli do početka.

Tilla mišung

Ovaj poduži prolog rezultat je moje revoltiranosti Zekae-movom predstavom *Tillina kutija* koju sam vidjela 13. prosinca 2002. I režija, i interpolacija različitih tekstualnih predložaka, i kostimografija, i sve ostale komponente predstave, nadilaze razinu gledljivog, a upravo gluma postaje (i ostaje) njezina najbolnja točka. *Tillina kutija* premijeru je imala početkom studenog iste godine, što znači da je od premijere do trenutka gledanja proteklo nešto više od mjesec dana. Pretpostavljam da je u tom razdoblju, s obzirom na to da je riječ o novoj predstavi na repertoaru, igrala otprilike deset puta pred očima javnosti. Prema nekom uobičajenom slijedu događanja, od premijere dosad predstava se trebala već dobro uigrati. Ako pođem od te pretpostavke, zanima me na što je sličila premijerna izvedba. A ako je premijera protekla u redu, zar se predstava priprema samo radi premijerne izvedbe?! *Tillina kutija* evocira vrijeme Zagreba u doba Drugog svjetskog rata, gledano iz perspektive velike njemačke glumice Tille Durieux. Tilla Durieux bila je jed-

na od prvih umjetnica koja napušta nacionalsocijalističku Njemačku i odlučuje se na emigraciju. U ratnom Zagrebu Tilla svakako nije zauzela indiferentnu poziciju. Održavajući naoko prisne odnose s njemačkim oficirima aktivno sudjeluje u organiziranom otporu, prikupljajući novac u bocama i zakapajući tajne dokumente u metalnim kutijama u blizini svoje kuće. Metalne kutije sadržavale su vjerodostojne podatke o identitetu djece deportirane iz logora. Na taj je način Tilla Durieux, prema riječima Nenada Popovića, *pridonijela katarzičnoj potrazi za identitetom jedne druge nacije* kojoj sama nije pripadala. Redateljica Dubravka Crnojević Carić, ujedno odgovorna i za dramaturške intervencije, u scenarij *Tilline kutije* upliće jedinu dramu Tille Du-

Predstava *Tillina kutija* ne obiluje velikim ulogama koje bi glumce lansirale u megazvijezde, ali baš zato zahtijeva povezanost i uigranost ekipe kako bi mogla iznijeti poruku koju nosi

rioux Zagreb 1945., njezine autobiografske zapise *Mojih prvih devedeset godina* i navode iz djela Šnajdera, Lövitha i Pessoe. O opravdanosti takva *mišunga* dalo bi se raspravljati, ali postojećim tretmanom nositelja rola to ne dolazi toliko do izražaja. Izjednačavanjem lika Elve d'Andrade i Tille Durieux situacije preslikane iz minulih povijesnih razdoblja trebale su se poopćiti i adaptirati na današnje prilike.

Glumački rad

No, lik Tille/Elve u ulozi Ksenije Ugrine, iako spada u bolje razrađene role, ne pokazuje jačinu kojom bi nadišao stepenicu individualnog. Navlačenjem emotivne fasade odlučne i nepokolebljive žene unutarnja previranja lika ostaju nam posve nedostupna. Izrada lutke i uporaba šivačkog pribora u početku scenske realizacije koji su naznačili da se lik prelama i kroz perspektivu Tille Durieux kasnije ostaje neiskorištena, a Tilla se nakratko javlja još samo na kraju da bi sva prikazana događanja uokvirila. Zdenka Marunčić kao Maedi von Galović, zatvorena u svijet malograđanske snishodljivosti, podržavajući strukturu vlasti koja će joj omogućiti lagodan i neopterećen život, pomalo nezgrapna i dosadno nametljiva, pogodila je pravu dozu životne ironije i dokraja pronik-

lesne funkcije umanjene, daleko bi bile primjerenije duševno retardiranoj osobi. Ivana Krizmanić i Csilla Barath-Bastaić, Nada i Boža, dvije potpuno karakterno različite sestre, imaju bar jednu zajedničku osobinu: preglumljivanje, afektiranje i suho odalčeno niza-nje rečenica. Da ne bi sve bilo crno kako se nadaje iz ovog prikaza, navest ću i svjetlije strane *Tilline kutije*.

Potreba uigravanja

Prilagodljiva i djelotvorna scenografija Miljenka Sekulića u obliku pokretnog stražnjeg zida scene sa zglobnim prijelazima između pojedinih ploha i nekoliko vrata, pomicanjem iz stražnjeg u prednji plan scene ili variranjem različitih pozicija tih ploha daje dojam prostranosti prizorišta i dinamičnosti scenskog zbivanja. Sabijanje zida na vrlo uzak prostor tik pred publikom ili međusobnim približavanjem stijena zida u čiji procjep upada jedan ili više likova, primjerice za vrijeme zračne opasnosti, postiže se efekt stiješnjenosti i bezizlaznosti situacije. Koreografija Mile Rackov mjestimično nadoknađuje manjak poetičnosti likova. Posebno je prisutna u posljednjoj bestežinskoj i snovitoj sceni kroz senzibilno podizanje likova s poda koje ima učinak lebdenja. Predstava *Tillina kutija* ne obiluje velikim ulogama koje bi glumce lansirale u megazvijezde, ali baš zato zahtijeva povezanost i uigranost ekipe kako bi mogla iznijeti poruku koju nosi. Pristajanjem na ulogu glumac pristaje svoju osobnost podrediti supstancijalnoj ideji i skladu s tim trebale bi biti prilagođene sve njegove akcije. ■

Srce i križić na špagici

Kim Cuculić

Na trenutke se Zappijina ležernost u pristupu opasno približila onoj tankoj crti koja dijeli melodramu od opće banalizacije

Uz 10. godišnjicu HKD Teatra Rijeka i predstavu *Glorija* Ranka Marinkovića u režiji Laryja Zappija

Nedavne premijere Moliereova *Don Juana* u HNK Split (režija Franka Perković) i Marinkovićeve *Glorije* u izvedbi HKD Teatra Rijeka (režija Lary Zappia), primjer su novih scenskih viđenja ovih klasičnih predložaka, koje su pripadnici mlađe generacije hrvatskih redatelja i dramaturga pokušali iščitati u duhu današnjega vremena, što nije bilo i bez određenih rizika. U nakani da se već provjerena dramska klasika približi senzibilitetu vremena u kojemu živimo, najprije je "nastradao" tekst koji je u oba slučaja pretrpio znatna kraćenja. Takav postupak, naravno, nije kod svih naišao na odobravanje, ali je još jednom otvorio pitanje kako danas igrati klasiku, a da ne iznevjerimo duh autora i sve važnije značenjske slojeve njegova djela?

Cirkuski happy end

U svojoj verziji *Glorije*, kojom je riječki HKD Teatar obilježio 10. godišnjicu rada, Lary Zappia nije postigao onu razinu provokativnosti koju smo možda očekivali, jer se uz neke zanimljive dramaturške zahvate i neobičnu podjelu uloga sva radikalnost njegove interpretacije ogleda prije svega u izmijenjenom završetku koji asocira na "happy end" televizijskih sapunica ili američkih filmskih melodrama. U odnosu na neke svoje prethodnike, Zappia je učinio pomak u smislu da je Marinkovićevu dramu, žanrovski određenu kao mirakul, pokušao iščitati u duhu danas već pomalo preživjele poetike postmoderne, naglašavajući ludičke aspekte predloška i dekonstruirajući njegova značenja. U trenutke se ta ležernost u pristupu opasno približila onoj tankoj crti koja dijeli melodramu od opće banalizacije i zapadanja u trivijalnost, što se prije svega odnosi na ljubavne prizore između Sestre Magdalene (*Glorije*) i Don Jere, u kojima se može prepoznati kič ikonografija tv-sapunica i inih modela pop-kulture, čemu osim stereotipa crvenih i bijelih ruža treba pridodati i sličice s likom Gospina kipa koji spada u sferu religioznog kiča. U tom smislu ni sretan završetak, u kojemu Don Jere i *Glorija* kao nesretni klaunovi sudbine padaju jedan drugome u zagrljaj, ne djeluje kao smjeli redateljski zahvat, nego prije kao jedna od konvencija trivijalnog žanra. Premda se ne zna što bi u današnje vrijeme izgledalo patetičnije – tragični kraj koji je Marinković namijenio svojoj heroini ili sentimentalni oporštajni zagrljaj *Glorije* i Don Jere, Zap-

pijina predstava svakako će ostati upamćena kao zanimljiv pokušaj nekonvencionalnog pristupa domaćoj dramskoj klasici.

Prilozi za duše umjetnika

Kao i u nekim ranijim predstavama, Zappia ni ovaj put ne propušta angažirati pozornost gledatelja već i prije njihova ulaska u gledalište. Na vrhu stepeništa Hrvatskog kulturnog doma na Sušaku tako ih je dočekala škrabica za milodare s ironično intoniranim natpisom "Prilozi za duše umjetnika", a zatim i neobično postrojavanje prema parnim i neparnim brojevima sjedala u gledalištu. Iako se vjerojatno time želio izbjeći metež prilikom ulaska u malu konstruiranu repliku crkve, poslušno pristajanje publike na takav postupak u tom je trenutku moglo proizvesti i osjećaj uspješne manipulacije, o čemu *Glorija*, uostalom, i govori. Ulaskom u minijaturnu konstrukciju crkve, koju je scenografski osmislio Dalibor Laginja, gledatelji su raspoređeni kao u crkvenim klupama, preuzimajući ulogu promatrača sa strane, dok su vrlo funkcionalno iskorišteni prozorčići na bočnim stranama konstrukcije koji se po potrebi pretvaraju u dodatni prostor za igru. Tako skućeni ambijent još više naglašava klaustrofobičnu atmosferu jedne male i izolirane zajednice u nekom primorskom gradiću, dok je glumačka igra na taj način omeđena tek uskim prolazom između ulaza u crkvu i zamišljenog oltara. Umjesto dosadašnjih scenski rasakošnih i spektakularnih *Glorija*, Zappia se opredijelio za komornu verziju u kojoj glumci zbog neposredna kontakta s publikom na sebe preuzimaju daleko veću odgovornost nego na velikoj pozornici.

Galerija likova

Osim izmijenjenog završetka i nekih drugih redateljskih intervencija, čime je uobičajeno trajanje predstave svedeno na otprilike dva sata, donekle zbunjujuće djeluje i podjela uloga. Ideja da *Gloriju* igra splitska glumica Bruna Bebić Tudor, koja je po godinama nešto starija od toga lika, dok je uloga Don Jere povjerena mladome studentu glume Jerku Marčiću, možda bi se mogla shvatiti kao namjerna provokacija, ali se na kraju pokazalo da takva zamisao u današnje vrijeme, kad Katoličku crkvu pogađaju daleko strašniji skandali, ne djeluje odveć šokantno. Dapače, Bruna Bebić Tudor i Jerko Marčić predstavili su se, unatoč različitom glumačkom i životnom iskustvu, kao ravnopravni partneri na sceni. Premda bi za ulogu Don Jere primjerenija bila neka iskusnija i zrelija glumačka osobnost, mladi Marčić solidno je utjelovio onaj hiroviti, romantični i dječje zaigrani dio Don Jerine ličnosti, dok, s obzirom na sretan završetak, nije uspio doživjeti potpunu psihološku transformaciju i katarzu, što ovaj lik u predstavi ostavlja nekako nedorečenim. Već svojim fizičkim predispozicijama Bruna Bebić Tudor pokazala se kao dobar izbor za *Gloriju*, predstavivši se kao talentirana glumica s osjećajem za psihološke nijanse ovog iznimno kompleksnog lika, koji zarobljen nametnutim socijalnim ulogama, a zatim unižen do ra-

zine običnog predmeta, postaje podatan materijal za manipulaciju. Nakon pomalo smušene i nespretne zaljubljene časne sestre, Bebić Tudor u drugom dijelu predstave osvaja svojom prirodnošću i spontanošću, pretvarajući se u strastvenu i senzualnu ženu željnu ljubavi. Najizrazitiji ludički element predstavlja lik bivšeg direktora cirkusa i *Glorijina* oca Rikarda Kozlovića (Floki Fleche), čiji su koreografirani pokreti u razigranoj interpretaciji Žarka Radića djelovali donekle karikirano, ali se uklapaju u grotesknu zadanost Marinkovićevih likova. Na toj crti grotesknosti koncipiran je i lik Don *Florija*, proždrljiva i egocentrična svećenika, kojemu je Davor Jureško uspio udahnuti nešto od tipične mediteranske ridikuloznosti. Galeriji primorskih "originala" treba pridodati i fizički deformiranog Tomu u uvjerljivoj interpretaciji Denisa Brižića, dok je ulozi senilnog, ali ne i glupog Biskupa, Slavko Šestak uspio pridati određenu komičku crtu. Smireno i glumački koncentrirano Nenad Šegvić pristupio je kreaciji Don Zane, starog lukavca, inteligentna i cinična svećenika koji sve konce drži u svojim rukama. U manjoj ulozi Majke koja moli za umirućeg sina pojavljuje se Edita Karadole, čije je ekspresivno lice ocrtavalo sav majčin očaj i vjeru u čudo koje se na kraju (naravno) ne događa.

Krojenje, šivanje, spaljivanje

Premda u kazališnom smislu ne predstavlja inovaciju, zanimljiva je Zappijina ideja da umjesto likova iz naroda i cirkuskoga svijeta angažira vokalni sastav "Rivers" (Irena Čepulić, Patrizia Grbac, Jelena Janković, Ana Kučan i Ilenia Sekulić), koji u predstavi pjevanjem uživo preuzima ulogu kora. Zavijene u crno, poput žena narikača iz Dalmatinske zagore, one osim promatrača i komentatora zbivanja u potpunosti svojim glasovima kreiraju i zvučnu kulisu predstave, za što zasluge treba pripisati i skladate-

lju Dušku Rapotecu-Uti. Uz njih, koje se pojavljuju kao simbol patrijarhalne svijesti u tradicionalno strukturiranoj društvenoj zajednici, Zappia je kreativno iskoristio i tipični motiv mediteranskoga podneblja – konopac za rublje, na koji su štikaljkama pričvršćeni škarama oblikovani papirići u obliku tradicionalnih kršćanskih simbola križa, ribe i betlehemske zvijezde, dok se među tim izvanjskim manifestacijama vjere našlo i srce kao simbol ljubavi. Na kraju prvog čina *Glorija* ih u loncu za rublje ritualno spaljuje, simbolički uništavajući sve ono u što je vjerovala i što se pokazalo krhkim i nepostojanim poput papira. To se može shvatiti i kao poigravanje konvencijama ljubavnog romana, tipičnog predstavnika trivijalne književnosti, čija struktura podsjeća na krojački papir izmodeliran škarama. Umjesto izmjene scenografije, atmosfera cirkusa u posljednjoj je slici dočarana funkcionalnim oblikovanjem svjetla Denija Šesnića. Uporaba svjetla i prepoznatljivi glazbeni motivi i u ostalim prizorima podcrtavaju emocionalni naboj i odnose među likovima, čineći istodobno i važan element u karakterizaciji likova. Tome treba pridodati i kostimografiju Ružice Nenadović Sokolić, koja je likove nastojala diferencirati i prema boji kostima.

Bez obzira na ovako minimalistički zamišljeno "digest" izdanje Marinkovićeve *Glorije*, repertoarni izbor HKD Teatra pokazao se opravdanim, pogotovo s obzirom na nova "čuda" i skandale koji potresaju Katoličku crkvu. No, za razliku od mehaničke lutke Isusa Krista koju je izumio cirkusant Floki Fleche, danas se po oltarima iz stigmati novih čudotvoraca ne proljeva lažna, nego prava krv. U to nas pokušavaju uvjeriti čak i medicinske ekspertize, dok ekvivalent Crkvi više ne predstavlja staromodni svijet Cirkusa, nego lažno glamurozni sjaj novokomponirane medijske i estradne zbilje. ☒

Za Hekubu

Nataša Govedić

Jelku kod Ivanovih ubrojila bih u jednu od najboljih predstava domaćeg repertoara – ne mogu dovoljno naglasiti koliko je važno pogledati kroz njezine “zamračujuće” teleskope

Uz predstavu *Jelka kod Ivanovih* u režiji Nebojše Borojevića, koprodukciji sisačke DASKE i zagrebačkog ZeKaeMa, te u prijevodu Dubravke Ugrešić

Što to dječake i djevojčice u dobi od jedne do osamdeset i jedne godine toliko fascinira na božićnom drvcu? Blistave kuglice i treperave lampice? Darovi i mašne? Rumeni obraščići nasmiješenog Djeda na velikim saonicama? Ideja da *jedan* (!) dan u godini možemo živjeti prema načelu da je čovjek čovjeku janješće? I pjevati pjesme o *mirnim* noćima? Ili je to možda solarni simbolizam proslave kraja zime, ljudskoj civilizaciji poznat već 4000 godina (sigurno znamo da su neku vrstu Božića slavili žitelji Mezopotamije, Babilona i Perzije); u kršćanski pak kalendar svetosti kooptiran već od četvrtog stoljeća? Ah, Božić, Božić. U djelu Aleksandra Vvedenskog, taj je praznik draguljno izbrušeni vršak na golemoj, upravo gigantskoj santi naše smrznute, ma što smrznute: potpuno zaleđene ljudskosti. U drami koja se razvija simetričnom sječom ljudi i stabala (*Ukorijenjena u zemlji, s granama koje se pružaju prema nebu, stabla su, baš kao i ljudi, stvorenja dvaju svjetova, onih iznad i onih podno nas* – tako Biedermannov rječnik simbola), preživljava jedino iluzija da *jelke mora biti*. Nije toliko važan ni Isusov rođendan ni ritualno poklonstvo neuništivom Suncu. Važna je jelka. Makar je kitili neposredno pokraj mrtvacu ili samim mrtvacima – Vvedenski tu nije naročito “dobro odgojen” dramatičar. Ipak je čovjek živio i stradao u epohi staljinističkih konclogora, toliko elegantno zaobidenih u domaćoj recepciji tzv. ruske avangarde. Dakle, zašto smo toliko opsjednuti tom ljupkom crnogoričnom biljkom i njezinim ukrasima?

Drvene lože, drvene kože

Možda zato što dosta loše podnosimo onu mjeru stvarnosti koja se običava nazivati svakodnevicu. To je i Kafkina i Fassbinderova tema: sve ide *fino*, samo jednog dana nekim čudom taj “obični” gospodin, požrtvovni službenik ili činovnik, “prolupa” ili se pak pretvori u kukca. Naknadno nam se čini da mu nešto ipak jest nedostajalo, valjda neka jelka ili uopće nekakav Događaj (odnos, smisao, misao...). U trenutku kad saznaju da im je dadilja ubila kćer, scenski se Otac i Majka u komadu Vvedenskog nalaze u kazalištu – publika ih promatra na

filmskom platnu, odjevene u kostime i šminku Ivana Groznog (hommage Eisensteinu); smještene u loži zagrebačkog HNK. U kazalište su svratili baš zato da pobjegnu od prevelike običnosti ostatka svog života – dakle, da pronađu još jednu “božanstvenu” jelku. No Očeva replika kasnije glasi: *Sam vrag nas je nanio u kazalište. Kazalište je opasno mjesto* – jednom samo odlutate od kuće vidjeti predstavu i odmah vam doma nastane kriza kolotečine, do te mjere strašna da dječica ostanu bez glave. Ali smrt djeteta likove roditelja u našem će komadu navesti samo na prazne geste “teatralnog”, groteskno pretjeranog naricanja. Malo odgurnuvši odsječenu glavu svoje kćeri s kuhinjskoga stola, Majka se potom “podaje” Ocu. Ovi likovi ne mogu percipirati ni bol ni smrt: oni tek zadovoljavaju svoje fiziološke potrebe, s tekstom: *Kitit ćemo jelku bez obzira na sve.*

Početno odsječena glava ubijene djevojčice scenom se kotrlja poput Savjesti čije će tiho kliženje s vremenom srušiti sve čunjeve socijalnog licemjerja

Obiteljski psihopat, dadilja-ubojica, znatno je osjećajnije: stvarno je dezorijentirana zbog počinjenog zločina. Ali njezin boravak u ludnici i pred Sucima dokazuje da je gubitak mentalnog zdravlja daleko ozbiljnije zahvatio sustav koji odlučuje o njezinoj patologiji. Ili, tekstom iz predstave: *Posvuda gledam krvave liste, priroda nema prste čiste. Za razliku od Brezovčeve režije Velikog meštra sviju hulja, u kojoj kulminaciju komada predstavlja spoznaja da se “huljstvo” množi u beskonačnost i nije zaustavljivo, finale *Jelke kod Ivanovih* predstavlja nimalo ironična, do kraja osviještena vjera u kazalište. Nakon prizora u kojem umire jedan po jedan član brojne scenske obitelji (citiram repliku: *Majko! Ne plači!* Evo i ja sam se ustrijelio!), pred gledateljima se još jednom pojavljuju lica svih izvodača, uokvirena iznad ramena posebnim kutijama s lampicom, čije brzo paljenje i gašenje stvara pomalo sablasnu svečanost glumačkih portreta, ali i glumačkih “odsječenih glava”. I filmska je traka, korištena paralelno s kazališnom izvedbom, na tijela poznatih nam protagonista montirala neočekivane glave – recimo lice Johna Lennona na tijelo bildera ili Supermena. Tako se početno odsječena glava ubijene djevojčice scenom kotrlja poput Savjesti čije će tiho kliženje vremenom srušiti sve čunjeve socijalnog licemjerja. Na vlastitim će je ramenima, nadalje, ponijeti upravo glumački umjetnici: svjedočit će *za Hekubu*, čije ih se umorstvo – kroz sva stoljeća umjetničke*

suodgovornosti za prepoznavanje i hrabro prozivanje zločina pojedine epohe – izravno tiče. Štoviše, jedino su je ozbiljna glumačka lica u stanju i sagledati i poštovati i odžalovati.

Izvedbena momčad i djevojčad

Scenografija Damira Borojevića, kao i filmski materijal Biljane Čakić Veselić, poigravaju se s poznatim nam montipajtonovskim postupkom miješanja “lica i crteža” – nalik starinskim fotostalcima u kojima ste mogli proturiti glavu kroz kartonsku slikariju i tako prisvojiti njezine konture. Ovakva montaža, međutim, savršeno odgovara nimalo bezazlenom humoru apsurda ili humoru strave. Kako nam je pokazao Roberto Benigni, a također i u ZeKaeMoj predstavi izdašno citirani Daniil Harms, logori smrti (suprotno Adornovu mišljenju) mogu se preživjeti jedino ako *zadržimo* smisao za humor – i to humor apokalipse, ako smijem reći nešto tako mračno. Mnogi ZeKaeMovi glumci u njemu briljiraju, a nitko ne igra na površni ekspresionizam niti na puki formalizam karikature. Velika gesta često služi kao ilustracija kontrastnog pomanjkanja emocija, dakle kao ljuštura koja optužuje društvenu himbu. U njoj su posebno veličanstvene Ksenija Ugrina (umorna, svakodnevnim crnčenjem satrvana i brutalne “zabave” željna Dadilja kojoj sjekira za meso samo za trenutak izmiče kontroli – baš u trenutku kada žrtva sjekire spomenu užitak u vlastitoj seksualnosti...); Urša Raukar (Majka lišena topline – ali ne i bunde ili estradno pretjeranog naricatijskog repertoara; također i izvodačica uloge čaplinovskog Žandara); Katarina Bistović Darvaš (surovošću nad “svojim” tijelom postojano zabavljeni Leš; također i shizofrena Psihijatrica) te Doris Šarić Kuljica (impresivno dostojanstvena šefica psećeg čopora; također i drhtavi Činovničič). Ove glumice pod svojim višestrukim maskama nose čitavu predstavu i primiču je rasanjujuće uznemirujućoj studiji zla bešćutnosti. Svaka od

njih slijedi vrlo težak stil Vvedenskog i Harmsa (potonji je pseudonim namjerno preuzet iz engleskog, gdje harm znači krivdu, štetu, povredu); stil zainteresiran za maksimalno potenciranje i samim time slamanje destruktivnih konvencija. Muški dio glumačkog ansambla, zajedno s gošćom Mirjanom Roginom (jedna od pripovjedačkih uloga), uglavnom se s vrlo aktualnom dramom obiteljsko-socijalnog ludila nosio korektno, ali ne i potrebno bespoštedno: mislim na Maru Martinovića kao nedovoljno bespomoćno Najmlađe Dijete (u pečenama), Vilija Matulu u roli preblando odigranog “krvožednog” Oca i Nebojšu Borojevića u ulozi nasmiješeno-očajnog, ali ne i do kraja zaigranog Pripovjedača. Iznimka je Damir Borojević s izvrsnom točkom sudačke pasivne agresivnosti i alkoholizma: scenom u kojoj postupno shvaćamo da je moć odlučivanja u rukama *suptilnih ubojica* i manijaka na visokoj socijalnoj funkciji. Glumačko pojavljivanje Tamare Obrovac (odat ću tajnu: Jelke predstave) nesprennošću odudara od ostatka ansambla, ali zato entuzijazmom i pjevanjem nadoknađuje manjak kazališnog iskustva. Druga je stvar što je ozvučenje predstave koju sam gledala bilo u kliničkoj komi.

Teatralnost nade

Jelku kod Ivanovih ubrojila bih u jednu od najboljih predstava domaćeg repertoara – ne mogu dovoljno naglasiti koliko je važno pogledati kroz njezine “zamračujuće” teleskope. DASKA i ZeKaeMov ansambl igraju tragediju malograđanstva, tragediju zatrte emocionalnosti, tragediju pasivnosti. Možda je s moje strane infantilno vjerovati kako uprizorenje sljepila otvara oči, možda je ta vjera moja *jelka* ili moj kič, ali sigurno je da kazalište barem autorici ovih redaka daruje... nadu. Vidjeti zlo i pred njim zadržati užitak igre – nije li to potpuni poraz starodrevnog mehanizma društvenog zaslađivanja, zataškavanja i zastrašivanja? Nije li to – jezik *stvaralaštva*? ☐

Oplemeniti mit, pronaći Krležu

Robertino Bartolec

Zapravo Krleža konfrontira prije svega odnos značajne povijesti i *beznačajne* individue

Uz predstavu Hrvatski bog Mars – U predvečerje/Hrvatski bog Mars/Dnevnici u režiji Ozrena Prohića i druge šetnje Krležom na 13. Krležinim danima u Osijeku

Na nedavno završenim 13. Krležinim danima u Osijeku, predstava varaždinskog HNK *Hrvatski bog Mars* (igrana posljednjeg dana znanstvenog savjetovanja, 7. prosinca) izazvala je – svojom dobromamjernom, narativnom subverzijom Krležinih ishodišta – nemalo odobravanje publike i kritike. Koristeći sve aparate i recepture koje bez ostatka mogu razjasniti, razvrstati, oplemeniti, rastaviti do atoma mnogo odvojaka, digresija, vitica Krležine estetske i društvene obaviještenosti rijetko susretanog intenziteta, a da bi se opravdala umjetnička harmonija erudicije i originalne inspiracije istog, redatelj Ozren Prohić superiorno slavi shemu kako kod kazališta imamo posla sa snagom prezentnosti. Stoga se vrijedi još jednom osvrnuti na intrigantan spoj filma, videa ("projekcije" autorski potpisuje Ivan Faktor) i kazališta sempliranjem dijelova teksta *U predvečerje* te introspekcije *Dnevnika* kroz matičnu dionicu *Hrvatski bog Mars*.

Pristupi megarečenici

Jer, intermedijalnim seciranjem psihologije likova, samog autora, ali i povijesnog fatuma, redatelj i cjelokupni ansambl nesvakidašnje vješto prekoraju konvencionalno čitanje i kontrahiraju usudaju vodu glumačkog prenemaganja, kreirajući prema Krležinu izvorniku vjerojatno prvi veći rad u novom stoljeću koji izbjegava gravitaciju njegova stila ne glumivši krležijanca (takav pokušaj u pravilu završava prepuštanjem nemoći pred monumentalnošću rečenice i mogućnosti njezina smisla) nego iz jasno separiranog polja raščlanjuju bazične konstruktivne jedinice mamut-pisanije. Istina, u posljednje je vrijeme na području književnosti nekoliko autora zaželjelo na svoj način "(de)komponirati" Fricov mit, i tu je poneko zatezanje do samog ruba izdržljivosti imalo težinu (primjer dramatičara Radovana Ivšića), no prevladavalo je deplasirano tabloidno gundanje (pretežno iz okrilja Fikcijom/Fabulom Atrofičnog Kruga kolega kapuciner kreativaca udobno/bezbrižno smještenih unutar "institucije" FAK), da bi sve završilo Velničevom šarmantnom gastronomskom crticom iz knjige *Čitajući Krležu* kako se nakon konzumiranja *Zastava* "osjeća poput čovjeka koji je pojeo četrdeset baklava." Također, zaživjelo proteklih godina na HR pozornicama raznih promišljanja rada "stanara s Gvoz-

da", toliko varijanti sižejnih jedinica, kompozicijskih sekvenci, analiza minimaliziranja elemenata naracije, pompozni samozadovoljavanja verbalnim ekshibicionizmom, dilema egzistencijalističkoga tipa, brehtijanskih kompiliranja... Spomenimo prije svih na istome mjestu dan ranije (6. prosinca) demonstrirano viđenje ruskog redatelja i glumca Aleksandra Anurova, koji *Glembajevce* deklamira kao "starozavjetni mit o Sodomi i Gomori, priču o završnom rasapu u apsolutnom i konačnom obliku, kao povijest ljudske refleksije...". A zacrtana deklamacija realizira se apstrahiranjem komada, izbacivanjem karakterističnih mjesta, kvantitativnim racionaliziranjem agramerskoga govora i ugođaja, konačno smještajući egzemplar galvaniziranja jednog duha kad dotakne tu famoznu spravicu (pero, makina, tastatura...), pa da se shvati erotizam pisanja, neprestana napetost i silina rečenica - na beživotni arhetipski konstrukt. Izgleda kako se previše tvrdo shvatila poznata Krležina rečenica da *napetost pojedine scene ne ovisi od izvanjske dinamike događaja, nego obratno, snaga dramske radnje je ibsenski konkretna, a sastoji se isključivo od psihološke objektivacije pojedinih subjekata*. Nadalje, otprilike istodobno na daskama imamo potpuno "oprečni pogled", eksplozivnu spektakularnost jednog Brezovca ili eksplozivnu domoljubnost jednog Viteza, koje se, ovisno o afinitetima, ide pobožno gledati ne isključivo zbog Krleže – objektivno bi mogao biti bilo koji drugi autor u ringu s njihovim egom – nego zbog "pomaknutog" redateljskog domišljanja u prvom slučaju, a u drugom radi prigode da se još jednom javno stavi desna ruka na srce tijekom intoniranja himne. Dakako, još uvijek u pamćenju kazališnih kibica negativno titraju sjećanja na s kraja devedesetih (1998.) ledene *Lede Zg* HNK i Ri HNK Ivana pl. Zajca, gdje je zagrebačka predstava uspjavljivala rutinskim recitatorskim i suznim intervencijama prerano otišle dive, a riječka budila iz drijemeža zanatskim svjetlosnim i zvučnim šok-terapijama. Odnosno, sasvim suprotnog predznaka svako malo memorija se vraća gostovanju ljubljanske u izvedbenom/psihološkom smislu inovativne *Agonije* (studeni 1999.) pod dirigiranjem Mile Koruna, s naglašeno dostojanstvenom Laurom Lenbachovom u kreaciji Silve Čušin prikladno aristokratskog duha, tona, pokreta, tena, mršavosti i feminog kostima iz tridesetih, jer samo takva manifestnost može potkrijepiti finalni potez igran kao akt slobode, a ne potpune predaje.

Tragom klaustrofobije

Dakle, svaki se umjetnik mora suočiti sa svojim medijem, linearnošću vlastita iskaza i odabranog rukopisa, apsolvirati i nadići te danosti, a rijetkost je naići na umjetnika koji se s njima suočava sasvim otvoreno, predstavljajući pamtljiv spoj ukusa i mjere, vrsne interpretacije i stilske primjerenosti. Upravo na toj relaciji između predodžbe o krajnjoj realizaciji (iliti između strategije plana) i finalne izvedbe, krije se radost stvaralačkog i onaj ostatak koji ne možemo podvesti

U očima se ogleda sva jezovitost ove Krležine drame, ukočene oči koje bulje negdje u prazno, umrle oči iz kojih teku furija i suze, bez zvuka, samo teku

pod zanatstvo, s obzirom na to da "scensko" nikada nije fiksna konstrukcija zamišljenog (Pier Paolo Pasolini: *U tome je ljepota teatra, nikada se ne može izvesti savršeno!*), nego rezultat procesa. Ozren Prohić je svojim inventivno svježim pristupom izmijenio dosadašnji više ili manje tradicionalni/očekivani tretman i poimanje krležijanski proklete, paklene, krvave naše prošlosti, embrija sadašnjosti koji leži za nama kao golem, komotan i razderan domobranski plašt. Kao umješan redatelj koji traži od teatra biti i vizualno zanimljiv, dinamičan i precizan, na umu ima kako su Krležine drame verbalne orijentacije k evociranju protestne trublje u borbi poniženih i obespravljenih za slobodu i ponižena čovječanska prava dobre onoliko koliko se u žanrovsku situaciju ubrizga sve "boje i elemente" na raspolaganju, istodobno suptilno balansirajući vlastitom "orijentacijom" da promatranje još autorskim rukopisom spiralno bude vezano.

Da se za ovo dramsko djelo može reći kako se u svojoj genezi, nadopunama i varijantama očituje redateljev dramatičarski hod, dileme i kontroverzna htijenja, pomaci i odmaci u izražajnom, oblikovnom i dramaturgijskom pristupu, kao i u estetskom, koji se istodobno reflektiraju i u odnosu ansambla, pa i gledateljstva samog, jasno je već pri ulasku u dvoranu i zauzimanju sjedišta. Jer sve je potpuno spremno i junakinja *U predvečerje* svoju poziciju na pozornici – što izaziva metafizičku klaustrofobiju od koje je kada se dogodi posve nemoguće pobjeći – izgleda odavno ima. Ili preciznije, drama se već dugo, dugo odvija, ona jednostavno traje (iz zvučnika glasno izlazi nezaustavljivo kap, kap...) i sasvim se

efektno poklopilo da njoj netko iz sjene arbitratorki pripada. Scenerija donekle podsjeća na najzanimljiviju predstavu šesnaestog Eurokaza (*Vježba*, redatelja Jossea De Pauwea), no proizlaze jače doze intrigantnih konotacija iz razdvajanja forme od sadržaja i konteksta.

Led izbliza

Naime, uz uobičajene *zimmer* rekvizite dominira veliki ekran (videozid) s filmom u kojem neprestano padaju pahulje snijega (efektno apostofiranje infinitum *big chill* odnosa bračnih partnera *U predvečerje*), a sa strane imamo dva manja monitora gdje gro-planovi lica mimikom minuciozno slikaju/raskrinkavaju karakter i seciraju emocionalnost i psihologiju istih. Štoviše, u očima se ogleda sva jezovitost ove drame, ukočene oči koje bulje negdje u prazno, umrle oči iz kojih teku furija i suze, bez zvuka, samo teku. Da eksperiment ne podrazumijeva hermetičnost i nekomunikativnost otkriva se prvim replikama partnera. Glavna se tema bez primisli naslućuje: imati i nemati – ljubavi/zadovoljstva u bijedi, to jest u nastavku, sitosti u gladnih, vjere među bezvjernicima, socijalnu osjetljivost među religioznim fanaticima, zdravlje kraj sušice, liječnika uz pacijente... Rani je Krležin tekst – koji realno malo veže s literarnim svjedočanstvom da je Mars Hrvatski Bog – izvrstan *intro* u mizeriju strašne panonske noći bez vidika i bez izlaza, noći koju poplavljuje potmulji pasji lavež i krv, koja tromo, beščutno kap po kap natapa prazna strništa i prazne, pljesnive sirotinjske živote. Za redatelja je *U predvečerje* ne samo intelektualno-moralna ilustracija konkretnog/osnovnog Krležina stvaralaštva nego i tragika jedne

kazalište

zemlje koja je živjela za to da drugi žive od nje, na njoj, ali tako malo s njom (muški pol bračnog para u takvoj je jukstapoziciji metafora *gospodara*, a ženski vječno tiraniziranog *podanika*). Aktualno je isključivo moralno-psihološko pitanje: je li opravdana sposobnost da se u interesu velikih ciljeva pregazi male ljude (*gospodar* od *podanika* nasilno traži "resurse" da ostvari velike ideje, ili doslovno, muški pol bračnog para pesnicama traži od ženskog novac kako bi mogao završiti "veliku knjigu", a njega naravno nema), čak proglašava te ljude barbarima jer sumnjaju u slatkorječiwe fantazme? Ovo posljednje se u tekstu najbolje registrira kad supruga rezignirano, vjerujući više toplom dodiru od mutnih ideala imaginarne besmrtnosti, optužena za uskraćenost od tobože svake produhovljene tankočutnosti, rida "... ja sam crno a ti si bijelo...", da bi monitori kratko izgubili sliku i postali *blank*, na taj način poručujući *crno je bijelo koje se otkriva, bijelo je crno koje se skriva. I razumljivo, "bijelo" ubija "crno"*. Uz malo pažnje koju je potrebno uložiti da bi se dešifrirala zamišljena narativna struktura, ubrzo će postati jasno da se komprimirano sugerira o čitavoj našoj (hi)storiji koja nije bila nevino sveta *antemurale christianitatis*, tek jedno veliko strašno groblje na kome je prašnjave *vraški jednostavne podanike* podjednako klalo i pljačkalo njegovu čisto i parfimirano *do boga komplicirano gospodstvo*; "Biskup Drašković i podban Gašpar Alapić brisaše krvave ruke o ljubičastu svilu svojih magnatskih surka..." Heroji-gubitnici uvodne priče zasigurno nisu marili za povijesne i političke tajne, istine i laži, ali je njihova nemoguća bračna misija iskreno i vjerno rekonstruirala i zrcalila ozračje te atmosferu, dinamiku zapleta.

Pornografija podsvijesti

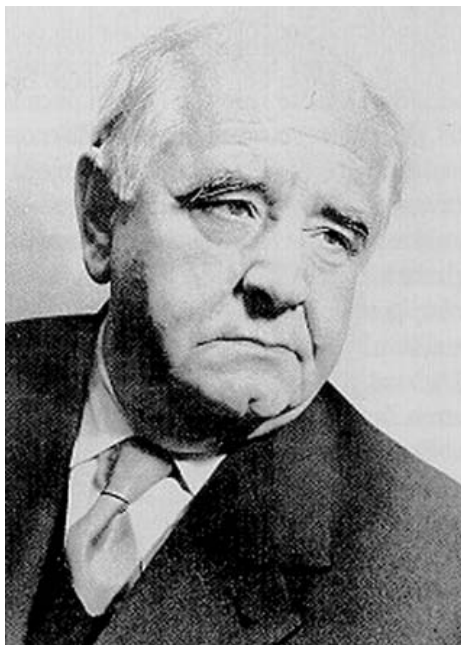
Drugi prizor asocijativno i motivski ima još više štimunga nego dijaloga. Ima jednu pornografiju podsvijesti, možda nekome teže zapazivu, ali naslućenu kao uznemirenost i frustriranost likova, prigušenih a onda nenadano eksplozivnih. Da smo civilizacija zablude i kultura prijekare svjedoči nam na velikom ekranu i monitorima statična slika/kadar Fritz Langova sivog dehumaniziranog i tehniziranog *Metropolisa* (primijetit ću vezu više između letalne kulminacije prethodnog čina i kultnog filma: naime, Lang je, sudeći prema biografijama, hladnokrvno ubio svoju prvu suprugu tijekom afere sa scenaristicom *Metropolisa* Theom von Harbou), "ispod" kojeg kmetovi čekaju svoje smrdljive dronjke i cunje čavrljajući da "vu velikom gradu pečeni piceki po zraku letiju i kobasice z drava visiju..." No, elektronički freeze-frame je neumoljiv, on demistificira krezube lamentacije o Gradu (a zapravo o progresivnom Humaniziranju koje vlada "tamo daleko, u 'kulturnoj' EU") gdje je sve toliko stabilno, temeljito, zdravo, prirodno, bezbrižno, uvijek rodoljubivo, stalno miroljubivo, vječno u napretku, nikad depresivno, dirljivo tolerantno, zakonski čisto/uredno/sofisticirano, duhovnošću, kulturom i umjetnošću na razini Nebeskog raja, ukratko, naprosto da poželiš da uvijek ostane tako. Emitiranjem ukupnosti sustava vrijednosti s ekrana dolaze činjenice na svjetlo dana, određeno se uvjerenje infiltrira u postojeći društveni kontekst čime poprima novu dimenziju kadikad sasvim nesličnu svome ishodištu. Jer zamislite beskrajnu tugu kad se san, na kojem se iz dana u dan temelji kakvu nepriznatu nadu, sasvim udalji prema realnim odredištima. Sljedeći korak je utapljanje u gorkim sokovima stvarnosti. Pače, scenom karikaturni kmetovi nakon optimističnih elegičnih dosjetki paradoksalno sumračne vedrine očaravajućom koordinacijom nespretnosti i posvemašnje otupjelosti flašama

prebijaju jedni drugima glave. Dakle, na nekoliko stereotipija, dobro poznatih i prilično istrošenih, redatelj gradi uzbudljivu sumornu priču jake emocionalne privlačivosti pomno izvedenim sekundiranjem vizualnim medijem sukladno radnji i postupcima likova u sklopu matične fabule. Rafiniranom "montažom" isprepletenu je i suprotstavljeno virtualno i materijalno, individualno i kolektivno, nacionalno i globalno, estetsko i političko, objektivno i okrutno, najobičnije i najveličanstvenije. To je vrlo zahvalan odabir prevladavajuće točke gledišta, jer omogućuje labaviju, ali zato motiviraniju dramaturgijsku konstrukciju i odmah veže gledateljske emocije da se s punom pažnjom i uzburkanih osjećaja prati turbulentna sudbina.

Militarni klauni

Nastavak predstave uvelike gradira poznatu Krležinu koncepciju dramskog rezimea epoha: kolodvor. Budući da se kod postavljanja na scenu te točke – koja se smatra klasičnim predloškom općeg mjesta domaće dramske književnosti i šansom za državotvornu eruditsku paradu via *Vitez production* – podrazumijeva dilema može li se na kraju reći nešto novo kroz igru-sintezu golemog, dugotrajnog i dosljednog ideološkog i estetskog iskustva, Ozren Prohić akterima na sceni (soldati na putu za frontu, kolodvorske lake žene, seljanke...) potpuno oduzima moć verbalnog izraza reducirajući ih na status *slow-motion* klauna. Na sceni je mehanizirani lutak na navijanje čija pravolinijska putanja biva prekinuta jedino

Ozren Prohić je svojim inventivnim pristupom izmijenio dosadašnji više ili manje očekivani tretman i poimanje krležijanski proklete, paklene, krvave naše prošlosti – embrija sadašnjosti

povremenim ispadima neurotičnog mahanja rukama. Istina, ne upuštajući se apsolutno u rizik, jer u kutu pozornice stoji u tamnom ibericgeru i škrlaku Krležin alter ego šturo deklamirajući vitalne dijelove opširne kronike. Ipak, oslobodilo se iščitavanje od elemenata tipične defetističke epske monumentalnosti o mizernoj sudbini kmeta, siromaha, skitnice i huligana u prokletim dimenzijama panonskog života u ludoj kući Europi, o tome kako je teško biti sam u mraznoj, oblačnoj, strašnoj hrvatskoj noći koja nema kraja i kako je teško nositi svoj križ na ranjavim i krastavim leđima – u korist elektroničkog scenskog rekvizita koji je iskorišten kao svojevrсна pozornica na pozornici, kojom promiču likovi simboli birokratskog sustava ali i istodobno razlog i povod ratova te patnji što umjesto njih drugi vode i žive. Umjesto munkov-

ski iskrivljena apstraktna vapaja, na ekranu nijemi crno-bijeli film njemačkim titlovima repetirajući izravno pokazuje neprijatelja: *Bergermeister, Priester, Natar...* i njihovu idilu za bogatim stolom, u radosnoj šetnji, u relaksirajućem vrtu, tijekom vesele i neopterećene klajnbirgerske konverzacije. Ovakav stilizam usmjeren ka prokazivanju krivaca za anomaliju društva u vihore rata i stradanja, svakako je vrhunac Prohićeva *Hrvatskog boga Marsa*, kao primjer istraživačkog kazališta koje pomnim iščitavanjem "prokušanog" predloška dolazi do sasvim neočekivanih rezultata.

Bolnički ples

Promjenom kostimografije i scenografije, završnim činom, nakon terenskog drila i patetičnih akrobacija oficirčine Dušana Jugovića, dominiraju hospitalnski kreveti dok veliki ekran i monitori donose halucinantan slijed snimaka od plesa, čini se, Josephine Baker, do poznatog skeleta s kosom za sječju ljudskih glava, te duge procesije s križevima. Slike položene kao subjektivni filmski esej dokumentiraju, tumače i slobodno asociiraju na rasap, strujanje razgolićenja ljudske vrste, dezintegraciju i trulež koji su od samog starta prisutni u esenciji materije, što blokira daljnji uvid u neku višu trajnost, ostavljajući da se igra završi u slijepoj ulici vlastite kobi i posvemašnjeg besmisla. Inficirani sifilisom i tuberkulozom, soldati u bolnici odjeveni su prije u noćne košulje nego u pidžame, što je naročito kafkijanski topos (ako se prolizaju Franzova djela može se iznenaditi brojem pojavljivanja muškaraca u *šlafencugu*, uostalom, i sam *Der Prozess*, saznajemo na drugoj-trećoj stranici, otvara K. u noćnoj košulji). Jer muškarac u noćnoj

košulji nije samo degažiranje svega muškoga, nego i svega ljudskoga. Ljudska slabost, nemoć, repulzivnost, čovjekovo stanje više od životinje s prirodnim njezinim reakcijama, a bez onih reakcija koje bi čovjeka činile čovjekom, sve to simbolično ilustrira muškarac u noćnoj košulji. I takav je dekor imperativ jalovo ambicioznim djevičanskim verbalnim tiradama koje vode venerološkom tretmanu podvrgnuti soldati. Iz njihove retrospekcije političkih mijena i zbivanja nada se ukazuje *Internacionalom* ili religioznim fundamentalizmom, odanošću carskoj kruni ili predanosti korici kruha, kratkotrajnim guranjem pod skute prostitutki, a zapravo Krležina konfrontira prije svega odnos *značajne* povijesti i *beznačajne* individue. Razumljivo, neću tvrditi da njega ne zanimaju "velike teme", ali ono što ga iznad svega zanima jest to kako se u njima ponašaju mali ljudi, što se u njima događa malome čovjeku. Zanima ga optika onoga koji nije kreator "velikih tema", nego je njezin materijal, njezin kontaminirani (sifilis kao minimalizirani simbol svih povijesnih gadosti) medij. Čovjek je konstantno u situaciji u kojoj mora birati između vlastitih uvjerenja i stereotipa koje nude pravila društveno forsiranog pragmatizma (na zapomaganje jednog domobrana "no ima onda boga ili ga nema..." na videozidu se pokazuje manikirani prst koji prebire po mnoštvu blještavih kovanica). Čovjek je stiješnjen između slobode i nužnosti jer je sučeljen s vlastitom sviješću i kolektivnom sviješću koja se onaj prvog postavlja korektivom. U takvoj nivelaciji pojedinac rijetko kad izlazi kao dobitnik, a sve što poklanjaju epohalni prevrati rađa strahove i dvojbe, potiče vrat prema omći. Sablasnim suicidalnim krajem Prohić je Krležom, ali i obratno, oštro demaskirao otrcanu Ciceronovu kritalicu da je povijest *svjedokinja vremena, svjetlost istine, život uspomena i učiteljica života*. Možda je nije demantirao, ali joj je mrtvom etikom parajući krhku lupinu mozga pred kojim mračno puca ambis – okrenuo žalac na drugu stranu, prema njoj samoj: bez "malog materijala" nema ni "velikih tema".

Lica iznad bijele kute

**Nataša Govedić i
Aleksandra Mišak**

Borba liječnika protiv kava i bombonijera je poput nekakve društvene igre, za koju bolesnici uporno misle da je moraju igrati i u kojoj liječnici često gube

Uz Radionicu kulturalne konfrontacije na temu Kako preživjeti hrvatsko zdravstvo, održanu 29. prosinca 2002. godine u teatru EXIT

Pacijentica: Pripremajući Radionicu posvećenu temi problema u hrvatskom zdravstvu, primijetila sam da ste – kao sudionica s liječničkim kvalifikacijama – nastojali obraniti svoju struku od napada građana koji se tiču tobože rutinske potrebe podmićivanja domaćih liječnika, kao što ste branili kolege i od stava kako su mnogi medicinski radnici apriorno neljubazni i nestručni, ali jednu ste stvar ipak priznali: problem komunikacije na relaciji liječnik/pacijent ipak postoji i nije malen. Pacijenti vrlo često ne razumiju liječnike, dok se liječnici drže kao da im najmanje vremena ostaje upravo za razgovor s pacijentom i za objašnjavanje eventualne bolesti. Ima li pacijent pravo na liječnika koji zna s njim ljudski razgovarati i koji mu pruža jasnu informaciju? Nije li procvat tzv. alternativne medicine vezan upravo za (makar i lažnu) ljubaznost, strpljenje i komunikacijsku usredotočenost koju pacijent dobiva kod alternativaca?

– **Liječnica:** Različiti liječnici su različito vješti u komunikaciji s bolesnikom. Međutim, oni koji bi i željeli unaprijediti svoje komunikacijske vještine, kao što rade, na primjer, njihovi kolege u Australiji putem specijaliziranih tečajeva u komunikacije za liječnike, uglavnom su prepušteni sami sebi. S druge strane, tu su i očekivanja bolesnika. Bolesnan čovjek je osjetljiviji i prirodno traži da mu se posveti više pažnje i strpljenja i svatko misli da je njegova bolest najteža.

Između lijeka i čarobnog eliksira

Očekivanja pacijenata znaju biti iznad realnih (to je potpuno razumljivo). Zaboravljaju da moć liječnika, kao i znanosti i mogućnosti našeg zdravstva, imaju granice, realne granice. Tako znaju biti nezadovoljni ako im se **odmah** ne postavi dijagnoza – što ne znači izravno i jednoznačno nestručnost liječnika – jer se do dijagnoze dolazi algoritmom pretraga, koje znaju trajati danima (tjednima...), a ne kružnim pokretima ruke iznad tijela bolesnika nakon čega se kaže da “negativni valovi dolaze iz prostate i gušterače”, ili slično; ako im liječnik ne zajamči da će, na primjer, taj i taj antibiotik 100% djelovati (makar ga i ne popili u punoj dozi) ili ako ne djeluje – to je zato što liječnik ne zna ili ne mari, ili još gore, zato što se liječniku nije dao poticaj u obliku plave koverte. Apsurdno! Kad sam već kod alternativne medicine, još nisam čula da se netko žalio na cijenu

tih usluga (premda koštaju više od mnogih usluga zdravstva), niti ako alternativna medicina nije dovela do sigurnog i potpunog izlječenja. Ljudi su spremni bez pogovora platiti veću sumu novca za nešto što nema dokaza da djeluje i istovremeno kritizirati participaciju od pet kuna nakon što su dobili lijek s liste za koji je dokazano da djeluje. Zašto ljudi prihvaćaju kao normalno ako im alternativna medicina ne pomogne, a kao veliko razočaranje kad im znanstveno utemeljena medicina prizna svoje granice? U nešto što nema dokaza da djeluje možeš samo *evjerovati*, i očito je *evjervanje* moćnije od razuma. Međutim, da bolesnici od klasičnih liječnika dobiju *ljubaznost, strpljenje i komunikacijsku usredotočenost kao kod alternativaca*, ali ne i terapiju koja djeluje, sigurno ne bi reagirali isto kao u slučaju alternativne medicine.

Darivanje i opijanje

Pacijentica: Publika je na samoj javnoj izvedbi zaključila da podmićivanje degradira i one koje liječnicima daju novac i same liječnike, kao i da predstavlja gotovo folklornu formu ponašanja, pri

Liječnici, kao pripadnici jedne hijerarhijske strukture, imaju veću moć mijenjati način na koji zdravstveni sustav funkcionira, nego što to misle

čemu su sami doktori iz publike rekli da mrže kada im se poklanjaju alkoholna pića i bombonijere te da bi bili najsretniji da im se ljudi naprosto od srca zahvale, a ako im moraju nešto poklanjati, da to bude nešto što su sami napravili i što nema kupovnu, nego emocionalnu vrijednost. Ideja da doktore treba darivati očito je magijska, ali što mogu liječnici učiniti da je spriječe sa svoje strane?

– **Liječnica:** Mislim je ljudski da čovjek želi zahvaliti nekome na pomoći. Iz vlastita iskustva, iz iskustva pacijentice, znam da čovjek katkad jednostavno želi pokloniti nešto liječnicima koji su mu pomogli, spasili zdravlje ili život. Želi pokloniti od srca i s veseljem. Koliko je to u redu, jer posao liječnika i jest da liječi i čuva zdravlje i život – i treba li se možda zakonom zabraniti takva praksa... Mislim da se tu velikim dijelom radi o tradiciji koja se zadržala od vremena kad nije bilo zdravstvenog osiguranja, nego se liječnika izravno plaćalo (pa i u kokuškama i jajima, ako nije bilo novca). Vjerujte mi, borba liječnika protiv kava i bombonijera je poput nekakve društvene igre, za koju bolesnici uporno misle da je moraju igrati i u kojoj liječnici često gube (bez obzira kakav otpor pružali, naravno, u granicama Hipokratove zakletve, naročito onog dijela “ne naudi”), odnosno dobivaju (kave i bombonijere).

Pacijentica: Na radionici su izneseni i podaci iz magisterija Tihomira Brkića o

tome da 17% hrvatskih liječnika ima ozbiljnih problema s alkoholizmom ili da se od njega liječi. Što mislite o ovoj statistici? Zanima me i što mislite o izrazito tolerantnom stavu domaće publike prema alkoholizmu – kao da je naša kulturalna predrasuda kako je alkohol sasvim legitimna utjeha i oprostiva ovisnost, dok se ništa slično ne događa kada je, primjerice, tema ovisnost o heroinu? Zašto naša sredina štiti alkoholičare?

– **Liječnica:** To je kao da pitate zašto štiti bolesnike. Alkoholizam je bolest i osobe s problemom alkoholizma imaju pravo na liječenje, kao i svaki druga oboljela osoba, kao i svaki ovisnik o heroinu. Vjerojatno ste mislili da je naša kultura permissivnija glede konzumacije alkohola, u smislu da je granica prihvatljive količine, vrste i učestalosti konzumiranja alkohola viša što bi zapravo trebala biti, na primjer u odnosu na neke druge kulture (skandinavске zemlje). Ne mislim da naša sredina “štiti” alkoholičare, u smislu da podržava osobu da p/ostane alkoholičar. Međutim, smatra se normalnim napiti se na tulumu ili pri izlasku subotom navečer, naročito među mladima – to se ne opravdava, ali se razumije (posljedice rata, nizak standard, trula socijalna klima, etc). Istraživanjem o konzumaciji alkohola, oblicima konzumacije alkohola i zdravstvene politike glede alkohola, koje je obuhvatilo petnaest europskih zemalja, pronašlo se da je u svim europskim zemljama nakon Drugog svjetskog rata potrošnja alkohola bila povećana, i to prvenstveno među mladim generacijama. Također se pronašlo da u zemljama s malom potrošnjom alkohola (skandinavске zemlje), oni koji piju, piju puno više od onih u zemljama sa srednjom (srednjoeuropske zemlje) i velikom (mediteranske zemlje) potrošnjom alkohola, pa su i neposredni pogubni učinci alkohola (mortalitet zbog prometnih nesreća, samoubojstva, i sl.) relativno veći. Učestalost, pak, alkoholne ciroze jetre, kao jednog od pokazatelja kroničnog alkoholizma, relativno je veća u mediteranskim zemljama. Osim toga, trendovi s obzirom na vrstu alkoholnih pića se mijenjaju, na primjer, sve se manje piju žestoka pića, a sve više pivo. Zatim, trend opadanja potrošnje alkohola u zemljama kao što je Grčka više je posljedica promjene načina života i rada, zbog ulaska u EU, kao i zabrane alkohola na radnom mjestu, nego podizanja razine svijesti o štetnosti alkohola.

Veze i poznanstva

Pacijentica: Imate li osobno povjerenja u mehanizme domaćeg zdravstva, ili ste skloni povući vlastite veze kad je u pitanju zdravlje vaših bližnjih? Publika je procijenila da sustav koji se oslanja na veze i poznanstva da bi se osigurao adekvatan pregled, dijagnoza ili liječenje ne-

ma nikakve veze niti s etičnošću, niti s profesionalnošću...

– **Liječnica:** Slažem se, no “veze i poznanstva” funkcioniraju svugdje, to nije autohtono dobro i privilegija zdravstva samo Hrvatske, ali je kod nas vjerojatno postalo toliko uobičajeni obrazac ponašanja da se čini da nitko više ne ide kod liječnika kao “običan” pacijent. Građani misle da ako liječnika nazove politički moćnik (supstitucija ideje plave koverte), ili kućni prijatelj i preporučiti ih, liječnik će im obratiti veću pozornost i pažljivije ih i predanije liječiti. Isto tako zaboravljaju da, ako su se sami “preko veze” ubacili na listu čekanja za nekakav pregled, nisu jedini. I obuzeo bi ih pravedni bijes da se netko ubaci prije njih, kao što su se oni ubacili potpuno zaboravljajući na ostale građane koji isto tako čekaju. (Čini mi se da bolesnici “s vezom”, zbog svog broja, na kraju dobivaju jednaku uslugu kao i da su svi došli bez “veze”). Biti liječnik je plemenito zvanje, koje kod nas progresivno gubi dostojanstvo zbog paramedicinskih razloga. Mislim da bi inicijativa trebala doći “iznutra”, od samih liječnika.

Pacijentica: Što ste naučili na Radionici o zdravstvu – mislim sada i na pripremnu fazu, i na interakciju s gledateljima tijekom same izvedbe?

– **Liječnica:** U sceni koja je obrađivala problem dati ili ne mito liječniku za operaciju, neki su gledatelji ponudili supstitucijska “rješenja” (potezanje veze), neki su predložili privatne klinike (kad se već mora dati lova...), većina je ipak priznala da bi, kad je život u pitanju, dala novac liječniku ako bi ga ovaj tražio. Na žalost, to pokazuje koliko su nam postale normalne stvari koje se ne bi trebale događati, koliko nam je normalno igrati igru kojom podržavamo ne samo zakonom kažnjivo, nego duboko neetično i neprofesionalno ponašanje. No, kako što jedan izvođač reče, “zašto da se sustav počne lomiti na zdravlju moje majke...”. Život i zdravlje vašeg djeteta važniji su od bilo kakva sustava, bilo kakve revolucije. S druge strane, mnogi građani su izjavili da se nikad nisu susreli s tako neetičnim ponašanjem i da nisu imali neugodna iskustva s liječnicima ili drugim zdravstvenim djelatnicima. Meni je radionica potvrdila ono što inače mislim – nije toliko do zdravstvenih djelatnika, koliko do zdravstvenog sustava. Građani uglavnom imaju problema sa sustavom i zbog sustava, a ne s ljudima i zbog ljudi koji rade u zdravstvu. Liječnici, kao pripadnici jedne hijerarhijske strukture, imaju veću moć mijenjati način na koji zdravstveni sustav funkcionira, nego što to misle. Nadam se da će se nakon ovog štrajka jednako uporno boriti i za promjene u nekim drugim segmentima osim platnog odreska. ▣

Dječje oči na problemima odraslih

Predrag Brkić

U Plaškom, baš kao i u većini manjih mjesta južne Europe, stanovnici dobro paze u što se uvaljuju. Ako se u nešto uvaljuju, onda dobro paze da se u to nešto ne uvaljuju sami, nego da proces uvaljivanja zahvati barem trećinu sumještana

Uz novopokrenutu Radionicu kulturalne konfrontacije u Plaškom

Zašto radite u školi kad ne volite raditi s djecom?, pitala me polaznica osnovne škole tijekom izvedbe predstave teatra kulturalne konfrontacije. Pitanje je postavljeno ozbiljnim, molećivim glasom. Zapravo, djevojčica nije postavila pitanje meni osobno nego grubom i samovoljnom pedagogu kojeg sam te večeri igrao kao sudionik Boalova kazališta. Naime, osnovna škola u Plaškom nema pedagoga, zbog čega tijekom pripreme predstave odlučeno da pokraj živčane nastavnice upravo lik pedagoga bude utjelovljenje zla i tlačiteljstva. Nastojeći biti hladan i neosjetljiv, slušao sam djevojčicu pažljivo dok me molećivim glasom i razumnim argumentima nastojala vratiti na put humanosti i morala. Poželio sam se tada ljudski nasmijati i reći joj kako je to sve igra i gluma i kako ja nipošto nisam takav kakvom me, eto, ona smatra, ali nisam. Naime, bio sam dio predstave koja je nastojala prikazati stvarnost života, a u stvarnosti se rijetko dogodi da argument i mudra riječ promijeni srce sebičnog i pohlepnog čovjeka. Motivirani kompromitiranošću pašalićevskih razmjera, pri kraju predstave tužen sam ravnatelju škole koji me izbacio s posla zajedno sa živčanom nastavnicom. Ravnatelj su, izmjenjujući se, odigrala dva roditelja djece polaznika osnovne i srednje škole. Prigodom nastupa novopočeni glumci su na opće oduševljenje publike slušali glas naroda revnošću vjerskih fanatika. Ignorirajući moje ucjene i ponudene nagodbe, moralno osviješteni zagovornici prava djece izbacili su me iz svijeta odgoja i obrazovanja uz glasan pljesak većine prisutnih. Ovako jasno izraženo jedinstvo sugrađana brzo bi riješilo mnoge probleme i u gorkoj stvarnosti samo kada bi negativci uvijek bili ovako jasno prepoznati, a pozitivci hrabri i odlučni poput egzekutora nesretnog pedagoga.

Boal u Lici

Vratimo se na početak. Nakon što se tijekom 2002. udomaćio u prostoru teatra Exit u Zagrebu, pod vodstvom teatrologinje Nataše Govedić i glumca Vilija Matule, Boalov teatar tijekom iste godine dolazi i u Karlovac. Psihologinja Tatjana Farkaš uskoro preuzima veći dio od-

govornosti vođenja radionica u Karlovcu. Budući da me pasivno promatranje privravnog izbora iz bogatog sadržaja strahota što se svakodnevno događaju širom svijeta baš kao i jeftina zabava što potom slijedi nipošto ne ispunjavaju spokojstvom i osjećajem korisnosti, i sâm sam se pridružio interaktivnom teatru Augusta Boala. Nakon Karlovca, teatar je započeo djelovati i u Rijeci. Nakon ova tri grada logički slijedi kako će naredno mjesto održavanja teatra kulturalne konfrontacije biti Plaški. Vođeni spomenutom logikom, nepopravljivi Boalovci zaista su pred kraj 2002. godine organizirali radionice u tom ne tako malom ličkom mjestu. Nakon tri dana priprema i finalne izvedbe organizatori su se vratili u Karlovac kasno noću (a Zina i u Zagreb) nadasve nadahnuti susretima i doživljajima iz mjesta u kojem će Boal istinski tek zaživjeti.

Gledano očima organizatora, Boal je, nošen krilima entuzijazma, došao u Plaški iznimnom lakoćom. Na prvi prijedlog da sljedeći korak teatra kulturalne konfrontacije bude prema Plaškom, organizatori Karlovačkih radionica prihvatili su s oduševljenjem. Neki od sudionika tek su se nakon potvrde svog sudjelovanja prihvatili zemljovida kako bi se osigurali da za put do zadane destinacije nije kojim slučajem potrebna putovnica. Nakon što je Humanitarna organizacija ADRA općinskom načelništvu u Plaškom predstavila program teatra kulturalne konfrontacije, prijedlog je spremno prihvaćen. Bez ikakvih problema osiguran je prostor za rad teatra, a Radio Ogulin je kroz razgovor s organizatorom obavijestio pučanstvo što mu se sprema, i ljudi su došli.

Iz promatrača u izvođača

U Plaškom, baš kao i u većini manjih mjesta južne Europe, stanovnici dobro paze u što se uvaljuju. Ako se u nešto uvaljuju, onda dobro paze da se u to nešto ne uvaljuju sami, nego da proces uvaljivanja zahvati barem trećinu sumještana. Govoreći općenito, do sada nam ova opreznost nije mnogo pomogla jer smo se i uz nju u štošta uvalili. Poistovjećujući se s Plaščanima, priznajem da je na izvjestan način lakše pogriješiti korporativno. Kada uz tebe i cijelo tvoje selo napravi budalaštinu, nema ti se tko smijati. Ako se u nešto uvališ sam, onda je to nešto drugo. Provincija, iz koje sam i sam iznikao, iz straha da ne bude prevarena, s vremenom se izvještala u promatračkim aktivnostima, ali poduzetnika među nama nema mnogo. Međutim, ako su tog "kobnog" petka (22. prosinca 2002. godine) stanovnici Plaškog i imali nakanu zauzeti ulogu promatrača, Tatjana ih je u tome vješto omela. Naime, u petak poslije podne, to jest prvog dana aktivnosti Boalova teatra, u zgradu rezerviranu za kulturalne aktivnosti došlo je mnogo znatiželjnika. Ušuškani u kapute i šalove, zauzeli su sjedeće pozicije na pristojnoj udaljenosti od scene, spremni vidjeti što će se dogoditi te viđeno procijeniti i o istome danas-sutra smisleno raspravljati. Majstorstvom voditeljice, prije nego su se uspjeli snaći, gosti namjerno kao i gore opisani izviđači, našli

Moj osobni dojam jest kako su najbudriji prijedlozi publike dolazili od djece koja su ponešto neočekivano, ali iskreno, svim srcem suosjećala s umornom majkom

su se na prostoru scene uključeni u proces zagrijavanja, inače neodvojivi dio teatra. Prvi put u Hrvatskoj, zajedno su se s odraslim izvođačima u pripremu scena Boalova teatra uključila i djeca ispod deset godina starosti. Zahvaljujući, među ostalim, i ritmu koji su djeca postavila tijekom vježbi uigravanja, nekima od nas je za uspomenu ostala upala mišića. Ono što će organizatorima plaščanskih radionica kao uspomena ostati daleko dulje jest sposobnost i talent tamošnje djece. Tko god ustvrdi da je Plaški siromašno mjesto, ili je sljep ili namjerno zanemaruje neizrecivo blago ljudskog potencijala. Nadam se da će potencijal koji ovo mjesto ima biti prepoznat, te da će i Boalov teatar biti jedan od načina da se ova vrijednost pokaže na dobrobit društva u cjelini.

Strategije rješavanja

Teatar je tijekom tri dana priprema "usavršio" dvije interaktivne predstave. Prva predstava prikazala je problematiku odnosa nastavnika i nastavnog osoblja prema učenicima. Druga je scena na slikovit način otkrila patnje majke koja pokušava dovesti u red dvoje nestašne, a opet inteligentne djece. Budući da sam i sam aktivno sudjelovao u izvedbi jedne od navedenih scena ne smatram se objektivnim kritičarem, ali, dragovoljno se izlažući osudi na osnovi pristranosti i subjektivnosti, ipak smatram kako su neki od sudionika predstava pokazali veće glumačko umijeće od onog viđenog kod profesionalnih aktera nekih od razvikanih domaćih filmskih uradaka.

Stanovništvo Plaškog nagradilo je program teatra kulturalne konfrontacije ne samo svojim dolaskom nego i vrlo živahnim uključivanjem u proces rješavanja konfliktnih scena. Srednjoškolkica Tea pokazala je kako bi ona bez ustezanja upoznala svoju mamu s ponašanjem nastavnice, a mama je zatim zajedno s kćerkom izišla na scenu kako bi održala lekciju ne samo nastavnici nego i korumpiranom pedagogu. Dva mještana su naizmjenice na sceni preuzimala ulogu ravnatelja škole te iznimno oštrim stavom prema nastavničkom osoblju zorno prikazali što očekuju od stvarnoga glavnara mjesne odgojno-obrazovne ustanove. Ukratko, nastavno osoblje bilo je vrlo često spominjano kako tijekom pripreme tako i u tijeku same predstave. Međutim, kako je u podnožju Male Kapele

uveliko vladalo predbožično raspoloženje koje u ovim krajevima usko vežu uz miris masnih čvaraka i dimljenih kobasica, zbiljski djelatnici škole nisu smogli vremena kako bi izbliza osmotrili aktivnosti unutar zidova Doma kulture. To nikako ne znači da do onih čije se ponašanje makar izdaleka oslikalo u nekom od likova predstave neće dospjeti vijest o onome što se u "Domu" zbivalo. Kada je informacija u pitanju, ništa još nije, niti ikada hoće, nadmašiti usmenu predaju.

Drugom predstavom dominirale su dvije nestašne djevojčice. Njihova mama, umorna od posla, nastojala je djevojčice stišati i nekako ih natjerati da umjesto kompjutorskog joysticka i tipkovnice u ruke uzmu školske knjige ili pak neko od sredstava za čišćenje stana. Neki su zlobnici, promatrajući izvedbu, tvrdili kako Maja i Jelena uopće ne glume nestašnost nego se ponašaju sasvim uobičajeno i prirodno. Šalu na stranu, ove dvije glumice savršeno su odoljele verbalnim napadima iz publike. Moj osobni dojam jest kako su najbudriji prijedlozi publike dolazili od djece koja su ponešto neočekivano, ali iskreno, svim srcem suosjećala s umornom majkom. Ova je predstava na svijetlost dana iznijela razne probleme društvenog života djece i mladih. Na primjer, upitani zašto se ne druže s prijateljima iz škole, nestašne antagonisticke predstave izjavile su ponešto uvrijeđeno kako se one sa svojim prijateljem intenzivno druže. Za svog najboljeg prijatelja smatrale su kompjutor i to bez obzira na snagu njegova procesora. Između ostalog, predstavnici iz publike predložili su liku majke da svoju hiperaktivnu djecu odvede k psihologu. Budući da majka nije uspela odlijepiti djecu od njihove gore navedenog prijatelja, kod psihologa se pojavila sama. Na kraju se ispostavilo da je majčin posjet psihologu znatno pridonio obiteljskoj nirvani. Djece su pozitivno reagirala na mamu koja im se iznenada počela smiješiti i s njima razgovarati. Prastari biblijski savjet koji kaže da činimo ljudima ono što očekujemo da oni čine nama, znatno je utjecao na konačno rješenje gotovo nerješive situacije.

Istine humora i neholivudskih heroja

Publika se dobro zabavljala, izvođači čak i više. Prednost Boalova teatra jest upravo u tome što ne postoji jasna raz-

kazalište

djelnica između igre i stvarnosti. Kroz igru i humor na površinu izlazi ono što je u čovjeku skriveno i potisnuto. Suparnici i neprijatelji mogu progovoriti jezikom igre, mogu zakoračiti u imaginarni svijet i tamo se sresti, mogu otkriti što leži skriveno duboko u njima samima, i zatim se vratiti natrag u stvarnost zajedno s novom spoznajom koju su stekli jedan od drugome. Najčešće se smatra da su o presori i tlačitelji neka posebna vrsta ljudi. One koji su sposobni tlačiti druge, smatramo bezosjećajnim bićima, osobama što su došle na ovaj svijet rođene sa strašnom genetskom greškom. Onaj tko zaigra negativca u Boalu ubrzo će razumjeti kako se za svako tlačenje može pronaći razlog, gotovo opravdanje. Ljudima koji se nalaze u dometu tlačitelja i koji pate, ova opravdanja su nerealna i jadna. I tako, dok tlačitelj ne suosjeća s onima koje tlači, većina nas koji se smatramo pozitivno usmjerenima i nerijetko žrtvama nasilnika i moćnika, rijetko pokušamo ući u svijet iza zavjese svijesti onih koji gaze preko slabijih i često svojih najbližih. Boalov teatar nudi komunikaciju. Teatar kulturne konfrontacije daje mogućnost razgovora s nasilnicima i tlačiteljima. Nažalost, u svojoj ne tako dugoj karijeri boalovca, u kojoj sam uvijek iznova predstavljao zagriženog negativca, nevjerojatno rijetko bi me ljudi pitali zašto sam zao i okrutan prema drugima. "Naravno", reći će netko od vas poštovanih čitatelja, "zašto bi te pitali, ti samo glumiš negativca." Ne, ne kažem da bi glumci-tlačitelji riješili problem svojim odgovorima, nego zamjećujem nedostatak navike da se tlačitelja pita što ga navodi da bude takav kakav jest. Nakon kratkih uvodnih predstava u Boalovu teataru, gotovo uvijek iznova publika pokušava djelovati na savjest tlačitelja. Ta-

kođer uvijek iznova, nakon dinamične i emotivne rasprave, publika dođe do zaključka da je nešto prigušilo savjest tlačitelja te, ili krene u potragu za tim nečim, ili daleko češće, potraži neku višu silu koja će slomiti tlačitelja. Teatar kulturne konfrontacije ukazuje uvijek iznova na neospornu činjenicu; najčešće rješenje problema i prekid tlačenja ne ovisi ni o tlačitelju ni u potlačenome, nego u nekome tko je tu negdje po strani, gotovo nezamjetan prolaznik, prijatelj ili poslovni suradnik. U hollywoodskim blockbusterima, koji na veliko platno prenose sadržaj naših skrivenih želja, protagonisti nevjerojatnom vještinom uništavaju zlikovce i pri tome slamaju srca lokalnih ljepotica ili pak bogatih šarmera. Ovi *macho* ili pak srecparajući filmovi prepuni su statista koji se nemušto muvaju po platnu, bivaju spašeni od glavnog junaka, ili pak pogibaju kao žrtve negativca. Najčešće pak ovi bezlični likovi služe kako bi ushićeni pljeskali glavnim junacima dok se ovi zanos-

Nasuprot Hollywoodu, Boalov teatar teži stvarnosti. Junaci stvarnosti upravo su ti brojni, bezlični, bezimni likovi. Ono što se traži od publike jest da istinske junake prepozna, kako u teataru, tako i u stvarnom životu

no ljube u kakvoj pretrpanoj stanici podzemne željeznice, zračnoj luci ili pak stadionu. Nasuprot Hollywoodu, Boalov teatar teži stvarnosti. Junaci stvarnosti upravo su ti brojni, bezlični, bezimni likovi. Ono što se traži od publike jest da istinske junake prepozna, kako u teataru tako i u stvarnom životu.

Duh zajedništva

Privlačna snaga Boalova teatra nije iznervirala ni u Plaškom. Promatrački duh provincije pretvorio se kod mnogih Plaščana u snažnu želju da sudjeluju u sljedećoj izvedbi Boalova igrališta. Mnogi su se posjetitelji predbilježili za sljedeće izvedbe, jer ima još problema i priča koje bi te probleme kroz igru mogle izraziti. Ono što je nama organizatorima i voditeljima bilo najdraže jest duh zajedništva koji je vladao u ovoj višenacionalnoj sredini kako tijekom izvedbe, tako i nakon završetka programa. Nakon izvedbe, za isti stol sjeli su mladi i oni

nešto stariji, sjeli su nositelji vlasti i članovi oporbenih stranaka, sjeli su oni koji piju čaj i voćni sok pokraj onih koji vole popiti nešto jače, sjeli su sretni što su ljudi među ljudima koji se nadaju nečim boljem. Teatar kulturne konfrontacije pokazao se kao jedan od nebrojenih načina na koji se gradi to bolje sutra.

Praćeni hladnim vjetro, napustili smo Plaški znajući kako u tom mjestu na razmeđu Gorskog kotara, Korduna i Like ostaju ljudi tužnih sudbina i snažnih sjećanja. Dok smo se polako vozili prema Josipdolu, radovali smo se što iza nas u tom tihom svijetu nadomak Plitvičkih jezera rastu djeca poput Ane, Suzane i Dore, djeca koja se raduju životu i vole ljude. Iza nas, a jednim dijelom i u nama, ostali su ljudi koji vole tu djecu i žele im najbolje. Iza nas, ostavili smo jedno novo iskustvo, ostao je susret koji se nikad kao takav neće i ne mora ponoviti. Iza nas je ostala još jedna godina, a ispred nas život kao predstava u kojoj svatko bira svoju ulogu. ☒

reagiranj

Nijanse kao pogreške

Mario Kovačić

Uz tekst *I genijalci pregore Ive Vidana, Zarez br. 94-95., 19. prosinca 2002.*

Svoj članak *I genijalci pregore (Zarez 94-95, 19. prosinca 2002, str. 50)* Ivo Vidan završava ovim odlomkom:

"I još nešto: prijevod rađen mehanički i bez uživljanja te bez dovoljno razumijevanja za socijalne i kulturne okolnosti koje pisac podrazumijeva, ne može se smatrati uspjelim. U knjizi pred nama veliku zbrku čini kad se neku kastu uporno naziva nazadnom, umjesto zaostalom. Doslovni pak prijevodi fraza, kao on nema vremena za Indijce, koja zapravo znači on ne podnosi Indijce, povod su da se zamislimo nad kompetentnošću prevoditelja, ali i kriterijima po kojima mu je taj posao povjeren."

Zbog ove prozivke i oštre kritike potkrijepljene tek dvama primjerima ponukan sam da odgovorim. Postoje pogreške u prijevodu i postoje nijanse, no nepravda prema prevoditelju nastaje kad se nijanse tumače kao pogreške i kad se vjernost prijevoda prema originalu kažnjava prozivanjem prevoditelja umjesto pisca. Naipaulov sam stil slijedio vjerno, a ne doslovno. Kad, na primjer, Naipaul piše *These houses used to be the houses of rich London merchants*, prevodim to kao: Ove su kuće bile kuće bogatih londonskih trgovaca, istom jednostavnom sintaksom ponavljajući subjekt kako to i pisac čini, umjesto: Ove su kuće pripadale bogatim londonskim trgovcima. Willie je udaljen od svojeg oca, kao i od žena s kojima uspijeva ući u ikakav odnos. Ta se distanca postiče, između ostalog, čestim ponavljanjem imena, čak i kad bi se to moglo izbjeći zamjenicom. Posvojne zamjenice koriste se rijetko, a prijevod u tome slijedi original. Williejeva majka pripada najnižoj kasti, u originalu *backward*, u njemačkom prijevodu *Rückständige*, što sam u

prvom mahu preveo kao kasta zaostalih, ali sam na sugestiju lektorice promijenio u nazadne, na što sam pristao jer mi se prvi izraz činio preoštrim. Postojala je i mogućnost da to bude kasta natražnih. Ono što se u kritici naziva upornošću zapravo je dosljednost čiji bi nedostatak upravo stvorio spomenutu zbrku. Jednako je pitanje nijanse i sljedeća zamjerka. Katkad izraz treba smjestiti u kontekst, pri čemu si prevoditelj mora dodijeliti određenu slobodu, što u ovom slučaju nisam učinio. Riječ je o razgovoru Indijca Willieja s novinarom koji mu opravdava stav svoje novinske kuće prema Indiji. Vlasnik Beaverbrook nije sklon Indiji, kako je u knjizi istaknuto u prethodnom odlomku, pa nisam htio to ponavljati i k tome si davati spomenute slobode. Moj prijevod glasi: To je Beaverbrookova krivnja. On nema vremena za Indijce. U originalu je to: *It's Beaverbrook, really. He has no time for Indians; in njemačkom prijevodu: Das liegt an Beaverbrook. Er hat nich viel übrig für die Inder.* Bilo bi preoštro izjaviti da Beaverbrook ne podnosi Indijce, kako sugerira moj kritičar, a da im vlasnik novina nije sklon poznato je iz prijašnjeg odlomka u knjizi, tako da sam preveo doslovno. U neformalnoj situaciji doista *not have much time for* može značiti biti nesklon nekome i ne htjeti na nekoga gubiti vrijeme, ali na prevoditelju je da odluči koji sinonim ili nijansu će upotrijebiti. Mi možemo razgovarati o tome "što bi bilo bolje", ali temeljiti na tome osudu kompetentnosti prevoditelja i urednika znači dovesti vlastitu kompetentnost u pitanje, tim više što moj kritičar nije izrazio nezadovoljstvo drugim mojim prijevodima. Ako je netko razočaran romanom, ne treba kriviti prijevod za to. ☒

knjižaratamaris
TAMARIS Trg bana Jelačića 3; 10000 Zagreb Tel. 01/4882-680 Fax. 01/4882-681

Trebate knjigu koju nemamo?

Naručite telefonom 01/4882-680
ili e-poštom: bookshop@tamaris.hr

Radno vrijeme:
ponedjeljak - subota 9 - 21
nedjelja 10 - 13

Donosilcu kupona odobravamo popust od 10%.
10%
"Zarez" br. 96
Knjige na akciji nisu uračunate u popust.

J. G. Ballard, *Kokainske noći*,
preveo Danijel Međan,
V.B.Z., Zagreb, 2002.

Ubijanje stvara društvo

Dragan Koruga

U književnome smislu ne baš uspio roman, mnogo više nudi svojim intelektualnim tezama, na primjer glavnom – da se ljudska zajednica konstituira kao sudioništvo u zločinu, a zavjereništvo šutnje tabuizira zločin koji tako postaje pokretačkom snagom društva

James Graham Ballard nije nepoznat domaćem čitatelju. Rođen je 1930. u Šangaju u Kini, gdje je njegovu obitelj deset godina kasnije zatekla japanska okupacija. O logoraškom iskustvu govori njegov dosad najpoznatiji, ujedno i prvi u nas prevedeni roman *Carstvo sunca*, koji je za filmsko platno adaptirao Steven Spielberg. Kasnije su još prevedeni i *Sudar*, kontroverzno ranije djelo o skupini ljudi koji seksualne potrebe zadovoljavaju na poprištima teških prometnih nezgoda (popularizirala ga je Cronebergova ekranizacija iz 1995.), te *Pokolj* (*Running Wild*, iz 1988). Od njegova golemog opusa, na hrvatskome je dostupno još nekoliko priča razbacanih po različitim antologijama. Knjiga pred nama, *Kokainske noći* (*Cocaine Nights*, 1996), reklamira se kao prvi dio duologije koju sačinjava i njegov posljednji roman, *Super-Cannes*, iz 2000. godine.

Eskapistički krimić

Roman je u određenoj mjeri odjek duge linije engleskoga eskapističnog romana koja kreće još tamo od Defoeova *Robinsona Crusoea*, a preko Conradova *Srca tame* i Goldingova *Gospodara muha* seže i do današnjih dana, na primjer do Garlandova *Žala*. Riječ je o iz Britanije izmještenim narativima, čiju okosnicu čine doživljaji pojedinaca ili skupine ljudi (Zapadnjaka), ponajčešće samih na svijetu ili okruženih urođenimcima, a koji tematiziraju pitanja ljudskog opstanka i izgradnje zajednice preko opreke priroda/kultura, moć/pravo i, dakako, dobro/zlo. Bitna sastavnica rečenih pripovijesti pitanje je prirode zločina koji se ovdje često javlja u ritualnom obliku inicijacije ili, pak surove borbe za opstanak. Iako eskapistična u svojim kronotopskim odrednicama, ta djela, konstruirana kao simplificirane simulacije mreže društvenih odnosa i hijerarhijske moći, nerijetko su govorila o problemima društva i čovjeka svoga vremena, a historijska neodređenost (nevažnost) njihova kronotopa, i danas ih čini zanimljivijima od mnogih socijalno mimetičnih tekstova koji su zbog čvrstih referentnih uporišta u realnom vremenu i prostoru po objavljivanju doživljavali velik odjek, da bi kakvo desetljeće kasnije, s promjenom krvne slike društva, u širem čitateljstvu padali u zaborav, osuđeni na potucanje

kabinetima povjesničara književnosti u svojstvu fosilnih ostataka.

No, *Kokainske noći* u žanrovskom se smislu mnogo čvršće naslanjaju na drugu tradiciju, tradiciju kriminalističkog romana, koji u smislu strategije pripovijedanja stoji na suprotnom polu od gore spomenute skupine tekstova. U svojim najboljim izdanjima kriminalistički roman ne teži simulaciji ili shematizaciji totaliteta svijeta, nego referencijalnoj iluziji zločinačkog dijela zbilje, onog dijela koji je, istina, prisutan uvijek i svugdje, ali nije konstitutivan dio čovjeka i ljudske zajednice, nego propust sustava, ispušni ventil moralne korupcije društva. Slijedom toga, zločin se ne tretira kao metafizički, nego kao epistemološki i pragmatični problem. Pitanje je najčešće tko je, kako i s kojim motivom počinio, na primjer, ubojstvo i hoće li ga konačno dohvatiti ruka pravde. Ubojica može biti žrtva spleta okolnosti, lošeg odgoja, može biti moralni pokvarenjak ili psihopat, ali on je uvijek racionalno objašnjiv, kao takav ulovljiv, a zločin demaskiran i po mogućnosti kažnjen, ostaje u području tabua.

Cijelo je mjesto zločinac

Ballardov je roman ne baš sretan amalgam tih strategija. Formalno, od samog početka on sliči tipičnom krimiću. Charles Prentice, *globetrotter* i pisac putopisnih reportaža, stiže na španjolsku Costu del Sol kako bi oslobodio iz istražnog zatvora svog mlađeg brata Franka koji je priznao palež i ubojstva petero ljudi. Nakon susreta s njime, Charles, uvjeren da mu je brat nevin, pokreće privatnu istragu (policija je dakako zadovoljna riješenim slučajem, iako in-

Kokainske noći roman je s tezom i to se i ne pokušava prikriti. Ona glasi otprilike ovako: ljudska se zajednica konstituira kao sudioništvo u zločinu

spektor baš i ne vjeruje u Frankovu krivnju) u Estrelli de Mar, mjestu, mahom naseljenom dokonim Britancima i drugim sjevernjacima, gdje je Frank živio posljednjih godina i gdje je sam zločin počinjen. "Muvajući" se lijevo-desno Charles upoznaje nekolicinu bizarnih karaktera i shvaća da je Estrella de Mar drukčija od susjednih, učmalih mjesta na španjolskoj obali, mjesta u kojima je tradicionalnu španjolsku kulturu smijenila bogata i sigurna, novodoseljena europska dokolica. U njoj cvjetaju narkomanija, nasilje, *snuff*-pornografija, prostitucija, ali i kazališni život, umjetnost, sport. Čini se da je centar svega klub Nautico koji je osnovao i vodio njegov

brat, a u kojemu je aktivan, doduše u ne baš sasvim jasnoj ulozi, izvjesni Bobby Crawford, *playboy* i bivši tenisač, diler. Charlesova istraga ne prolazi mimo lokalnih stanovnika, pa mu ovi priređuju razne psine, čak ga netko i fizički napadne, ali on ne odustaje od svoje misije. No, nekako, sve ga to pomalo intrigira pa se približi Crawfordu i postane njegov poslovni partner. Posao se sastoji u tome da prema uzoru na klub Nautico, novcem misteriozne meštrice svijuhulja Betty Shand, otvori klub u učmaloj rezidenciji Costasol u kojoj nema zla i opačine, a od droge su prisutni samo sedativi koje psihijatri propisuju dokonom doseljenom stanovništvu. Klub bi dakako trebao poslužiti kao osnova za osvajanje rezidencije, a u inicijalni kapital spadaju i različiti sitni zločini koje Crawford čini iz nekog larpurlartističkog altruizma. Ti će zločini natjerati ljude da se počnu družiti, glumiti, seksati i činiti sve ono što bi trebali, ali ne čine.

U ovome dijelu romana pitanje tko je pobio sve one ljude, je li Frank kriv, više ne zanimaju Charlesa, to jest pripovje-

Čitatelj koji roman uzme u ruke zbog intelektualne, a ne čitateljske radoznalosti, u Kokainskim noćima pronaći će materijala za mozganje, a možda ga osvoji i Ballardov hladan i ekonomičan stil

dača (roman je pisan u *ich*-formi), nego se bavi razvojem poslova u rezidenciji Costasol. Zločini postaju sve ozbiljniji, a na površinu isplivava i suparništvo između Crawforda i psihijatra Sangera (prvi hvata tinejdžerke na drogu, a drugi na sedative). Nakon niza skandala s jednom od tinejdžerki Sanger se želi odseliti, a Crawford, nakon što je svojim djelovanjem oživio Costasol, želi ići dalje jer ga čekaju mnoga slična mjesta. U tome trenutku Charles dobiva poziv iz Estrelle de Mar gdje mu Paula Hamilton objašnjava tajnu paleži i ubojstava. Ispostavlja se da je cijelo mjesto nekako sudjelovalo u zločinu, a ona odnekud zna da se sprema sličan i u Costasolu, te da ovaj put treba zaustaviti Crawforda. Charles odlazi tamo, ali ga nalazi mrtva i dok mu ništa nije jasno i dok čvrsto steže dršku pištolja kojim je Crawford ubijen, shvaća da su ga nasanjali, a upravo stiže i policija.

Roman s tezom

Zavjereništvo šutnje tabuizira zločin koji tako postaje pokretačkom snagom društva. O tezi se dakako može razglabati unedogled, no mimo nje ovaj roman i nije baš osobito uspio. Posebno je problematičan glavni lik koji negdje oko polovice romana prekida istragu zločina u Estrelli de Mar, iako je upravo njegov interes da otkrije prave krivce i oslobodi brata bio pokretač zapleta. Njegova fascinacija Bobbyjem Crawfordom neuvjerljivo je motivirana i nije posve jasno zašto uopće ostaje u Španjolskoj (kad već ne želi osloboditi brata). K tome, iako isprva ustrajava na obiteljskoj prošlosti i odnosu braće Prentice, Ballard kao da zaboravlja na te motive. Sličan je slučaj i s Paulom Hamilton i drugim sporednim likovima, a naprasno, *deus ex machina* završetak, dodatno potencira slabosti priče. Dakako, čitatelj koji roman uzme u ruke zbog intelektualne, a ne čitateljske radoznalosti, u *Kokainskim noćima* pronaći će materijala za mozganje, a možda ga osvoji i Ballardov hladan i ekonomičan stil. ▣

Psihopatija je najjača droga

Chris Hall

Ballard govori o mračnoj strani suvremenog svijeta – kako bi nas održao sretnima i još većim potrošačima, kapitalistički sustav mora iskorištavati sve mračnije značajke naših karaktera, tako da se sada ludilo propisuje kao lijek

Šetajući Oxford Streetom dan nakon što sam bio završio s čitanjem Ballardova novog romana *Super-Cannes*, doslovno me zaprepastilo potpuno prihvaćanje nasilja u potrošačkom društvu. Tiha, monolitna gomila koja je hrlila u oba smjera ceste dok sam hodao od centra do Oxford Circus. Izbrojio sam koliko sam puta bio fizički prisiljen maknuti se s puta ili se progurati (pet puta). Izbrojio sam koliko sam se puta sudario s nekim, bio udaren ili gurnut s leđa (četiri puta). Moj me odlazak u kupnju podsjetio na odlomak iz Ballardove knjige u kojemu Wilder Penrose, psiholog u poslovnom kompleksu Eden-Olympia, kaže: *Naša latentna psihopatija je posljednji prirodni rezervat, utopište za ugroženi um. Naravno, govorim o pažljivo izmjenom nasilju, o mikrodozama ludila poput neznatnih tragova strihinina u nervnom lijeku.* A u ovome se iskustvu radilo upravo o tome, o malim, diskretnim trenucima psihopatije.

Iskoristivost perverzije

Razmišljajući upravo o tome, razgovarao sam s Ballardom, koji mi je podario intervju o romanu *Super-Cannes*. Ballard je ostavljao dojam ekscentričnog profesora i, da, s lagano apstraktnim ozračjem; aristokrat čije rečenice završavaju s nekom težinom. Ballard je očito naviknuo razvijati misao bez prekida.

Osnovna je tema *Super-Cannes*a, kaže, *to da kapitalizam, kako bi nas održao sretnima i još većim potrošačima, zapravo mora iskorištavati sve mračnije značajke naših karaktera, što se naravno već neko vrijeme i događa. Ako pogledate kako su plasirani kontakti sportovi – američki nogomet, hrvanje, boks i, naravno, najnasilnija od svih kultura zabave – hollywoodski film, sve se to koristi mračnom stranom ljudske prirode kako bi sokovi žudnje i dalje tekli. U tome je opasnost.*

Ili kao što kaže Wilder Penrose u *Super-Cannesu*: *Perverzan seksualni čin može osloboditi viziju čak i u najdosadnijoj duši. Potrošačko društvo žudi za devijantnim i neočekivanim. Što još može potaknuti bizarne pomake u sferi zabave zbog kojih ćemo i dalje "kupovati"? Psihopatija je jedini motor dovoljno snažan da rasvijetli našu maštu, pokrene umjetnost, znanost i industriju našega svijeta.*

Ballard to uspoređuje s politikom: *Hitler je iskoristio sve vrste psihopatskih crta*

njemačkog naroda, posebice rasnu mržnju: prema Židovima, Romima, ne-Nijemcima, svima "biološki inferiornima". To su bile vrlo snažne ideje koje vjerojatno svi mi nosimo iz daleke prošlosti, kada je imalo smisla bojati se stranaca zato što su oni vjerojatno pokušavali ukrasti našu stoku, ubiti ili silovati našu ženu. Hitler je iskoristio te zakopane slojeve psihopatije. To je primjer onoga što se moglo dogoditi.

Estetizacija morala

Ponovno je riječ o *ballardovskoj* temi morala svedenog na estetiku, ili kao što to kaže Paul Sinclair: *Civiliziranost i poređak ugrađeni su u Eden-Olympiju. Do kraja posljednjeg podneva, sva ta tolerancija i lijepo ponašanje ostavili su u meni osjećaj krajnje dosade.* Sinclair se nalazi u svijetu u kojemu *moralna računica, kojoj su trebale tisuće godina da se razvije, počinje odumirati uslijed zanemarenosti, u adolescentskome svijetu u kojemu si definirani prema vrsti tenisica koje nosiš.*

Super-Cannes započinje prema formuli *zašto se to dogodilo*, kada Paul Sinclair sazna da su on i njegova žena smješteni u vili čiji je bivši stanar David Greenwood po svemu sudeći bio poludio i ubio sedam visokopozicioniranih rukovoditelja. Sinclair kaže: *Palo mi je napamet da bismo nas troje mogli spavati zajedno u tom prostranom i udobnom krevetu sve dok ne nagovorim Davida da izađe iz moje glave i zauvijek ne nestane niz bijele stube te vile iz snova.*

Kao što je čest slučaj u Ballardovoj prozi, stapanje unutarnjih i vanjskih kraljika već je započelo. Sinclaira zapanjuje otkriće da Wilder Penrose, u svojstvu psihoanalitičara, propisuje ludilo kao oblik terapije u Eden-Olympiji, što mu Wilder ovako objašnjava: *Mišlim na kontrolirano i nadzirano ludilo. Psihopatija je najjači lijek protiv sebe same, a tako je bilo tijekom cijele povijesti. Katkada ona cijele narode dovede u beskrajni terapijski grč. Nikada nijedna droga nije bila snažnija od toga.*

Predma *Super-Cannes*, poput prethodnog Ballardova romana, *Kokainskih noći*, donekle koristi zakone detektivskog romana, sadrži on vrlo malo praznih rečenica što bi ih žanrovski roman trebao imati. Nema likova koji prelaze na drugu stranu sobe kako bi si natočili piće. Pa, ipak, ima u romanu odlomaka koji gotovo parodiraju Ballardovo razdoblje betona i stakla.

Približavanje mlađoj publici

Ballard je i drugdje govorio o tome da je 20. stoljeće predstavljao automobil, dok će 21. stoljeće predstavljati dom, a kao što vidimo u *Super-Cannesu* – dom znači posao. *San o društvu slobodnog vremena, bila je velika zabluda 20. stoljeća*, kaže Wilder Penrose. *Posao je novi oblik slobodnog vremena. Talentirani i ambiciozni ljudi rade napornije nego ikada, i dulje. Svoje jedino ispunjenje nalaze u poslu. Posljednja stvar koju žele je rasonoda.* Iznose se aluzije na to da su stanovi i kuće servisne stanice, gdje ljudi spavaju i peru se. Danas je ured pravi dom.

Nije najtočnije reći, kao što to neki tvrde, da je *Super-Cannes* nastavak *Kokainskih noći*, premda su oba romana smještena u zatvorene zajednice ove ili one vrste, i oba se na površinskoj razini

Perverzan seksualni čin može osloboditi viziju čak i u najdosadnijoj duši. Potrošačko društvo žudi za devijantnim i neočekivanim. Što još može potaknuti bizarne pomake u sferi zabave zbog kojih ćemo i dalje "kupovati"? Psihopatija je jedini motor dovoljno snažan da rasvijetli našu maštu, pokrene umjetnost, znanost i industriju našega svijeta

bave naivnim pripovjedačem koji pokušava razriješiti neku tajnu. Zapravo, neke ideje u *Super-Cannesu* idu mnogo dalje nego u *Kokainskim noćima*. Ballard se ne opravdava zbog ove nove upotrebe zakona detektivskog žanra, jer ako su oni bili dobri Dostojevskom u *Braći Karamazovima*, onda su dobri i njemu.

U njegovim posljednjim dvjema knjigama osjećamo da se približava novoj, mlađoj publici – koja je možda bila privučena aluzijama na drogu u prethodnom romanu – a on kao profesionalni pisac, očito uživa u tome, no kao što to pokazuje poznati citat iz romana *The Kindness of Women*, on posjeduje instinkt za svoje glavne čitatelje (koji čitaju znanstvenu fantastiku). Ovako Ballard opisuje filmsku publiku tijekom terapije averzijom na filmskom festivalu u Riu: *... zurili su u platno istim onim buljećim pogledom i neustrašivim izrazom ljudi u porno-kinima u Sohou, ili fanova određenih vrsta apokaliptičke znanstvene fantastike.*

Čini se da *nevidljiva književnost* o kojoj ovdje govori, a koja mu služi poput hrane za um, sve više i više pristiže s Interneta. Sâm Ballard nema kompjutor, ali ga njegova djevojka, kaže, opskrbljuje *sajtovima* koji bi ga mogli zanimati: *Ima jedan sajt ljudi iz rezervata za ptice u Norfolku koji su na orlove štekavce stavljali radio-odašiljače (...). Pratile su letove orlova do njihova zimskog obitavališta, nekog otoka u Gani ili tako nešto, i nazad, i napravili karte ruta svake pojedine ptice koja je letjela preko Europe i Mediterana. Gledati sve to, iznimno je dirljivo. To ti u život unosi neku drugu dimenziju.*

Let preko Big Brothera

Let kao metafora za transcendenciju u Ballardovu se radu pojavljuje tu i tamo. *Letenje je vrlo čudno iskustvo, vrlo je slično sanjanju, kaže. Normalna mjerila, parametri našeg kretanja prostorom, ovdje ne vrijede. Problem s letenjem je u tome što je ono vrlo nepostojano i opasno, kao i vrlo bučno, tako da*

ilustracija: Igor Hofbauer

gotovo da nemaš nimalo vremena za razmišljanje. Dakle, za njega je to transcendentno iskustvo. *Sajtovi poput ovih hrane poetske i stvaralačke sklonosti u svima nama koji smo umrtvljeni svim tim filmovima s Bruceom Willisom, kaže. Čekam na prvu novu religiju na Internetu. Onu koja je jedinstvena za Internet i za moderno doba. Ona će se pojaviti.*

Predma prati popularnu znanost, kaže da izbjegava knjige o kozmologiji zato što su one *savršen teren za, iskreno rečeno, luđake. Multidimenzionalni svemiri ili teorija struna i crne rupe – sve su te stvari potpuno hipotetične.*

Njegov prijatelj Martin Bax piše da Ballard ima izvanrednu sposobnost da zna što se događa u Cape Canaveralu ili bilo gdje drugdje, a da se čini da uopće ne napušta Shepperton, gdje živi posljednjih 40 godina. Zsigurno, prati emisiju *Big Brother* na tv-postaji Channel 4, iako tvrdi da to baš i ne gleda mnogo. Ne vjeruje u službene brojke o 7,5 milijuna gledatelja te emisije (*to je više od broja glasova koje su torijevci dobili na posljednjim izborima*), ali interes za taj program uspoređuje sa zenovskom zadubljenošću: *Ako se na pravi način usredotočis na nešto, kolikogod to bilo prazno, postat ćeš time opsjednut. To je kao u onim osmosatnim filmovima Andyja Warhola o Empire State Buildingu, ili o nečijem spavanju. Obični život praćen dovoljno opsesivno, postaje zanimljiv kao takav, zahvaljujući nekoj vrsti neurološkog procesa koji ja, bojim se, i ne pokušavam razumjeti.*

Ballardu se ne sviđa ta samosvijest *Big Brother*a, i volio bi vidjeti više elemenata iz filma *Trumanov show*, gdje sudionici ne znaju da su snimani. To se može napraviti. Skrivena kamera se tome bila pomalo približila. *Samo uzmite ljude na odmoru u malom hotelu na Costa Bravi i snimite ih.* Sugeriram da to, poput nekih psihologijskih eksperimenata, vjerojatno ne bi prošlo cenzuru relevantnih etičkih povjerenstava. *Da, to je problem, kaže, kao da se radi o nevažnoj ali frustrirajućoj preprieci. Ali pošljite tim ljudima možete reći, "da, učinili smo to bez vašeg dopuštenja, ali evo vam toliko i toliko para, potpišite ovaj ugovor i svi ćete postati zviždezde!"* Zapravo, baš se u prvom broju časopisa *New Scientist* što sam ga kupio nakon razgovora s Ballardom, nalazio članak o profesoru psihologije na

Svatko radi svoje triangulacije i sve što nam ostaje je konzumerizam, ono što zovem "rezidencijalnim četvrtima duše". To je zastrašujuće. To može aktivirati sve vrste nesvjesnih reakcija. Kao što kaže netko u *Super-Cannesu*, u potpuno zdravom društvu, ludilo je jedina sloboda

Sveučilištu Stanford koji, isfrustriran upravo ovakvim preprekama istraživanju što ih postavljaju etička povjerenstva, sada izvodi vlastite *reality*-eksperimente u tv-seriji nazvanoj *Human Zoo*.

Većina televizijskog programa je nekvalitetna papazjanija, tako je homogena, poput mentalne paste za zube. Ali *Big Brother* je komadić zbilje – ili onoga što se smatra zbiljom. To je poput izložka Krevet, performans-umjetnice Tracey Emin, kaže s odobravanjem.

Svi će glumiti Boga

Ballarda brine to što uza sav taj interes za Internet, zaboravljamo, što se doista događa u našoj neposrednoj blizini. *Ubrzani razvoj Interneta posljednjih godina, prilično je ušutkao svaku raspravu o novostima u napretku virtualne stvarnosti. Pretpostavljam da velike svjetske elektroničke korporacije razvijaju sustave virtualne stvarnosti, koji će naposljetku televiziju i film odvesti u potpuno nove dimenzije za koje mislim da potencijalno predstavljaju prijatnu. Kad jednom uđete u simulirano okruženje koje je vizualno ujerljivije od zbiljskog svijeta, od takozvanog zbiljskog svijeta, što ga je naravno i samoga stvorio naš središnji živčani sustav, kaže, kao da je to nešto a priori zadano, bit ćete u iskušenju da tamo i ostanete. To možda dovodi do moje ideje o igranju s našom vlastitom psihopatologijom kao igri koja se izuzetno uspješno obistinjuje. U tome vidim ogromnu opasnost, ali i ogromne mogućnosti. Svi možemo naučiti kako glumiti boga! Mogao bi postojati program tipa, "Budite Mesija. Pogledajte kako je to biti Isus Krist ili Buddha!"*

Dakle, Bog nije mrtav, on je latentna sastavnica u programu virtualne stvarnosti. *Tako je! Nietzsche nije bio u pravu, pobjedonosno kaže. To će možda uzrokovati snažne društvene promjene, zato što većinom, ljudi imaju daleko više mašte nego što su oni toga svjesni, kao što to dokazuju njihovi snovi. Maštu većine ljudi ubija potreba da napreduju i da zarade za život, općenito, da riješe svakodnevne probleme, a mašta mora biti prilično potisnuta kako bi se omogućio takav slijed događaja.*

Ludilo je jedina sloboda

Kao pisac koji uvelike reagira na društvene promjene, što on misli – u čemu će se sastojati kvalitativni prijelom između 20. i 21. stoljeća? *Ako 21. stoljeće predstavlja radikalni prekid s 20. stoljećem, onda mislim da taj prekid nećemo biti sposobni prepoznati. Moglo bi to biti nešto potpuno neočekivano. Moglo bi se dogoditi da naša djeca i unuci energično odbace 20. stoljeće i sve što je ono predstavljalo. Možda će se zaprepašteno osvrnuti na nj i reći: "Tko su bili ti ljudi? Cijelo svoje vrijeme potrošili su ubijajući jedni druge! Zašto?" Ako potrošački kapitalizam malo izmakne kontroli, a postoje znakovi otpora amerikanizaciji Europe, možda u mladim ljudima dođe do javljanja apsolutnog idealizma.*

Pretpostavljam da je velika promjena to da više neće biti svjetskih ratova djelomično zbog toga što nitko neće moći posuditi dovoljno novca od Svjetske banke kako bi ga financirao. *To silno mijenja igru, to je kao da igrate šah, a Međunarodna šahovska federacija odjednom promijeni pravila. "Više ne morate matirati kralja." "Bože, što da sada radimo!?" Mislim da će to prouzročiti ogromnu lančanu reakciju. Postoji izvjesno veselje s kojim Ballard*

ilustracija: Igor Hofbauer

prihvaća te promjene, stanje milosti kojemu teže njegovi protagonisti.

*Nestanak političke ideologije također mijenja stvar. Na primjer, nema zbiljskog ideološkog proturječja između Republikanaca i Demokrata. Propast religije također je jedan od čimbenika. Svatko radi svoje triangulacije i sve što nam ostaje je konzumerizam, ono što zovem "rezidencijalnim četvrtima duše". To je zastrašujuće. To može aktivirati sve vrste nesvjesnih reakcija. Kao što kaže netko u *Super-Cannesu*, u potpuno zdravom društvu, ludilo je jedina sloboda.*

Ovakav se stav pojavio i prije, na primjer u romanu *Running Wild?* *Da, rado se ponavljam, kako bi prokleta poruka stigla tamo gdje treba!* To kaže polako naglašavajući i hvatajući zrak prije nego što prasne u velikodušni smijeh.

Svijet kao materijalizirani san

Razmotrimo riječ *triangulacija* koju spominje Ballard. To je figura koja gotovo jedinstveno obilježava Ballardovu rečenicu s njezina tri naoko nepovezana objekta ili događaja; kao da prisiljava nesvjesni um da iskonstruira priču kako bi ih objasnio. Uzmimo primjer iz *Super-Cannesa*:

Jesu li atentatori bili svjesni slučajnosti svijeta? Pokušao sam zamisliti Leeja Harveyja Oswalda na njegovu putu prema spremištu knjiga na Dealey Plazi onoga jutra kada je ubio Kennedyja. Je li primijetio preko noći obješeno rublje u dvorištu svojega susjeda, svježu ulupinu na Buicku drugog sus-

jeda, raznosiča novina sa zamotanim koljenom? Taj slučajni svijet mora da je pritiskao njegove sljepoočnice, zahtijevajući da bude pušten unutra. Ali Oswald je ostavio čvrsto zatvorene prozorske kapke protiv oluje, otvorivši ih samo nekoliko trenutaka, dok je predsjednikov Lincoln bio prolazio preko objekta Zapruderove kamere i dalje – u povijest.

Kaže da ga je uvijek više zanimao sadržaj nego stil, premda je uvjerljivo naš najbolji stilist. *Ne znam jesam li to doista, kaže nesigurno, prije zagrijavanja za temu. Samo želim progurati poruku. Ja ne sastavljam političke slogane nego slažem te slike koje su me privukle tijekom ovih godina – svi ti isušeni bazeni, napušteni hoteli, čudni poslovni kompleksi, zatvorene zajednice i domovi za umirovljenike – to je ono što želim prenijeti, tu osebnju latentnu psihologiju koja čeka da izroni na svjetlost dana. To je ono što pokušavam raditi. Pogledati svijet i vidjeti njegov skriveni sadržaj. Vanjski svijet tretiram poput materijaliziranog sna.*

Ballard misli da se ovo odnosi i na njegov život i na njegovu prozu. *Sve to ulaganje oglašivača i političara, svi pokušavaju nešto prodati. Što oni zapravo prodaju? Što to modna industrija zapravo prodaje? Ne samo novu haljinu ili novi par tenisica, ona prodaje nešto više od toga.*

Super-Cannes govori o svijetu u koje-

mu je rad igra, a razonode nema. Je li pisanje, za Ballarda, više od igre? *Ono je dio mog života. Želim reći, to nije vanjska aktivnost. Ne postoji neka vrsta ureda gdje bih, takoreći, došao i rekao, "Dobro! Popit ću šalicu kave i pročitati dnevnu poštu". To više nije tako.*

Dosadne razglednice

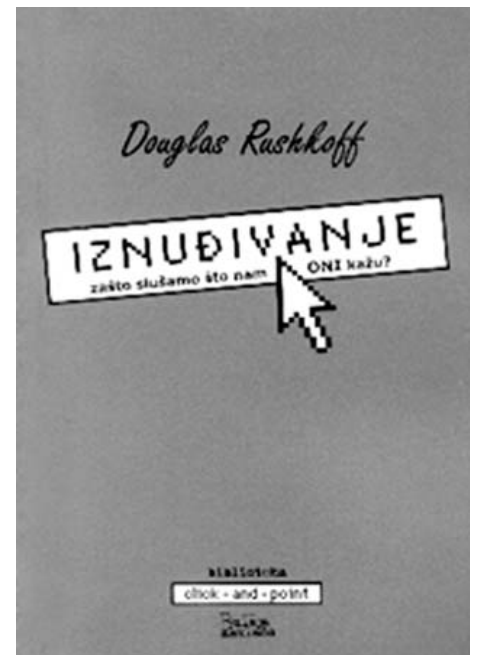
Često se kaže da je *Carstvo sunca* Ballardov najotvoreniji autobiografski roman (zajedno s njegovim nasljednikom *Ženskom dobrotom*) i, naravno, to je istina. Ali njegova cjelokupna proza nije ništa manje autobiografska, čak ni *Sudar*, zbog njegova istraživanja unutar njegovog prostora. Možemo osjetiti da se umorimo od ove doslovnosti, koja ga prati otkada je počeo prvi put pisati, a koja je svoju apoteozu dosegla u *Sudaru*. Na primjer, mnogi ljudi, kaže, još misle da on voli automobile ili da je automobilski fanatik (on vozi Ford Granadu za boga miloga!), zbog knjiga poput *Sudara* i *Betonskog otoka*, maskiran u pjesnika autoceste. *Automobili me uopće ne zanimaju. Ali me zanima psihologija korisnika automobila, zanima me automobil kao nešto što olakšava javljanje latentne psihopatije ili latentnog maštanja o stvarima. Mislim da mnogi ljudi svoju maštovitost izražavaju posredstvom svojih automobila. Maštu koju ne bi mogli izraziti na drugi način. Automobili su silno oslobađajuća snaga, na mnoštvo načina.*

Znači, ne slaže se s grupama koje se zalažu za oslobađanje ulica od automobila, *Reclaim the Streets*, ili sa širim ekološkim pokretom? *Uopće se ne slažem s ljudima iz te grupe. Mislim da nedavne blokade tankera s gorivom širom zemlje ilustriraju kako je glupo pričati o kraju automobilske ere. Ona nije završila: sve više ljudi ima automobile i vozi se u njima više nego ikada prije. Ili, kao što kaže Paul Sinclair u *Super-Cannesu*: Zeleni fanatici uvijek zastrane, i završe pokušavajući spasiti virus malih boginja.*

Angela Carter je jednom rekla da u Ballardovoj prozi postoji element humora Glena Baxtera, i na neki način to je točno, postoji ta mogućnost da bi se u svakom trenutku moglo preći u farsu. Ali, svakako, poanta je u tome da se to nikada ne događa. Ono malo humora što ga ima, zapravo je toliko crno da smijeh nikada ne bi mogao pobjeći preko ruba te crne rupe. Ne, mnogo je bolja analogija sa zbirkama *Dosadnih razglednica* Martina Parra, posebno sa zadnjom, *Dosadne razglednice SAD-a*. Ovdje nalazimo sustave petlji, beskrajne sustave autocesta s cestarinom, savezne ceste, autoceste, prazna hotelska predvorja, autostrade, autobusne postaje, uredske zgrade, trgovačke centre, naselja s kamp-prikolicama, ukratko sve vrste slika naše jave, materijaliziranih snova koje većina nas gleda i smatra ružnim ili brutalnim, ali koji su, viđeni očima Ballardovih vizionarskih protagonista u njihovim presahnutim, bezosjećajnim miljeima, preobraženi u nešto što ima značenje i što potvrđuje život. ▣

* S engleskoga prevela Sanja Kovačević; skraćena verzija teksta koji je pod naslovom *Flight and Imagination* objavljen u e-magazinu *Spike*, www.spikemagazine.com/1100jgballard.htm.

Douglas Rushkoff, *Iznuđivanje*
(*Zašto slušamo što nam ONI kažu?*),
preveli Andrea Dusper i Vlatko Broz,
Bulaja naklada, Zagreb, 2002.

Medijski virus istine

Katarina Peović Vuković

Iako elektronička cyber-utopija koju sanja optimistični Rushkoff ne postoji, ova je knjiga pravi marketinški triler, osobna ispovijest nekoga tko je i sam radio za korporacije koje raskrinkava, i navještenje “radosne istine” – dolaska novog doba u kojem hara medijski virus i u kojemu je vrijeme skrivanja istine prošlo: svatko se služi iznuđivanjem kako bi došao do svoga cilja, no postoje “dobri” i “loši” ciljevi

Knjiga Duglasa Rushkoffa *Iznuđivanje* kratak je uvod u strategije marketinga – osnove manipulacije ljudima, od *neurolingvističkog programiranja* kojim se koriste trgovci automobilima, namještajem ili odjećom, do manipulacije javnog mnijenja *public relations* metodama. *Iznuđivanje* je priručnik za preživljavanje globalizacije koja Istočnu Europu nezaustavljivo pretvara u koloniju transgenične hrane, jeftine radne snage i kreditnog ropstva.

Culture jamming

Culture jamming – kultura otpora potrošačkom stilu življenja – posljednjih je desetljeća tržište preplavila knjigama sličnog sadržaja. U nas se pojavljuje naslovima poput nedavno objavljenog *No Logo* Naomi Klein. Pokret koji na Zapadu svoje tvorce pretvara u prave pop-ikone, poput Klein i Rushkoffa, u nas se javlja nedavno i zasigurno je rezultat porasta *iznuđivačkih* tehnika. Istočnoeuroljani postaju svjesni Kapitala koji ih neprestano upozorava kako su (dok, recimo, čitaju) prestali trošiti.

U futurističkom filmu *Specijalni izvještaj* reklame se obraćaju ljudima pojedinačno, oslovljavajući prolaznike imenom i prezimenom. Možda se takva vizija čini premračnom jer još vjerujemo u zaštitu privatnosti (tko bi uopće mogao i bio ovlašten opskrbiti kompanije tim podacima). No, istina je da svojevrijedno i svakodnevno nudimo svoje podatke ispujavajući različite potrošačke kartice koje služe praćenju *potrošačkih navika*. Ne treba postati paranoičan, kaže Rushkoff, ali kad govorimo o marketingu, riječ je o znanosti.

Kamere postavljene u trgovinama, osim što sprječavaju krađu, rade *analizu kretanja potrošača* i služe aranžerima polica kako bi usmjerili našu pažnju na skuplje proizvode. Bitni su količina vremena koju kupac provede ispred proizvoda, smjer, pa čak i način kretanja. Glazba, mirisi, temperatura, unutarnje uređenje prostora, kao i pitanja prodavača, defini-

rani su pravilima koja za cilj imaju dobru prodaju.

Iako je istočnoeuropskom potrošaču već poprilično jasno da su najtraženiji proizvodi smješteni na kraju trgovine, kod blagajne najskuplji slatkiši, da se cijene “zaokružuju” na 9,99, većina ljudi te metode nije osvijestila.

Cyber Evandjelje

Zbog svih metoda koje je Kapital iskušao i zbog onih koje će iskušavati, *Iznuđivanje* je sjajan priručnik i udžbenik za istočnoeuroljane. Rushkoffova, kao i niz *culture jammerskih* knjiga, uputit će nas u marketinške osnove i naučiti nas kako da se branimo. Poseban naglasak Rushkoff je stavio na metode otpora, pri čemu je Internet izdvojen kao ključni medij koji svakome omogućava objavljivanje i čitanje istine bez cenzure.

Ipak, *Iznuđivanje* se po nečemu razlikuje od slične literature. Naime, ova knjiga je i svojevrsna isprika Duglasa Rushkoffa. Rushkoff, profesor medijske kulture i savjetnik za nove medije, savjetovao je i najmoćnije tvrtke kao što je, primjerice, Sony. Ovo je osobna ispovijes-

Na novim medijima možete slobodno izvještavati, brzo mijenjati vijesti, komunicirati s korisnicima, javno raspravljati.... mislim, možete, ako hoćete, kako bi poručila skomirana žena s PMS-om, u reklami za uloške, dok razmišlja o ekstremnim sportovima. No, novi mediji imaju i svoju tamnu stranu

d čovjeka koji je primao plaću za smišljanje novih strategija manipulacije. Kako je pritom dolazio i do nekih povjerljivih informacija, *Iznuđivanje* je pravi marketinški triler.

*Činjenica je da sve može biti sredstvo iznude, reći će Rushkoff i zaključiti da nema ničeg lošeg u pokušaju da pokolebamo druge i natjeramo ih da razmišljaju kao mi, pogotovo ako zaista mislimo da smo u pravu. Nažalost moja priča je istinita..., dodat će, kao što milijuni prodavača diljem svijeta vjeruju kako su u pravu reklamirajući svoje proizvode. (Fordovi su radnici bili ujedno i najbolji Fordovi kupci.) Naime, u *Iznuđivanju* Rushkoff ponavlja svoju tezu iz *Medijskog virusa* bestseler iz 1994.: Internet je medij doba koje ne trpi neistinu. Tako je *Iznuđivanje* pretvoreno u navještenje radosne istine – dolaska novog doba u kojem hara medijski virus.*

Poučeni tehnikama dekodiranja poruke, kojima nas je sam Rushkoff naoru-

Činjenica je da sve može biti sredstvo iznude, reći će Rushkoff i zaključiti kako nema ničeg lošeg u pokušaju da pokolebamo druge i natjeramo ih da razmišljaju kao mi, pogotovo ako zaista mislimo da smo u pravu. Nažalost moja priča je istinita..., dodat će, kao što milijuni prodavača diljem svijeta vjeruju kako su u pravu reklamirajući svoje proizvode

žao, ovu ćemo vijest tumačiti u odnosu na adresata. Ako su adresat tvrtke, Rushkoff teoriju medijskog virusa koristi u sklopu svoje nove *public relations* metode, a onda glasi: *Truth and nothing but the truth* (Istina i ništa osim istine). Ako je riječ o *culture jammerima*, potencijalnim čitateljima ove knjige, skrivena poruka glasi: Internet je moćno oružje, svatko se njime služi na svoj način.

U drugome slučaju autor stupa u zavjerenički odnos s čitateljem kojem će priznati kako je primao basnoslovne honorare, a da bi tvrtkama govorio (naše) potrošačke zahtjeve, i da bi od njih zahtijevao samo istinu, i sl. Uz neizmerno naivne pasuse o neznanju, izmanipuliranosti i, naravno, naivnosti, Rushkoff će priznati da nije vidio ništa loše u tome da kompanijama *digne pare*. Na toj razini teza o novim medijima koji nas uvode u Doba Istine implicitno govori i ovo: i ako to nije točno, bitno je političarima i kompanijama *prodati priču*, poručiti: *vrijeme laži je završilo*.

Vrijeme istine

Postoji li neki specifičan razlog zbog kojeg Internet ne bi trpio laž? Može li Internet uistinu “pokopati” svakog političara i svaku tvrtku? (Bill Clinton, čiju kampanju zbog neiskrenosti Rushkoff kritizira, očito je samo dobio na popularnosti, iako su na Internetu objavljene “istine”.) Jedno je sigurno, novi mediji izazivaju strah onih koji ga ne poznaju dovoljno. Razmjere toga straha najbolje ilustrira sam Rushkoff u indikativnoj epizodi s neimenovanom *velikom avionskom tvrtkom*.

Tvrtka je unajmila našeg autora da im pomogne spriječiti štrajkaše u objavljivanju nekih informacija o svojim poslodavcima na Internetu. Rushkoff je posao obavio brzo i jednostavno, odgovorio je tvrtki da je štrajkaše nemoguće spriječiti u njihovu naumu i da je jedini način da izbjegne skandal priznavanje istine prije nego što ti podaci “iscure” u javnost.

Rushkoff je kompaniji jednako tako

mogao odgovoriti kako su informacije koje radnici posjeduju opasnije ako se pojave na televiziji ili u novinama, kako činjenica da radnici objavljuju na Internetu znači ili da “blefiraju” ili da se i sami ne razumiju u odnose s javnošću (no da nisu dovoljno bogati da unajme stručnjaka).

Teorija medijskog virusa i metoda ultimativne Istine Rushkoffu je donijela kulturni status savjetnika vodećih multinacionalnih kompanija. Iako je Rushkoff uspio uvjeriti preplašene direktore da je najbolje priznati istinu, pitanje je, je li uvjerio čitatelja? Ali u što? U tvrdnju o virusu ili u tvrdnju u obvezi priznavanja istine? Kao dobar stručnjak za medije, Rushkoff savršeno manipulira publikom – *culture jammerski* čitatelj neće analizirati sadržaj tvrdnje *Internet donosi «medijski virus» istine*, nego će se složiti s ispravnošću tvrdnje *velikim kompanijama treba reći da je vrijeme skrivanja istine prošlo*. Tu se vraćamo na početnu tezu ove knjige: svatko se služi iznuđivanjem kako bi došao do svoga cilja, no postoje “dobri” i “loši” ciljevi.

Optimizam i skriveni problemi

Jednostavnost i “pričljivost” Rushkoffove teorije priskrbljuje joj naslov jedne od najoptimističnijih. Za razliku od *cyber* teoretičara, poput Virilioa, Baudrillarda i Neila Postmana, koje Rushkoff naziva *nihilistima*, *Iznuđivanja* su optimistična knjiga. Ipak, optimizam je proizvod zaobilaznja pravih pitanja.

Na novim medijima možete slobodno izvještavati, brzo mijenjati vijesti, komunicirati s korisnicima, javno raspravljati.... *mislim, možete, ako hoćete*, kako bi poručila skomirana žena s PMS-om, u reklami za uloške, dok razmišlja o ekstremnim sportovima. No, novi mediji imaju i svoju tamnu stranu, a nju ova knjiga zaobilazi. Ako je Rushkoff, kao dobar pripovjedač, skrivene probleme utkao u svoj naslov, onda bi taj naslov mogao biti akronim i za sljedeće skrivene poruke:

Internet je mjesto gdje ste preplavljeni oglasima multinacionalnih kompanija.

Zakonskim se propisima zabranjuje slobodna razmjena glazbe, knjiga, softvera.

Nadzire se komunikacija e-mailom.

Usprkos popularnosti Interneta, televizija i tisak još drže monopol.

Đavolski posao je odrađen – Internetom već vlada Kapital.

Informacije su nedostupne.

Većini čovječanstva tehnologija je nedostupna.

Alternativni mediji na Internetu odu miru.

Njegov afirmativni potencijal nije iskorišten, dok rasizam i šovinizam caruju Internetom.

Elektronička cyber-utopija koju sanja Rushkoff, ne postoji.

Možda zvuči nihilistički, ali je istinito.

Gerhard Falk, *Stigma: How We Treat Outsiders*, Prometheus Books, New York, 2001.

Stigmatizacijom do solidarnosti

Goran Goldberger

Svako ljudsko društvo stvara granice između insajdera i autsajdera, stigmatizirajući neke uvjete i neka ponašanja, što omogućava grupnu solidarnost u društvu insajdera. Iako je danas problematično stigmatizirati nekoga kao autsajdera, jer je svatko potencijalni autsajder, teatar stigmatiziranja se nastavlja

Demokratska stranka je 13. srpnja 1972. nominirala američkog senatora Thomasa F. Eagletona za zamjenika predsjednika SAD-a, dok je predsjednički kandidat bio senator George McGovern. Samo nekoliko dana kasnije, 31. srpnja, Eagleton je povukao svoju nominaciju na zahtjev predsjedničkog kandidata. Razlog? Priznao je da je bio hospitaliziran zbog psihičkog iscrpljenja u tri prigode, te da je dva puta bio na terapiji elektrošokovima, što jasno pokazuje da čak i nagovještaj mentalne nestabilnosti uzrokuje ultimativnu stigmatizaciju u američkom životu. U Hrvatskoj se stigma, jednako tako, često koristi. U našem kontekstu mete stigmatizacije su često bile subkulture mladih, etničke manjine (Srbi, Bosanci), političke opcije (komunisti, a i hadezeovci), nevladine organizacije...

Insajderi i autsajderi

Svi se mi u svakodnevnoj socijalnoj interakciji susrećemo sa stigmom i stigmatiziranjem, pa i naizmjenice, u ulogama autsajdera i insajdera, utemeljenim na kulturi i djelovanju socijalnih institucija, institucija socijalne kontrole, društvenih grupa i medija. To je teatar u kojem se odvija susret i komunikacija između konformista i nonkonformista, između onih koji se za društveni red brinu i onih koji ga "narušavaju".

No, kako takva moćna alatka marginalizacije nastaje, na čemu se temelji, čemu služi i kako se mijenja tijekom vremena, pokušao je odgovoriti Gerhard Falk, profesor sociologije na State University of New York College, u američkom Buffalu. U ovoj studiji autor zauzima konstruktivistički diskurs – da je

definicija svijeta produkt raznih perspektiva podložnih promjeni (tako je i sa samom stigmom) – oslanjajući se na socijalni interakcionizam, kao i na Emila Durkheima i Maxa Webera. U prvom, uvodnom dijelu, autor opisuje socijalnu psihologiju svakodnevnog života, dok se u sljedećim dvama dijelovima, uz primjere, opisuju dva tipa stigme – egzistencijalna i postignuta.

Falk smatra da svako ljudsko društvo stvara granice između insajdera i autsajdera, stigmatizirajući neke uvjete i neka ponašanja, što omogućava grupnu solidarnost u društvu insajdera. U takvu odvajanje, etiketiranje i stigmatizaciju autsajdera, na djelu su dvije vrste stigme. Stigma koja nastaje na temelju osobine koju stigmatizirane osoba nije uzrokovala ili nad kojom ima malu kontrolu, egzistencijalna je stigma. Primjeri egzistencijalne stigme su: mentalna bolest, seksualni identitet homoseksualaca, pretilost, mentalna retardiranost, starost, samački život žena i rasa. Druga stigma, koju ljudi "zarade" zbog svojeg ponašanja ili zato što su sami pridonijeli njezino nastanku, naziva se postignuta stigma. Primjeri postignute stigme u ovoj knjizi su: kompetentnost, imigracija, beskućništvo, prostitucija, alkoholizam i druge ovisnosti, te kriminal.

Socijalna i situacijska devijantnost

Takva demarkacijska crta, jednom povučena, omogućava insajderima da znaju tko je unutra, a tko vani. Ona demonstira i što se može dogoditi onima koji su devijantni u odnosu na prihvaćene norme ponašanja. Tako društva stvaraju grupni osjećaj moralnosti, što je Emile Durkheim prikazao u knjizi *Pravila sociološke metode*. Etiketiranje, diskreditiranje i lažne optužbe tehnike su koje se koriste za stigmatiziranje nekog ponašanja kao devijantnog. Jednom etiketirana, osoba ima pokvareni identitet, kako je to Goffman nazvao, i osjeća da je drukčija od većine, društveno neprihvaćena, što može dovesti do identifikacije s optuženjem, pasivnosti, sumnje u sebe, pa i mržnje prema sebi.

Autor prognozira da će neke u knjizi navedene skupine, slabljenjem stigme u društvu, izbjeći njezinu zahvatu (npr. homoseksualci, rasne manjine, stari ljudi, nevjenčani), dok će druge grupe (retardirani, mentalni bolesnici, prostitutke, beskućnici) i dalje biti na listi stigmatiziranih

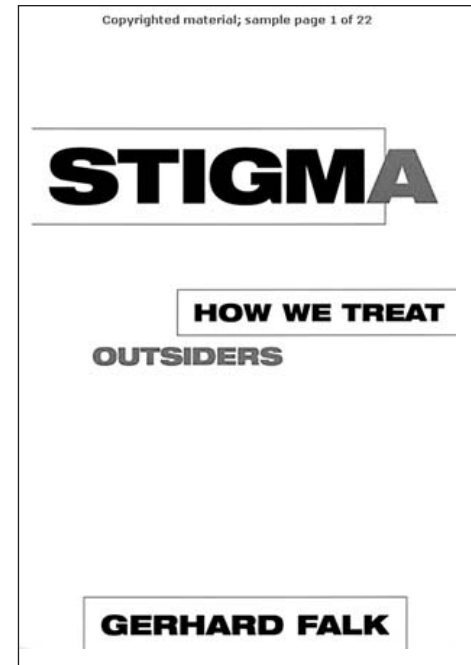
Međutim, postoji razlika između socijalne i situacijske devijantnosti. U prvom slučaju riječ je o ponašanju koje se unaprijed i generalno promatra kao devijantno (homoseksualnost), dok je u drugom slučaju riječ o stvarnom činu koji se stigmatizira ako je otkriven (krađa). Dodatan element analize stigmatizacije je i njezina temporalna kvaliteta – nešto što se stigmatizira u jednom razdoblju ne mora biti stigmatizirano u nekome drugom. Na primjer, samohrane majke.

U objašnjenju nastanka stigme u američkom društvu autor se poziva na dva vrijednosna sklopa koja utječu na život Amerikanaca. Oslanjajući se na Weberovu knjigu *Protestantska etika i duh kapitalizma*, on vidi puritanizam kao osnovu za stigmatizaciju u Americi. Stigmatizacija u SAD-u ovisi o tome je li se pojedinac ostvario u smislu individualizma – odgovornosti za vlastite akcije, socijalne pozicije u društvu i postignuća. Ako čovjek naporno radi – uspijet će. Ako ne uspije – to je rezultat moralnog propadanja, popuštanja vlastitim prohtjevima i nedostatka (samo)kontrole. Nemogućnost prilagođavanja tim vrijednosnim postavkama – podupiranih edukacijom, neformalnom komunikacijom i medijima – put je do stigme i sporedne uloge autsajdera u vidu beskućnika, mentalno retardirane osobe ili ovisnika.

Emigranti i tehnologija

Drugi vrijednosni sklop u SAD-u oslanja se na zapadnjačku tradiciju, preko sljedbenika Thomasa Jeffersona, u kojoj je pojam slobode najvažniji element, a svi su ljudi stvoreni jednakima. U kontekstu osvajanja američkog Zapada, kad su doseljenici s puškom i plugom osvajali teritorij i branili ga od drugih osoba, iznimno uspješan pojedinac je ostavljao dojam nedemokratske, nepatriotske i sumnjive pojave jer je iskustvo osvajanja Zapada u mnogim doseljenicima usadilo jak osjećaj jednake vrijednosti. Od tog je iskustva i došlo do današnjeg stigmatiziranja kompetentnosti.

Za razliku od Gerharda Lenskog koji je u ranijoj studiji *Religijski faktor*

ustvrdio da je protestantska etika prihvaćena i među katolicima i Židovima, Falk smatra da je riječ o nužnoj bihevioralnoj asimilaciji koja je bitna za ostvarenje uspjeha u Americi. No strukturalna asimilacija, koja uključuje srž vjerovanja osobe ili obitelji, danas nije toliko podupirana među ljudima različitog porijekla koliko je to u prošlosti bio slučaj. U ovom je slučaju riječ o prizoru kad su na pozornici dva aktera koji umanjuju utjecaj protestantske etike: emigranti i tehnološki uspon, tj. vjera u znanost.

Protestantska etika je uspijevala ukloniti valove imigranata. Prvi val imigranata iz Zapadne Europe trajao je sve do kraja 19. stoljeća, dok je drugim valom stigla imigracija katolika i Židova iz Istočne Europe, Irske, Italije, Poljske i Rusije. Nakon 1980. došlo je do novog pomaka u obrascu imigracije dolaskom pet milijuna ljudi iz Azije koji su manje upoznati s protestantskom etikom od katolika. Zbog utjecaja emigranata danas su mnogi Amerikanci, pripadnici raznih manjina (religijskih, etničkih, rasnih), što pridonosi zainteresiranosti svih njih za prihvaćanje drugih manjina.

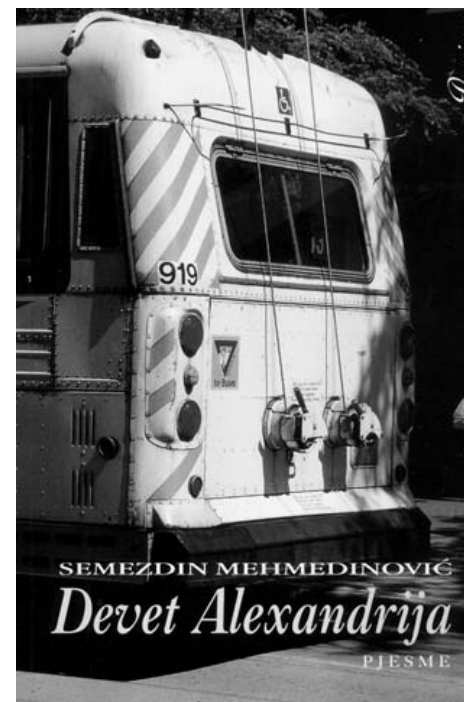
Prevladane i nove stigme

Danas, u 21. stoljeću, problematično je stigmatizirati nekoga kao autsajdera jer je svatko postao potencijalni autsajder. Veće prihvaćanje stigmatiziranih osoba je povezano, prema autoru, i s nevjerojatnim usponom tehnologije i znanosti u zadnjoj četvrtini 20. stoljeća. Vjera u znanost i njezinu korist zavlada la je mišljenjem pojedinaca u Americi danas. A znanost se ne oslanja previše na neispitano prihvaćanje stigme, ili bilo čega drugog, zbog prirode procesa znanstvenog istraživanja.

Autor prognozira da će neke u knjizi navedene skupine, slabljenjem stigme u društvu, izbjeći njezinu zahvatu (npr. homoseksualci, rasne manjine, stari ljudi, nevjenčani), dok će druge skupine (retardirani, mentalni bolesnici, prostitutke, beskućnici) i dalje biti na listi stigmatiziranih. Socijalne grupe, naime, i dalje trebaju stigmatizaciju kako bi ostvarile osjećaj solidarnosti bitan za preživljavanje. Predstava, dakle, i dalje plijeni pažnju, a do promjene glavnih aktera može doći zbog zamora u zahtjevnim ulogama inkvizitora i žigosanih. ▣

STIGMA

Semezdin Mehmedinović, *Devet Alexandrija*, Naklada Durieux, Zagreb, 2002.

Sufijsko lutanje opstanka

Igor Marković

Svijet koji opjevava, Mehmedinović razara, no razara samo nametnute modele ponašanja, obraćanja, identiteta, a istodobno stvara. Stvara mogućnost drukčijeg, osobnog, individualnog, "ljudskijeg" svijeta

Simbol je lice kroz koje odgonetavamo dušu.

A. B. Šimić

Veliki je užitek na policama knjižare pronaći dokaz da ne samo prosječne nego i dobre poezije na nekom od južnoslavenskih jezika (dijalekata, kako ih naziva Mehmedinović u jednoj svojoj pjesmi) još ima. To, naravno, ne znači da se poezija u nas ne objavljuje, dapače. Objavljuje se prestrašna količina *redaka nejednake dužine*, vrlo često bez ikakva kriterija, neizbježnih uredničkih zahvata, pa i smisla. Knjiga *Devet Alexandrija* autora poznatog *Sarajevske bluesa*, Semezdina Mehmedinovića, time poprilično iskače iz uobičajena *talambasa riječi* i spada u rijetka ostvarenja koja se mogu čitati i ozbiljnije od običnog dijagonalnog preleta preko otisnutoga.

Zasnivanje američkog misticizma

Tri međusobno povezane, a ipak zasebne cjeline (*Devet Alexandrija*, *Ova vrata nisu izlaz*, *8 stvari o kadilaku*) kao u malom rondu preskakuju fizičkim, ali i duhovnim prostorima sjevernoameričkog i evropskog prostora, provlačeći osnovnu temu nedovoljnosti jednostrukosti i determiniranosti, insistirajući na raz-

novrsnosti, slobodnom izboru, ne prihvaćajući unaprijed nametnute uloge, ideje, ponašanja. *Devet Alexandrija*, prva cjelina "triptiha" nastala na putu vlakom od istočne do zapadne obale SAD-a i natrag, u nepunih deset dana, najbolji je dio zbirke, na jedan način podsjećajući na Enzensbergerov *Mauzolej*. Naravno, Mehmedinović ne govori o napretku i *nositeljima napretka*, ali osim što vrlo često govori o ljudima koje sreće na svome putovanju, povezuje slike s udaljenih područja – vremenski, ideološki i/ili prostorno – ključnih za oblikovanje današnjeg svijeta. I ma koliko taj svijet bio fragmentaran, nesvršen, nerijetko kontradiktoran, postoji niz poveznica koje otkriti bit, uzrok, zakopani unutarnji smisao, duhovni princip, filozofski, psihološki ili društveni sadržaj jedne egzistencije, nego se na intimistički način razotkrivaju specifična osobna pitanja, od odnosa sa Ženama do odnosa prema samome sebi. Literarno nešto slabiji od prvoga dijela, ipak zadržavaju smjelost da se od tragike velikih stvari vremena izgradi ako ne rješenje, onda makar čvrsto postavljeno pitanje vlastita opstanka.

Ova vrata nisu izlaz, privatnija su propitivanja. U njima se pjesnik više bavi sobom, svojim pitanjem identiteta, svojim egzilom. Međutim, ne pokušava se otkriti bit, uzrok, zakopani unutarnji smisao, duhovni princip, filozofski, psihološki ili društveni sadržaj jedne egzistencije, nego se na intimistički način razotkrivaju specifična osobna pitanja, od odnosa sa Ženama do odnosa prema samome sebi. Literarno nešto slabiji od prvoga dijela, ipak zadržavaju smjelost da se od tragike velikih stvari vremena izgradi ako ne rješenje, onda makar čvrsto postavljeno pitanje vlastita opstanka.

8 stvari o kadilaku zaokružuju putovanje fizičkim prostorom i putovanje unutrašnjim prostorom prvih dvaju dijelova, miješajući popularnu i intelektualnu ikonografiju završavajući s idejom o *zasnivanju američkog misticizma*, odnosno konačnom sjedinjenju trinaestostoljetnog sufije, postindustrijske Amerike i samog pjesnika uhvaćenog u neodredivom prostoru vjere. U čovjeka, u budućnost, u različitost.

Pjesnikov kirurški pribor, jezik, operira vješto po mitovima, po predrasudama, po stvarnosti

Razaranje i stvaranje su istovremeni

Elias Canetti u svojim dnevnicima govori o različitim jezicima kojima bi čovjek morao raspolagati završavajući s *jednim kojim se putuje, a na tom jeziku se mogu pisati i pisma*. Semezdin Mehmedinović piše poeziju, ali jezik na kojemu to čini jezik je kojime putuje, jezik je kojime zapravo piše pisma. Samome sebi ili nepoznatim čitateljima, zapravo je svejedno. Moderni pjesnik, prema Williamsu, mora biti lutalica. Riječ je uvijek povezana s neposrednim iskustvom, jezik je događanje, kretanje, postojanje bića. Preko jezika pjesnik uvijek ostaje zarobljenik želje, ali je oslobođen nostalgije za izgubljenim izvorom, jer samim pisanjem pronalazi svoje oslobođenje.

Pjesnikov kirurški pribor, jezik, operira vješto po mitovima, po predrasudama, po stvarnosti. Ideja nije u otkrivanju drukčije slike, u nekom imaginarnom "angažmanu", nije južno(slavenska) ironija ili melankolija, nije klasična demistifikacija. Ona je istinoljubiva, ona jest subjektivna, ali njezina estetska opravdanost ujedno je i neporeciva istina. Osim toga, *bolje govoriti istinu, pa makar kakva bila, nego lagati dalje*. Njegov jezik je zgusnut, pomalo nalik na Frénauda, poezija kod njega nije filter koji pročišćava struju pjesničkih slika u službi idealne ideje o poeziji. Nije stoga

čudno što će se Ammiel Alcalay u pogovoru ove zbirke često pozivati upravo na Williama Carlosa Williamsa koji je u američku poeziju unio slične ideje, odbacujući metafiziku kao neizostavan dio umjetničkog čina. Međutim, na drugom kraju Mehmedinović uvodi Jaleleddina Rumija kojega čita na svome putovanju, naglašavajući posebno da *sufizam postoji na akcentu američkog juga*.

Mevlana Jaleleddin Rumi (1207.-1273.) na ovim stranicama ne samo da ukazuje na razlikovnost prošlosti, sadašnjosti, budućnosti, nego – posebno ako imamo na umu da se Mehmedinovićovo putovanje odvija nakon napada u New Yorku – interpretativnih mogućnosti. Naime, o trinaestostoljetnome sufiji postoji velika nedoumica: iako ga se uobičajeno (a to čini i Mehmedinović) smatra afganistanskim autorom, u Turskoj ga smatraju svojim. Rumi je inzistirao na jedinstvu uma i srca. Pisao je: *Bez rušenja vjerskih škola i minareta i bez odbacivanja vjerovanja u stare ideje, restrikcije u misli i bol u svijesti neće prestati*. Razaranje i stvaranje su istodobni, kaže Williams. Svijet koji opjevava, Semezdin Mehmedinović razara. No, razara samo i jedino nametnute modele ponašanja, obraćanja, identiteta. A istodobno stvara. Stvara mogućnost drukčijeg, osobnog, individualnog, "ljudskijeg" svijeta. Tjera čitatelja da ponovo promisli vrijeme, prostor, ideje i ideologije, vlastitu ulogu i poziciju u istome svijetu.

A ima li veće zasluge poezije no dovesti čitatelja do toga da gleda na svijet oko sebe drukčijim očima?

reagiranja

Lekcije iz seksologije

Igor Marković

Uz reagiranje *Drage Glamuzine Što je perverzija*, *Zarez* 94/95

Čuvši pred Božić da se pojavila reakcija na jednu moju kritiku ponadao sam se, usprkos dugogodišnjim razočaranjima, da se u Hrvatskoj možda i može dogoditi civilizirana polemika, oslobođena osobnih prepucavanja. Pročitavši, međutim, krajnje uvredljivo reagiranje gospodina *Drage Glamuzine* (u daljem tekstu DG) morao sam se skrušeno složiti s dr. Josipom Grbeljom da u Hrvatskoj argumentirane polemike više jednostavno nema (*Ugasle vatre argumenata*, *Novinar* 7-8/2002). I, što da se radi? Polemizirati s osobom čija je upućenost u temu polemike (po reagiranju sudeći) ekvivalentna znanju bruceša filozofskog fakulteta o atomskoj fizici, nije jednostavno. No, tvrdoglav kakav jesam, ipak ću u nekoliko lekcija pokušati odgovoriti gospodinu DG. Pomalo mi je glupo ovako objašnjavati stvari iz osnovne škole, ali bože moj, valja se znati prilagoditi moći shvaćanja i predznanju

sugovornika.

1. Kratka lekcija iz jezikoslovlja

Seksualna perverzija u psihologiji se definira kao "devijacija od 'normalnog' ponašanja" (*The Columbia Encyclopedia*, Sixth Edition, 2001.) Značenje riječi, međutim, mijenja se s vremenom. Tek uzgredni primjer: krajem devetnaestoga stoljeća, riječ diletant označavala je ljubitelja, poznavatelja, strasnog i upućenog amatera, dok se danas koristi u bitno različitom značenju. Tako se i pojam "normalnog seksualnog ponašanja" (i u svakodnevnom i u usko znanstvenom značenju) mijenja(o) vremenom (za dublji uvid preporučam Bullough: *Sexual Variance in Society and History*). Rečenica da je "normalan" jedino "uobičajeni seksualni odnos kojem je cilj postizanje orgazma vaginalnom penetracijom" (DG) tautologija je bez ozbiljne teorijske vrijednosti. Niti je to "uobičajeno", niti mu je cilj nužno "postizanje orgazma". Fiziološke, psihološke i kulturalne raznolikosti i prepreke ne samo da ruše tu "definiciju", već i ukazuju da se "perverzija" ne može definirati prema nekoj (imaginarnoj) srednjoj vrijednosti. Nadalje, mnoge konzervativne skupine perverzijom smatraju svaki seksualni akt kojemu cilj nije prokreacija. Čak i liberalniji autori (Ruddick, Nagel...) perverzijom definiraju seksualni čin koji nije u skladu s "vladajućim moralnim nazorima"... itd. Što je "normalno" ovisi dakle o mnogim i društvenim i individualnim faktorima i predmet je stoljetnih rasprava

teologa, filozofa, sociologa i mnogih drugih. O tome da se perverzijom danas naziva ne samo seksualno "devijantno" ponašanje, već i svako zastranjivanje od dominantnog ponašanja nadam se da ne treba trošiti riječi.

2. Kratka lekcija iz logike:

premissa: "neprihvatljive su samo one perverzije koje štete drugim osobama i bićima, a to su pedofilija, nekrofilija i silovanje. Sve ostale [...] pridonose životnom obilju." (DG: Što je perverzija?)

zaključak 1: Leševi su osobe ili bića

objašnjenje: Nekrofilija je sklonost prema seksualnom odnosu s leševima. S obzirom na to da ta sklonost "šteti drugoj osobi ili biću" [vidi premissu], moramo zaključiti da su leševi ili osobe ili bića. QED

zaključak 2: Životinje nisu bića

objašnjenje: Zoofilija – odnosno seksualni odnos sa životinjama – nije u premissi navedena, te nužno spada u "sve ostale", dakle ne šteti ni drugim osobama ni drugim bićima. S obzirom da je u najvećem broju u literaturi zabilježenih slučajeva riječ o penetraciji, a ne postoji ni mogućnost pristanka životinjske strane na seksualni akt niti pak i najmanji dokaz da životinjska strana u tome postiže zadovoljenje (upravo suprotno, posebno kod manjih životinja) moramo zaključiti da životinje nisu bića.

zaključak 3: Nasilje nad drugim osobama pridonosi životnom obilju

Spaljivanje iznimnih

Snežana Klopotan

Autor se prihvaća obrade složenog fenomena progona vještica i kao društveno-povijesne činjenice s ishodištem u renesansnoj sjevernoj Italiji, i kao mentalnog stanja potencijalno prisutnog u svakom vremenu i prostoru, tj. kao globalnog europskog procesa

Utorak, 3. prosinca 2002., u prostorijama Matice hrvatske održana je promocija knjige Zorana Čiča, *Vilenica i vilenjak: Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*. Riječ je o prvoj knjizi izdanoj u novoosnovanoj biblioteci Nova Etnografija zagrebačkog Instituta za etnologiju i folkloristiku. U uvodnome izlaganju Ines Prica, jedna od urednika edicije, istaknula je namjeru nakladnika da predstavi javnosti tekuću produkciju radova djelatnika Instituta, prije svega kvalitetne magistarske i doktorske radove, koji su ujedno i kvalitetno znanstveno štivo. Takav je rad i Čičina knjiga, čiji dominantni znanstveni diskurs zahitjeva kontinuiranu usredotočenost čitatelja.

Progon vještica

Uvažavajući kompleksnost povijesnih procesa, autor se prihvaća obrade složenog fenomena progona vještica i kao društveno-povijesne činjenice s ishodištem u renesansnoj sjevernoj Italiji, i kao mentalnog stanja potencijalno prisutnog u svakom vremenu i prostoru.

Iscrpna analiza dokumentarne građe dovela ga je do proširenja istraživanja na također teško uhvatljivu temu vilenica i vilenjaka, s obzirom na to da između svijeta koji se živi, stanja vizija i snova, stanja budnosti i jave, u pučkoj religioznoj kulturi ne postoje oštri rezovi.

U prvim dvama dijelovima knjige autor iznosi povijesni pregled građe o progono vještica u Europi i Hrvatskoj koja se zasniva na demonološkoj literaturi 16. i 17. stoljeća. Prednost je dao radovima kulturno-historijske prirode. Kroz presjek istraživačkih tendencija i dobivenih rezultata, on nastoji osvijetliti različite pristupe problemu, kako bi proniknuo u njegovo složeno ustrojstvo. Kritički pristup interpretacijama istraživača, koji su fenomen progona vještica razmatrali post festum, pritom je popraćen obilnim referentnom i argumentacijskom građom.

Prvi dio knjige *Od buntovnice do profesionalnog medija*, upoznaje nas s kronološkim aspektom progona vještica u Europi, prateći razvoj slike koju su istraživači imali o tom fenomenu. Različiti odnosi prema problemu reflektiraju vrijednosne sustave vremena i prostora iz kojih se ta prošlost pro-

Kako je naglasio Vitomir Belaj na promociji knjige – Vile ne bježe, one se samo nama ne ukazuju i o nama samima ovisi da li ćemo ih vidjeti

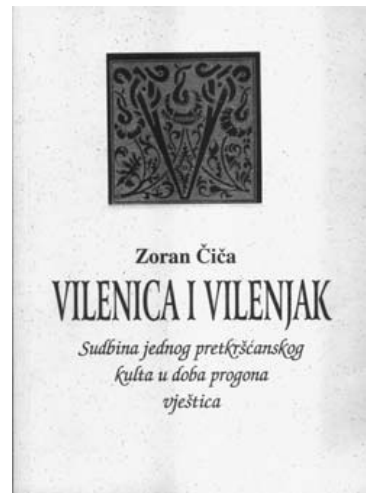
matrala, ali proizlaze i iz metodološkog razvoja historiografije.

Vileničine preobrazbe

Drugi dio knjige autor je naslovio *Poganka, žrtva, kazivačica*, prema prevladavajućim određenjima pojma vještica u znanstveno-istraživačkim radovima nekolicine hrvatskih autora. U prikaz njihovih doprinosa građi, Čiča je uključio i radove analitičko-ilustrativnog karaktera da bi popunio prazninu u znanstvenom bavljenju ovom temom u nas. Razlog izostanka zanimanja za znanstvenu obradu građe o vješticama i njihovim progonima autor vidi u praksi starije historiografije da tematizira velike osobe povijesti kao nositelje državotvornih obilježja, zapostavljajući pritom bezimene nositelje kulturnog identiteta.

Daljnijim proučavanjem raznorodnih izvora, njihovim kritičkim promišljanjem i dovodeњem u dubinski povijesni kontekst, autor nam uvjerljivo pokazuje analogije u predajama o

Zoran Čiča, *Vilenica i vilenjak: Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Biblioteka Nova Etnografija, Zagreb, 2002.

vilama i o vješticama. U središte zanimanja sada dolazi vještčin oponent, pretežno ženska osoba iznimnih sposobnosti, kojoj se ljudi u seoskim zajednicama s povjerenjem obraćaju za pomoć, a poznaju je pod imenom vilenica. Krenuvši od analize folklornih tekstova, ispunjenih kazivanjima o miljenicama vila, vilenicama i vilenjacima, autor iz dokumenata Inkvizicije i iz dokumenata o vizitacijama iščitava sumnjičavost crkvenih vlasti prema njihovu djelovanju. Magijska svojstva koja je zajednica pripisivala vilenicama uključivale su, prije svega, dijagnosticanje bolesti i izgleda za ozdravljenje te poznavanje biljaka koje treba upotrijebiti. Empirijska priroda njihova djelovanja vjerojatno je povoljno utjecala na izostanak procesuiranja, no vilenice su ipak smatrane preprekom u ostvarivanju kristijanizacije te su bile izložene dijabolizaciji s propovjedaonica. Prateći vileničinu metamorfozu u djelima predstavnika učene kulture, negativno intonirane prema elementima pučke predaje, autor promatra progone vještica kao globalni europski proces.

Nadalje, sugerira kako je taj proces uzrokovao konverziju jednog dijela neprihvatljivih vjerovanja o vilama u dopuštena ili čak ohrabrivana vjerovanja u vještice, što je, među ostalim, dovelo do zamiranja svijesti o vilenicama i vilenjacima, kao najizrazitijim nositeljima pretkršćanskog kulta vila.

Suvremene vještice

U kontekstu ponuđenih zaključaka, zanimljivo je uočiti kako se danas pojam progona vještica u svijesti prosječnog recipijenta doživljava kao nešto iskonstruirano i lažno. Sam autor u uvodnome dijelu, na primjerima iz suvremene hrvatske povijesti, kao i u recentnim javnim nastupima predstavnika Crkve, ukazuje na dosljednu postojanost i kontinuitet iracionalnih mentalnih struktura. Iako se progono vještica obično vezuju uz mračni srednji vijek, on pokazuje kako su fobični mentalni obrasci prisutni i danas te kako svaka nova društvena kriza može postati okidačem psihoza i iracionalnosti.

Iako je kazivačica s Pelješca u drugoj polovici 20. stoljeća negirala postojanje vila riječima *To je bilo prin, prid trista godišća...*, kako je naglasio Vitomir Belaj na promociji knjige – *Vile ne bježe, one se samo nama ne ukazuju i o nama samima ovisi da li ćemo ih vidjeti*. U tom smislu, čitatelju koji želi proniknuti u dinamičan i intrigantan odnos vještica i vilenica ova će knjiga biti vrijedan putokaz. ☐

objašnjenje: Zadovoljavanje seksualnog nagona fizičkim i psihičkim nasiljem, odnosno sadizam, ne navodi se u premisi. Istina, neki dijelovi Krivičnog zakona RH, (kao i dobar dio međunarodnih konvencija o ljudskim pravima) s time se ne bi složili, ali bože moj...

bonus track a: Silovanje ne spada u perverzije, o čemu u završnoj lekciji.

bonus track b: Ekshibicionizam šteti drugim osobama, o čemu također u završnoj lekciji.

Ovaj mali prikaz nedostatka poznavanja elementarne logike vjerojatno objašnjava i pisanje gospodina DG. Jer, dotični se brani od nečega što nitko – osim njega samoga – nije vidio. Ono što sam napisao jest: "A da bi stvar bila do kraja katastrofalna iz pogovora saznajemo i da je homoseksualnost perverzija", jednostavno se začudivši nad činjenicom da osoba koja se bavi erotikom i ljudskom seksualnošću (makar i uzgredno), ne poznaje što suvremene teorije kazuju o homoseksualnosti. O nekoj (imaginarnoj ili stvarnoj) homofobiji gospodina DG niti sam spekulirao, a ponajmanje je eksplicirao. Ne znam gdje je i kada gospodin DG završio osnovnu školu, ali svakako bi prije narednog histeričnog ispada morao pročitati vježbenicu Razumijem što čitam, koja se nekada (istina, u nenarodnom režimu) prorađivala u trećem razredu osnovne škole.

3. Kratka (završna) lekcija iz suvremene seksologije:

Ne znam zašto se gospodin DG iznenada poziva na *Rječnika psihoanalize* (tim prije što sporni *Libido.hr* nije sasma u skladu a mnogim postavkama teorijske psihoanalize), ali svakako se prije reakcije trebao upoznati s nekim suvremenijim tekstovima i teorijama. Biti ću toliko slobodan, stoga, uputiti gospodina DG da se za detaljnija objašnjenja obrati nekome od koleg(ic)a u Hrvatskom seksualnom društvu koji o brojnim aspektima perverzije i homoseksualnosti znaju daleko više od mene. A za ovu priliku tek nekoliko općih natuknica.

ad 1) Homoseksualnost nije, nasuprot očitovanju gospodina DG, tek puko "perverzno" zadovoljavanje seksualnog nagona. Niti su sve osobe koje upražnjavaju homoseksualni spolni odnos (spomenimo tek biseksualnost), niti se pak sve homoseksualne osobe upuštaju u homoseksualni spolni odnos. Da ne duljim previše, homoseksualnost (iako ne postoji jedna, univerzalna definicija) očituje se prije svega u fizičkoj i/ili emotivnoj privlačnosti prema osobama istoga spola, ali iskazuje se i kao identitetski označitelj i/ili životni stil. Čak se i u klasifikacijama psiholoških i medicinskih udruženja, istina tek odnedavno, homoseksualnost više ne smatra patološkim, odnosno neprirodnim stanjem. No, o svemu tome mogu iz prve ruke reći mnogo više članovi/ce gay i lezbij-skih udruuga (Iskorak, Lori...)

A to da se gospodin DG toliko brani od neizrečene op-

tužbe za homofobiju svaki maturant koji je slušao predmet *Osnove psihologije* lako će protumačiti kao obrambeni mehanizam. Drugim riječima svojim napadajem gospodin DG je de facto ukazao da problema s homoseksualnošću definitivno ima. Da parafraziram Andre Gidea *Svoje probleme uvijek prokazujemo, nastojeći se od njih braniti*.

ad 2) Silovanje kao *actus reus* definira se uglavnom kao nasilna vaginalna penetracija sa ženskom osobom suprotno njezinoj volji. Tek posljednjih petnaestak godina u zakonodavstvima pojedinih zemalja u silovanje se uključuje i analna penetracija s osobom istoga spola, kao i ostali oblici nasilnog seksualnog zadovoljavanja suprotno volji oštećene strane. Silovanje niti je bilo, niti jeste definirano/klasificirano kao psihološki poremećaj. Riječ je jednostavno o nasilnom činu.

ad 3) Ekshibicionizam također šteti "drugim osobama". Mnoge psihološke i psihijatrijske studije pokazuju da posebno kod djece i u predtinejdzerskom razdoblju izloženost ekshibicionizmu može uzrokovati trajne i ozbiljne psihičke poremećaje (preporučam *Journal of Child Sexual Abuse* i *Journal of Emotional Abuse*, iako primjera ima i u drugim stručnim publikacijama).

Nadam se da će ovih nekoliko kratkih lekcija pripomoći gospodinu DG u daljenjem izučavanju iznimno bogatog i raznovrsnog područja seksologije, a možda i potaknuti ga na ozbiljniju diskusiju. ☐

Pozitivni pomaci

QUEER PORTAL

Kontra i Iskorak

Ljudska prava seksualnih i rodni
manjina u Republici Hrvatskoj u
2002. godini

Od prošle, 2002. godine, prvi je put teško govoriti o šutnji LGBT (lezbijke, gej, biseksualne i transrodne) zajednice u Hrvatskoj. Prvi mjeseci protječu u znaku Iskoraka i velike medijske pozornosti koju dobivaju predstavnici udruge. Lezbijka grupa Kontra svoje potencijale usmjeruje na promociju lezbijke kulture i usku suradnju s Iskorakom na organizaciji Gay Pridea i zakonskim inicijativama. Lezbijka organizacija Rijeka – LORI kreće s jakom medijskom kampanjom za promicanje prava homoseksualnih osoba. Nakon dugo vremena, homoseksualnost više nije samo skandal, kratka vijest za rubriku "zabava" ili prigoda za čudoredno izživljavanje homofobne okoline.

Uzroci diskriminacije i opis stanja

Osnovni uzrok diskriminacije LGBT populacije je neznanje, tj. činjenica da mnogima nedostaje elementarna "seksualna pismenost". Stručnjaci smatraju da se negativan stav prema tim osobama temelji na stereotipima i predrasudama, a ne na nekom lošem iskustvu ili stvarnoj prijetnji. Zato i jest bitno educirati najširu javnost i omogućiti da što veći broj LGBT osoba iziđe iz šutnje. Bitno je proširiti pojam ljudskih prava tako da njima budu obuhvaćena i spolna prava. Zato je potrebno Ustavom i zakonima zabraniti svaki oblik diskriminacije na osnovi spolnog usmjerenja. Nužno je legalizirati istospolna partnerstva; senzibilizirati državne institucije za dosljedno i transparentno provođenje takvih zakona; onemogućiti širenje diskriminacije i govora mržnje te osigurati medijsko praćenje i promicanje prava na spolnu različitost; istupati protiv manipulacije vjerskim osjećajima građanki i građana u svrhu širenja mržnje prema LGBT osobama.

Homoseksualne osobe šute jer su izložene homofobičnom ponašanju, mogu biti verbalno ili fizički napadnute, izbačene iz stana ili roditeljskog doma, izgubiti posao, a nemaju ni prava koja proizlaze iz bračne ili izvanbračne zajednice. Ne postoji kažnjavanje diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije i rodnog izražavanja. Kada bi se to ostvarilo, fizičko i verbalno nasilje nad LGBT osobama bilo bi prepoznato kao zločin počinjen u mržnji.

Republika Hrvatska niti jednom pozitivnom mjerom ne djeluje na sustavnom suzbijanju homofobije, bifobije ili transfobije u društvu, kao ni njihovih posljedica. Hrvatsko zakonodavstvo još nije prepoznalo seksualnu orijentaciju ili rodno izražavanje kao zaseban manjinski identitet koji je potrebno primjereno zaštititi.

Neprimjeren medijski jezik

U Hrvatskoj dio odgovornosti za homofobične reakcije snosi općenita nesenzibiliziranost javnosti i ponekih medija prema pravima LGBT osoba. Neki mediji često pišu senzacionalistički o toj temi, te objavljuju kolumne ili pisma čitatelja koja su širila netrpeljivost i dezinformacije o homoseksualnosti. Nije problem u objavljivanju i takvih informacija, ali čitateljicama i čitateljima mora biti objašnjeno iz koje pozicije one dolaze. Posebno izdvajamo katolički list Glas koncila, koji je, suprotno nauku Katoličke crkve, obmanjivao svoje čitateljice i čitatelje neistinama te širio predrasude i mržnju prema homoseksualnim osobama.

Glavna urednica Hrvatske televizije Jasna Ulaga Valić pokušala je spriječiti gostovanje predsjednika Iskoraka Dorina Manzina u emisiji *Nedjeljom u dva* pod izgovorom da je ta emisija politička, a da se o homoseksualnosti jedino kompetentno može govoriti na znanstvenom programu HTV-a. Nedopustivo je da glavna urednica zbog svojih predrasuda uskraćuje pravo na informiranost građankama i građanima Republike Hrvatske. Prema našim informacijama, ista glavna urednica već nekoliko mjeseci odugovlači s puštanjem TV-spota lezbijke organizacije Rijeka LORI, u sklopu Kampanje za promicanje prava homoseksualnih osoba Ljubav je ljubav.

Diskriminacija u vojsci

U ožujku 2002. tajnica Ministarstva obrane Višnja Tafra spomenula je da prema Pravilniku za ocjenjivanje sposobnosti za služenje vojnog roka ročnika liječničke komisije ispituju ročnike o njihovoj seksualnoj orijentaciji te da se homoseksualci ne pozivaju u vojsku. Tek nakon sjednice Saborskog odbora za ljudska prava i nacionalne manjine 12. ožujka 2002., tadašnji ministar obrane Jozo Radoš opovrgnuo je da je homoseksualnost razlog oslobođanja od vojne službe. Međutim, potvrdio je da, prema tom pravilniku, poremećaji seksualne sklonosti i uloge spola uključuju i transvestizam i transseksualnost. Smatramo da to predstavlja nedopustivu diskriminaciju transrodnih osoba, tj. rodni manjina.

Fizičko i verbalno nasilje

Prema našim podacima, prošle godine bilo je oko 25 fizičkih napada na homoseksualne osobe, no istodobno procjenjujemo da je realna brojka barem četiri puta veća. U pravilu, žrtve ne žele prijaviti nasilje u strahu od otkrivanja njihove seksualne orijentacije. Dodatan je problem što seksualna orijentacija nije prepoznata i adekvatno zaštićena od diskriminacije unutar Kaznenog zakona RH. Lezbijke i gejevi doživljavaju fizičko, psihičko i verbalno nasilje i unutar svojih obitelji. Najčešće je riječ o raznim oblicima kućnih pritvora djece, prijateljama, ali i udarcima. Gotovo u pravilu, žrtve se

boje prijaviti nasilje. Nemoguće je procijeniti broj maloljetnica i maloljetnika koji su pretrpjeli nasilje od svojih roditelja, no brojka je zasigurno porazna.

U subotu, 29. lipnja 2002., u zagrebačkom parku Zrinjevac održana je prva povorka ponosa spolnih i rodni manjina Gay Pride Zagreb 2002. pod nazivom Iskorak kontra predrasuda u organizaciji Iskoraka i Kontre. Za vrijeme skupa homofobni protivnici Gay Pridea okupili su se na zapadnoj strani Zrinjevca. Cijelo vrijeme su vikali: «Idite u Srbiju», «Ubij Srbina», «Pedere u logore», «Heil Hitler», «Sieg heil», «Umríte» i «Mi smo Arijevci», a potom su zazivali ime Franje Tuđmana. Poneki su pokušali preskočiti željeznu ogradu na Zrinjevcu, ali su u tome spriječeni. Čitav skup policija je snimala videokamerama. Pri kraju samoga skupa na okupljene građanke i građane bačen je i suzavac koji ih je rastjerao prema istočnom dijelu Zrinjevca. Većina građanki i građana uspjela se mirno razići sa skupa, a govornici su na sigurno mjesto prevezeni zaštitarskim i policijskim vozilima. No, tada su nasilnici po užem središtu grada počeli napadati su-

opasne.

I nekolicina teologa, odnosno predstavnika vjerskih zajednica je, suprotno vlastitu nauku, svojim izjavama omalovažavalo ili vrijeđalo homoseksualne, biseksualne i transrodne građanke i građane Republike Hrvatske. Izdvajamo samo neke: dr. Valentin Pozaić, Ševko ef. Omerbašić, dr. Adalbert Rebić i Živko Kustić.

Od političkih stranaka posebno homofobične ispade imale su HDZ, HSP, HKDU, HB i HSS.

Perspektive i zaključak

Protikle godine došlo je i do određenih pozitivnih pomaka. Osim činjenice da su prvi put u Hrvatskoj javno istupile lezbijke aktivistice i gej aktivisti te da se prvi put održao Gay Pride, posebno ističemo zakonske inicijative koje su trenutačno u proceduri. U prijedlozima Zakona o radu i Zakona o ravnopravnosti spolova izrijekom se spominje zabrana diskriminacije na temelju seksualne orijentacije. Trenutačno je u proceduri i prijedlog Zakona o obitelji, braku i izvanbračnim zajednicama kojim bi se istospolnim parovima omogućila zakonska registracija partnerstva i svega 3 (od ukupno 24) prava koja proizlaze iz braka.

Većina medija vrlo je pozitivno i afirmativno izvještavala o LGBT aktivizmu i problemima na koje nailaze homoseksualne, biseksualne i transrodne osobe.

Vrlo pozitivnim ocjenjujemo i potporu nevladine scene. Mnoge udruge pomagale su i podržavale naše inicijative. Među njima želimo istaknuti Centar za mirovne studije, Antiratnu kampanju, Centar za žene žrtve rata, Autonomnu žensku kuća, B.a.B.e., Hrvatski helsinški odbor, Odbor za ljudska prava Karlovac, Građanski odbor za ljudska prava i Neo AFŽ.

Uz brojne javne osobe, našem su aktivizmu potporu u određenoj mjeri dale i sljedeće političke stranke: LS, IDS, HNS, SDP, Libra, kao i neki/e članice i članovi HSLS-a.

U nadi da ćemo sljedeće godine moći podnijeti mnogo pozitivniji izvještaj o stanju ljudskih prava seksualnih i rodni manjina, ovaj izvještaj šaljemo Vladi Republike Hrvatske; saborskom Odboru za ljudska prava i nacionalne manjine; predsjedniku Republike Hrvatske Stjepanu Mesiću; Vijeću Evrope; Organizaciji za evropsku sigurnost i suradnju (OESS) i visokom povjereniku Ujedinjenih naroda za ljudska prava (UNHCHR). ☐

* Tekst je skraćena verzija Izvještaja o stanju ljudskih prava seksualnih i rodni manjina u Republici Hrvatskoj u 2002. godini. Cjeloviti tekst objavljen je na web-portalu.

DOWN BY THE RIVERSIDE THERE IS THE SWAMP AND BENEATH THE SWAMP THERE IS ATTACK

AND BENEATH ATTACK THERE IS A WHOLE WORLD GOING ON UNDER GROUND

MOČVARA

veljača 2003.

SUBOTA, 1. veljače 2003. u 22 sata

THE ROOTSMAN (Velika Britanija),

majstor duba, afra, asian breakbeata i ostale plesne glazbe bazirane na ethno ritmovima, veliki ljubitelj i česti gost Močvare uvest će vas u ovu veselu noć + warm up dj gost **BASSSOON** (Austrija)

UTORAK, 4. veljače 2003. u 20 sati

MASTODON (S.A.D.),

kvartet iz Atlante koje neki kritičari proglašavaju novim Slayerima, svira inovativnu mješavinu metala, grind corea, hardcorea i rocka koji je teško kategorizirati

SRIJEDA, 12. veljače 2003. u 20 sati

RONIN (Italija),

bend nedavno osnovan ovim koncertom promovira prvi EP i najavljuje prvi album.

SUBOTA, 22. veljače 2003. u 21 sat

PUNK REGGAE FIESTA! - ska special,

promocija nove slovenske SKA punk scene, predstavljene na kompilacijskom Cd-u Pick Up Ska (KAPA Publishing), koji će svaki posjetitelj ovog koncerta dobiti besplatno uz kupljenu ulaznicu

MOČVARA

TEATAR

EXIT

PROGRAM VELJAČA 2003.

subota, 1. veljače 2003. u 20 h

DEKADENCIJA Steven Berkoff

Režija: Matko Raguž

Igraju: Nataša Lušetić i Vilim Matula

četvrtak, 20. veljače 2003. u 20 sati

Gostovanje: Kazališna družina

PINKLEC iz Čakovca

ROMEO I JULIET

ponedjeljak, 3. veljače 2003.

ADRIAN MOLE gostovanje u Splitu

utorak, 4. veljače 2003.

ADRIAN MOLE gostovanje u Splitu

srijeda, 5. veljače 2003.

ADRIAN MOLE gostovanje u Splitu

petak, 21. veljače 2003. u 20 sati

EVA BRAUN

Režija: Edvin Liverić

Igra: Daria Lorenci

subota, 22. veljače 2003. u 20 sati

EVA BRAUN

Režija: Edvin Liverić

Igra: Daria Lorenci

četvrtak, 6. veljače 2003.

DEKADENCIJA gostovanje u

Karlovcu

nedjelja, 23. veljače 2003. u 20 sati

CABARES CABAREI Zijah A.

Sokolović

petak, 7. veljače 2003. u 20 sati

DEKADENCIJA Steven Berkoff

Režija: Matko Raguž

Igraju: Nataša Lušetić i Vilim Matula

utorak, 25. veljače 2003. u 11 sati

ALISA IZ KOMPJUTERA Vanja

Matujec

Režija: Matko Raguž

Igraju: Ivana Boban, Vanja Matujec,

Daria Lorenci, Franjo Dijak, Saša

Buneta, Filip Šovagović

utorak, 11. veljače 2003. u 20 sati

IGRE U DVORIŠTU Edna Mazya

Režija: Hana Veček, Edvin Liverić

Igraju: Daria Lorenci, Janko Rakoš,

Rakan Ruskaidat, Franjo Dijak, Hrvoje

Kečkeš

utorak, 25. veljače 2003. u 20 sati

IGRE U DVORIŠTU Edna Mazya

Režija: Hana Veček, Edvin Liverić

Igraju: Daria Lorenci, Janko Rakoš,

Rakan Ruskaidat, Franjo Dijak, Hrvoje

Kečkeš

četvrtak, 13. veljače 2003. u 20 sati

CABARES CABAREI Zijah A.

Sokolović

srijeda, 26. veljače 2003. u 1 sati

26.02.2003. sri u 11 h

ADRIAN MOLE SueTownsend

Režija: Nataša Lušetić

Igraju: Rakan Rushaidat, Franjo Dijak,

Daria Lorenci, Hrvoje Kečkeš

petak, 14. veljače 2003. u 20 h

EVA BRAUN

Režija: Edvin Liverić

Igra: Daria Lorenci

četvrtak, 27. veljače 2003. u 20 sati

IGRE U DVORIŠTU Edna Mazya

subota, 15. veljače 2003 u 20 sati

NOŽEVI U KOKOŠIMA David

Harrower

Režija: Saša Anočić

Igraju: Daria Lorenci, Franjo Dijak i Hrvoje Barišić

petak, 28. veljače 2003. u 20 sati

CABARES CABAREI Zijah A.

Sokolović

srijeda, 19. veljače 2003. u 20 h

Gostovanje: Kazališna družina

PINKLEC iz Čakovca

ROMEO I JULIET

Režija: Romano Bogdan

subota, 1. ožujka 2003. u 20 sati

NOŽEVI U KOKOŠIMA David

Harrower

Režija: Saša Anočić

Igraju: Daria Lorenci, Franjo Dijak i

Hrvoje Barišić.

Blagajna radi svakim danom osim nedjelje i ponedjeljka od 16:30-20 h.

U slučaju predstava blagajna se otvara sat premena prije početka

TEATAR

EXIT